Дунаєвеччина

очима дослідників, учасників і свідків історичних подій

Науковий збірник

Дунаєвецька районна Рада
Дунаєвецька райдержадміністрація
Дунаєвецька міська Рада
Центр дослідження історії Поділля
Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті
Дунаєвецька районна бібліотека
Районна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців

ДУНАЄВЕЧЧИНА

ОЧИМА ДОСЛІДНИКІВ, УЧАСНИКІВ І СВІДКІВ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ

Збірник науково-краєзнавчих праць
Випуск IV

За матеріалами Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції „Дунаєвеччина в контексті історії України", присвяченої 605-ій річниці з часу першої згадки про м. Дунаївці і 85-річчя утворення Дунаєвецького району. 19 вересня 2008р.

Дунаївці – Кам'янець-Подільський
ПП „Мошак М. І."
2008

ББК 26.89 (4Укр)
Д 83

Редакційна колегія:

Баженов Л. В., доктор історичних наук, професор; Брицький П.П., доктор істричних наук, професор; Панасевич Г.І., секретар міської ради; Прокопчук В.С., кандидат історичних наук, професор, голова редколегії; Прокопчук Т.К., директор Дунаєвецької районної бібліотеки; Панасевич Т.В., заступник голови Дунаєвецької районної ради; Рибак І.В., кандидат історичних наук, професор; Рохова Н.А., голова Дунаєвецької райдержадміністрації; Телячий Ю.В., докторант Кам'янець-Подільського національного університету; Сохацька Є.І., кандидат філологічних наук, професор; Комарніцький О.Б., кандидат історичних наук, доцент.

Відповідальний за випуск – В.С. Прокопчук

Рецензенти:

Баженова С.Е., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України при Кам'янець-Подільському національному університеті

Філінюк А.Г., кандидат історичних наук, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету.

Науковий редактор: Завальнюк О.М., кандидат історичних наук, професор.

Друкується за рішенням вченої ради Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті (протокол №4 від 15 жовтня 2008 р.)

Дунаєвеччина очима дослідників учасників і свідків історичних подій: збірник наук. праць / редкол.: Прокопчук В.С., голова [та ін.]. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський : Мошак М.І., 2008. – Вип. IV. – с.

І. ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ Й МЕТОДИКА КРАЄЗНАВСТВА

Тронько П.Т.	НАЙБЛИЖЧІ ПЕРСПЕКТИВИ КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ
Баженов Л.В.	ДУНАЄВЕЧЧИНА В ДОСЛІДЖЕННЯХ НАУКОВЦІВ І КРАЄЗНАВЦІВ ЗА РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ
Кострица М. Ю.	АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І МЕТОДОЛОГІЇ КРАЄЗНАВСТВА
Брицький П.П.	ФЕДІР ПАВЛОВИЧ ШЕВЧЕНКО ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПЕРЕД СУДОМ ІСТОРІЇ
Григоренко О.П.	Ф.П. ШЕВЧЕНКО ПРО ІСТОРИЧНІ ЗНАННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТА І ГРОМАДЯНИНА
Прокопчук Т.К.	БІБЛІОТЕКА ЯК ЦЕНТР ВИВЧЕННЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРІЇ ГРОМАДИ
Коржинська Л.Є.	КРАЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ДУНАЄВЕЦЬКОЇ РАЙОННОЇ БІБЛІОТЕКИ ДЛЯ ДІТЕЙ

ІІ. З ДАВНЬОГО МИНУЛОГО

Дзюбак С.О.	ДРУГЕ (МАЛЕ) КРИВЧИЦЬКЕ ГОРОДИЩЕ
Погорілець О.Г., Саввов Р.В.	СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ МОНЕТ ПОДІЛЬСЬКОГО КНЯЗІВСТВА (XIV СТ.)
Лукин В.М.	ИСТОРИЯ ЕВРЕЙСКОГО КНИГОПЕЧАТАНИЯ В МИНЬКОВЦАХ
Ніколайчук І.В.	ЕТНОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ НА ПОДІЛЛІ XVIII – XX СТ.
Лахман Й.	МІСТО МОГО ДИТИНСТВА І ЮНОСТІ
Юга О.А.	СЕЛО СТАВИЩЕ: ПОГЛЯД КРІЗЬ ПРИЗМУ СТОЛІТЬ
Волкова В.М.	ДО ІСТОРІЇ СЕЛА ТИННА XV-XIX СТ.
Онищук О.Г.	ОРЛОВСЬКІ З ЛЮБИЧА
Глушковецький А.Л.	ПЕРШІ ПАРЛАМЕНТАРІ ДУНАЄВЕЧЧИНИ
Сохацька Є.І.	НЕЗАСЛУЖЕНО ЗАБУТА. ВНЕСОК О.М.ПАЩЕНКО-ШУЛЬМІНСЬКОЇ У РОЗБУДОВУ УКРАЇНСТВА (1905, 1917-1920)

III. У ДОБУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1920 рр.

Комарніцький О.Б.	УШИЦЬКИЙ ПОВІТ У ДОБУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: НА МАТЕРІАЛАХ МІСТЕЧОК
Моздір В.	ДУНАЄВЕЧЧИНА В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 РР.
Прокопчук В.С.	ПОЛКОВНИК АРМІЇ УНР П.Ф. БОЛБОЧАН
Гай-Нижник П.П.	ШАТАВА – МІСЦЕ ЗАРОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВО-ПОВІТРЯНИХ СИЛ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ

IV. ДУНАЄВЕЧЧИНА В 20-30-і РР.

Олійник Ю.В.	СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДУНАЄВЕЧЧИНИ У 20-Х РР. ХХ СТ.
Рибак І.В.	ДУНАЄВЕЧЧИНА В "МАТЕРІАЛАХ ДО ОПИСУ ОКРУГ УСРР"
Стельмах І.В.	ГОЛОДОМОР 1932 – 1933 РР. ВУСТАМИ ОЧЕВИДЦІВ
Місінкевич Л.Л.	РЕАБІЛІТАЦІЯ ЖЕРТВ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ НА ДУНАЄВЕЧЧИНІ
Онищук В.А.	ВИПРОБУВАННЯ ДОЛЕЮ
Телячий Ю.В.	З ЗАСТІНКІВ НКВС НЕ ПОВЕРНУВСЯ…(ГРИГОР'ЄВ ІВАН ТИМОФІЙОВИЧ, С.М.ЖВАНЧИК)
Марков О.О.	ТИННА В РОКИ СТАЛІНСЬКОГО ТЕРОРУ

V. У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Боневич В.І.	БОЙОВА МОЛОДІСТЬ ТКАЧУК З.О.
Сохатюк О.І.	ЦІНА ПЕРЕМОГИ
Олійник Ю.В.	ДУНАЄВЕЧЧИНА В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941-1944 РР.)
Горбатюк В.І.	ДУНАЄВЕЦЬКИЙ НАДРАЙОННИЙ ПРОВІД ОУН У БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ (1941-1951 РР.)
Прокопчук В.С., Прокопчук Т.К.	ОУН-УПА НА ДУНАЄВЕЧЧИНІ: ХРОНІКА, ФАКТИ
Кузьмінський В.Л.	ТЕРНОВА СТЕЖКА МОЄЇ РОДИНИ

Колісник С.Т. БАЛИНСЬКА ТРАГЕДІЯ

Трембіцький А.М. „НЕВІЛЬНИЦЬКІ ПІСНІ” УКРАЇНСЬКИХ „ОСТАРБАЙТЕРІВ” У ЗАПИСАХ ТЕТЯНИ ТРИМБІЦЬКОЇ

VI. ДУХОВНЕ ЖИТТЯ

Михайлик А.О., Полянська Б.Ф. РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ В С. НЕСТЕРІВЦІ: ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД

Оліфер В.Б., Погинайко О.В. ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ "ВІФЛЕЄМУ"

Оліфер В.Б. КІНОГРАНІ ДУНАЄВЕЧЧИНИ

Сохатюк Н.В. ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ВІТАЛЬНЯ ДУНАЄВЕЦЬКОЇ РАЙОННОЇ БІБЛІОТЕКИ ЗАПРОШУЄ

Мазур Г.П. СОЦІОКУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК ДУНАЄВЕЦЬКОГО РАЙОНУ

Олійник С.В. ЛЕГЕНДИ РІДНОГО КРАЮ

Оліфер В.Б. ЛЕГЕНДИ І БУВАЛЬЩИНИ ДУНАЄВЕЧЧИНИ

VII. ДУНАЄВЕЧЧИНА В ІМЕНАХ

Онищук О.Г. М.Б.СЕЛЕЦЬКИЙ - ОРГАНІЗАТОР МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ НА ПОДІЛЛІ

Прокопчук В.С. ІВАН ІВАНОВИЧ СВАРНИК – ПИСЬМЕННИК-ГУМОРИСТ, БАЙКАР, ЖИТТЄЛЮБ

Данилюк Л.М. ЕПІСТОЛИ ДО ДРУГА. ЛИСТИ СЕРГІЯ КУКУРУЗИ ДО ВОЛОДИМИРА БАБЛЯКА

Прокопчук В.С. З ПОДІЛЬСЬКОГО КОРЕНЮ

Даниляк П.Г. ДУНАЇВЧАНИН С.Д. ІНДУРСЬКИЙ – КЛАСИК ЖУРНАЛІСТИКИ

Прокопчук В.С. А.М. КОЛЯНОВСЬКИЙ – ПЕДАГОГ, ПИСЬМЕННИК

Даниляк П.Г. НАЙАКТИВНІША ОСОБИСТІСТЬ КУЛЬТУРНОГО ТА СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ XIX ст. – ТАДЕУШ ЧАЦЬКИЙ, БРАТ ВЛАСНИЦІ ДУНАЄВЕЦЬ А.КРАСИНСЬКОЇ

Сваричевський А.В. ШАНУЄ МИНУЛЕ І ВІРИТЬ У МАЙБУТНЄ

Алєщенко М.І., Радіоненко В.А., Суровий А.Ф. — ДУНАЄВЧАНИ - ВИКЛАДАЧІ ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО АГРАРНО-ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Говоровський В.С. — ЛЮДИНА З ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ

VIII. МЕЛЕТІЙ СМОТРИЦЬКИЙ В ДОЛІ УКРАЇНИ

Назаренко Є.Д. — ПРО РІК НАРОДЖЕННЯ МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО

Сохацька Є.І. — ПРОБЛЕМА УНІЇ У СИСТЕМІ ПОГЛЯДІВ МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО ТА ІВАНА ОГІЄНКА

Комарніцький О.Б. — СМОТРИЧ – БАТЬКІВЩИНА СМОТРИЦКИХ У ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 РР.

Прокопчук Т.К. — РОБОТА БІБЛІОТЕК ДУНАЄВЕЧЧИНИ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО

Заторжинська В.М. — ЛАУРЕАТИ ДУНАЄВЕЦЬКОЇ РАЙОННОЇ ПРЕМІЇ ІМЕНІ МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО

І. ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ Й МЕТОДИКА КРАЄЗНАВСТВА

П.Т. Тронько,
м. Київ

Найближчі перспективи краєзнавчого руху

Сьогоднішня науково-краєзнавча конференція в Дунаївцях і пам'ятна, і по-своєму особлива. Вона шоста по ліку і вже традиційна. Пригадую 1992 рік, коли мені з Федорем Павловичем Шевченком, вашим земляком-дунаївчанином, а моїм колегою по Академії наук України, членом-кореспондентом, випало взяти участь у науково-краєзнавчій конференції „Поділля в роки Визвольної війни українського народу 1648-1654 років". Це була чи не перша спроба в Україні ще задовго до 400-річчя від дня народження Богдана Хмельницького, але вже в рамках підготовки до нього, дати сучасний погляд на важливі події української історії. Вже тоді була започаткована дискусія про характер подій середини XVII ст. Доктори історичних наук, професори, вихованці Кам'янець-Подільського державного педінституту Валерій Андрійович Смолій і Валерій Степанович Степанков не тільки ввели в обіг низку нових джерел, подій, фактів, а й запропонували науковій громадськості ряд дискусійних проблем, оцінок. На дунаєвецькій конференції 1992 року ще було багато традиційного, але в доповідях Ф. П. Шевченка, А. О. Копилова, ректора Кам'янець-Подільського педінституту, професора, І.С. Винокура, доктора історичних наук, професора, М.Б. Петрова, кандидата історичних наук, доцента, прозвучало немало нового, у доповіді В.А. Степанкова простежено еволюцію державницьких поглядів Б. Хмельницького та його дій щодо створення суверенної Української козацької республіки. Його оцінки й висновки відзначалися аргументованістю, ґрунтовністю, доказовістю. І я тоді чи не вперше повідомив про мою та багатьох прибічників, активістів спробу на хвилі хрущовської відлиги ще в середині 60-х увічнити події та героїв національно-визвольної боротьби 1648-1674 рр., на жаль – не вдалої, зацькованої секретарем ЦК Компартії

України Маланчуком В.Ю. Отже, невелика за масштабами і кількістю учасників Дунаєвецька науково-краєзнавча конференція 1992 року виконала роль можливо й скромного, але все-таки зачинателя нових тенденцій в оцінці подій козацької доби.

Особливість тієї конференції полягала ще й в тому, що за участю краєзнавців – учасників наукових дискусій була створена одна з перших в Україні районна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців, відродженої у березні 1990 року на краєзнавчому з'їзді в Києві. Як голова ВСК на установчій дунаєвецькій конференції я запропонував обрати керівником районного краєзнавчого осередку Віктора Степановича Прокопчука, завідуючого районним відділом освіти.

З того часу минуло 16 років. Зміцніла Всеукраїнська спілка краєзнавців, її місцеві осередки, можна навіть говорити про її історію, набутий досвід.

Головне, зусиллями краєзнавців України вдалося відродити репресовану на початку 30-х років минулого століття краєзнавчу організацію, здійснити інституалізацію краєзнавчого руху, вибудувати управлінську вертикаль: краєзнавчий рух став координованим, керованим, центр опирається на обласні, міські, районні та первинні осередки, а вони в свою чергу – на організаційно-методичну підтримку центру. Видається журнал „Краєзнавство", збірник наукових статей „Маловідомі імена і події, факти" та інші праці.

Важливу роль в організаційному зміцненні руху відіграли три з'їзди краєзнавців України. Якщо перший 1990 року дав старт і визначив статус ВСК, то наступні – другий (1996) і третій (2003) – узагальнили напрацьований досвід, намітили напрями розвитку і форми роботи, зробили певний внесок у теорію і методологію краєзнавства нової доби.

На двох останніх з'їздах у звітній доповіді та виступах голови районного осередку Спілки не раз звучав досвід шкільного і бібліотечного краєзнавства Дунаєвецького району. Цілком заслужено Дунаєвецька

центральна районна бібліотека була відзначена премією ВСК імені академіка Д.І. Яворницького.

Але найбільшим досягненням Всеукраїнської спілки краєзнавців є її актив, у тому числі - на Хмельниччині, у Дунаєвецькому районі. Хочу відмітити великий внесок у відродження краєзнавчого руху у вашому краї С.Д. Бабишена, Л.В. Баженова, Ю.І. Блажевича, І.Т. Буб'якова, І.С. Винокура, С.К. Гуменюка, І.С. Зеленюка, С.Л. Карван, Л.А. Коваленка, В.С. Прокопчука, В.О. Савчука, В.Л. Сваричевського, П.Я. Слободянюка, А.Г. Філінюка та багатьох інших. Ще на установчій дунаєвецькій краєзнавчій конференції я вручив 55 членських квитків і приємно, що з числа дунаєвецьких пошуковців виросли справжні дослідники, науковці К.К. Беченко, М.С. Васил'єва, В.М. Заторжинська, В.А. Захар'єв, С.Г. Колісник, Ю.В. Олійник, С.В. Олійник, В.Б. Оліфер, О.Г. Онищук, Т.К. Прокопчук, Б.Ф. Полянська, О.І. Сохатюк, Ю.В. Телячий. Прийміть вдячність за подвижницьку краєзнавчу працю, дуже важливу в плані виховання нового покоління українців.

Наша діяльність знайшла достойну оцінку і підтримку з боку держави. Про це свідчить видання 2000 року президентського указу „Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні" та прийняття Кабінетом міністрів України „ Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року" (2002), відзначення державними нагородами ряду активістів, надання Всеукраїнській спілці краєзнавців статусу творчої, рівноцінного, скажімо статусу Національної спілки письменників України та інших творчих спілок. Ми очікуємо до кінця цього року вирішення питання про надання їй і статусу „національної", а разом з ним – бюджетних коштів на утримання хоча б невеликого оплачуваного штату, видання журналу „Краєзнавство", підтримки діяльності низових ланок.

Найближчі наші перспективи можна коротко означити так:

По-перше, восени, десь наприкінці жовтня, плануємо провести черговий IV з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців, обговорити актуальні

питання функціонування її в новому статусі і на новому часовому відрізку. Надіюся, що і від Дунаївців на з'їзд прибудуть делегати.

По-друге, нам і надалі варто концентрувати зусилля на дослідженні націєтворчих проблем – козацької тематики, національно-визвольних змагань 1917-1920 і 40-50 років, голодомору, репресій, внеску конкретних осіб в історію кожного населеного пункту, району, увічнення подій і персоналій, як у фундаментальних виданнях – „Книгах пам'яті", „Книгах скорботи", „Реабілітовані історією", так і в музейних експозиціях, монументальних пам'ятниках.

На часі написання історії кожного населеного пункту в новій редакції.

Звідси витікає роль і значення шостої по черговості науково-краєзнавчої конференції в Дунаївцях, видання шостої книги матеріалів про дунаєвецьку землю. Так формується досвід, накопичується база документів і матеріалів, і, надіюсь, дунаївчани в числі перших видадуть історію району, міста, сіл і селищ і залишать нащадкам набутий попередниками досвід суспільного буття.

Баженов Л.В. ДУНАЄВЕЧЧИНА В ДОСЛІДЖЕННЯХ НАУКОВЦІВ І КРАЄЗНАВЦІВ ЗА РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

М. Ю. Кострица
м. Житомир

Актуальні питання теорії і методології краєзнавства

Нові геополітичні реалії, що склалися після здобуття Україною державної незалежності, активізували процеси духовного відродження. У цій державного значення справі важливе місце належить краєзнавству, яке сьогодні переживає справжній ренесанс. Координаційним центром краєзнавчого руху в державі з березня 1990 р. стала Всеукраїнська спілка

краєзнавців, яку очолює академік П. Т. Тронько. Все ширше розгортається робота на місцях. У більшості областей і районів України створено регіональні осередки. Краєзнавчий рух, як і в 20-і роки, набув масового характеру.

Разом з тим, спостерігається певна невідповідність між масштабністю краєзнавства, як суспільного явища, та рівнем його наукового узагальнення. Еклектичне змішування означених функцій (сфер) призводить до того, що сучасне краєзнавство має вигляд досить суперечливого комплексу дисциплін, підходів, принципів та світоглядних орієнтацій. Здобуткам на широкому предметному полі, окреслюваному краєзнавством, водночас властиві невизначеність і своєрідна регламентованість, глобальність і локальність (факторіальність), умоглядність і акцентованість на широкому спектрі практичних питань, верхоглядство і грунтовність розроблень, професійність і відверте аматорство. Таке становище негативно відбивається на розвиткові всіх напрямів краєзнавства в Україні. У зв'язку з цим перед дослідниками постають невідкладні завдання подальшої наукової розробки загальної теорії краєзнавства, більш глибокого опрацювання теоретико-методичних засад окремих структурних елементів національного краєзнавства.

Виходячи з вищесказаного, нами зроблено спробу здійснити аксіоматичне узагальнення теоретичних засад краєзнавства, тобто провести систематизацію наукових знань, за якими окремі теоретичні твердження приймаються за вихідні як аксіоми, а всі інші положення теорії виходять з них шляхом логічних міркувань-доведень. При цьому слід застерегти, що аксіоматизація є органічною лише для зрілих наукових теорій [1, 22–24]. Що ж стосується предмета нашої розмови, то зазначимо, що аксіоматизація теоретичних знань національного краєзнавства, взагалі, ще попереду.

Одним з принципових питань теорії, навколо якого протягом десятиріч не припиняються дискусії, є питання про зміст, об'єкт та предмет краєзнавства. Окремі вчені вважають краєзнавство "науковою дисципліною", "методом дослідження", інші – "дидактичним принципом", "навчальним

предметом”, “методом навчання і виховання” тощо. Подібна строкатість, з одного боку, свідчить про надзвичайну багатофункціональність краєзнавства, його важливу роль у різних сферах людської діяльності, з іншого, як зазначалось вище, про недостатню зрілість наукової теорії. Відбір найістотніших чинників аксіоматизації та їх типізація дозволили виокремити три основні функції краєзнавства.

Перша функція краєзнавства суто педагогічна. Вона визначає краєзнавство як метод, дидактичний принцип, за допомогою яких можна домагатися підвищення ефективності навчально-виховного процесу в освітніх закладах всіх типів, успішно опановувати основи наук, допомагати формувати практичні уміння і навички.

Друга функція визначає краєзнавство як пропедевтичний курс елементарної історії, географії, природознавства тощо.

І, нарешті, третя функція – наукова. Вона визначає краєзнавство як складову частину тієї галузі науки, представником якої воно є (географія, історія, літературознавство тощо), з усіма притаманними для даних наук методами досліджень. Образно говорячи, наукове краєзнавство є живою тканиною географічної, історичної, філологічної та ін. наук, без якої ці науки не можуть існувати, так само, як вони не можуть існувати без основ теорії. Звідси зрозуміло, що теорія наукового краєзнавства органічно витікає з теорії тих наук, які репрезентують той чи інший напрямок краєзнавства. Зазначимо, що у даній статті йдеться лише про засади наукового краєзнавства.

Методологічні засади національного краєзнавства розробляли декілька поколінь вчених, але найбільш фундаментальне відображення вони знайшли в працях видатних вчених епохи українського відродження початку ХХ ст. Зокрема, історичний аспект української державності всебічно обгрунтував М. С. Грушевський, етнічний – Ф. К. Вовк, територіально-географічний – С. Л. Рудницький. Зокрема, академік С. Л. Рудницький головною ознакою становлення української державності вважав географічний аспект, який грунтується на створенні самостійної, незалежної, суверенної держави за

національним принципом. Національна територія, – за висловом вченого, – це головна основа нації. У передмові до “Короткої географії України він писав: “Ми українці, земля, де живемо, зветься Україна, чи вона під Російською державою, чи під Австрійською, чи під Угорщиною. Бо хоч і ділять її кордони, хоч розірвана вона на шматки, але ж один народ, що її заселяє, з одною мовою, вдачею та звичаями. Та не тільки народ лічить українську територію в одну цілість. Україна також з нинішніх оглядів мусить бути вважена за виразно зазначену одноцільну територію серед інших територій Європи. Навіть серед незалежних держав мало таких, що могли б зрівнятись з українською такою географічною особливістю” [2, 6]. Інші важливі основи нації, – за визначенням вченого, – це рідна питома культура, єдині історико-політичні традиції, питомі расові ознаки, власна мова – набирають реальної сили лише у зв’язку з територією. Ці хорологічні (просторові) підходи С. Л. Рудницького є вихідними аксіомами, вони визначають об’єкт наукового краєзнавства в цілому і географічного зокрема.

Найхарактернішими ознаками краєзнавства є його багатогалузевість, багатопроблемність. При цьому кожна з проблем має свою специфіку, яка випливає не стільки з особливостей досліджуваної території, скільки з особливостей даної проблеми. За таких умов у краєзнавстві часто втрачаються індивідуальні риси території, навіть при широкому висвітленні якоїсь із проблем. Це властиво практично всім галузевим напрямкам краєзнавства. Тому об’єктивно постає завдання вивести краєзнавство з вузьких галузевих рамок. Від цього виграє і саме краєзнавство, і об’єкт вивчення – територія.

Інтегруючим знаменником, який може звести до єдиної системи усі різнопланові, різнопроблемні напрямки краєзнавства, є його національний характер. Така постановка питання органічно вписується в загальну концепцію державотворення.

У зв’язку з вищевикладеним національне краєзнавство нами розглядається як цілісна, динамічна, нерозривна і відкрита система, яка

функціонує в світі тривимірних системних моделей: простір (географічне краєзнавства), час (історичне краєзнавство) та соціум (соціальне краєзнавство). Останнє є інтегруючою похідною активної соціальної функції людини і включає літературне, мистецьке, архітектурне, етнографічне, екологічне, релігійне краєзнавство [3, 7–10].

Об'єднуючим елементом національного краєзнавства є хорологічний елемент, тобто територія, яка виступає не тільки як об'єкт дослідження, але й певною мірою є системоутворюючим чинником. Природа, населення, його господарська діяльність, історія, культура, освіта, мистецтво цікавлять дослідника в межах територіальних одиниць, виокремлених на основі фізико-географічних, історико-етнічних, адміністративних або інших критеріїв. При цьому перед дослідником постає завдання виявити сукупність ознак, найтиповіших для досліджуваної території. Таким чином, якщо брати в узагальненому вигляді, то основним об'єктом краєзнавства є суспільно-територіальний комплекс (СТК) певної території, який є сукупністю природних ресурсів, населених місць і природоперетворювальних об'єктів. СТК виступає одним із видів геосистем, які являють собою елементи структури і форми організації географічної оболонки [4, 3–4].

М. М. Паламарчук і О. М. Паламарчук цілком слушно відзначають, що СТК, як об'єкт вивчення, стверджує географічний характер краєзнавчих знань, але він не вичерпує їх. Крім знань про СТК, краєзнавство містить у собі знання історії, духовної і матеріальної культури населення певної території. Зв'язок між складовими елементами національної системи краєзнавства (за Я. І .Жупанським і В. П. Крулем) можна окреслити стилізованою ланкою "територія – час – людина"[5, 3–4].

На території України формується загальнодержавний СТК, який включає природно-територіальні, історико-територіальні й соціально-територіальні комплекси регіонів (Волинь, Полісся, Поділля, Слобожанщина, Гуцульщина та ін.). В основі об'єктів краєзнавства представлені локальні СТК на рівні поселень, низових адміністративних одиниць, з притаманними

для них всіх структурних елементів суспільно-територіального комплексу держави.

На теоретичному рівні наукове краєзнавство має найбільш спільні ознаки з країнознавством. Відмінність між ними полягає не в теорії, а в масштабах об'єкта території. Якщо країнознавство досліджує територію усієї держави, то наукове краєзнавство обмежується лише територією її певної частини – окремих населених пунктів (хутір, село, селище, місто), адміністративно-територіальних одиниць, країв тощо. За образним визначенням В. П. Семенова-Тянь-Шанського "географія дивиться в телескоп, краєзнавство – в мікроскоп" [6, 255].

Краєзнавство є нижчим таксономічним елементом країнознавства і разом з останнім дозволяє відтворити цілісний образ України як держави з її виразною геополітичною "особистістю", з її могутнім, своєрідним, дуже складним за структурою інтегральним потенціалом та його окремими компонентами: природно-ландшафтним, природно-ресурсним, трудовим, науково-технічним, виробничим, інтелектуальним тощо.

Безумовно, що більшість методів, які використовують у дослідженні країни, застосовують і в процесі дослідження її окремих територій нижчого таксономічного рівня. Вони багато в чому схожі і є загальнонауковими (історичними, географічними тощо). Хоча слід зазначити, що наукове краєзнавство має і свої власні, специфічні методи досліджень.

Провідною і невід'ємною ланкою національного краєзнавства є історичне краєзнавство, яке має давні традиції і на сучасному етапі у своєму розвитку набуває нових якісних і кількісних параметрів. Історичне краєзнавство є дійовим інструментарієм в реалізації вимог постанови Президії Національної Академії наук України щодо актуальності комплексних регіональних досліджень, вивчення яких в сучасних умовах зростає до рівня виняткової державної ваги. Як слушно зазначає голова Всеукраїнської спілки краєзнавців П.Т. Тронько, що "лише глибоке знання

специфіки, шляхів історичного розвитку регіонів відкриває можливості для формування всебічно зваженої внутрішньої політики”[7, 99].

Варіанти оптимального поділу України на історико-етнографічні регіони набувають особливої актуальності сьогодні, напередодні адміністративної реформи, коли над нами тяжіє знову сакраментальне: бути чи не бути, а звідси – яку ми хочемо бачити державу: унітарну чи федеральну?

Історико-етнографічні регіони існують не лише в уяві дослідників Вони існують об’єктивно і їх число коливається від 6 до 12. Хоча не завжди простежується чіткість у визначенні меж цих регіонів, а іноді вони накладаються один на одного. Наприклад Волинь і Полісся. Тому у багатьох випадках межі між етнографічними районами є досить умовними. Крім того, науково-технічний прогрес, масове поширення стандартизованих форм культури, а також процеси міжетнічної інтеграції згладжують етнографічні особливості окремих регіонів.

Добре це чи погано? Дехто вважає, що такі процеси сприяють консолідації нації. Проте логічніше бачити в них шлях до уніфікації, втрати самобутності, стирання індивідуальних рис особистості, а в результаті – до виродження нації. Що ж до консолідації, то їй перш за все сприятиме високий рівень національної самосвідомості громадян, який немислимий без любові до рідної землі, її народу, звичаїв і традицій своїх предків, і зокрема – регіональних рис культури.

Сьогодні, коли розірвано зв’язки поколінь, коли зруйновано моральні принципи, особливо гостро постає необхідність переосмислення позицій щодо традиційної культури. Ця необхідність диктується духовною потребою українського народу. Тому відродження регіональних традицій – одне з основоположних завдань відродження України. І у вирішенні цих важливих проблем роль наукового краєзнавства важко переоцінити.

Сьогодні національна краєзнавство вступило в епоху ренесансу. Нинішній краєзнавчий рух розгортається на благодатному фоні. На початку

нового тисячоліття дослідники і літописці рідного краю отримали два важливих документи, котрі відкривають широку перспективу. Зокрема, Президент України Л. Д. Кучма 23.01.2001 року видав Указ “Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху”, яким доручено Кабінету Міністрів України розробити і затвердити Програму розвитку краєзнавства до 2010 року. Другим документом – Розпорядженням Президента України від 19.10.2000 року “Про забезпечення комплексного розвитку малих міст України” Кабінету Міністрів України також доручено забезпечити за участю Національної Академії наук України дослідження і видання енциклопедичної, багатотомної “Історії міст і сіл” у новій редакції.

На сучасному етапі в Україні успішно розвиваються всі основні організаційні форми краєзнавства: державне, яке концентрується навколо Інститутів історії і географії НАН України, музеїв, бібліотек, архівів; громадське, діяльність якого координують Українське географічне товариство (УГТ), Всеукраїнська спілка краєзнавців (ВСК), Товариство охорони природи та його осередки на місцях; вузівсько-шкільне, науково-методичне керівництво яким здійснюють науковці та численний загін педагогів-краєзнавців.

На початку XXI ст. наукове краєзнавство набуває конструктивних рис, пов’язаних з вирішенням важливих глобальних проблем розвитку держави. Головним з них є: участь у проведенні ефективної регіональної політики та адміністративно-територіальної реформи, перевидання на нових методологічних засадах “Історії міст і сіл України”, збереження і відтворення генофонду нації, ліквідація наслідків Чорнобильської трагедії, пошук шляхів поліпшення якості життя та повноцінного життєзабезпечення населення, відтворення історико-географічної пам’яті народу, деідеологізація краєзнавчих досліджень, створення “Червоної книги” топонімів України та реалізація програми “Пам’ять втрачених сіл”, повернення в науковий обіг спадщини видатних дослідників і літописців рідного краю, чиї імена були вилучені або замовчувалися тоталітарною системою, вивчення і

популяризація внеску вітчизняних учених, краєзнавців, мандрівників та зарубіжних дослідників України, раціональне використання природно-ресурсного потенціалу, удосконалення історико-географічного районування, розширення мережі природно-заповідного фонду тощо.

В основу модерної концепції розвитку національного краєзнавства взагалі і історичного зокрема доцільно покласти наступні критерії:

– пріоритет національних ідей при формуванні змісту, напрямів і завдань краєзнавчих досліджень;

– багатогалузевість і комплексність краєзнавчих досліджень;

– використання аксіом, закономірностей, законів, принципів тощо основ наук (історії, географії та ін.) у галузевих краєзнавчих дослідженнях;

– безперервність краєзнавчої освіти і виховання;

– застосування ГІС-технологій [8, 82].

Виходячи з наведеного вище та керуючись Указом Президента України “Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні, на нашу думку, слід визначити наступні пріоритети:

– продовжити розробку науково-теоретичних та методологічних основ національного краєзнавства;

– створити мережу кафедр краєзнавства в навчальних закладах освіти різних рівнів акредитації та забезпечити підготовку висококваліфікованих кадрів краєзнавців;

– розробити концепцію і комплексну цільову програму розвитку національного краєзнавства на період 2010–2025 років;

– посилити науково-дослідну роботу в галузі формування наукової програми “Краєзнавство”;

– за державної підтримки створити матеріально-технічні передумови для формування інфраструктури краєзнавства, служб зв’язку, інформації та сервісу, інших складових функціонування цієї галузі;

– з метою консолідації краєзнавчих сил розпочати підготовчу роботу щодо створення Краєзнавчої Академії України.

Реалізація цих завдань сприятиме подальшому розвитку всіх форм краєзнавства, підвищуватиме його роль і практичну участь у справі національно-культурного відродження України.

Примітки.

1. Пащенко В. М. Аксіоматичне узагальнення теорії природничої географії // VII з'їзд Українського географічного товариства: Тези доповідей. – К., 1995.

2. Рудницький С. Л. Коротка географія України: Фізична географія. – К.: Лан, 1910.

3. Докладніше див.: Кострица М. Ю. До питання про наукові засади, зміст і структуру національного краєзнавства // Велика Волинь: минуле і сучасне: матеріали IV наукової краєзнавчої конференції. – Хмельницький; Ізяслав, 1994.

4. Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. Теоретичні основи географічного краєзнавства і соціальне районування // Сучасний стан та перспективи вивчення географії рідного краю у школах: тези доповідей міжнарод. наук.-метод. семінару. – Х., 1994.

5. Жупанський Я. І., Круль В. П. Роль і місце географічного краєзнавства у структурі національного краєзнавства // Географічне краєзнавство: сучасний стан і перспективи. –Житомир: Льонок, 1992.

6. Семенов Тян-Шанский В. П. Район и страна. – М., 1928.

7. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. – К.: Рідний край, 1994.

8. Кострица М. Ю. Всеукраїнська науково-практична конференція "Українське географічне краєзнавство: наукові засади, історія, постаті" // Укр. географічний журнал. – 2002. – № 1.

П.П.Брицький,
м.Чернівці

Федір Павлович Шевченко про відповідальність перед судом історії

Стаття присвячується пам'яті члена-кореспондента Національної Академії Наук України Федора Павловича Шевченка − відомого українського історика, археографа, архівознавця, визначного знавця історії України, її історіографії та джерелознавства − вченого широкого діапазону, організатора та філософа історичної науки.

Народився Ф.П.Шевченко 11(24) серпня 1914 р. на Поділлі в с.Дунаївцях Новоушицького повіту (нині м.Дунаївці Хмельницької обл.) у бідній селянській родині. Його дитячі та юнацькі роки припали на складні і суперечливі періоди Першої світової і громадянської війн, так званого „соціалістичного будівництва". На формування його поглядів вплинули колективізація, голодомор 1932-1933 рр. та репресії 30-х років XX століття.

Після закінчення семирічки в 1930 р. юнак працює два роки в колгоспі, а в 1932-1933 рр. − підсобним робітником взуттєвої фабрики у Києві. Водночас навчається на вечірньому відділенні робітфаку Київського інституту шкіряної промисловості.

Восени 1933 р. Ф.П.Шевченко вступив до Московського державного історико-архівного інституту, де слухав лекції видатних істориків: В.І.Пічети, М.Н.Сперанського, М.М. Тихоми-рова та ін. [9, с.21]

Сталося так, що його життєвий шлях і творча праця перетнулися з Буковиною та її історією. У 1940 р., після закінчення аспірантури та підготовки кандидатської дисертації молодий вчений був призначений директором державного обласного архіву в м.Чернівці. Молодого науковця зацікавили архівні документи, які стосувалися визначної сторінки історії Буковини − селянського визвольного руху 40-х років XIX ст. і його ватажка Лук'яна Кобилиці. Як професійний науковець він розшукував, збирав і

опрацьовував ще не опубліковані документи, пов'язані з цими подіями. Але Велика Вітчизняна війна перервала наукові пошуки Ф.П.Шевченка. Проте найцінніші матеріали архіву йому пощастило вивезти. Пізніше він повернувся до них: упорядкував, написав передмову та видав збірник документів [7], а також монографію про Лук'яна Кобилицю [9]. Вчений не полишав інтересу до історії Буковини і в наступні десятиліття. В 1969 р. в Ужгороді при його сприянні вийшла з друку книжка "Північна Буковина, її минуле і сучасне", в якій він виступає як науковий редактор і автор передмови. Його перу належить також частина XIV розділу першого тому довгоочікуваної "Історії Української РСР" [3] під назвою "Західноукраїнські землі під владою Австро-Угорської монархії в 1900-1914 роках". Про складність умов написання двотомника цієї праці свідчить той факт, що її рукопис багаторазово впродовж кількох років рецензувався десятками московських істориків на вимогу ЦК КПРС. Зміст його розділу не втратив актуальності і сьогодні.

Ф.П.Шевченко є також автором 3-х глав під назвою "Українсько-молдавські зв'язки в XIV − першій половині XVI ст."; Українсько-молдавські відносини в роки Визвольної війни. 1648-1654" "Сторінки українсько-молдавських зв'язків другої половини XVII − першої половини XVIII ст." колективної монографії "Історичні коріння зв'язків і дружби українського і молдавського народів" [2] та ряду інших праць.

У період війни Ф.П.Шевченку довелося працювати на різних посадах за фахом у тилу на місці евакуації в Краснодарі та Ташкенті. У другій половині 1941 р. − він директор Краснодарського державного архіву, з початку 1942 р. − зав.архівом Ради Народних Комісарів Узбецької РСР (м.Ташкент), з березня до листопада 1943 р. − начальник науково-видавничого відділу Архівного управління Узбецької РСР. У листопаді 1943 р. його відкликано на Україну, де призначено начальником науково-видавничого відділу Архівного управління УРСР.

У травні 1943 р. в Інститут історії АН СРСР Ф.П.Шевченко захищає кандидатську дисертацію на тему “Російські воєводи на Україні (Нариси взаємовідносин України з Росією у другій половині XVII ст.)”. У вересні 1945 р. його як досвідченого фахівця призначають заступником голови Комісії з історії Великої Вітчизняної війни Академії Наук УРСР, на цій посаді він працює до квітня 1949 р. Фактично під його керівництвом співробітники комісії збирали та систематизували документальні матеріали про Велику Вітчизняну війну, про антифашистську боротьбу українського народу в період війни у тилу ворога. На основі зібраних документів і матеріалів у 1947 р. був опублікований збірник “Листи з фашистської каторги” [5], автором передмови до якого і редактором був Ф.П.Шевченко. У збірнику містилися викривальні свідчення радянських громадян насильно вивезених на каторжні роботи до Німеччини. Тоді ж вчений редагував щоденник про Карпатський рейд С.В.Руднєва [6] − комісара партизанського з’єднання А.С.Ковпака.

З 1949 по 1968 рік Ф.П.Шевченко завідує різними відділами Інституту історії АН УРСР, водночас він займає інші посади − вченого секретаря Президії Академії Наук УРСР (1960-1962 рр.), заступника директора Інституту історії АН УРСР, Голови Наукової ради з проблем “Історія історичної науки” при Секції суспільних наук АН УРСР, а в 1968 р. його призначають директором Інституту археології АН УРСР.

Особливу сторінку його діяльності на ниві історичної науки займає праця на посаді головного редактора та члена редколегій різних видань. Серед них особливо важливою є його праця на посаді головного редактора “Українського історичного журналу”, який було дозволено видавати в Україні після XX з’їзду КПРС із другої половини 1957 р. Впродовж 15-ти річного терміну (1957-1972 рр.) Ф.П.Шевченко спрямовував роботу журналу, вів активну роботу по залученню до співробітництва в журналі істориків всієї України, закликав висвітлювати на його сторінках всі періоди історії України від найдавніших часів. Сам особисто виступав на сторінках журналу зі

змістовними статтями методологічного характеру, що служили орієнтиром для молодих істориків у їх творчій роботі. Але в той період виступати з об'єктивними науковими статтями в умовах жорсткої партійної цензури було вкрай важко. Адже журнал вважався не тільки друкованим органом Інституту історії АН УРСР, а й Інституту історії партії при ЦК Компартії України − Філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Навіть роботи, які видавалися під впливом тез, схвалених ЦК КПРС до 300-річчя возз'єднання України з Росією, піддавалися жорсткій критиці. В 1959 р. у видавництві АН УРСР вийшла монографія Ф.П.Шевченка "Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст." [10] написана на основі широкого кола документів. Автор мав намір захищати її як докторську дисертацію. Не тут то було Незважаючи на те, що в період помпезного святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією історіографія цієї проблеми поповнилася рядом праць, відмінність роботи Ф.П.Шевченка полягала в тому, що він не обмежився лише розглядом політичних і дипломатичних зв'язків, але й економічних. Він звернув увагу на непослідовність, двозначність і суперечливість політики московського уряду щодо України, його вичікувальну позицію щодо допомоги козацькому війську в перший період Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Вчений висвітлив і внутрішнє становище в Україні, показав роль козацтва у народному русі, масове покозачення селян.

Бурхливе, дводенне обговорення монографії з лайкою, навішуванням ярликів і тавруванням автора завершилося негативним висновком. Він зміг її захистити як докторську дисертацію лише в 1963 році в Москві.

Ф.П.Шевченку притаманні були широкий діапазон історичних досліджень і енциклопедична ерудиція. У своїх працях він осмислює методологію розвитку історичної науки та її роль у розвитку людського суспільства з точки зору філософії. В 1959 р. у статті "Про створення "Вступу до історичної науки" [11] Ф.П.Шевченко порушує питання про необхідність наукової розробки загального поняття про історичну науку,

основні питання методології історичних досліджень, історіографії, джерелознавства тощо, як основи діяльності історика. В наступній статті “Дискусія − неодмінна умова розвитку історичної науки” [8] Ф.П.Шевченко аргументовано обґрунтовує висновок про те, що досягнення історичної істини в науковій роботі історика дискусія є необхідною умовою процесу дослідження. При оцінці цієї роботи не треба забувати, що вона писалася в умовах панування лише марксистко-ленінської методології, як “єдино вірної” і дискусії могли провадитись лише на основі цієї методології. І Ф.П.Шевченко, як автор статті, змушений був посилатися на вимоги “класиків марксизму-ленінізму” та “рішень з’їздів КПРС”, інакше стаття не була б надрукована. Але основне у ній його висновки про те, що культ особи “особливо великої шкоди завдав ... історичній науці”, що він всіляко гальмував “творчий розвиток думки, проведення товариських дискусій, правилом ставали такі негативні явища як догматизм та антиісторизм, спрощення складного історичного процесу, начотництво і цитатництво, кон’юнктурність і “викривальна” крикливість”.

Вчений ставить питання про необхідність не тільки проведення дискусій, а й “діяльності різних шкіл в історичній науці”. “В науці, − далі стверджує Ф.П.Шевченко, − неможливо діяти забороною, обмеженням або наданням привілеїв одному з напрямів, бо це може призвести до негативних наслідків, бо відтягування розв’язання важливих проблем, які згодом будуть підніматися. Наукові проблеми можуть розв’язуватися не адміністративним шляхом, а тільки шляхом дискусій, творчих обговорень, з перевіркою відсутніх положень життям, практикою” [8, с.32]. “В ході дискусій, – продовжує він, у боротьбі думок не тільки формуються ті чи інші положення і твердження, але й відточується їх формулювання” [8, с.35]. Тобто, як бачимо, постановку питання про необхідність плюралізму думок і в пізнанні історичного минулого Ф.П.Шевченко піднімав ще в середині 60-х років, задовго до М.С.Горбачова.

У часи негласного відновлення сталінізму при Л.І.Брєжнєві, коли історикам обмежували доступ до архівних матеріалів, Ф.П.Шевченко публікує оригінальну, філософського змісту статтю “Про суд історії” [12]. У ній автор розмірковує й осмислює проблеми розвитку історичної науки й морального критерію діяльності істориків, а також стверджує, що існує зв’язок сучасності з минулими етапами розвитку суспільства й “історія своєю ходою ставить усе на належне місце, виносячи свій об’єктивний вирок” [12, с.45].

З часу опублікування статті Ф.П.Шевченком виповнилося 37 років, але його застереження про відповідальність дійових осіб перед судом історії не втратили актуальність й сьогодні. Зокрема, він підкреслював, що “ще й досі дуже часті випадки, коли явні й приховані вороги прогресу, різні авантюристи й славолюбці намагаються виступати від імені народних мас. Вони заявляють, ніби діють в інтересах народу, приписують йому свої дрібні, корисливі інтереси й реакційні погляди. Іноді це може продовжуватися чимало часу, але цьому обов’язкового приходить кінець. Такі людці знаходять у народу різке засудження” [12, с.48]. Отже, суд історії засуджує тих, хто нехтує законом розвитку суспільства, хто не рахується з історією.

Значне місце у статті відведено визначенню місця, ролі і діяльності істориків у суді історії, які за визначенням автора виконують обов’язки слідчих, обвинувачувачів, оборонців і експертів. В ній Ф.П.Шевченко накреслює ніби моральний кодекс істориків, який зводиться до того, що виконуючи роль дослідника (слідчого) “історик повинен зробити все, щоб вияснити суть справи, а не затемнити й заплутати її ...” [12, с.48]. Історик на суді історії повинен керуватися бездоганною сумлінністю, точністю, переконливістю і сміливістю. Виступаючи в ролі обвинувачувача, історик повинен не тільки шукати винуватця, а й з’ясувати й викрити причини, що його породили.

“Завдання історика-оборонця − не тільки виправдати когось, або щось, а допомогти внести ясність у справу... Немає нічого гіршого, коли в суді

історії виступають безпринципні оборонці, які керуються не законами, а особистими симпатіями, чи антипатіями. Часто вони заплутують справу так, що судові історії довго доводиться її з'ясовувати й не раз до неї повертатися" [12, с.48].

І, накінець, історики, які виступають перед судом історії у ролі експертів повинні робити всебічну перевірку різних фактів і доказів, бути об'єктивними, але не категоричними і обґрунтовувати свої висновки глибоко й переконливо, враховуючи думку й досягнення інших істориків, не нав'язуючи своїх думок й положень суду історії.

Історик має бути правдивими, бо навіть "маленька" неправда, а ще гірше фальш, що трапляється між правдою, ставить під сумнів його твердження перед − судом історії. "Історик, − підкреслює Ф.П.Шевченко, − повинен бути самостійним оригінальним у своїх висновках і твердженнях, а не обивателем і чиїмсь прикажчиком, що діє за принципом "чого зволите" [12, с.49].

У цій статті видатний вчений історик Ф.П.Шевченко, не називаючи прізвищ історичних і політичних діячів, виклав глибокі роздуми про розвиток суспільства, історичної науки і роль істориків перед судом історії. Для більшості істориків, особливо молодих, стаття послужила орієнтиром, якими методологічними і моральними принципами керуватися у своїй дослідницькій діяльності.

Але не всім політичним діячам того періоду і провладним історикам прийшлася до душі позиція автора статті, зміст якої не вписувався в рамки правил існуючої політичної системи.

Ці й інші статті вченого ("Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну?" [13] та ін.), численні колективні збірники, які редагував і писав до них передмови, створювали неприязну атмосферу навколо Ф.П.Шевченка з боку керівного складу Інституту історії і ЦК КПУ, який тримав під постійним контролем академічні інститути. Але знаючи, яким авторитетом користується історик за кордоном, ЦК "оргвисновків" поки що

не робив. Тим більше, що в ці роки колектив Інституту археології АН УРСР, директором якого був Ф.П.Шевченко, мав значні успіхи-знахідки у скіфських похованнях (серед них і знаменита “Пектораль”) мали світове значення. Під його керівництвом була видана узагальнена колективна праця “Археологія Української РСР у трьох томах” [1]. В 1969 р. доктора історичних наук, професора Ф.П.Шевченка було обрано членом-кореспондентом Академії Наук УРСР, хоч як стверджує у своїх “Спогадах” перший секретар ЦК КПУ П.Шелест органи КДБ наполягали на відхиленні кандидатури Ф.П.Шевченка у члени-кореспонденти [14].

Чорні хмари нависли над Ф.П.Шевченком у 1972 р. У січні його усунули з посади головного редактора “Українського історичного журналу”, у серпні − з посади директора Інституту археології АН УРСР. У постанові ЦК КПУ від 5 вересня 1972 р. зазначалося, що “в науковій діяльності Ф.П.Шевченка мали місце випадки відходу від класових інтернаціоналістських позицій в оцінці окремих історичних подій. Тов. Шевченко виявив політичну незрілість ..., припускався націоналістичних трактовок в оцінці окремих положень” [4, с.134-135]. Увільнили його також із посади заступника головного редактора щорічника “Наука і культура: Україна” і вивели зі складу редколегії журналу “Пам’ятки України”.

З 1972 р. до останніх днів життя (1 листопада 1995 р.) Ф.П.Шевченко працював у Інституті історії Академії Наук, але на керівні посади його вже не призначали.

Проте, і в цей період він ні на день не припиняє своєї наукової праці. Його спадщина нараховує понад 650 наукових праць. Крім цього , що дуже важливо, він провадив велику роботу з підготовки наукових кадрів-істориків. Офіційно він підготував понад 50 кандидатів історичних наук і 7 докторів. Але неофіційно ним надана допомога в тому чи іншому вигляді десяткам історикам багатьох областей України. Чималій кількості надана така допомога і викладачам Чернівецького національного університету. Зокрема, він був опонентом при захисті докторських дисертацій в П.В.Михайлини і

І.А.Гриценка, науковим консультантом докторської дисертації В.М.Ботушанського, науковим керівником кандидатської дисертації Є.С.Приходька та ін. До кінця своїх днів пам'ятатиме і автор цієї статті те, що Ф.П.Шевченко, лише один раз зустрівши на науковій конференції, посприяв у прийомі до аспірантури Інституту історії АН УРСР, незважаючи на протестний телефонний дзвінок з Чернівецького обкому компартії. Після того доля подарувала ще 20 років особистого спілкування з цією чуйною, чесною, благородною Людиною.

Історик України Ф.П.Шевченко був гідним спадкоємцем фундаторів української історичної науки Володимира Антоновича, Михайла Грушевського, Наталії Полонської-Василенко, Івана Крип'якевича, Володимира Голобуцького. Але в умовах політичного режиму, який сповідував ідеологію лише класової боротьби, спотворюючи поняття націоналізму та інтернаціоналізму, вчений не міг на повну силу розкрити свій талант. Будучи у своїй творчості обмежений ідеологічними компартійними рамками, він, як той птах зі зв'язаними крилами, не міг злетіти до максимальної висоти своїх потенційних можливостей. Але закладені ним методологічні принципи дослідження історії не втратили свого творчого значення й сьогодні й ще довго будуть служити дороговказом майбутнім дослідникам.

Джерела та література

1. Археологія Української РСР. У 3 т. − К.: Наукова думка, 1971.
2. Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов. −К.: Наукова думка, 1980.
3. Історія Української РСР. − В двох томах. −Т.1. − К.: Вид-во АН УРСР, 1955. − 905 с.
4. Касьянов Г.В. Незгодні: Українська інтелігенція в русі опору 1960 − 80-х років. −К.: "Либідь", 1995. − С.134-135.

5. Листи з фашистської каторги: Збірник листів радянських людей, які були вигнані на каторжні роботи до фашистської Німеччини. − К.: Укрполітвидав, 1947.
6. Руднєв С.В. Щоденник про Карпатський рейд. − К.: Укрполітвидав, 1948. − 88 с.
7. Селянський рух на Буковині в 40-х рр. XIX ст. Зб.док. (Упоряд. Ф.Шевченко. − К.: Укрполітвидав, 1949. − 229 с.
8. Шевченко Ф.П. Дискусія − неодмінна умова розвитку історичної науки // Укр. іст. журн. − 1965. − №3. − С.27-41.
9. Шевченко Ф.П. Лук'ян Кобилиця: З історії антифеодальної боротьби селянства Буковини в першій половині XIX ст. − К.: Вид-во АН УРСР, 1958. − 205 с.
10. Шевченко Ф.П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. − К.: Вид-во АН УРСР, 1959. − 498 с.
11. Шевченко Ф.П. Про створення "Вступу до історичної науки" // Укр. іст. журн. − 1959. − №1. − С.90-100.
12. Шевченко Ф.П. Про суд історії // Укр. іст. журн. − 1967. − №2. − С.45-54.
13. Шевченко Ф.П. Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну? // Укр. іст. журн. − 1966. − №11. − С.13-32.
14. Шелест Петро: "Справжній суд історії ще попереду". Спогади, щоденники, документи, матеріали. − К.: Генеза, 2003. − С.360.

О.П. Григоренко,
м. Хмельницький

Ф.П. Шевченко про історичні знання як важливий чинник формування патріота і громадянина

Багато відомих імен, що яскравими літерами вписані в історію нашої держави, дала дунаєвецька земля. Серед них особливо почесне місце посідає

шанований в Україні, знаний за кордоном вчений, член - кореспондент Національної академії наук України, доктор історичних наук, професор, автор близько 700 праць, наставник цілого ряду докторів і більше півсотні кандидатів наук Федір Павлович Шевченко [1]. Він народився 11 серпня 1914 р. в селі Дунаївці, пізніше приєднаному до міста.

Видатний вчений ніколи не поривав зв'язків з рідними Дунаївцями. Рішенням виконкому міськради від 31 березня 1992 р. Ф.П. Шевченку присвоєне звання Почесного громадянина Дунаївців [2]. 19 листопада 1997 р. на приміщенні Дунаєвецької середньої школи №2 відкрито мармурову дошку з портретом вченого і словами: «1930 року Дунаєвецьку семирічну школу закінчив Федір Павлович Шевченко - видатний вчений, доктор історичних наук, член - кореспондент Національної академії наук України»[3]. У відкритті дошки взяли участь академік НАН України П.Т. Тронько, доктори історичних наук, професори І.І. Винокур, Л.В. Баженов, О.П. Григоренко, Ю.А. Пінчук, Р.К. Шевченко – вдова покійного. Вітальний адрес учасникам мітингу надіслав академік В.А. Смолій, директор Інституту історії України НАН України.

У сучасних умовах українська влада все більш послідовно стверджує в суспільстві чітку і близьку серцю кожного патріота систему цінностей. Україна, нарешті, не декларативно, а за глибинною суттю повертається до своїх витоків, відроджує історичну пам'ять.

Ф.П. Шевченко зазначав, що історичні знання безпосередньо впливають на патріотичне виховання молоді, її національні почуття. Як тут не згадати висновку французьких істориків, чому у франко – прусській війні 1870 – 1871 рр. Франція потерпіла поразку, а Пруссія, яка перед тим 300 років нічим не проявляла себе, перемогла. Висновок французьких істориків був однозначний: війну виграв німецький шкільний вчитель історії. Саме він виховав те покоління німців, яке було сповнене рішучості об'єднати країну, яких би жертв це не коштувало. Відповідальність викладача історії за патріотичне виховання і національну ментальність визнана у всьому світі.

Вивчити по-справжньому багатовікову історію України можливо лише усвідомивши і засвоївши героїзм, драматизм і трагізм, злети і падіння, велич і розквіт українського народу на довгому і тернистому шляху свого розвитку. Серед яскравих сторінок, які гордістю наповнюють серця українців і вражають своєю неповторністю народи світу, можна назвати могутню Київську державу Володимира Великого та Ярослава Мудрого, волелюбне Галицько-Волинське князівство, першу християнську республіку – Запорізьку Січ, незабутні сторінки всенародної національно - визвольної війни середини 17 ст., відчайдушний порив до свободи гетьмана Івана Мазепи, зародження державності в Українській Народній Республіці, безсмертний подвиг українців у роки Другої світової війни та багато інших.

Показати історію України на вищому ступені сприйняття означає назавжди запам'ятати мудрого будівничого і політика, до останніх своїх днів відданого справі незалежності України Б. Хмельницького, незламних борців за свободу народу і великомучеників царських казематів Павла Полуботка і Петра Калнишевського, творця і автора першої української конституції Пилипа Орлика, що на 80 років випередила американську, героїв народних повстань К. Косинського і С. Наливайка, І. Гонту і М. Залізняка, О. Довбуша і багатьох інших.

Вивчити нашу історію на рівні історичного мислення означає якомога більше дізнатися про таких світил української та світової культури, як автор першої граматики Лаврентій Зізаній, засновник української академії Петро Могила, великий кобзар Тарас Шевченко, невтомна поетеса Леся Українка, організатор національно-визвольного руху Михайло Грушевський, багатьох інших велетнів нашого народу.

У силу певних історичних обставин українська земля протягом тривалого часу була розділена між іншими державами. Однак, незважаючи на несприятливі обставини, українці по обидва береги Дніпра завжди усвідомлювали себе єдиним «осібним народом», «зі своєю осібною мовою, історією, письменством і культурою»[4]. Лише в 1954 році українські землі

стали єдиною територією. Тепер — це могутня держава, яка з кожним роком все більше утверджує свій авторитет у світовому співтоваристві.

Аналізуючи історичний розвиток України в лекційному курсі, на семінарських заняттях, гуртковій роботі, викладачам необхідно обов'язково наголошувати, що, при всій складності подій минулого, українська нація завжди була єдиним цілим, хоча перемішування населення українських регіонів майже не припинялося. У цьому плані важливо довести до свідомості слухачів, що говорити про окремішність «західняків» і «східняків» підстав немає. Це таке питання, яке вимагає серйозної уваги і чіткого усвідомлення, яке сприяє формуванню патріотів своєї Батьківщини.

Найглибшою національною свідомістю серед регіонів України відрізняється населення Галичини. Саме тут завжди жеврів і за сприятливих умов першим розгорявся вогник української державності, незалежності і соборності. Тут друкували свої твори наддніпрянські письменники, коли українська мова була заборонена в Російській імперії, відбувалася парламентська діяльність, створювалися партії національної орієнтації, просвітницькі і парамілітарні організації, які стали основою легіону Українських січових стрільців під час Першої світової війни. Тут була проголошена Західно-Українська Народна Республіка. Тут сформувалася Організація Українських Націоналістів, яка пізніше створила Українську Повстанську Армію. З Галичиною пов'язані імена таких видатних борців минулого століття за незалежність України, як М. Грушевський, Є. Коновалець, С. Бандера, багатьох українських письменників.

Кожна із сусідніх держав, що окуповувала той чи інший регіон України після татаро-монголів, намагалася (за винятком Литви), денаціоналізувати, асимілювати українців. Асиміляція польсько-угорсько-румунська в Україні ніколи не була тотальною. Насамперед цілком свідомо на це йшла верхівка суспільства, розраховуючи на кар'єру в органах державної влади відповідних країн, на відповідні пільги. Але простий люд, тобто переважна більшість народу, ніколи не втрачав мови, звичаїв. Його

моральним та ідеологічним стрижнем завжди залишалася національна церква — православна, пізніше й греко-католицька. Саме церква плекала мову, писемність, видавала книжки, за сприятливих умов відроджувала і розвивала національне шкільництво, надихала українців на визвольну боротьбу.

І саме цей стрижень у першу чергу був знищений Москвою в приєднаній Україні. Наприкінці 17 ст. українську церкву поглинув Московський патріархат, а вже з початком 18 ст. було заборонено друкування українських книжок та українське шкільництво. У 20 ст. Москва криваво знищувала Українську автокефальну православну церкву. У 1946 році настала черга ліквідації в Західній Україні Української греко-католицької церкви, що об'єднувала українців і без усунення якої кардинальне їх зросійщення було б неможливе [5].

Після розправи з національними церквами процес асиміляції пішов семимильними кроками. Російська асиміляція велася і силою, і «добровільно». Народ як такий зберігався, але значною мірою втратив національну свідомість і навіть гідність, уміння жити самостійно, самому дбати за себе, спиратися на власні сили і обирати власну долю. Усе це певною мірою стосується і «західняків», але яскравіше, безперечно, проявляється у «східняків». І не тому, що там первісно були якісь інші українці, а лише тому, що на сході радянська система переломила три покоління людей, а на заході — лише два, що «східняки» зазнали зросійщення понад три століття, а більшість «західняків» — лише півстоліття, що «східняки» ніколи не знали демократії, а старшому поколінню «західняків» вдалося скуштувати її на практиці.

Немає сумнівів, якби зазначені асиміляція та «селекція» в Україні йшли досягнутими темпами ще кілька десятиліть, то проблема відмінності «західняків» і «східняків» відпала. Усі б вони спілкувались на «великом и могучем», мали б ідентичну ментальність, а українці в Україні стали б національною меншиною. У недалекому майбутньому різниця між різними регіонами України зітреться на основі зростання національної свідомості,

матеріального добробуту і гордості за свою країну, розвитку української культури.

20 ст. принесло українцям трагічні випробування. Боротьба за національне самовизначення і створення своєї держави виявилася надзвичайно затяжною і кровопролитною. В результаті багатьох обставин у період національно-демократичної революції 1917-1920 рр. Україна не зуміла відстояти свою незалежність. «Двома світовими війнами, Голодомором і Голокостом, нищенням духовних святинь чужі імперії хотіли перетворити нашу землю на свою покірну окраїну. Між 1914 і 1945 роками в Україні загинули кожен другий чоловік і кожна четверта жінка. Дерево нашого роду втратило багато кращих гілок»[6], — зазначав Президент України В. Ющенко. Однак попри всі катаклізми цього століття, саме в цей історичний період Україна здобула державну незалежність, майже всі етнічні українські землі перебувають в складі єдиної держави. Територія України простягається із заходу на схід на 1316 км, з півночі на південь — на 893 км і загалом становить 603,7 тис. кв. км - це більше ніж територія Англії, Бельгії, Голландії, Португалії, Греції, Швейцарії разом узятих. Молода Українська держава зайняла гідне місце в світовому співтоваристві.

Загальна протяжність державних кордонів України становить майже 6500 км, з них на морські припадає 1050 км. Найбільший сухопутний кордон – на сході і на північному сході з Росією. Далі за довжиною кордонів з Україною на північному заході йдуть Білорусь, на південному заході — Молдова і Румунія, на заході Польща, Угорщина, Словаччина.

Україна розташована в Центральній і Південно-Східній Європі у безпосередній близькості від більшості країн, з якими вона має інтенсивні транспортно-економічні зв’язки. Через Україну проходять 9 залізниць, а також важливі автомобільні магістралі, що з’єднують Росію з країнами Європи. Південну частину України омивають води Чорного й Азовського морів, а на крайньому південному заході вона виходить до нижнього Дунаю.

Через практично незамерзаючі порти Чорного моря, а також через Азовське море і Дунай здійснюються водно-транспортні зв'язки з багатьма країнами.

На північному сході, сході та південному сході Україна межує з індустріально розвиненими районами Росії. Безпосередньо до України прилягає територія Брянської, Курської, Білгородської, Воронезької та Ростовської областей. З півночі Україна межує з Брестською та Гомельською областями Білорусі, на південному заході — з Молдовою. Через Чорне й Азовське моря здійснюються інтенсивні економічні зв'язки з Росією і Грузією.

Україна займає менше 5,7 відсотка території Європи. Але саме в нашій державі знаходиться географічний центр Європи. Він — поблизу села Ділове Рахівського району Закарпатської області. Там встановлено два пам'ятники. Географічний центр України знаходиться на північно-східній околиці районного центру Добровеличківка в Кіровоградській області. 24 серпня 2002 р. тут встановлено 20-тонний гранітний моноліт з написом «Географічний центр України» і з зображенням Тризуба[7].

Формування українського народу відбувалося на всій його етнічній території, незважаючи на соціально-політичні бар'єри і політику іноземних держав, спрямовану на гальмування цього процесу. Україна — велика країна в центрі Європи з багатовіковою і складною історією, неповторною природою, розмаїтим географічним середовищем. Це й стало причиною того, що за окремими її частинами закріпилися назви, які відображають певні історико-географічні, географічно-етнічні або інші особливості місцевості: Наддніпрянщина, Слобожанщина, Галичина, Волинь, Поділля, Буковина, Полісся, Запорожжя, Таврія, Бойківщина, Гуцульщина, Лемківщина, Закарпаття тощо.

Розвиток демократії, місцевого самоврядування, місцевих економічних зв'язків вніс в активне життя поняття «регіон». Його часто плутають з уявленням про якусь окрему територію (район, область чи поселення з оточуючою природою). Але насправді регіони — це певні частини України,

що мають свої географічні, економічні, етнографічні особливості. Вони склалися історично й називаються за географічною ознакою.

Східний регіон включає нинішні Луганську, Донецьку і Харківську області. Південний — Запорізьку, Херсонську, Миколаївську і Одеську області та Крим. Західний — Закарпатську, Львівську, Івано-Франківську, Хмельницьку, Рівненську і Волинську. Північний – Житомирську, Київську, Чернігівську і Сумську. Центральний — Полтавську, Дніпропетровську, Вінницьку, Кіровоградську і Черкаську.

У кліматичному відношенні Крим і Закарпаття часто виділяють в окремі регіональні одиниці, бо природа тут створює нерідко свою відмінну погоду. В Україні можливий новий адміністративно-територіальний поділ, що було не раз, але він не замінить історичних і географічних регіонів.

Особливості регіонів враховуються в політиці, економіці, управлінні. Але не треба забувати, що всі регіони — територія єдиної України.

Конституцією України визначено загальні засади територіальної організації держави, зокрема: принцип єдності та цілісності державної території, принцип поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади та принцип збалансованості соціально-економічного розвитку територій. В статті 2 Конституції України зазначено: «Суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою»[8]. Питання зміни території України віднесено до виняткового відання Всеукраїнського референдуму. Державна політика в галузі розвитку територій (регіонів, областей тощо) повинна будуватися за принципом поєднання як загальнонаціональних інтересів, так із урахуванням місцевих інтересів. При тому повинні бути враховані історичні, економічні, екологічні, географічні особливості регіонів, етнічні та культурні традиції.

Так склалося, що українці як нація ніколи не загарбували і не завойовували чужих територій. З їх боку мало місце лише заселення та обживання вільних земель, що потребувало величезних зусиль і відваги. «Ми

маємо так багато свого, — писав видатний український історик М.С. Грушевський, — що нам нема чого зазіхати на чуже. Ми знаємо, що може наш народ, і ми не боємося, що хтось потягне йому щось з-під носа, коли українці зможуть розвинути відповідно свої сили і засоби. Наш край великий і багатий, один з найкращих країв на світі, створений для розвитку великої, економічно сильної держави. Український народ повний життєвої сили, енергії, здібний, витривалий, високо здатний до організації, до громадської солідарності»[4, с.50].

Президент України В. Ющенко неодноразово наголошував про те, що тисячі років межі, які ділили Європу, проходили по нашому кордону чи навіть по нашій землі. Але вони не розділили нас. Перед Україною розкриваються широкі обрії для суспільного поступу. Тільки той, хто любить свою Вітчизну, свій народ, своїх батьків і свою оселю, зможе забезпечити недоторканість державного кордону від будь-якого ворога, зробити свою країну багатою, а себе щасливим. Знання історії безпосередньо впливає на формування наукового світогляду, дає можливість розуміти світ, суть і характер історичного розвитку України в контексті світового історичного процесу. В наші дні вивчення вітчизняної історії стало важливим чинником формування особистості сучасного типу – свідомого громадянина України, патріота незалежної Української держави.

Примітки.

1. Федір Павлович Шевченко // Український історичний журнал. – 1996. - №1. – С. 159.
2. Прокопчук Т.К. Почесні громадяни м. Дунаївці // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій. Зб. наук. – краєзн. праць. Вип. 3. – К.; Дунаївці; Кам’янець – Подільський, 2003. – С. 59.
3. Прокопчук В.С., Крупник В.І. Меморіальні дошки – джерело історії та засіб патріотичного виховання // Там само. Вип. 2. – К.; Дунаївці; Кам’янець – Подільський, 2000. – С. 155.

4. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 112.
5. Слободянюк П. Українська церква: історія руїни і відродження. – Хмельницький, 2000. – С. 94.
6. Україну будує кожен з нас // Урядовий кур'єр. – 2005. – 26 серпня. – С. 3.
7. Григоренко О. П. Роль краєзнавства у питанні формування українського народу в процесі вивчення вітчизняної історії // Матеріали XII Подільської іст. – краєзн. конф. Том 1. – Кам'янець – Подільський, 2007. – С. 20.
8. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К., 1996. – С. 4.

Т.К. Прокопчук,
м. Дунаївці

Бібліотека як центр вивчення та збереження історії громади

Сільська бібліотека як соціокультурний феномен виконує різні функції: освітню, соціальну, культурно-просвітницьку, меморіальну, музейну, історико-краєзнавчу.

Мережу сільських бібліотек Дунаєвецького району складають 47 бібліотек, у тому числі – дві бібліотеки-клуби. Вони стали осередками національної культури, національних традицій і звичаїв, вивчення та збереження історії населеного пункту.

Збирання, збереження і популяризація матеріалів з історії сільської громади здійснюється за відповідними напрямками.

І, насамперед, - створення бази даних у інформаційному центрі сільської бібліотеки про дану громаду. Це – папки-накопичувачі за різними темами: про населення, склад та діяльність органів влади, матеріали про функціонування на території села сільськогосподарських колективів, фермерських господарств, відомості про землекористування, розвиток

підприємництва, дані про соціальну сферу – освіту, медицину, культуру, про громадські організації, політичні партії, релігійні конфесії.

Папки-накопичувачі, змістовно оформлені в сільських бібліотеках Зеленча, Макова, Міцівців, Нестерівців, Миньківців, Тернави, Старої Гути та інших, постійно використовуються читачами, все більше завойовують популярність у жителів.

У Дунаєвецькому районі кожна сільська бібліотека веде літопис села. Бібліотекарі, сучасні Нестори-літописці, фіксують дати, важливі події з життя сільської громади, доповнюють записи фотографіями, документами, вирізками з газет.

Цікаво перегорнути літописи сіл Макова, Шатави, Зеленча, Нестерівців Міцівців, Вихрівки, Воробіївки, Залісців, Удріївців, Балина, де записи ведуться систематично, відбираються найважливіші події з життя сільської громади, фіксуються помітні просвітницькі заходи. Для прикладу, у літописі Нестерівців, який веде бібліотекар Чехман Г.О., читаємо запис за 26 квітня 2007 року: “Бібліотекарі для жителів села підготували і провели презентацію книги В. Горбатюка “За тебе, свята Україно”, в якій йде мова про участь жителів району, у тому числі й нестерівчан (дивись розділ книги “Нестерівці і Зеленче – повстанські твердині”) у визвольній боротьбі ОУН-УПА за самостійну і незалежну Україну. Своїми спогадами поділився односельчанин, учасник тих подій Кузьмінський В.Л., а також свідки тієї боротьби Бомба Є.І., Перкатий В.В. На численні запитання присутніх дав відповіді автор книги.”

А літописи сіл Михайлівки, Блищанівки, Лисця, Миньківців використовували автори книг Прокопчук В.С., Телячий Ю.В., Білий П.А. під час написання книг “Два села: одна доля”, “Лисець”, “Миньковеччина: історичний нарис”.

Важливим напрямом цієї багатогранної роботи є збереження і популяризація матеріалів про історію, топоніми, літературу, географію, традиції та звичаї населеного пункту.

2007 року Україна відзначила трагічну дату – 75-річчя голодомору в Україні. Як добре, що бібліотекарі ще в 1992-1993 роках записали спогади свідків тих жахливих подій. Зібрані бібліотекарями сіл Залісці, Ст. Дунаївці, Чаньків, Панасівна, Удріївці, Гірчична, Шатава, Маліївці, Нестерівці, Сл. Рахнівська неоціненні матеріали були оприлюднені 1997 року під час науково-краєзнавчої конференції "Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій" і вміщені в збірнику доповідей та матеріалів конференції. А 2007 року цей збірник і, особливо, такі публікації, як "Звинувачують архівні документи ЗАГСУ", "Голод 1932-1933 років на Дунаєвеччині за спогадами сучасників", "Страхіття голодомору", "Виручали гриби й бурячиння", "Голод в Тернавці", "Голодомор 1933 року. Свідчать підлісномукарівчани", "Згадують блищанівчани" та інші були використані під час проведення читацьких конференцій, уроків пам'яті, історичних годин.

Вже давно відійшли у пам'ять Гулеватий С.І., Рудик М.І., Марущак З.І. – жителі Залісців, Бриндак Г. з Панасівки , Халаїм О.І., Думанський І.А. з Вихрівки, Чепурна Г.Д., Стрілецький В.О. з Удріївців, Філь М.Ю. з Нестерівців, Ковальова М.І. зі Ст. Дунаївців, а записані сільськими бібліотекарями їх спогади допомагають відтворити правду про голодомор на Дунаєвеччині.

З 1980 року бібліотекарі збирають матеріали про Велику Вітчизняну війну, записують спогади учасників бойових дій, партизанського руху, комсомольського підпілля, вдів, остарбайтерів. У результаті в сільських бібліотеках з'явилися альбоми "Говорять учасники Великої Вітчизняної війни", "Бойовий орден та медаль в твоєму домі", "Солдатський трикутник – жива історія війни", "Згадують остарбайтери".

Найбільш повно зафіксували цю сторінку історії свого села бібліотекарі Теляча К.С. (Лисець), Жовнір Л.І. (В. Побійна), Мазур Л.В. (Маків), Чехман Г.О. (Нестерівці), Прокопова Л.Д. (Зеленче), Рудик В.В. (Залісці), Алексєєва М.В. (Іванківці), Кудилевич Н.Л. (Шатава) та інші.

Окрім спогадів зібрані і фотографії, фронтові листи – солдатські трикутники. У Ст. Дунаєвецькій селищній бібліотеці зберігається комсомольський квиток Голобути-Кершковської В.М., яка пройшла фронтовими дорогами з травня 1942-го по травень 1945-го в складі 1750 зенітного артилерійського полку, у В. Жванчику – посвідчення про нагородження танкіста Фросини Сергіївни Лєскової орденом Червоної Зірки, особистий архів учасників партизанського руху на Дунаєвеччині П. Кучерова та О. Добжанської.

Усі ці матеріали постійно використовуються бібліотекарями для патріотичного виховання молоді.

У полі зору наших бібліотекарів – традиції, звичаї, фольклор села. Протягом 1989-2000 років сільськими бібліотеками, учителями та учнями – користувачами бібліотек, були зібрані колядки, щедрівки, гаївки кожного села і на їх основі видані два збірники “Стелися, зелений кудрявцю” (1992), “Ой радуйся, земле” (2001). До кожної колядки, щедрівки, гаївки вказана дата запису, прізвище жителя села, від якого вони були записані, зразки фольклору, прізвища тих бібліотекарів, які здійснили запис. Сьогодні цей багатющий матеріал використовується під час проведення народних свят, і, навіть, “храмових свят”, уроків народознавства.

Довго будуть пам’ятати жителі Блищанівки свято Успіння пресвятої Богородиці, яке підготували і провели працівники культури разом з церквою, свято святої Параскеви у Воробіївці, Іоанна Хрестителя у Вихрівці, святого Дмитра у Гуті-Яцковецькій та інші.

Вивчаючи та збираючи документи і матеріали з історії сільської громади, бібліотекарі 26 сіл протягом 2006-2007 років підготували і видали біобібліографічні довідники про відомих людей села. А інші ще працюють над їх підготовкою. Найбільшою повнотою відзначаються біобібліографічні довідники, підготовлені бібліотекарями Нестерівців Лісецькою Л.В., Удріївців - Чепурною Л.В., Макова – Мазур Л.В., Балина – Балицькою В.В.,

Вихрівки – Коваль М.м., Шатави – Кудилевич Л.Н., Міцівців – Крижанівською А.А., Тинної – Іванус І.І.

Під час презентації довідника “Удріївці у постатях відомих земляків” у село приїхали відомі удріївчани з Києва, Харкова, Хмельницького, прибули їх родичі, сусіди. Адже невеличке село Удріївці, що на Дунаєвеччині, дало Україні двох докторів медичних наук, одного кандидата юридичних наук, більше 10 орденоносців, яких бібліотекар Чепурна Л.В. увічнила в цікавому довідковому виданні. Удріївчанин Синчук Василь Людвигович, кандидат юридичних наук, генерал-лейтенант, нині прокурор Харківської області привіз у бібліотеку, з якої у шкільні роки черпав знання, найновіші книги на суму чотири тисячі гривень.

Нестеровецька сільська бібліотека видала довідник “Звитяжці трудової слави села Нестерівці”, в якому вміщені матеріали про п’ятдесят п’ять відомих нестерівчан.

Активно сприяли виданню цих історичних матеріалів сільські голови Балина Мельничук М.В., Удріївців – Руденко П.М., Миньківців – Олійник Н.В., Ст. Дунаївці – Кухаренко А.А.

Ефективність роботи бібліотеки, їхня роль у житті тієї чи іншої громади багато в чому залежить від авторитету бібліотекарів, їхнього вміння налагодити співпрацю в своєму населеному пункті.

Користуються авторитетом і повагою Теляча К.С. (Лисець), Алексєєва М.В. (Іванківці), Мельник Н.М. (Блищанівка), Мазур Л.В. (Маків), Прокопова Л.Д. (Зеленче), Кулачук С.П. (Ст. Дунаївці), Крижанівська Л.А. (Міцівці) та інші. Вони – майстри своєї справи. Завжди задовольняють запити жителів громади, тісно співпрацюють з сільською владою, закладами освіти, громадськими організаціями. Виконуючи дозвіллєві функції, вони створили і налагодили роботу клубів за інтересами, проводять змістовні масові заходи для різних категорій читачів.

Навіть короткий огляд діяльності сільських бібліотек Дунаєвеччини по вивченню та збереженню історії краю свідчить про те, що роль бібліотеки у

житті місцевої громади залежить від того, наскільки правильно обирають бібліотекарі пріоритети своєї діяльності. Сільські книгозбірні сьогодні є хранителями народних звичаїв та обрядів, центрами по вивченню та збереженню історії громади, справжніми осередками культури.

Л.Є. Коржинська,
м.Дунаївці

Краєзнавча діяльність Дунаєвецької районної бібліотеки для дітей

Краєзнавча робота бібліотеки – це, насамперед, формування краєзнавчого фонду, літератури про свій край та місцевих видань, у тому числі за рахунок дарунків читачів, меценатів, отримання літератури від її авторів під час презентацій та прем'єр, доброчинних акцій, придбання літератури за кошти, що надходять від додаткових платних послуг тощо. Збираємо такий краєзнавчий матеріал, як плакати, листівки, фотографії, кінофотофоно-документи. Саме вони, поряд з книгами є найбільш яскравими, емоційними носіями краєзнавчої інформації.

У постійному пошуку нових ідей і творчих задумів та при активному використанні традиційних форм працює колектив Дунаєвецької районної бібліотеки для дітей.

Крім традиційних днів краєзнавства, краєзнавчих читань, презентацій творів місцевих поетів і письменників використовуються зустрічі з земляками, дні міста, вулиць, екологічні репортажі.

Ефективною та дієвою формою бібліотечної роботи залишаються книжкові виставки. «Моя Хмельниччино прекрасна – тобі калиною цвісти» «Земле Подільська – рідний мій краю»-таку назву носить розгорнута книжково-ілюстративна виставка краєзнавчих матеріалів, розміщена в читальному залі бібліотеки. Поряд з численними книгами тут представлені папки «З минулого Поділля», «Історія Дунаївців», «Дунаєвеччина в роки суворих випробувань» та інші. Розділ виставки «Куточок сьогодення»

містить поточні новини з життя міста та району. Часто цей матеріал використовують учні шкіл для підготовки шкільних інформаційних годин.

На виставці широко висвітлюється літературне життя краю. А. Коляновський, М. Магера, В. Спірякіна, В.Бабляк, І. Сварник, Л.Весела, Л. Лупан, Т. Мельник – це далеко не повний перелік уславлених імен Дунаєвецького краю. Однією з форм популяризації літературного надбання письменників – земляків є уроки на замовлення. Вони гарно сприймаються аудиторією і отримали схвалену оцінку серед педагогів.

Жвавий інтерес у дітей викликає проведення годин історичної правди «Голодомор 1932-1933 рр. в Україні – геноцид українського народу, уроків краєзнавства, свята «І називається Поділлям земля, де маю щастя жить», сварникові читання, презентація біобібліографічного довідника «Дуннаєвеччина в іменах», конкурс знавців рідного краю.

Інноваційною формою роботи, яка виникла в результаті співпраці бібліотеки з районним краєзнавчим музеєм, є проведення краєзнавчих екскурсів «Щоб у кожному серці стукотіла грудочка рідної землі». Учасники заходу мають змогу одночасно отримати усну інформацію й споглядати конкретні музейні експонати.

У краєзнавчій роботі бібліотеки тісно переплітаються використання традиційних і інноваційних форм. Простежити таке поєднання можна у питанні висвітлення військової тематики часів Великої Вітчизняної війни. З плином часу відходять у вічність учасники тієї історичної події, тому все важче організувати традиційні зустрічі з ветеранами. Отож, в практику роботи ввійшли такі форми, як години солдатської слави, уроки мужності, літературно-музична композиція «Війні немає забуття», година історичної пам’яті «І сонце, і пісню в боях відстояли».

Яскравою постаттю в історії української культури кінця XVI – першої половини XVII століття виділяється відомий вчений-філолог, письменник, церковний і громадський діяч Мелетій Смотрицький. Дунаєвеччина шанує і

береже пам’ять про родину Смотрицьких-апостолів української науки і культури.

На виконання указу Президента України „Про увічнення пам’яті Мелетія Смотрицького” до 430-річчя від дня народження проведено читацькі конференції „Мелетій Смотрицький – пелеміст, філософ, освітній діяч”, години цікавих повідомлень, історичні години. Гарно і змістовно пройшла районна вікторина „Що ми знаємо про Мелетія Смотрицького – нашого земляка”, в якій взяло участь 38 учнів старших класів району. Переможцем стала Щербата Катерина, учениця Михайлівської ЗОШ І-ІІ ступенів.

Наша бібліотека є методичним центром краєзнавчої роботи з дітьми для усіх бібліотек району, розробляє методичні рекомендації, сценарії різноманітних заходів по популяризації краєзнавчої літератури, творів письменників – земляків.

ІІ. З ДАВНЬОГО МИНУЛОГО

С.О. Дзюбак,
м. Київ

Друге (мале) Кривчицьке городище

Вітчизняній археологічній науці досить відоме Кривчицьке городище доби енеоліту (IV – III тис. л. до н.е.), яке досліджувалося вченими починаючи з перш. пол. XVIII ст. і до наших днів [1, с.931; 2, с.74-75; 3, с.335; 4, с.22]. Це городище знаходиться на південній околиці с. Кривчик. Однак у Кривчику виявлено ще одне городище. Воно і є об'єктом нашого дослідження, а тому для зручності було названо другим або малим (по відношенню до вже згаданого).

Друге городище розміщене майже в центрі села на південній околиці колишнього поміщицького маєтку і має форму неправильної трапеції зі сторонами 160 м х 35 м х 168 м. загальною площею близько 1,81 га. Городище знаходиться на краю широкого плато, що височить над селом на 80 – 100 м.

З південної і південно-західної сторони городище оточене валами, висота яких сягає близько 2 і 1 м відповідно. Вали земляні, а тому збереглися не дуже добре. З північно-східної сторони існує насип, який відмежовує колишній поміщицький парк від городища. Довжина його – більше 200 м.

З цих трьох сторін, одразу ж за валами і насипом, починається дуже крутий спуск. З південно-західного боку до городища прилягає урочище «Стінка», на дні якого протікає повноводний струмок.

З боку поля городище обмежене ще одним насипом, який, не доходячи до його північно-східної сторони 40 м, повертає на північний захід. Обидва ці насипи зроблені значно пізніше, очевидно, кривчицькими поміщиками під час благоустрою свого маєтку. Але не виключено, що в їх основі лежать давні вали городища.

Бічні схили плато мають велику кількість джерел, в ті далекі часи важливих для давніх поселенців.

Природно постає питання: як датувати цю археологічну пам'ятку? Кераміка, уламки якої і до цього часу можна знайти на поверхні грунту в середині городища, має забарвлення глини і розпис, характерні для доби трипільської культури (IV – III тис. до н.е.), однак, знайдені нами в цьому ж місці знаряддя праці (крем'яні скребачки, відбивні осколки та кам'яні заготовки), говорять про те, що в городищі спостерігається нашарування трипільських культурних старожитностей з більш ранніми – епохи пізнього палеоліту (38 – 10 тис. р. тому).

До речі, про характерні поселення давніх людей різних археологічних культур в Подністровському регіоні йде мова в роботах багатьох українських істориків та археологів [5, с.54; 6, с.50, 55-56; 7, с.93; 8, с.76-79].

Без сумніву, ця археологічна пам'ятка має велике значення як для вивчення регіональної історії, так і для історії нашої держави в цілому. Вона ще чекає свого фундаментального дослідження. Наше ж завдання – зберегти її для наступних поколінь.

Примітки:

1. Труды Подольского епархиального историко-статистического Комитета / под ред. Е.Сецинского. – Каменец-Подольский, 1901. – Вып. 9. – 1234 с.
2. Труды Подольского церковного историко-археологического общества. / под ред. Е. Сецинского и Н. Яворовского. – Каменец-Подольский, 1911. – Вып. 11. – 108 с.
3. Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1908. – 845 с.
4. Трубчанинов С.В., Винокур І.С. Історія Поділля та Південно-Східної Волині. Книга 1. – Кам'янець-Подільський: Центр поділлєзнавства, 1993. – 84 с.

5. Винокур І.С., Телєгін Д.Я. Археологія України. – К.: Вища школа, 1994. – 369 с.
6. Толочко П.П., Козак Д.Н. Давня історія України: В 2 т. – К.: Либідь, 1994. – Т.1. – 598 с.
7. Антонович В.Б. О скальных пещерах // Археологическая карта Подольской губернии / под ред. Е. Сецинского. – М., 1901. – 458 с.
8. Дзюбак С.О. Кривчицьке городище / Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць.– Кам'янець-Подільський: КПДПУ, ІВВ, 2000.– Вип.ІІ. – 252 с.

О.Г.Погорілець,
Р.В.Саввов,
м. Хмельницький

Сучасний стан дослідження монет подільського князівства (XIV ст.)

Знахідка в Дунаївцях 2003 року срібної середньовічної монети стала справжньою сенсацією в українській нумізматиці. Адже вона виявилася монетою карбованою в Подільському князівстві, що існувало на українських землях в XIV ст.[1] Незважаючи на згадки в історичних джерелах про можливе карбування власної монети в Подільському князівстві, монети цього князівства до останнього часу залишалися невідомими, що, між іншим, призвело до столітньої дискусії в науковому середовищі про саму можливість їхнього існування.[2]

За минулий час до цієї монети прибавилося ще декілька, знайдених на Поділлі та Черкащині. Подібні монети були виявлені авторами доповіді і в деяких музейних колекціях, де вони зберігалися як невизначені. Таким чином, наразі вже не підлягає ніякому сумніву факт карбування в минулому в Україні монети не тільки в Києві та Львові, а й на Поділлі.Необхідно підкреслити, що знахідка монети Подільського князівства в Дунаївцях багато

в чому стала можливою завдяки високій професійності археолога та краєзнавця В. Захар'єва, котрий першим звернув увагу на цю монету та дослідив її.[3] Адже подільські монети, як тепер стало зрозумілим по знахідкам в музейних сховищах, виявлялися і раніше, проте проходили повз увагу інших дослідників та залишалися невизначеними. Зауважимо, що до нашого часу дійшло дуже мало звісток про події XIV ст., тому поява кожного нового історичного джерела того часу дозволяє значно розширити наші знання про цю давню епоху. Монета Подільського князівства завдяки своїм написам та зображенням виявилася саме таким багатоплановим та інформативним джерелом.

Зусиллями авторів доповіді та інших дослідників в останній час з'явилося декілька праць, в котрих, окрім початкової атрибуції, вивчалися історичні обставини появи цих рідкісних монет пізнього середньовіччя, виникнення їхнього монетного типу, було проведено визначення геральдичних зображень.[4] Проблемою сучасної геральдики України залишається недостатнє вивчення початкового періоду застосування гербів на українських землях в XIV-XV ст.

Тому значний інтерес становить геральдичний аспект подільських монет, через те, що емблеми, зображені на них, відносяться до того малодослідженого періоду, котрий передував масовому поширенню гербів на українських землях у XV-XVI ст. Привертає до себе увагу

Рис.1. 1 – 7 півгроші Костянтина Коріатовича, розташовані в порядку співпадіння штемпелів: 1 - монета Угорського Національного Музею (УНМ); 2 - Дунаївці-1; 3 - Черкаси-1; 4 - Дунаївці-2; 5 - Городок-1; 6 - монета Національного Музею історії України (НМІУ); 7 - Черкаси-2; 8 - денарій Федора Коріатовича (НМІУ).

зображення на одному з боків монети Костянтина вершника - Св. Юрія змієборця, подібного до зображення на відомій печатці його брата Олександра Коріатовича. Хоча раніше вже висловлювалася думка, що емблема зі Св. Юрієм змієборцем була загальною родовою емблемою братів Коріатовичів, проте вона зазнавала критики.[5] Знахідка монети Костянтина дозволяє відкинути всі сумніви і визнати зображення Св. Юрія змієборця родовим гербом братів Коріатовичів.[6] Як державний символ Св. Юрій змієборець був розміщений Костянтином, відповідно, і на монеті Подільського князівства.

Аналіз іконографії та стильових особливостей подільських монет показав, що їхній тип виробився під значним впливом монетного типу, котрий сформувався в XIII ст. в Східному Середземномор'ї.[7] Унаслідок потужної вірменської імміграції з Кілікійського вірменського царства в середині XIV ст. цей тип монети був перенесений в прикарпатський регіон, де в цей час майже одночасно в різних центрах розпочинається карбування власної монети. Досвід та знання, накопичені кілікійськими монетними майстрами, були затребуванні та стали основою як подільського, так і карбування Галицької Руси, Молдови та Валахії. Ця обставина вже на самому початковому етапі забезпечила карбування місцевої монети на високому технічному та художньому для того часу рівні.

Як уже вказувалося, відкриття монети Костянтина переконливо довело факт існування у подільських князів власного гербу з зображенням вершника Св. Юрія змієборця, можливо, одного з перших гербів у Східній Європі. Ця обставина дозволяє пролити світло на заплутаний та невизначений стан ранньої генеалогії деяких відомих українських родів, котрі були засновані саме в XIV ст. Як відомо, більшість генеалогій княжих родів була складена тільки на початку XVII ст., тому звістки про засновників багатьох родів вкрай уривчасті та суперечливі, а часто-густо просто відсутні. Прикладом такого стану речей є багаторічна дискусія навколо походження такого знаного в історії України роду, як князі Острозькі. В цих обставинах,

на наш погляд, геральдичні символи можуть слугувати достатньо надійним аргументом, оскільки їхнє використання регламентувалися жорсткими правилами, яких суворо дотримувалися. Тому наявність в гербах деяких княжих родів: князів Четвертинських, князів Вишневецьких (Збаразьких), тих же Острозьких та інших, емблеми Коріатовичів, - зображення Св. Юрія змієборця, потребує пояснення. Попереднє дослідження цієї проблеми не заперечує можливість пов'язати походження цих родів з Коріатовичами. Наприклад, можливо висунути достатньо обґрунтовану версію походження князів Збаразьких і, відповідно, їхніх прямих нащадків Вишневецьких через Федька Несвіцького від вінницького відгалуження князів Коріатовичів.

Загалом на сьогоднішній день відомі дев'ять монет Подільського князівства. Вісім з них належать до карбування подільського князя Костянтина Коріатовича (1380 – 1388/91). Окрім п'яти раніше відомих монет, за останній час були виявлені ще три. Дві монети Костянтина були знайдені на Черкащині.[8] Одна із новознайдених монет, Черкаси – 1, відноситься до вже відомих півгрошів Костянтина, інша, Черкаси - 2, належить до нового, раніше невідомого типу, з іншим зображенням реверсу, зміненою легендою та зменшеною вагою. Опис ще однієї монети був виявлений в джерелі XIX ст. Мова йде про монету з зібрання Д. Стурдза, короткий опис якої вміщений в роботі, присвяченій монеті Костянтина з Угорського Національного Музею.[9] Д. Стурдза був за походженням з княжого молдовського роду та признаним авторитетом в молдовській нумізматиці. За вмістом чистого срібла монети Костянтина відповідають половині сучасного їм празького грошу, і вочевидь, є тими самими «подольськими полугрошками» відомими з актових матеріалів початку XV ст. Ще одна подільська монета значно меншої ваги та нижчої проби, імовірно за номіналом денарій, належить до карбування наступного подільського князя, молодшого брата Костянтина - Федора Коріатовича (1388 – 1394). Знайдена на Чернігівщині в 1911 р. в складі великого Сосницького скарбу, вона була єдиною монетою такого типу серед більш ніж тисячі монет київського князя Володимира Ольгердовича та

золотоординських монет. Непевна, до недавнього часу, атрибуція цієї монети була наразі додатково підтверджена черкаською знахідкою півгроша Костянтина з майже ідентичною до денарія Федора емблемою - короною. [10]

Топографія знахідок подільських монет, окрім Поділля, Чернігівщини та Київщини, тепер поширилась на Черкащину, що входила в минулому в склад Подільського князівства та, імовірно, на Молдову (монета зі зібрання Стурдза).

Монети Подільського князівства: метрологічні показники, штемпельні варіанти та інше.

№	Назва та номінал	Час знахідки	Місце та обставини знаходження монети	Вага г	Діам. мм	Проба	Штемпель Av	Штемпель Rv
1	Півгріш Костянтина Монета УНМ	до 1887	Н/д З 1887 в УНМ із приватної колекції	1,15	18,0	Н/д Висока	Да1****	Др1****
2	Півгріш Костянтина Дунаївці-1	до 2003	Дунаївці, Хмельницької обл. Поодинока знахідка	1,01	18,5	Вище 900**	Да1	Др1
3	Півгріш Костянтина Черкаси-1	2006	с.Трушівці, Чигирин-ського р-на, Черкаської обл. Поодинока знахідка	0,8*	18,5	Н/д Висока	Да1	Др1
4	Півгріш Костянтина Дунаївці-2	до 2004	Дунаївці, Хмельницької обл. Поодинока знахідка	1,02	17,5	Вище 900**	Да2	Др1
5	Півгріш Костянтина Городок-1	2005	Городок, Хмельницької обл. Поодинока знахідка	1,01	17,6	Н/д Висока	Да2	Др1
6	Півгріш Костянтина Монета НМІУ	1937	Вишгород, Київської обл. Арх-чні розкопки, поодинока знахідка	0,72	18,0	900***	Ва1	Вр1
7	Півгріш Костянтина Черкаси-2	до 1997	Черкаська – Вінницька обл. Н/д	0,77	18,5	Н/д Висока	Ча2	Чр2
8	Півгріш Костянтина	до 1887	Н/д В 1887 знаходилася	Н/д	Н/д	Н/д	Подібний до монети	Подібний до монети

	Зібрання Стурдза		в зібранні Стурдза				УНМ	УНМ
9	Денарій Федора Монета НМІУ	1911	Сосниця, Чернігівської обл. В складі скарбу монет XIV ст.	0,30	12,0	600***	Са1	Ср1

* - вага монети знижена внаслідок втрати маси (сліди вогню).

** - проба визначалася методом РФА в ННДРЦУ.

*** - проба визначалася НМІУ штриховим методом.

****- Да1, Др1 – умовні позначення штемпельних варіантів аверсу та реверсу монет.

Зупинимося більш детально на новознайденій монеті Костянтина Черкаси-2. На її реверсі спостерігається зображення нового типу, яке раніше не було відомо для монет Костянтина – композиція з корон та, можливо, літер. На жаль, стан реверсу монети не дає можливості зробити більш певних висновків. Корони розташовані на периферії монетного кружка не симетрично, одна з них орієнтована назовні, а інша усередину. Наявність корони, орієнтованої усередину монети, виглядає випадковою. Можливо припустити, що при виготовлені штемпеля монетар спочатку наніс пунсоном зображення корони, помилково повернуте усередину. Надалі він, щоб не втрачати підготовлений штемпель, ще раз, на цей раз вірно, наніс на штемпель зображення корони, орієнтованої назовні. Виглядає імовірним, що під короною були розміщені ініціал або абревіатура титулу правителя. Легенда монети нового типу Черкаси-2, попри деякі зміни – заміни назви володінь «Смотрич» на «Поділля» та інший вигляд скорочень, схожа на легенду на попередніх подільських монетах. На наш погляд, при прочитанні легенди нової монети, що має подібну структуру, необхідно враховувати наявні в написах знаки скорочення. В цьому випадку титули в легенді монети можуть співпадати з відомими з грамот титулами князів Коріатовичів.

+MO(NETA): CONSTANT[I]NI / +DVCIS (HEREDIS ET): D(OMINI DE): PODOLI[A]

Монета Костянтина князя, дідича та господаря Поділля (Подільської землі).

Для порівняння приводимо легенду півгрошів Костянтина першого типу (Дунаївці–1).

+MONETA★CONSTA[N]TINI / +D(VCIS) H(EREDIS ET) DOMINI★ DE SMOTRIC

Монета Костянтина, князя, дідича (і) господаря Смотрича.

Зміна в монетній легенді назви володінь з «Смотрич» на «Поділля», разом із заміною анжуйського герба угорських королів XIV ст. на композицію з короною, свідчить про істотну зміну владного статусу Костянтина. Вочевидь, йдеться про поширення його суверенітету зі Смотрича на все Поділля. Не випадково, що ця зміна відбулася після смерті Людовика Угорського (1342 – 1382) в період з 1382 по 1386 роки та напевно, означає вихід Костянтина з васальної залежності від Угорської корони. На наш погляд остання дата – 1386 рік, більш імовірна, якщо опиратись на датування подільського карбування за вагою львівських «руських грошиків».[11] Взагалі, після черкаських знахідок, півгроші Костянтина за вагою та іншими ознаками можна розбити на дві групи. У першу (див. таблицю) входять п’ять монет №1-5, з вагою, що перевищує один грам (середня вага 1,05 г, вага монети №3 до уваги не бралася), усі вони мають на реверсі анжуйський герб, а в легенді вказаний «Смотрич», як назва володінь. Друга група включає дві монети – НМІУ та нового типу Черкаси-2, зі зниженою вагою – до 0, 72 г та 0, 77 г відповідно. Також їх об’єднує своєрідний стиль зображення Св. Юрія - змієборця в характерному «шоломі», на відміну від першої групи, де він, схоже, зображений у німбі. Зниження ваги вказує на більш пізнє карбування монет другої групи. Автори вважають, що його потрібно віднести на кінець правління Костянтина, який помер між 1388 – 1391 роком.

На завершення хотілось би звернути увагу на таку обставину. В деяких роботах, присвячених монетам Подільського князівства, відштовхуючись від

невеликої кількості знайдених монет, робиться висновок про малу чисельність та епізодичність випуску монет Костянтина.[12] На погляд авторів, такий висновок передчасний. Невелика кількість відомих подільських монет, у першу чергу, свідчить лише про їхню відсутність в скарбах, єдиним суттєвим джерелом надходження середньовічних монет у наш час. Наприклад, усі півгроші Костянтина, обставини знаходження яких відомі, знайдені як поодинокі монети. Нумізматика знає немало прикладів, коли поширена та масова у свій час монета, при певних історичних обставинах, могла майже не випадати в скарби і тому є рідкісною в наш час. Це стосується поширених в свій час, що відомо з історичних джерел, а тепер рідкісних мідних монет Молдови початку XV ст.[13] Також на кількість збережених монет впливали такі звичайні у минулому явища, як вилучення монет та заборона обігу. При оцінці об'ємів карбування потрібно обов'язково враховувати ці обставини. Наприклад, не має ніяких сумнівів щодо відносно широкого карбування протягом біля півстоліття Львовом власної монети. Про це свідчать документи того часу, що також підтверджується численними знахідками львівських монет від Познані до Києва, та від Вільно до Білгород-Дністровського. Але в той же час львівської монети збереглося в десятки разів менше, ніж сучасної їм молдовської. До того ж, монета з останнього періоду, яка карбувалася при Ягайло усього декілька років, складає майже 90% від загального об'єму збереженої львівської монети, набагато переважаючи збережену монету, карбовану при Казимирі III, Людовику та Владиславі Опольському у сукупності.[14] Ще до появи цієї статистики, на основі порівняння з молдовською монетою, висловлювалася думка про штучне вилучення з обігу львівської монети.[15] Приведені показники повністю підтверджують цю думку та вказують на конкретний час та механізм вилучення. Це сталося після монетної реформи 1394 р., коли Ягайло вилучив з обігу та перекарбував більшу частину львівської монети попереднього карбування у свою власну, що і пояснює наявний тепер стан речей.

Виявлення існування декількох типів півгрошів Костянтина та денарія Федора свідчить про достатньо тривале подільське карбування. Також монети Подільського князівства зафіксовані в джерелах початку XV ст., де, як уже нагадувалося, вони виступають під назвою «подольські полугрошки».[16] Окрім того, наслідком їхнього активного обігу було виникнення на Поділлі згадуваної в історичних джерелах XV - XVI ст. регіональної лічби на основі так званої «подільської копи». Подільська копа складала, на відміну від звичайної копи в 60 грошів, лише її половину – 30 грошів. Як тепер стало зрозумілим, то був рахунок на подільські півгроші, тобто подільська копа – це 60 подільських півгрошів, що складало 30 грошів.

Навряд чи все це могло би статися при короткочасній емісії подільських монет малого об'єму. Взагалі наразі питання щодо об'ємів подільського карбування виглядає недостатньо дослідженим та потребує подальшого вивчення.

Примітки.

1. Погорілець О. Г., Саввов Р. В. Карбування монети на Поділлі в другій половині XIV ст. // Матер. міжнар. наук. конф.: „Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність". – Л., 2005. – С. 145 – 153.
2. Trajdos T. M. Zagadka polgroszkow podolskich // Wiadomosci Numizmatyczne, R. 27, Z. 1 – 2, 1983.- S. 73-80;

Котляр М. Ф. Нариси історії обігу і лічби монет на Україні XIV – XVIII ст. – К., 1981. – С. 32.

3. Монети – рядки історії Поділля // Подільські новини. – 2007. – № 253 (331). – 7 листоп.
4. Білецька О. В. Поділля на зламі XIV-XVст.: до витоків формування історичної області. – О., 2004.– 416 с.; Погорілець О. Г., Саввов Р. В. Монета подільського князя Костянтина // Нумізматика і фалеристика. – 2004. - № 3; Погорелец О. Г., Саввов Р. В. Монеты подольского князя Константина Кориатовича (вторая половина XIV в.) // Тезисы докладов и

сообщений XIII Всерос. нумизмат. конф. – М., 2005. – С. 109 – 110; Погорелец О. Г., Саввов Р. В. Начало чеканки монеты в южных землях Великого княжества Литовского (вторая половина XIV в.) // Международ. нумизмат. конф., посвященная 150 – летию Национального музея Литвы: Тезисы докладов. – Вильнюс, 2006. – С. 238.; Крижанівський А., Шуст Р. До генези іконографії та метрологічних показників монет Подільського князівства другої половини XIV ст. // Нумізматика і Фалеристика. – 2005. - № 2; Гулецкі Д., Грамыка А., Крыварочка А. Манеты Беларусі да 1707 года. – Мінськ, 2007. – С. 67 - 68.

5. Мицько І. Chercez la femme, або генеалогічний аспект історії Подільської держави // Семінар „Княжі часи“.
- Л., 2002. - 59 С.; Kuczynski S. M. Konstanty Koriatowicz. Polski slownik biograficzny. - Warszawa, 1968. - T.14. - S. 73.

6. Погорілець О. Г., Саввов Р. В. Емблеми монети Подільського князівства (II пол. XIV ст.) // Доповідь на XIV науковій геральдичній конференції УГТ. – Л., 2005.

7. Погорелец О. Г., Саввов Р. В. К вопросу о происхождении типа монеты Подольского княжества (II пол. XIV в.) // Матер. междунар. симпозиума „Иконография денег Средней и Восточной Европы”. - Гуменне (Словакия), 2007. - С. 13 – 15.

8. Шостопал А. Монети XIV ст. карбовані на Поділлі // Нумізматика і фалеристика. – 2007. - № 2.

9. Rethy L. A Doboczky-fele olah eremgyujtemeny // Archaeologiai Ertesito, 1887. - P. 241.

10. Погорілець О. Г., Саввов Р. В. Про нові знахідки монет Подільського князівства // Нумізматика і фалеристика. – 2007. - № 4.

11. Крижанівський А. До питання ґенези руських монет Казимира III // „А сє єго срєбро”: Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. – К., 2002. – С. 195.

12. Гулецкі Д., Грамыка А., Крыварочка А. Манеты Беларусі да 1707 года. – Мінськ, 2007. – С. 67 - 68.
13. Бырня П. П., Руссев Н. Д. Монеты средневековой Молдавии // Stratum. - 1999. - №6. – С. 183 – 191.
14. Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV - XV століттях. – Л., 2007. - С. 169-170.
15. Котляр Н. Ф. Кладоискательство и нумизматика. – К., 1974. – С. 96.
16. Грамоти XIV ст. - К., 1974. - № 57.

В.М. Лукин,
Иерусалим (Израиль)

История еврейского книгопечатания в Миньковцах

В течение двадцати лет (1789-1809) одна за другой были основаны еврейские типографии в семи городах и местечках края: Межиров, Миньковцы, Меджибож, Могилев, Янов, Солобковцы, Калюс.[1] Стоящая особняком в этом ряду типография в Брацлаве была открыта позже, в 1821г.

Целью настоящего исследования и является выявление исторических условий, которые благоприятствовали развитию еврейского типографского дела в Подолии.

Поскольку еврейское издательское предприятие местечка Миньковцы оказалось самым крупным в регионе и по объему книжной продукции, и по продолжительности функционирования, изучение ситуации, сложившейся в этом местечке, может пролить свет и на общие для Подолии условия, в которых возникали и функционировали еврейские типографии в конце XVIII – первой трети XIX столетий.[2] Прояснение социо-культурного облика общины Миньковцев и тех конкретных исторических обстоятельств, которые способствовали становлению здесь

центра еврейского книгопечатания и является предметом настоящей статьи.

Социо-культурный портрет еврейской общины Миньковцев в XVIIIв.

Поселение Миньковцы, расположенное в 60 км к северо-востоку от Каменца-Подольского, по дороге на Винницу, получило статус города еще в 1637 г.[3] Евреи же поселились здесь, по-видимому, лишь в начале XVIII в., по завершении разрушительной эпохи казацких войн. Самое раннее свидетельство существования еврейской общины Миньковцев обнаружилось в перечне распределения подушного налога с евреев Королевства Польского за 1735 г.[4]

Этот и подобные ему финансовые документы, относящиеся к деятельности Королевского Ваада ("Ваад Арба Арцот"), позволяют оценить степень благоустроенности той или иной общины. Так, в общей сумме подушного налога с евреев Подольского воеводства - 9036 зл., доля Миньковцев – 500 зл. составила более 5% и оказалась 3-ей по величине из 37 общин, участвовавших в 1735 г. в платеже налога.[5] Само участие общины в раскладке налога и высокая доля платежа свидетельствуют об ее относительном благополучии. Впоследствии доля Миньковцев в выплате подушного налога несколько снизилась, но все же оставалась выше средней.[6]

Более объективно оценить степень благоустроенности общины позволяет сопоставление данных подушного налога и еврейской переписи 1765 г.[7] Согласно переписи, в Подольском воеводстве проживало более 38 тыс. евреев (38384), а в Миньковцах около 380 (378) или около 1% от общей численности евреев воеводства. При пропорциональном разделении между общинами общей суммы налога в 28 тыс. зл. Миньковцы должны были бы выплачивать около 1% от общей суммы, т.е. около 280 злотых. Однако члены Подольского Ваада при распределении налога учитывали не только численность общин, но и их благосостояние.

Назначенная ими сумма налога в 600 злотых соответствовала их "объективной" оценке благоустроенности Миньковцев.

На чем же держалось благополучие общины? Каковы были основные источники дохода миньковецких евреев?

На эти вопросы отвечают сохранившиеся хозяйственные документы 1740-1770-х гг. владельцев местечка магнатов Яна Тарло, а с 1753 г. Михаила Ржевусского.

Основной доход приносили аренды промыслов, откупа торговых пошлин и налогов, производство и продажа алкоголя. Уже в договоре 1744 г. владельца местечка с евреями-арендаторами перечислены эти статьи дохода: аренда городской броварни и двух мельниц, откуп "торгового", "ярмаркового" и "мостового" мыт (пошлин), а также сбор чинша (налога на недвижимость) с лавок, которым было предоставлено свободное изготовление водки, варение меда и пива.[8] Более подробно статьи дохода с местечка, соответствующие основным областям занятости евреев, перечислены в жалобе (1748 г.) кагальных старост на нового арендатора местечка, взвинтившего поборы. Это – сборы с котлов и винниц, пошлины на продажу водки, пива и меда, на выпечку хлеба, налог на выращивание свиней, чинш с торговых лавок, пошлины на покупку зерна и торговлю на ярмарках, сбор животного жира с резников и тому подобное.[9]

Основные промыслы, арендуемые миньковецкими евреями, отмечены в арендных контрактах 1750-60-х гг. В них перечислены: изготовление селитры и пороха, содержание городской броварни и панских винниц в местечке и селах, эксплуатация мельниц в местечке и в 4-х селах, содержание панского заезжего дома на рыночной площади и корчем в Миньковцах и ближайших селах (Миньковецкий ключ).[10]

Ведомости чиншевого сбора 1760-70-х гг.[11] уточняют сведения о сферах занятости евреев, вплоть до конкретных профессий, и позволяют представить план застройки местечка и социальную стратиграфию

еврейского населения. Согласно ведомости 1764 г.,[12] 25 больших еврейских домов с котлами для производства алкоголя сформировали четырехугольную рыночную площадь в центре местечка, с них взимался котловый сбор, который превышал обычный чинш. В этих домах проживала местная элита, в их числе кагальные старосты и крупные арендаторы. (Помимо еврейских на рыночную площадь выходил заезжий дом, принадлежавший владельцу местечка и находившийся в аренде у евреев, а также 3 мещанских дома.) В центре площади разместились 25 еврейских лавок, они были обложены несколько меньшим сбором. А самый низкий чинш взимался с 22-х так называемых «затыльных» еврейских домов, не имевших непосредственного выхода на центральную площадь местечка. Здесь проживали в основном ремесленники, а также пекари, винники, резники.

Само местечко было практически полностью заселено евреями, а его предместья заселили христиане. В 1770 г. в центре местечка зарегистрировано 80 домов, а в предместьях – 57.[13] Мещане-христиане, расселившиеся на переферии города, в большинстве своем были заняты в огородничестве и земледелии, а некоторые владели ремеслами, в том числе кузнечным и кушнирским (скорняжным).[14]

Ниже представлена численность еврейской общины Миньковцев в 1760-80-х гг., зафиксированная соответстующими переписями евреев:[15] в 1765 г. – 298 (378 вместе с евреями, проживавшими в сёлах); в 1775 г. – 173 (209); в 1784 г. – 312 (391); в 1787 г. – 319 (389); в 1789 г. – 398 евреев в местечке. Существенная убыль еврейского населения, отмеченная данными переписи 1775 г. (в Миньковцах осталось немногим больше половины еврейского населения 10-летней давности) и подтверждаемая чиншевыми ведомостями,[16] вызвана, вероятно, эпидемией чумы 1770-71 гг., которая унесла в Подолии десятки тысяч жизней.[17] В конце 1780-х гг. Миньковцы с сотней еврейских домов[18] представляли собой средних размеров местечко, типичное для Подолии.

Упомянутые выше хозяйственные документы позволяют дополнить эти социо-экономические характеристики общины некоторыми чертами ее культурного облика. Очевидные свидетельства еврейской грамотности – подписи под жалобами и контрактами, выполненные на иврите, согласно принятой формуле (заметим в этой связи, что никто из мещан – членов городского управления не сумел поставить свою подпись под совместной с кагалом жалобой на зарвавшегося арендатора).[19] Среди евреев, поселившихся в местечке, нашлись те, кто был способен организовать отдельные промыслы и управлять городским хозяйством в целом. Здесь поселились и ремесленники, владевшие всеми необходимыми для местечка специальностями: портные, шапочники, скорняки, а также более редкие специалисты: ювелир, изготовитель котлов, «винник» и «пороховник». Среди хозяев элитных домов были два цирюльника, выполнявшие и медицинские обязанности, а в одном из «затыльных» домов проживала знахарка.

Еврейская община устроила в местечке свои традиционные институции, имела автономное управление – кагал, раввина, хазана, 3-х шамесов, 4-х шойхетов («резников») и 2-х менакеров («жиловник», специалист по очистке мяса от жил и проч.).[20] На обрывистом берегу Ушицы в 1776 г.[21] евреи построили Большую деревянную синагогу, которая стала самым выдающимся зданием в местечке. (Старую деревянную церковь вскоре снесли из-за ветхости, а костел построили лишь в начале XIX в.) Женская галерея («эзрат-нашим») была пристроена к основному объему здания на уровне второго этажа несколько позже. Щелевидный просвет, соединил ее с молельным залом. Интерьеры синагоги, сфотографированные в 1920-х гг.,[22] – лучшее свидетельство своеобразия культурно-психологического облика общины. Стены синагоги и купол - ярус за ярусом - покрыты полихромными росписями, в нижнем ярусе - тексты молитв и псалмов. Наиболее характерные, изобразительные мотивы помещены в росписях купола. С северной

стороны: лев в схватке с единорогом, повозка, въезжающая в ворота. А еще выше райский сад с изображениями зверей, вписанными в картуши. С западной стороны – левиафан, свернувшийся в кольцо, внутри которого находится город, а рядом с ним легедарный «шор».[23] Эти изображения словно приближали мессианские времена, отвечая общему настроению напряженного ожидания прихода «машиаха» и освобождения из «галута». В символических изображениях Миньковецкой синагоги мистический настрой, столь характерный в XVIII в. для евреев юго-восточных окраин Польши, выражен особенно ярко.

О накале мистических поисков выхода из «галута» в Миньковцах свидетельствует и тот факт, что здесь образовалась тайная община последователей Якова Франка. В списке франкистов, перешедших в католичество во Львове после диспута 1759 г., фигурируют имена полутора-десятка миньковецких евреев.[24]

Мы не располагаем фактами о пребывании здесь тайных саббатианцев в последующую эпоху. Миньковцы также, практически, не упоминаются в ранней хасидской литературе, по-видимому, религиозные авторитеты общины во второй половине XVIII в. не входили в число лидеров хасидизма.

Редкие архивные документы позволили реконструировать основные черты социо-культурного портрета еврейской общины Миньковцев накануне ее встречи с новым владельцем местечка.

Граф Мархоцкий – "отец народов" государства Миньковецкого и его подданные-евреи.

В 1788 г. местечко Миньковцы с несколькими селами (всего около 6 тыс. десятин земли) перешло во владение 39-летнего шляхтича Игнация Мархоцкого.[25] В отличие от предыдущих владельцев-магнатов, обладавших крупными латифундиями, для майора в отставке Мархоцкого миньковецкое поместье, полученное в наследство от дяди, было

первоначально единственным его земельным владением. В небольшом еврейском местечке, центре сельскохозяйственного ключа, Мархоцкий решил воплотить свои представления об идеальном устройстве города – столицы государства, основанного на началах свободы, законности и просвещения. Эти представления получили наглядное воплощение, когда после второго раздела Польши (1793 г.) и присоединения Подолии к Российской империи, он расставил по границе своего имения столбы с надписью «Граница государства Миньковецкого от царства Российского», ввел на этой территории собственные ассигнации и учредил свою милицию. С длинной бородой, в пурпурной тоге, расшитой золотом, граф Игнаций Щибор Мархоцкий выглядел и ощущал себя патриархом, «отцом народов», населявших его владения. В основу представлений Мархоцкого о городе, государстве и задачах правителя легли любимые им сочинения древних авторов и французских энциклопедистов, сведения из Римского права и постановления 4-х летнего Сейма...

Одним из первых законодательных актов Мархоцкий фактически отменил в своем имении крепостное право, заменив барщину умеренным чиншем за землю, а круговую поруку – ответственностью каждого перед законом. Он запретил под угрозой штрафа называть крестьянина мужиком, холопом, хамом. Объясняясь впоследствии перед губернской администрацией, Мархоцкий писал: «...Войдя во владение вотчинной землей своей, вознамерившись вести смиренную жизнь, удаленную от мирского шума..., желал совершенно заняться землею и... усовершенствованием хлебопашества, преподавая крестьянам своим науки... сообразные сельской их жизни, желал облегчить и сноснейшим сделать подданство, насколько можно неволю переменить в разумную свободу, дал им права,... заключил с крестьянами-хлебопашцами своими миролюбивое условие, насколько сие сблизиться могло с понятиями простоты их. Как Солон сказал о афинянах: "Я начертал им закон не такой, какой быть должен, но какой афиняне перенести могут"».[26]

Одним из главных законотворческих сочинений Мархоцкого стало "Право города Миньковцы" (1791),[27] открывающееся прославлением городов, призванных приносить пользу жителям, способствовать развитию искусств, ремесел и торговли. Для этого, они должны руководствоваться надежными правилами, которые автор подробно изложил на 32 страницах. Согласно вводимому законодательству, владелец города отказался от каких-либо поборов с мещан, за исключением умеренного и постоянного чинша за землю. Он даровал мещанам свободы торговли, промыслов и строительства. Особые льготы распространялись на новых поселенцев. Эти параграфы распространялись и на евреев (См.: Приложение). Для обеспечения городского самоуправления учреждался магистрат с выборными членами (единственное условие избрания главы магистрата и писаря – их грамотность).

Евреям - жителям города посвящена отдельная 6-я глава «Права»,[28] которая с очевидностью призвана была круто изменить правовое и экономическое положение евреев местечка. Фактически игнорировался кагал (общинное управление), он перестал быть представителем евреев перед лицом владельца, евреи, как и прочие горожане, избирались в городское самоуправление, должны были подчиняться его решениям, каждый из них был подсуден городскому суду. Признавая в евреях необходимый для города торговый элемент, владелец ввел чуждую еврейской торговле скрупулезную регламентацию. Согласно взглядам Мархоцкого, ремеслами должны были заниматься мещане-христиане, организованные в ремесленные цеха, этой цеховой организации он посвятил несколько разделов «Права», ограничив до минимума сферу ремесленных промыслов евреев.

Известно, что провозглашенная Мархоцким реформа городского самоуправления состоялась: двое еврейских представителей наравне с двумя от шляхты и двумя от крестьян участвовали в заседаниях

Верховного суда, который рассматривал и дела евреев.[29] Однако, изменить естественно сложившуюся систему занятости разных групп населения владельцу вряд ли удалось. Так государственная ревизия 1811 г. зарегистрировала в Миньковцах 28 ремесленников-евреев, среди них плотник, слесарь, шмуклер (изготовитель веревок, шнуров, тесьмы и проч.) и ювелир, некоторые ремесленники значились, как новые поселенцы, возможно приглашенные самим владельцем. В общей сложности ревизия 1811 г. зафиксировала в Миньковцах 118 еврейских семей, то есть подавляющее большинство – 92 семьи, приписанных к сословию мещан, жили на доходы от мелкой торговли. В 1828 г. в Миньковцах были зарегистрированы пятеро купцов: трое торговали «красным товаром», то есть тканями и платьем, двое - рогатым скотом и вяленной рыбой, а также владели шинками.[30] Естественно предположить, что, спустившись с высот законотворчества в реальное местечко, Мархоцкий в своих интенсивных экономических преобразованиях смог опереться лишь на те торговые и ремесленные ресурсы, которыми располагал. Устроив в местечке фабрики: каретную, суконную, бумажную, анисового масла, лаков и красок, организовав производства селитры и кирпичей, шелковую промышленность, берущую начало в разведении тутового шелкопряда, Мархоцкий просто вынужден был за неимением иного торгового элемента использовать евреев, по крайней мере, для поставок сырья и для сбыта продукции.

Не ставя перед собой задачу описания всех нововведений Мархоцкого, лишь перечислим некоторые из них: это и интенсивное строительство четырех сезонных резиденций, общественных зданий – ратуши на рыночной площади с контрольными мерами и весами, Верховного суда, который подобно Акрополю возвышался над местечком на высоком холме; это и устройство лечебного курорта, ставшего популярным благодаря приглашенным врачам – гомеопату и аллопату; это и «Музыкальная академия», а по сути – оркестр и хор,

исполнявшие, среди прочего, произведения самого Мархоцкого; это аптека, больница для бедных, дом сирот, народная школа, общественный склад зерна и проч.[31] С особенным энтузиазмом и изобретательностью Мархоцкий устраивал театрализованные празднества сбора урожая, посвященные римской богине Церере, покровительнице сельскохозяйственной общины. В этих празднествах, которые он неуклонно проводил из года в год, несмотря на преследования со стороны церковной и губернской администрации, принимали участие тысячи крестьян, а также приглашенные помещики и представители местных католической и православной церквей.[32]

Одним из самых насущных и важных нововведений, по мысли Мархоцкого, стало учреждение типографии. Для этой цели в 1792 г. в Минковцы прибыл профессиональный типограф Веселовский. В собственной типографии владелец Миньковцев начал издавать свои законодательные акты, религиозные проповеди, торжественные речи, медицинские руководства для народа, и даже литературную классику.[33]

Еврейское книгоиздание в Миньковцах

Издательское дело, затеянное Мархоцким, не могло остаться незамеченным евреями, ведь владелец местечка внедрил в повседневную жизнь употребление отпечатанных в своей типографии ассигнаций, всевозможных бланков, гербовой бумаги для подачи прошений, а также разнообразных воззваний. Среди евреев нашлись состоятельные люди, которым была близка мысль об организации еврейского книгоиздательского предприятия, они были готовы вложить в него свои средства. Внешние условия вполне благоприятствовали реализации этого проекта: с одной стороны, смелые и всесторонние реформы, проводимые в жизнь владельцем, создавали ощущение независимости жителей от губернской и центральной администрации, да и вопросы цензуры еврейских книг еще не встали на повестку дня,[34]

с другой – Миньковцы в 1790-х гг. приобрели авторитет регионального еврейского центра – раввин общины р. Копель Гирш занимал пост главы раввинского суда уездного центра Ушица, а в 1796 г. был избран уездным раввином.[35]

Согласно "ведомости", поданной подольским губернатором, еврейские типографии в Миньковцах были открыты в 1792 и 1802 гг. "с разрешения помещика Мархоцкого".[36] "Ведомость о еврейских типографиях", составленная в Министерстве народного просвещения в 1827 г., усиливает степень причастности владельца местечка, утверждая, что еврейская типография "заведена [в] 1792 г. с воли помещика Мархоцкого".[37] Автор классического труда по истории еврейского печатного дела в Польше Хаим Фридберг считает, что на первое время Мархоцкий предоставил евреям, не имевшим еще типографии, свой печатный пресс.[38] Возможно, что к такому выводу Фридберга подтолкнула надпись, набранная по-польски на титульных листах изданных в Миньковцах еврейских книг: “w drukarni w miesćie Mińkowcach dziedzycznym Ignacego Scibor Marchockiego”. Одно не вызывает сомнений – граф Мархоцкий поддержал инициативу евреев не только в силу финансовой заинтересованности в предприятии, обязанном платить ему налог. Воспитанный на идеях Просвещения он не мог не усмотреть в типографии учреждение, прибавляющее честь и славу его городу. Отсюда, возможно, и польская надпись, помещенная по просьбе или требованию владельца на титульных листах книг на иврите.[39]

Отметим также живой интерес Мархоцкого к текстам Ветхого Завета, получивший выражение в многочисленных цитатах из «Екклесиаста» и других библейских книг, использованных им в проповедях и в надписях на праздничных хоругвях. Знаток подольской старины доктор Юзеф Ролле, разбирая оставленные Мархоцким записи, нашел также множество его выписок из «Книг Маккавеев», «Притч

Соломоновых», «Псалмов Давида» и др.[40] В этом интересе к древней еврейской мудрости также можно увидеть причину расположенности Мархоцкого к сотрудничеству с еврейскими печатниками.

Разделяя приведенное выше утверждение Фридберга, мы предполагаем, что в первые годы издание польских и еврейских книг происходило в общем помещении, на общем оборудовании, установкой которого руководил польский печатник Веселовский.[41] Большинство источников датирует основание и польской, и еврейской типографий в Миньковцах 1792 г. Издание книг на иврите и на польском началось также практически одновременно – первая еврейская книга вышла предположительно в 1795 г.,[42] а первая польская – в 1796 г.[43]

Еврейские книги начал издавать в Миньковцах специалист-типограф Ихиезкель, сын Шеваха, прибывший из Межирова вместе с двумя наборщиками в 1795 г.[44] Межировского типографа материально поддержали местные евреи Иосиф и его сын Моше, известный впоследствии под именем Моше Мадпис (Печатник). Эти трое совладельцев первой еврейской типографии в Миньковцах выпустили в свет две рукописи, не издававшиеся до тех пор: в 1795 г. – сборник галахических правил написания тфилин и мезузот «Барух ше-Амар», составленный р. Шимшоном, сыном Элиэзера, и в 1796 г. – мистические комментарии к книге «Когэлет» ученика р. Дов Бера из Межерича и р. Иехиэля Михеля из Злочева – р. Беньямина, сына Аарона, маггида в Заложцах и Залещике – «Амтахат Беньямин» (это сочинение впоследствии не переиздавалось),[45] а также другие книги, издававшиеся прежде.

Вместе с местными евреями в типографии трудились специалисты-наборщики и рабочие пресса («прессцайгеры») из Межирова, Сухостава и Кореца. Среди религиозных авторитетов, рекомендовавших первые издания типографии, были знаменитый хасидский цаддик р. Леви-Ицхак из Бердичева и миньковецкий раввин

Яков Цви (он же Копель Гирш), сын Иегуды-Лейба, глава раввинского суда в Ушице и раввин Ушицкого уезда.[46]

Согласно официальным "ведомостям" хронология книгоиздания в Миньковцах на рубеже веков строго соответствовала правительственным постановлениям о цензуре еврейских книг: еврейская типография "печатания не производила с 1798 до 1799, до получения от Рижской цензуры реестра книгам, позволенным к печатанию", а затем "с 1800 г. по требованию Радзивиловской цензуры до 1802 г."; и, наконец, "восстановлена по силе именного высочайшего указа 9 февраля 1802 г."[47] По мнению губернских чиновников, в Миньковцах с 1802 г. действовали две еврейские типографии, одна из них принадлежала Эстер, дочери Моше (Эстера Мошкова), другая – Мордехаю, сыну Шеваха (Мордка Шельвахович).[48]

Судя же по датировкам миньковецких книг, издательский процесс на рубеже веков, практически, не зависел от цензурной политики. Три издания появились здесь в 1797 г., четыре – в 1798 г., и по одному в 1799 и 1800 гг. Двухлетний перерыв 1801-2 гг. совпал с самым либеральным периодом истории российской цензуры. Напомним, что уже 31 марта 1801 г. указом Александра I было дозволено свободное книгопечатание в частных типографиях, а указом от 9 февраля 1802 г. была отменена предварительная цензура и разрешено создание «вольных типографий».[49] Реконструируя историю издательства в Миньковцах на основе сведений, почерпнутых из самих книг,[50] мы убеждаемся в том, что пульсирование издательского процесса в эту эпоху зависело не от изгибов цензурной политики, а от местных обстоятельств. Поочередная смерть обоих миньковецких компаньонов типографа Иехиэзкеля в 1797-98 гг. и передача типографского дела детям Моше Мадписа объясняет замедление издательской детельности.[51] Пауза 1801-2 гг. объясняется возвращением в Межиров Иехиэзкеля и переездом туда же миньковецкого печатника Иехиэля-

Михеля Кагана, прихвативших с собой типографские материалы и печатные доски с изображениями цветов, использовавшиеся для оформления титулов миньковецких изданий. Тогда же дети Моше-мадписа продали унаследованную ими часть издательского оборудования печатникам местечка Белозерка (Кременецкого уезда), передав им и рукописи, предполагавшиеся к изданию в Миньковцах.[52]

После двухлетнего перерыва, в 1803 г., в Миньковцах открылись сразу две еврейские типографии. Печатник Авраам-Мордехай, сын р. Шеваха (по-видимому, брат Иехиэзкеля, упомянутый в официальных "ведомостях"), перевезя из Межирова свой печатный станок, выпустил «Сефер га-Мефуар» знаменитого каббалиста р. Шломо Мольхо, популярный сборник галахических мидрашей «гасифри» и другие книги. В том же году в типографии, открытой р. Менахемом Мендлом, сыном Авраама Шеваха, вышли в свет сочинения другого ученика маггида из Межерича и маггида из Злочева – Иосефа Иоско га-Леви «Есод Иосеф» и «Ликутей Иосеф», а также книги других авторов.[53]

В период до 1818 г. в Миньковцах открылась третья еврейская типография. Её владельцем был р. Хаим, сын р. Ицхака, издававший книги как на иврите, так и на идише; среди последних в 1818 г. вышла книга «Нахалат Цви», сочинение по еврейской этике с пересказами сюжетов из книги «Зогар» р. Цви Гирша, сына Ирахмиэля. Возможно, именно в этой типографии в 1819 г. вышло в свет единственным изданием каббалистическое сочинение р. Давида, сына Шмуэля из Деражни «Маген Давид».[54]

Изданные в Миньковцах книги ценились в еврейском мире за их высокое качество, авторитетные раввины рекомендовали миньковецкую типографию желающим издать ту или иную рукопись.[55] Несколько раз в 1801, 1807, 1813 и 1823 гг. издание еврейских книг в Миньковцах прерывалось на срок от двух до четырех лет, в связи со смертью или переездом издателей, а затем вновь возобновлялось. Деятельность

очередного миньковецкого издателя, нередко начиналась с выпуска в свет новой, не издававшейся до того рукописи; возможно лицо, передававшее рукопись в типографию, участвовало также в расходах по ее изданию.

В 1827 г., в год смерти владельца местечка, выпуск еврейских книг в Миньковцах прекратился.[56] В общей сложности за 32 года здесь было издано более 40 книг, среди них молитвенники, сборники псалмов и слихот, книги ТАНАХа, книги мидрашей, книги Каббалы, хасидские книги, книги еврейской этики и т.д.[57] Четыре упомянутых выше сочинения хасидских авторов сохранились благодаря единственному их изданию, осуществленному в Миньковцах.

Тиражи Миньковецких типографий, как и большинства еврейских типографий Украины, не были массовыми, и составляли, вероятно, не более тысячи экземпляров (сегодня миньковецкие издания являются библиографической редкостью). При таких тиражах невысоким был и коммерческий эффект книгоиздательского предприятия, что вынуждало его хозяев время от времени закрывать или продавать его. Думается, что именно благодаря поддержке и покровительству владельца местечка, миньковецкое книгоиздательство стало самым долговременным и плодотворным издательским проектом подольского еврейства. Для сравнения приводим сведения о периоде функционирования и числе изданий других еврейских типографий Подолии: Межиров (1789-1823) – 28 книг, Меджибож (1800-27) – 24; Янов (1802-3) – 2; Могилев (1802-25) – 30; Солобковцы (1804-07) – 5; Калюс (1809) – 3; Брацлав (1821-22) – 7.

После смерти Игнация Мархоцкого, миньковецкое имение досталось его сыну Каролю, который после польского восстания 1830-31 гг. был выслан в Курск, а затем в Пермь, и вернулся ненадолго в Миньковцы лишь в 1832 г.[58] Возможно, в том же году евреи предприняли попытку возобновить печатное дело в Миньковцах, издав

сочинение по еврейской этике «Решит хохма», эта книга и стала последним миньковецким изданием.[59]

В 1836 г. местечко Миньковцы перешло в государственное владение.[60]

Подытоживая исследование, заметим, что условия, в которых на протяжении четырех десятилетий действовали еврейские типографии в Миньковцах, не были экстраординарными. Становление других еврейских типографий региона происходило на фоне общего для них исторического контекста конца XVIII – начала XIX столетий, в относительно либеральных для провинции политических и цензурных условиях.[61] Среди благоприятствующих местных обстоятельств – относительно высокий уровень благосостояния общины и наличие в ней зажиточных предпринимателей, интенсивное экономическое развитие поселения, независимое положение общины по отношению к жителям других конфессий, заинтересованность владельца поселения в развитии еврейской книгоиздательской отрасли.

«Вольные» еврейские типографии Подолии, подобно миньковецким, «умерли собственной смертью» еще до «разгрома еврейского печатного дела» в 1836 г. Помимо изменения местных условий, мы видим общие причины в конкуренции со стороны более крупных типографий Волыни и в цензурном давлении, усилившемся с воцарением Николая I. А с подавлением польского восстания 1830-31 гг. образование новых типографий в бывших частновладельческих местечках, конфискованных государством, оказалось делом нереальным. Положение "О цензуре еврейских книг и о еврейских типографиях" 1836 г. практически оборвало деятельность «вольных» еврейских типографий.[62] В этой связи, книгоиздательское предприятие Миньковцев, в историческом облике которого отразились многие черты, характерные для большинства «вольных» еврейских типографий Украины, представляется нам важным культурным символом завершившейся эпохи.

Примечания.

1. Местечко Солобковцы обычно не упоминается в перечнях еврейских типографий Подолии из-за неверного транскрибирования еврейского названия местечка "Слафковиц", как "Славковице". В литературе имеются также указания на наличие еврейских типографий в подольских местечках Бар, Збриж и Шаргород /см., например, С.Боровой, "Нариси з історії еврейскої книги на Україні", *Бібліологічні вісті*, 1-2 (1925): 50/, однако, до сих пор издания этих типографий не зафиксированы; местечко Збриж указывается некоторыми авторами в результате неправильного транскрибирования написанного на иврите названия галицийского города Збараж, в котором действительно находилась еврейская типография.
2. Несмотря на то, что пример Миньковцев представляется вполне репрезентативным для Подолии, автор предполагает продолжить свои изыскания, распространив их на прочие еврейские типографии края.
3. Миньковцы, в настоящее время село Дунаевецкого района Хмельницкой области, в 1923-1931, 1935-1959 гг. – районный центр, до 1923 г. – местечко Ушицкого уезда Подольской губернии. Село расположилось в широкой долине, окружённой высокими холмами, на берегах реки Ушицы (приток Днестра), на участке шоссе между Дунаевцами (21 км) и Новой Ушицей (13 км). В XVII в. королевское имение Миньковцы было передано во владение семейству польских феодалов Станиславских. В 1637 г. Адам Станиславский окружил поселение земляным валом со рвом, и добился от короля Владислава IV городских привилегий на основе магдебургии с правом проведения двух ярмарок в год и еженедельных базаров, см.: *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*, VI (Warszawa, 1885): 448- 449.
4. Dyspartyment pogłównego żydowskiego, 1735, Biblioteka Czartoryskich, Kraków (BC) 1079 (копия – The Central Archives for the History of the Jewish People, Jerusalem /CAHJP/, HM/476). Это самый ранний перечень

распределения подушного налога с польских евреев, в котором указаны еврейские общины Подольского воеводства.

5. Из общей суммы налога на евреев Подольского воеводства – 9036 злотых самые крупные выплаты назначены были для Меджибожа (1050 зл.) и Проскурова (730 зл.). Сумма в 500 зл. – третья по величине, помимо Миньковцев была назначена также общине Летичева (Dyspartyment pogłównego żydowskiego, 1735, там же).
6. В 1753 г. доля Миньковцев в 459 зл. – третья по величине в повете после Дунаевцев (991 зл.) и Тарноруды (506 зл.) и двенадцатая в воеводстве, см.: Dyspartyment pogłównego żydowskiego, 1753 , BC 1079 (копия – CAHJP, Jerusalem, HM/477). В 1756 г. – 444 зл. это четвертая по величине выплата в повете и восемнадцатая в воеводстве, см.: Dyspartyment pogłównego żydowskiego, 1756, BC 1079 (копия – CAHJP, Jerusalem, HM/478). При последнем распределении налога в 1764 г. доля Миньковцев в 600 зл. оказалась пятой по величине в повете и двенадцатой в воеводстве среди более 80 еврейских общин, см.: J. Muszyńska, "Dyspartyment pogłównego żydowskiego w Koronie w 1717 roku", *Czasy Nowożytne*, 5 (Warszawa,1998): 119-131.
7. См.: *Архив Юго-Западной России*, ч. 5, т. 2, (вып. 2) *Переписи еврейского населения в юго-западном крае в 1765-1791 гг.* (Киев, 1890): 145-146.
8. Годовой арендный контракт с 1744 по 1745 графа Яна Тарло с арендаторами на сумму в 4100 злотых см. в деле Kontrakty na arendę przez Żydów korczm i browareń, 1745-73, Центральний державний історичний архів України, Львів (ЦДІАУ, Львів), Ф. 181, оп. 2, д. 2217 (копия – CAHJP, Jerusalem, HM2/8298.22)
9. Skarga kahalu żydowskiego w Mińkowcach na arendarza Abramka Moszkowicza, 1748, ЦДІАУ, Львів, Ф. 181, оп. 2, д. 2750 (копия – CAHJP, Jerusalem, HM2/8298.31).
10. Kontrakty na arendę przez Żydów korczm i browareń, там же; Kontrakty na arendę przez Żydów prochowni w m. Mińkowce, 1766-1768, ЦДІАУ, Львів,

Ф. 181, оп. 2, д. 2175 (копия – CAHJP, Jerusalem, HM2/8298.21). В селах проживали семьи субподрядчиков миньковецких арендаторов, которые собственно и занимались эксплуатацией сельских мельниц, корчем и винниц. Так, например, согласно переписи 1765 г., в Кружковцах проживало 9 человек, в Антоновке – 5 человек. (*Архив Юго-Западной России*, там же: 146).

11. Wykaz kahałow zydowskoch, ЦДІАУ, Львів, Ф. 181, оп. 2, д. 2218 (копия – CAHJP, Jerusalem, HM2/8298.22).
12. Wykaz kahałow zydowskoch, там же.
13. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*, VI (1885): 449.
14. Совместную с кагалом жалобу на арендатора-еврея подали и христиане - члены городского управления, среди них указаны два «коваля» и два «кушнера». см.: Skarga kahału żydowskiego w Mińkowcach na arendarza Abramka Moszkowicza, там же.
15. Переписи еврейского населения за соответствующие годы см.: *Архив Юго-Западной России*, там же: 145-146; 233; 432; 548, 637. Как уже не раз упоминалось в исторической литературе, следует с осторожностью использовать абсолютные данные переписей. Так в Миньковцах, например, по данным переписи 1765 г. на одну семью пришлось менее одного ребенка, это красноречиво свидетельствует о том, что, по крайней мере, большинству детей удавалось спрятаться от ревизоров. По-видимому, реальное число евреев в местечке было не 298 как зафиксировано в переписи, а более 400. Взрослым жителям труднее было уклониться от ревизии, так например, во время переписи 1787 г. ревизоры обнаружили скрывшихся от них евреев: 96 из местечка и 18 из сёл.
16. В чиншевых ведомостях начала 1770-х гг. некоторые дома описаны как пустые, см: Wykaz kahałow zydowskoch, там же.
17. См., например современное исследование: John T. Alexander, *Bubonic Plague in Early Modern Russia* (Oxford, 2003): 107 и др.; о чумной

эпидемии в поселениях Подолии, см.: В.К. Гульдман, *Памятники старины в Подолии* (Каменец-Подольский, 1901): 327-331.

18. См.: *Архив Юго-Западной России*, там же: 548.
19. См. упомянутые выше контракты и жалобу – примеч. 13 и 14.
20. Перепись евреев 1765 г. подписали раввин Иосиф Ицкович, «квартальный» (т.е. парнас общины, избиравшийся на квартал) Герш Иосифович и «школьник» (т. е. «габай») Авраам Лейбович (*Архив Юго-Западной России*, там же: 145-146); имена этих и других «школьников», «резников» и «жиловников» записаны также в чиншевых ведомостях, см. примеч. 15.
21. Дата постройки 1776 г. зашифрована в надписи, вписанной в картуш настенных росписей синагоги: “Gomlim Khasadim shel Emet” (в переводе с иврита, "оказывающие безвозмездную милость").
22. На фотографиях из коллекции С.А. Таранущенко (Национальная библиотека Украины, им. Вернадского, Отдел рукописей, Ф.278) представлены внешний вид, интерьеры и росписи синагоги. Экстерьеры и интерьеры этой и других деревянных синагог региона были сфотографированы искусствоведом Петром Жолтовским в экспедиционных обследованиях подольских местечек, организованных в 1920-30-х гг. директором Музея украинского искусства в Харькове Степаном Таранущенско.
23. Традиционные еврейские символические изображения, втом числе и представленные в росписях синагоги в Миньковцах, подробно обсуждаются в статьях исследователя народного искусства, д-ра Бориса Хаймовича, см. например: Борис Хаймович, "Геральдический орел в художественной культуре восточноевропейских евреев", *Вестник Еврейского университета*, 3 (21) (Иерусалим, 2000): 87-111; он же, "Еврейское народное искусство южной Подолии", *Сто еврейских местечек Украины. Подолия.*, вып.2 (СПб., 2000): 85-116; он же, «К

вопросу о семантике мотива "трех бегущих зайцев" на еврейских памятниках», *Еврейский музей* (СПб., 2004): 95-108.

24. См.: «Cathalogus omnium Contratalmudistarum…» в книге: A. Kraushar, *Frank i Frankisci Polscy*, t. 1 (Kraków, 1895): 330-360. Следует оговориться, что не известно точное число франкистов из Миньковцев; 14 человек, идентифицированные в качестве миньковецких евреев, принадлежат, по-видимому, к двум-трем семьям.
25. Основные сведения об Игнации Мархоцком, кроме специально оговоренных, взяты из статьи Юзефа Ролле «Граф Редукс» - Dr. Antoni J., "Hrabia Redux", *Opowiadania*, ser. IV, t. II (Warszawa, 1884): 1-75. (Этот исторический очерк о Мархоцком, написан на основе архивных источников.)
26. Приводим с некоторыми изъятиями перевод письма Мархоцкого, выполненный в губернской канцелярии, см.: дело Особенной канцелярии при министре полиции «Об аресте помещика Подольской губернии графа Мархоцкого И. за неповиновение местны м властям в 1815 г. и за устройство празднеств хлебопашества в честь богини Цереры в 1815-1819 гг.», Государственный архив Российской Федерации, Москва (ГАРФ, Москва), Ф. 1165, оп. 1, д. 26 (копия – CAHJP, Jerusalem, HM2/9443.6).
27. Jgnacy hrabia Scibor Marchocki, *Prawo miasta Mińkowiec* [1796?] – 32 s. На титульном листе этого законодательного акта нет даты издания, текст заканчивается датой пожалования Права: “Działo się w Miescie Dziedzicznym Mińkowcach dnia 29 Grudnia 1791 roku” (s. 32). Ролле предполагает, что «Право» было издано после 1795 г., т. к. именно в это время Мархоцкий присвоил себе титул “hrabia”- «граф» (Dr. Antoni J., "Hrabia Redux", там же, с. 20).
28. Rozdział VI. O Żydach w tymże Mieście (ss. 13-15). Эта глава приведена в переводе автора на русский язык в Приложении 2.
29. После смерти Игнация Мархоцкого его сын, вернувшийся из ссылки в Миньковцы, восстановил Высший суд в прежнем его составе, о чем

немедленно стало известно полиции; см.: "По рапорту Ушицкого исправника об учреждении помещиком Мархоцким в имении своем судилища под названием Юстициариум, 1833", Центральний державний історичний архів України, Київ (ЦДІАУ, Київ), Ф. 442, оп. 1, д. 1497 (копия – САНЈР, НМ2/ 8924.8).

30. "Список купцов г. Ушицы и повета, январь 1828 г.", Российский государственный исторический архив, С.-Петербург (РГИА СПб.), Ф. 18, оп. 4, д. 363 (копия – САНЈР, НМ2/9315.8). Приводим здесь имена миньковецких купцов 1828 г.: Зейлик Иоселевич Вольфензон, Мортко Янкелевич Кайтерман, Иос Калманович Бурдман, Лейба Шаевич Оксман, Хаим Гершкович Бертонгорн.

31. Опираясь, в основном, на архивные материалы и упомянутое выше сочинение Ролле, я использовал при подготовке статьи также следующие публикации: А. Копылов, «Миньковецкое государство», *Русский вестник*, 1 (1895): 175-195, 5 (1895): 85-119; А.Г., «Борьба местной епархиальной власти с языческим чествованием древней богини Цереры», *Подольские епархиальные ведомости*, 33, 34, 38, 41-43 (Каменец-Подольский, 1889); О.Л., Праздник Цереры (Из воспоминаний польского шляхтича о событиях в Юго-Западном крае 1819-1824 гг.), *Киевская старина*, 12 (Киев, 1897): 311-331; Бронислав Грищук, *Поділля колиско і доле* (Львів,1988): 16-22, 80-105; он же, *Граф Мархоцький і Миньковецька держава* (Хмельницький, 1992): 1-27.

32. См. описания празднеств в опубликованных источниках, указанных в примеч. 35. Ниже мы приводим описание праздничных торжеств согласно рапорту 1816 г. архиепископа подольского и брацлавского Иоанникия из архивного дела "О буйственных и неблаговидных поступках помещика Подольской губернии, графа Мархоцкого", РГИА СПб., Ф. 797, оп. 2, д. 5552, 1816 г., лл. 4-6.«Обычай благославления /урожая/… введён…помещиком Игнатием Мархоцким не более тому двадцати и нескольких лет, ежегодно в 15-й день августа, т.е. в праздник Успения

Богоматери и назван Мархоцким празднеством хлебопашеским обжинным или обсевным, каковое отправляемо было следующим образом: по утру по собрании в м. Миньковцы со всех селений помещика Мархоцкого грекороссийских священников и жителей с процессиями и хлебопашескими снарядами, экономия его, расставив народ в два ряда, то есть вперёд девок, за ними жён с серпами, а за оными мужчин холостых, и после сих женатых с косами, цепами, граблями и вилами; за народом – плуги также в два ряда, коих бывает до двухсот, за плугами воз высокомощённый, покрытый коврами, ведомый четырьмя или шестью волами, с четырьмя по углам ржаными и пшеничными снопами…, на последок процессиии духовенство, таким порядком после полудня… следовали в поле до назначенного места, пред каждою громадою и пред возом играла музыка, разъезжал верховою лошадью старик, а духовенство пели молебны… Пришедши на назначенное место, где по обеим сторонам поставлены для народа шалаши, а для помещика, дворян и духовенства – беседки, священники, освятив водою и окропив оною семена, к тому преуготовленные, которые первенствующий священник берёт рукою и бросает на пол крестообразно, затем, поцеловав крест и поздравив помещика Мархоцкого, разделяются в две беседки: Мархоцкий с собравшимися для сей церемонии помещиками и дворянами – в одну, а духовенство с епископами, беднейшими дворянами, почётнейшими ремесленниками и мещанами – в другую: на закуску, в продолжении коей играет музыка около беседок, заоросывают по разу или более плугами. По окончании закуски дворянство и духовенство едут в местечко Миньковцы, а крестьяне при закате солнца возвращаются в Миньковцы двумя рядами, держа в руках фонари четырёх цветов, от каждого фольварка разные, а чрез третьего человека – зажжённые факелы, проводя впереди себя упомянутый устроенный воз, на котором сидят четыре девки (по числу четырёх фольварков Миньковецкого, Отроковского, Побоянского и Антоновского) с головами убранными в сплетенные из

колосьев венки, и поют песни, приличные окончанию жатвы, начаткам посевов и пользе оных. Пришедши же в Миньковцы войты тех фольварков сводят девок с воза и приводят их, прежде было, пред женой, а по смерти оной пред дочерью помещика Мархоцкого, убранной великолепно, сидящей на кресле в убранных коврами воротах того дома, в котором даётся ужин для собрания ,и представляющей собою языческую богиню Цереру. Принимая с глав тех девок венки, она повязывает им головы лентами и дарит деньгами; за сею церемониею празднество оканчивается ужином."

33. Юзеф Ролле, не называя точной даты открытия типографии, сообщает, что типографские прессы были установлены в Миньковцах между 1792 и 1796 гг. (см.: Dr. Antoni J., указ. соч.: 19). Первые издания типографии Мархоцкого датируются 1796 г. Наиболее полный список изданий этой типографии составлен Татьяной Соломоновой, научным сотрудником Винницкого областного краеведческого музея. Он включает 15 изданий и открывается законодательным актом об организации наследственных владений: Marchocki Ignacy Scibor, *Ustawa dla urządzenia ziem dziedzicnych* (Mińcowce, 1796), а завершается религиозной проповедью: Marchocky I., *Mowa religiina na dzień stycznia (Januarius) 1825, w swiatyni mińkowieckiej przez… /obywatela Marchockiego miana/* (Mińkowce, 1825). Пользуюсь возможностью, чтобы поблагодарить д-ра Татьяну Соломонову за материалы, предоставленные мне до их публикации. Среди произведений литературной классики, вышедших из под типографского пресса в Миньковцах, авторы публикаций о Мархоцком упоминают первый перевод на польский «Гамлета» и перевод «Иллиады».

34. Первый шаг в организации цензуры еврейских изданий сделал Павел I – в октябре 1797 г. он "высочайше указать соизволил для рассмотрения ввозимых в Россию на еврейском языке книг определить в Рижскую цензуру двух евреев…" ("Об учреждении в Риге цензуры еврейских книг, РГИА, СПб., Ф. 1374, оп. 2, д. 1430 (копия – САНЈР, НМ2/7779.3). О

цензурной политике в рассматриваемый период см.: Д.А. Эльяшевич, *Правительственная политика и еврейская печать в России, 1797-1917* (С.-Петербург – Иерусалим, 1999).

35. Согласно записям в архивном документе, его имя – Копель Гирш Юдкович, см.: "О выборах уездных раввинов и общинных правлений в Подольском наместничестве, 1796 г.", ЦДІАУ, Київ, Ф. 210, оп. 2, д. 24 (копия – CAHJP, Jerusalem, HM2/9309.6)

36. В. Д., "Печатное дело в Малороссии в начале XIX ст.", *Киевская старина*, 9 (1900): Документы, известия и заметки, 88.

37. Ю. Г[ессен], "К истории еврейских типографий. Крещенные евреи Зандберг и Фоделло", *Еврейская старина*, 2 (1909): 255.

38. Chaim Dovberish Fridberg, *Toldot ha-Dfus ha-Ivri be-Polania* (Antverpen, 1932): 82.

39. См., например, титульные листы книг: *Sefer Amtakhat Beniamin* (1796); *Midrash Rabot al Sefer Shmot* (1799), в этой же серии комментариев к книгам Танаха, изданных в Миньковцах в 1799 г.: *Midrash Rabot al Sefer Vaikra, Midrash Rabot al Sefer Bemidbar*.

40. См. об этом: Dr. Antoni J., указ. соч.: 41-42.

41. О переезде типографа Веселовского в 1792 г. в Миньковцы написала на основе архивных материалов винницкая исследовательница Татьяна Соломонова в статье «Книговидання у маєтках польскої шляхти Поділля: польське, єврейське, старообрядницьке (XVII – перша третина XIX ст.)», *Освіта, наука і культура на Поділлі*, т. 6 (Кам´янець-Подільський, 2006): 126-136.

42. Ишаяhу Виноград, помещает название книги “Barukh she-Amar” первым в реестре изданий миньковецкой типографии с припиской – «сомнительно»: Ishaiahu Vinograd, *Otsar ha-Sefer ha-Ivri*... vol. 2 (Jerusalem, 1995): 457.

43. Установлено Татьяной Соломоновой (см. примеч. 36).

44. Миньковецкие издания до 1795 г. не зафиксированы. Еврейская типография в Межирове, первая в Подолии, начала функционировать в

1789 г. с издания галахического сочинения Ицхака Айзика Шора «Likutei ha-Kemakh», см.: Ishaiahu Vinograd, указ. соч.: 456. В 1794 г. в Межирове вышли в свет 10 книг, а в 1795 г. с отъездом Моше Мадписа издательский процесс в Межирове прервался до 1802 г.Описывая становление еврейского книгоиздания в Миньковцах, я опираюсь на исторические реконструкции Хаима Фридберга: Chaim Dovberish Fridberg, указ. соч.: 82-83 и Авраама Яари: Avraham Iari, “Likutim bibliografiim. Ha-Dfus ha-Ivri be-Minkovets”, Kiriat Sefer, 19 (Jerusalem, 1942): 267-276.

45. Shimshon ben Eliezer, Barukh she-Amar (1795); Beniamin ben Aharon mi-Zalozhits, *Amtakhat Beniamin* (1796).

46. Таков его полный титул, приведенный в рекомендациях («hаскамот») на обороте титульного листа книги “*Amtakhat Beniamin”* 1796 г. Рекомендации к более поздним изданиям (1799-1803) подписаны р. Яковом Цви, занимавшим в эти годы пост главы раввинского суда в Миньковцах.

47. Ю.Г[ессен], «К истории еврейских типографий. Крещенные евреи Зандберг и Фоделло», *Еврейская старина,* 2 (1909): 255. Имеется ввиду императорский указ от 9.2.1802 об упразднении цензурных комитетов и возложении обязанностей цензуры на губернаторов.

48. В.Д., «Печатное дело в Малороссии в начале XIX ст.», там же: 88.

49. Г.В. Жирков, *История цензуры в России XIX-XX вв.* (Москва, 2001): 38.

50. В книгах, изданных до 1805 г. (на титульных листах, их оборотах и в «колофонах» - заключительных примечаниях), как правило указаны имена авторов сочинений; тех, кто отдавал рукопись в печать; раввинов, рекомендовавших рукописи к изданию; издателей; а также наборщиков, рабочих пресса и корректора; что дает возможность проследить становление типографского дела в Миньковцах. Впоследствии, вероятно, из-за опасения цензурных преследований имена издателей и типографских рабочих помещались лишь изредка.

51. См., например: Avraham Iari, упом. соч.: 268.

52. Там же.
53. Там же, 269, а также: Ishaiahu Vinograd, упом. соч.: 458
54. Там же.
55. См.:Ihuda ben Avraham Itskhak Avida, *Mahberot Minei Kedem*: 15
56. Последняя книга, изданная в 1827 г. – изложение народных верований – “Raziel ha-malakh”.
57. Наиболее полный перечень еврейских книг, изданных в Миньковцах приведен в Приложении 1.
58. «По отношению генерала Ридигера о задержанном вблизи австрийской границы помещике Подольской губернии местечка Миньковец Кароле Мархоцком...» - ЦДІАУ, Київ, Ф. 442, оп. 782, д. 161.
59. Авраам Яари и Ишаяhу Виноград указывают, на вероятность ошибки в 10 лет при датировке книги “Reshit Khokhma”; возможно, правильнее датировать ее выход в свет 1822 г.
60. См.: "По рапорту Ушицкого исправника об учреждении помещиком Мархоцким в имении своем судилища под названием Юстициариум, 1833", ЦДІАУ, Київ, Ф. 442, оп. 1, д. 1497 (копия – САНЈР, НМ2/ 8924.8).
61. См. об этом в книге: Эльяшевич Д.А., Правительственная политика и еврейская печать в России. 1797-1917 (С.-Петербург-Иерусалим, 1999): 59-124.
62. Там же: 125-184.

Приложение

Граф Игнаций Сцибор Мархоцкий

Право города Миньковцы

(Дано в наследственном городе Миньковцы 29 декабря 1791 г.)

Раздел 6. О евреях в том же городе

1. Еврейская община, поселившаяся в Миньковцах, должна иметь наподобие мещан-христиан особую книгу, заведённую в Магистрате, и в ней должны быть аккуратно записаны все обыватели-евреи по их именам и

прозвищам. Все дела (за исключением, разве, дел духовных и бракоразводных, которые только у раввинов разрешаться могут) должны полностю зависеть от магистрата, и решаться в выбранных правильно, в соответствии с видом дела, юрисдикциях, и в них следует добиваться приговора суда; для чего кагал или общее собрание евреев ежегодно избирают между собой двух справедливых и благоразумных домохозяев, и в день выборов президиума магистрата представляют их управляющему городом для записи в протокол. Эти выборные должны присутствовать от имени евреев и кагала на всех сходах, городских собраниях, с тем, чтобы защищать и поддерживать интересы евреев, и высказывать свое мнение об общих постановлениях, касающихся заведенного порядка, и их подписывать; а то, что будет подписано этими двумя делегатами, будет иметь силу и в отношение евреев, и евреи обязаны выполнять эти постановления.

2. В делах между евреем и евреем, как и между христианином и евреем они, если хотят могут присутствовать и высказывать своё мнение, а если не примут участия, то и без них дело будет решено и будет вынесен приговор; но если эти представители при этом пожелают быть, то опротестовать его они не смогут.

3. Всем евреям обеспечивается всевозможные права в торговле, всевозможная помощь и защита.

4. Наибольшей свободой и поддержкой смогут пользоваться те евреи, которые (имея такую возможность), торговлю вести будут, особенно те из них, кто торговать будет большими партиями волов, водкой, шкурами, медом, воском, тканями и другими местными товарами, и от этого торга будет привозить деньги в свой край; не менее их и оптовые купцы, торгующие за границей и привозящие оттуда товары, приобретенные из первых рук.

5. Магистрат установит такой порядок в отношение евреев, чтоб один другому не мешал в образе жизни, и чтобы один не вторгался в торговлю другого; для этого соответствующие службы будут следить, чтобы оптовые

купцы не продавали товары на локти и фунты, а торговали только оптовыми партиями, штуками, центнерами; те кто торгует сукнами, чтобы не имели блаватов, так же как и те, кто держит блаваты, сукном бы не торговали, магазин прянностей не должен иметь одежды и т.д., словом каждый купец какой сорт товара записывает, тем и торгует, например торговец вином, торговец железом, торговец прянностями, торговец меховой одеждой, торговец сукном, торговец блаватами, торговец галантереей, торговец стеклом и так далее.

6. Должно сохраняться различие: настоящий купец - это торговец оптовый и продающий товары большими партиями, купленными из первых рук, а тот, кто от других купцов покупает товар – тот полу-купец, а еще есть лавочники.

7. Разрешаю также евреям без всякого ограничения содержание шинков с казённой пропинации, и в них мёд, пиво, водку и прочие продавать напитки, однако эти торговцы не будут пользоваться тем уважением, что торгующие купцы и не могут рассчитывать на такое же к себе отношение.

8. В отношение строительства те же права им предоставлены, что и мещанам-христианам (как указано в Разделе 2, пункте 4, 5, 6 для мещан христиан), с заменой поземельного налога на специальный поголовный налог.

9. Пекари и резники еврейские могут открыто и свободно выполнять свою работу без чьего-либо вмешательства, и товар свой продавать.

10.Евреям, владеющим другими ремёслами, как не состоящим в цехах и необученным, производство не дозволяется и сурово возбраняется, за исключением тех предметов, которые нужны самим евреям – это могут и производить и ремонтировать.

11.Евреи никаких титулов, как то раввины и др. использовать и присваивать не имеют права, без получения на то привилегий от владельца.

І.В. Ніколайчук,
с. Макіївці

Етнографічні процеси на Поділлі XVIII – XX ст.

Однією із слабо вивчених тем є етнографія Поділля.

Етнографія – це галузь історичної науки, яка вивчає культуру і побут народів світу, їх етногенез (походження), розселення та культурно-побутові взаємозв'язки. Говорячи про етнографічні дослідження на Поділлі, слід зазначити, що за етнографічними параметрами Поділля – один з найколоритніших і найсвоєрідніших районів України. Своєрідні риси традиційно-побутової культури українців Поділля певною мірою зв'язані з їх багатовіковим спілкуванням з представниками інших народів, які в різний час поселялися тут і взаємодіяли, зокрема – поляками, чехами, молдаванами.

Поділля – історико-етнографічний район, що займає басейн межиріччя Південного Бугу і лівобережного середнього Придністров'я. Він охоплює більшу частину Вінницької, Хмельницької, Тернопільської та суміжну з ними на півдні частину Чернівецької, на заході Івано-Франківської та Львівської областей [2;586]. В етнографічній літературі Поділля розділяють на Східне, Західне, Буковинське [3;135].

Назва Поділля зустрічається у писемних джерелах середини XIV ст., ще раніше фіксується стосовно цього краю назва Пониззя чи Русь долішня, очевидно, у порівнянні з гірською Руссю, або Карпатською.

Археологічні пам'ятки засвідчують давню заселеність цього краю.

Територія Поділля почала заселятися ще в добу раннього палеоліту. Найдавніша палеолітична стоянка первісних мисливців знайдена поблизу села Лука-Врублівецька Кам'янець-Подільського району [5;24]. У добу середнього й особливо пізнього палеоліту первісні мисливці почали заселяти територію сучасного Поділля [5;40]. У добу неоліту (VII – IV тис. до н. е.), коли людина перейшла від мисливства, збиральництва і рибальства до

відтворюючих форм господарської діяльності – мотичного землеробства і скотарства, по всій території сучасного Поділля засновуються поселення найдавніших землеробів і скотарів [4;10].

З утворенням на базі ранньослов'янських племен єдиної давньоруської держави – Київської Русі (IX – XV ст.) до її складу на території сучасного Поділля увійшли племена уличів і тиверців. Їх поселення і городища знайдені на всій території Поділля. З середини XV ст. почалися спустошливі кримсько-татарські напади на Поділля. У XVI – XVII ст. воно стало ареною безперервних військових сутичок, жорстокої боротьби за сферу панування. У 1672 р. 300-тисячне турецьке військо захопило Подільське воєводство. Проте в 1699 р. за Карловицьким трактатом ці землі знову відійшли до Польщі.

Усі ці події вплинули на міграційні процеси. Після того як турки залишили Поділля, почалося його заселення переважно українцями, які приходили з території Руського та Волинського воєводств.

Аналізуючи структуру населення Подільської губернії за даними перепису населення 1897 р., бачимо, що чисельність населення склала 3018299 душ (1505940 – чоловіків (49,9%) і 1512359 – жінки (50,1%) – 81,85 душ на квадратну верству [I; IV]. Загальний відсоток освідченості був незначним – 15,5%. Вищу освіту здобували не більше 0,5% всього населення [I; III].

Найчисленнішим етносом у цій зоні були українці, які становили на початку XIX ст. більше 70 – 75%. Серед інших народів та етнічних груп можна відзначити росіян, молдаван, німців, греків та вірмен.

Розглянемо детальніше особливості формування, розвитку, життя і побуту різних етнічних спільнот, які в XVII – XX ст. проживали на території Поділля.

Українці. Постійна, протягом століть, чисельна перевага українського населення Поділля, незважаючи на несприятливі умови, перш за все політичне розчленування, соціальне й національне гноблення, була зумовлена тим, що цей історико-етнографічний регіон з самого початку

входив до територіального центру формування і розвитку української народності.

Дальший розвиток продуктивних сил і боротьба проти іноземних загарбників сприяли формуванню української народності, утворенню єдиної мови і спільної культури. Як і на сусідній Наддніпрянщині, яка вважається центром консолідації української народності, вже в XIII ст. у межиріччі Дністра і Західного Бугу поширюється топонім “Україна”, який згодом дав назву українському народу. Тривалий час цей термін існував поряд з назвою “Русь”. До речі, з XII ст. назва “Мала Русь” була поширена на Галицько-Волинські землі, зокрема – Поділля.

Разом з тим процеси етнічної консолідації і формування спільних рис серед населення Поділля та інших історико-етнографічних регіонів України, які особливо посилилися в ході зародження національних зв’язків і формування української нації, не ліквідували регіональні риси культури і побуту, що історично склалися. Саме тому Поділля і дотепер вважається своєрідним історико-етнографічним регіоном України.

Росіяни. Вже в першій половині XVI ст. всюди на українських землях постійно жили вихідці з Росії.

З другої половини XVIII ст. ряд сіл Подільської губернії засновувався російськими старовірами, які переселялися з російських губерній, тікаючи від релігійних переслідувань. Йдеться перш за все про пилипівців – представників одного з напрямів старообрядництва, яке виникло на початку XVIII ст. Більшість переселенців були вихідцями з центральних районів Росії. Наприклад, с. Пилипи Боровські було засновано вихідцями з Богородського повіту Московської губернії, тому зараз існує чимало сіл і селищ на Поділлі під назвою Пилипи, Пилипівці, Підпилип'я у Деражнянському, Новоушицькому та Кам'янець – Подільському районах.

На Поділлі мешкала певна кількість росіян-чиновників, що служили в цивільній адміністрації, а також російських поміщиків, яким царський уряд надавав значні маєтки, що раніше належали польській державі або польським

поміщикам – учасникам національно-визвольної боротьби польського народу. Однак у дореформені часи основним джерелом збільшення постійного населення губернії з числа росіян була регулярна армія. Подільська губернія мала значне військо – на кінець 1850 р. воно налічувало 49 370 солдатів і офіцерів [3; 41].

Після приєднання Правобережної України, особливо у зв'язку з розвитком капіталістичних відносин, чисельність росіян, перш за все серед міського населення, помітно збільшується. Значний відсоток вони становили серед представників купецького стану, службовців і робітників. Багато було зайнято у промисловості і сільському господарстві.

Поляки. Поляки на Правобережжі і в Східній Галичині здебільшого були розселені спорадично, окремими етнорелігійними громадами в межах суцільного українського етнічного масиву.

Про розселення поляків на Правобережжі свідчать дані про населені пункти, які мали костьоли і парафіян, прописаних до них. На підставі цих даних на всій Правобережній Україні наприкінці XVIII ст. налічувалося близько 350 тис. поляків.

Поляки на Правобережжі в кінці XVIII ст. були панівним феодальним класом, майже всі поміщики, за винятком кількох старовинних українських родин, були поляками. До поляків належала більшість чиншової шляхти, тобто такої, яка не мала власної землі й орендувала її у поміщиків. Чиншова шляхта – це були фактично дрібні виробники, які самі обробляли землю, а частина чиншовиків складала адміністрацію поміщицьких і державних маєтків. Чиншовики становили величезну більшість шляхти, серед якої поміщиків у 1795 р. було тільки 9,3% [3; 42]. Частину, порівняно невелику, міщанського населення на Поділлі також становили поляки.

Євреї. На всій території Поділля за чисельністю євреї займали третє місце після українців та поляків. Євреї з'явилися на території сучасної України, у тому числі на Поділлі, в епоху раннього феодалізму.

На Правобережній Україні євреї, як і поляки, були розселені спорадично, окремими етнорелігійними громадами. Хоча в своїй масі євреї належали до міщанського та купецького станів, серед них досить значним було соціально-класове розшарування. Адміністративне самоуправління очолювала єврейська еліта. Незважаючи на обмеження з боку правлячих кіл щодо участі євреїв у сільськогосподарському виробництві, серед них було чимало землевласників. Максимум єврейського населення відноситься до останньої чверті XIX ст. Особливо значний відсоток вони становили серед міського населення.

У першій половині XIX ст. відбувалися досить значні зміни етнічного складу населення Подільської губернії – зменшилися темпи приросту українського та польського населення. Натомість швидко збільшувалося єврейське населення. Цей демографічний феномен пояснюється тим, що християнська людність зменшується за рахунок набору рекрутів, в той час як євреї в перші десятиріччя XIX ст. були звільнені від рекрутчини. Крім того, відбувався великий наплив єврейського населення з Галичини, що збільшувало механічний його приріст.

У роки другої світової війни внаслідок впровадження на окупованій території фашистськими загарбниками масового геноциду єврейське населення Поділля було майже повністю винищено.

Цигани. На Поділлі протягом століть перебувала значна кількість циган, які вели кочовий спосіб життя. Перші цигани переселилися на Поділля в XV – XVI ст. із сусідньої Бессарабії, можливо Балкан, оскільки північні, так звані російські цигани, називали їх “сербами”.

Молдавани. У Південно-Західному Поділлі протягом століть поряд із слов’янами проживали східно романські народи. Найбільш давні зв’язки слов’ян з романізованим населенням Карпато-Дунайських земель відносяться до V – VII ст. Територія розселення етнічної спільності волохів(давній етнонім «молдован») – найближчих етногенетичних предків молдаван – у X – XIII ст. неодноразово входила до складу слов’янських державних об’єднань:

Давньоруської держави, Галицького та Галицько-Волинського князівств [3; 47].

Поділля входило в сферу інтересів молдавських купців. Це, зокрема, стосується Могилева-Подільського. Особливо багато молдаван поселилося в цьому місті після спустошливих турецько-татарських набігів.

Вірмени. Здавна селилися на Поділлі. Перші вірменські поселення на західноукраїнських землях виникли в період Київського та Галицько-Волинського князівств після загарбання Вірменської метрополії арабами і турками-сельджуками, а також антивірменської політики Візантії. Очевидно, найдавніші з цих поселень з'явилися в XI ст.

Якщо зробити деяке узагальнення, то можна побачити, що Поділля є досить різнобічним у багатьох сферах, а особливо в етнічному відношенні. З давніх-давен тут відбувалися етнічні процеси, тому тут проживає чимало етносів та націй.

Родючі чорноземи, теплий помірний клімат сприяли розвиткові хліборобства, яке здавен було основним заняттям жителів Поділля і надало своєрідного характеру їхній традиційно-побутовій культурі. Це й стало своєрідною приманкою для заселення Поділля різними етносами. Серед них росіяни, євреї, вірмени, молдовани, німці, чехи, цигани та інші зі своїми законами, звичаями, культурою та побутом.

І хоча в цілому по повітах чисельно переважали українці, ключові позиції в економіці були захоплені іншонаціональними меншостями. Становий, кастовий характер колонізації аж ніяк не сприяв зближенню народів, створював умови для збереження замкненості їх соціально-економічного розвитку.

Джерела та література.

І. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. XXXII. Подольская губерния: издание центрального статистического комитета министерства внутренних дел / под ред. Н.А. Тройницкого (1904).

1. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. – Репринтне відтворення видання 1913 року. – К., 1990. – 524 с.
2. Довідник з історії України (А – Я): посіб. для серед. загальноосв. навч. закл. / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К.: Ґенеза, 2001. – 1136 с.
3. Етнографія Укаїни: навч. посіб. / за ред. проф. С.А. Макарчука. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2004. – 520 с.
4. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К., 1971. – 706 с.
5. Історія Української РСР. У 8 т. – К., 1977. – Т.1, кн. 1
6. Малий В.В. Демографічна ситуація на Поділлі // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. - Кам'янець – Подільський, 2001. – С. 416- 423.
7. Нестеренко В. А. Етнонаціональні процеси на Дунаєвеччині в 20-ті роки XX ст.// Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Зб. наук.-краєзн. праць. - Кам'янець – Подільський: Кам'янець – Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2000. – Вип. II. – С 127-130.
8. Олійник С.В. Підрозділи Української Галицької армії на Дунаєвеччині (липень-вересень 1919 року) // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матеріали наукової краєзнавчої конференції. – К.: Рідний край, 1997. – С 72-74.
9. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.): збірник документів і матеріалів / під ред. М. І. Мехеди. – Львів: Каменяр, 1969. – 416с.
10. Прокопчук В.С. Дунаївці: краєзн. нарис. – Львів: Каменяр, 1989. – 79с.
11. Рибак І.В. Наш край в історії України. - Кам'янець-Подільський:ФОП Сисин О.В., 2007. – 260 с.
12. Рибак І.В. Німецька колонія в Дунаївцях // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матеріали наукової краєзнавчої конференції. – К.: Рідний край, 1997. – С 48-49.

13. Українська Радянська Енциклопедія: Українська Радянська Соціалістична Республіка / за ред. Бажана М.П. – К.: АН УРСР, 1965. – 808 с.

Йосип Лахман
Бостон, США

Місто мого дитинства і юності

Дивна річ – пам'ять. Не знаю, як в кого, а в мене вона якась епізодична, фрагментарна. У ній життя відобразилось не як суцільна, "кінематографічна" стрічка, а як зібрання окремих полотен, де відзеркалено епізоди життєвого шляху. Не можу зрозуміти, чому саме ці події міцно збереглись в пам'яті, а інші розчинились у часі. Можливо, ці події дійсно були найяскравішими та найбільш значущими. Цілком вірогідно, що інші, не менш важливі, з невідомих мені причин, не запам'ятались, а тому залишились поза моїми спогадами. Скажу тільки одне: того, що збереглось у пам'яті, вистачить понад міру, аби розповісти про моє дитинство в рідному містечку.

Мій батько, Лахман Іде-Лейб Йосипович, народився 1882 р. На жаль, дуже мало знаю про його дитинство та юність, а ще менше про його батьків – моїх діда і бабу.

До Жовтневого перевороту 1917 року батько працював вчителем івриту, викладав світську івритську літературу. То була досить шанована, інтелігентна професія. До того ж, більш-менш прибуткова.

1919 року радянський уряд заборонив викладання івриту, і батько залишився без роботи. Не дивно, що він на все життя залишився затятим ворогом радянської влади і при нагоді відверто висловлював свої погляди. Коли 1937 р. в містечку арештували 6 абсолютно невинуватих євреїв, усі ми боялись, що до того списку попаде й батько. Проте доля подарувала йому ще п'ять років життя.

Залишившись без роботи, батько тривалий час бідував, аж поки 1924 р. не став членом сільськогосподарської комуни. Комуна ж постала на колишній панській землі, яку називали "фільварком". Там збудували довгий

одноповерховий будинок для двох десятків сімей-членів комуни. Дві кімнати та кухню нам надали також. Вони були трохи просторішими міського помешкання, але підлога була глиняною.

Настав 1929 рік, який Сталін назвав роком “великого перелому”. Розпочалась “загальна колективізація”. Нашу комуну перетворили на колгосп і назвали його “ПЕДЄКС” – Перший Дунаєвецький єврейський колгосп ім. Мережина. Чільний радянський урядовець Мережин у ті роки керував промисловою організацією “ОЗЕТ”, що забезпечувала єврейські колгоспи машинами та реманентом. Однак незабаром Мережин чимось провинився перед Сталіним, і колгосп перейменували, назвавши іменем партійного боса Кагановича.

1941 року, коли німці напали на Радянський Союз, мій батько, як мільйони інших євреїв, не евакуювався. По-перше, зробити це було надзвичайно важко, бракувало транспорту, грошей – також. По-друге, батько уявити не міг, що німці так по-звірячому вчинять з євреями. Підлітком я чув його розповіді про те, як ввічливо і доброзичливо поводили себе німці під час окупації України 1918 – 1919 рр. А коли німецькі вояки покидали містечко, то залишили йому ящик з милом – велике багатство на той час! Чого ж їх боятися? – міркував батько. Тим паче, що всім відомо який він противник радянської влади. На нещастя, радянські органи не попередили єврейське населення про смертельну загрозу і не потурбувалися про його евакуацію.

2 травня 1942 р. батька разом з моїми родичами і тисячами інших євреїв німці та їх українські прислужники заживо кинули до старої фосфоритної шахти, де всі вони загинули.

Батько був людиною дотепною, а його образливі жарти на адресу влади знавали всі. Пам’ятаю, одного разу я приніс йому газету з надрукованими “Шістьма умовами Сталіна”, де мовилося про впровадження госпрозрахунку, розвиток соціалістичного змагання і таке інше. Він займався роботою, а я читав йому статтю. Вислухавши мене, він зазначив: “Все це дуже добре! Але я б висунув ще одну умову – щоб у нас було вдосталь хліба”. Одним з його

улюблених висловів було “совєтн-бамахт” (на їдиш “совєтн-махт” означає “радянська влада”, а “совєтн-бамахт” – “обгажені ради”).

Про свою матір знаю зовсім мало. Вона померла, коли мені було всього дев’ять місяців. Пізніше я дізнався про причину її смерті. Тієї п’ятниці стояв холодний осінній день. Мати поралася біля печі, готуючи обід. Почувши плач мого старшого брата Іхила, мати вибігла в легкому халаті з хати і “схопила” запалення легенів. Тоді пеніциліну у нас ще не було, і врятувати її не вдалось.

По батьківській лінії родичів в містечку не було. Одна з його сестер, Тема, ще дівчиною виїхала до Канади, а друга – мешкала в Бессарабії, що тоді входила до складу Румунії. Ніяких стосунків з ним підтримувати ми не могли – по офіційній версії, вони були нашими “ворогами”, оскільки мешкали у ворожих країнах.

Дуже близькі стосунки ми підтримували з сестрою матері Рохл. Трохи більше хочу розповісти про її чоловіка Мойше, який був досить цікавою особистістю.

Дядько Мойше не вирізнявся глибоким знанням Тори і Талмуду, а також не мав світської освіти. Однак від природи був дуже обдарованою людиною, за що його щиро поважали земляки. До того ж, мав золоті руки. У його будинку була комірчина, двері якої виходили на вулицю. Там він облаштував майстерню з ремонту примусів і керогазів, а також майстрував ключі та ремонтував побутові “залізяки”. На тогочасному жаргоні він називався “кустарем-одноосібником”. Як тільки-но “радянська влада” розпочала ліквідовувати приватне підприємництво, дядько подав заяву про вступ до промислового кооперативу. Просив він лише про одне – дозволити йому працювати не в кооперативному приміщенні, а в своєму “шпихлірі”. Він же брав зобов’язання віддавати весь прибуток кооперативу, отримуючи тільки належну платню. Усі роки дядько суворо дотримувався цього правила і ретельно вів “бухгалтерію”. Багаторазові державні перевірки жодного разу не виявили будь-якого порушення в його “економічно-фінансовій”

діяльності. Більше того, дядько Мойше весь час перевиконував план, а його портрет “ударника соціалістичної праці” незмінно займав місце на “Дошці пошани”. Мені здавалося, що він навіть пишався цим, але тільки тому, що це підтверджувало його чесність і порядність у стосунках із владою.

Дядько мав ще одне, виключно почесне неформальне звання третейського судді, що вирішував ділові та фінансові суперечки місцевих “бізнесменів”. При цьому, він погоджувався бути арбітром лише тоді, коли сторони зобов’язувалися за будь-яких умов визнати його рішення. Не знаю, скільки справ владнав мій дядько, однак жодного разу не чув, щоб хтось оскаржував його рішення.

Дядька Мойше і тітку Рохл під час німецької окупації спіткала така сама доля, як мого батька: їх живими поховали в шахті.

Моя мачуха Хайка була не краща і не гірша будь-якої іншої мачухи. Ліпші куски вона віддавала своєму синові Бузе і маленькому Борухові. Але найхарактернішою її особливістю був величезний арсенал прокльонів, якими вона щедро обсипала нас.

У своїй дитячій поемі “Про себе і таких, як я” я присвятив прокльонам моєї мачухи, якої на той час (1935 р.) уже не було на цьому світі, кілька справедливих рядків. Після того, як про це стало відомо її родичам, вони звинуватили мене у зневазі до її пам’яті. Мабуть, вони мали рацію, адже про померлих говорять або добре, або нічого… Мачуха Хайка також померла від запалення легенів, коли мені було 14 років. Незабаром батько одружився з нашою родичкою Ґолдою, порівняно молодою жінкою, яка до цього не було в шлюбі. То була надзвичайно добра жінка, завдяки якій батько прожив останні роки свого життя спокійно і щасливо. Ґолда загинула разом з моїм батьком того ж трагічного 2 травня 1942 р. Борух встиг утекти від німців і добрався до Північного Кавказу, де його, 17-літнього юнака, мобілізували до народного ополчення. У першому ж бою з німцями він загинув. Про це я дізнався після війни, зустрівшись з одним нашим земляком, який тікав разом з Борухом і брав участь у тому ж бою.

Моє дитинство пройшло в колгоспі. Я з братами багато часу проводив на городі. 0,3 гектара доводилось обробляти вручну, але город нас годував, забезпечуючи на весь рік картоплею, квасолею, цибулею, буряком, огірками, помідорами... Пам'ятаю, коли ми мали трьох корів, мої старші брати їх проклинали, оскільки доводилось усіляко хитрувати, аби роздобути для них па́шу. Правда, після "року великого перелому" (1929) у нас залишилась одна корова, бо колгоспнику заборонялось мати в підсобному господарстві більше однієї. Колгосп не міг "абсорбувати" лишніх корів, і їх довелось зарізати, а м'ясо продати за безцінь. Проте й з однією коровою клопоту вистачало. Легальних пасовищ для приватних корів в колгоспі не було, тож мусив випасати корову десь на узліссі та в інших місцях, які не належали колгоспові.

У колгоспному будинку, в квартирі, що навпроти нашої, мешкала сім'я Іцика Бейдер. З його старшим сином Елею ми були ровесниками, здружилися і стали на все життя, як рідні брати. З Елею у мене по'язано багато спогадів, а наша тепла дружба продовжується до сьогодні.

Життя в колгоспі було важким. Більшу частину зібраного врожаю держава забирала як обов'язкові "державні поставки" і тільки незначна частина залишалась на "трудодні". Того зерна ледь вистачало. Колгоспникам грошей не виплачували, а щоб придбати одяг, взуття, гас, мило та інші товари, доводилось продавали більшу частину молока, яке давала нам корова.

Взимку 1933 р. прийшов справжній голод. Голодомор 1933 року в Україні став страшною сторінкою в історії радянської влади. Я сам пережив цей страшний голод, і він у подробицях запам'ятався мені на все життя.

Восени 1932 р. колгосп зібрав середній врожай. Проте того року влада встановила колгоспам фантастичні завдання по "держпоставках", забрали практично все, що виросло, а на трудодні залишились одні крихти. Під загрозою голоду колгоспники вирішили відправити трьох найбільш шанованих членів колгоспу – в столицю України, до самого президента

республіки товариша Григорія Івановича Петровського. Делегація мала попросити Григорія Івановича повернути хоча б якусь частину зерна.

Зібрали гроші на квитки, і наші “ходаки” поїхали. Я скористався архаїчним словом “ходаки”, згадавши пропагандистську картину “Ходаки у Леніна”, на якій Ленін приймає простих селян з провінції і уважно їх слухає. На відміну від міфічних “ходоків”, що відвідали Леніна, наших до Петровського не пропустили. Добре, що не заарештували: могли звинуватити в антирадянській пропаганді і ”вліпити” тюремний строк. Пообіцявши “розібратись”, їх випроводили з приймальної. Звичайно, нічого домогтися не вдалось.

До зими 1933 р. ми ще якось трималися. Взимку в хаті не залишилось від муки й сліду. Деякий час нас виручала картопля і квашені огірки. Мені тоді було 12 років, а Борухові – дев’ять, і щодня ми скаржилися, що нам обридло харчуватися лишень бараболею та квашеними огірками. Одного вечора, коли ми з братом сиділи біля мисок з набридлою їжею і оплакували нашу нещасну долю, до квартири увірвався голодний старший брат Іхил. Він пройшов 30 кілометрів з Кам’янця-Подільського, де навчався в керамічному технікумі, до Дунаєвець (грошей на проїзд у нього не було). Побачивши наші сповнені сумом обличчя, він вигукнув:

– От сучі діти! Перед вами повні миски картоплі та огірків, а ви плачете, що вам їсти нічого. Я вже два дні крихти в роті не мав, а сюди прийшов з надією хоч чогось попоїсти.

Ми з братом були засоромлені. Іхил схопив миску і з’їв усю картоплю.

Через кілька місяців стало ще гірше. Уже бракувало картоплі й огірків. Досі не можу здогадатись, яким чином батькові вдалося роздобути кукурудзяної муки, аби ми могли з’їсти трохи мамалиги. Іноді на столі з’являвся навіть рис, звичайно, в мікроскопічних дозах. Виручала корова: щодня ми пили молоко.

У червні батько відправив мене в піонерський табір. Подейкували, що там будуть добре годувати. За звичай, піонерські табори забезпечували

продуктам сусідні колгоспи. Однак вони також бідували, а значить харчів для нас не мали. Кожного дня ми отримували трішки мамалиги розміром з коржик і якусь рідину, котра нагадувала кисіль. Від голоду страждали постійно. А в цей час вдома на городі підростали морква і цибуля. Тож, ми з Елею (він був у тому ж таборі) вирішили тікати. Але як? Вожаті пильно стежили, щоб ніхто не втік, бо така подія вважалася надзвичайною.

Однак ми спланували сміливу, хоча й ризиковану втечу. Проживали ми на другому поверсі шкільного будинку. Вночі Єля спустив до долу зробленою з простирадл ýжівкою наші речі, а я їх прийняв і відніс подалі від школи. Після цього ми в одній білизні вийшли з будинку і, переконавшись, що чергові нічого не запідозрили, накивали п'ятами. До містечка було приблизно кілометрів 15, які ми легко пройшли за 3 години. Нашою нагородою за ризик стали молода морква, буряк і цибулька.

Проте все одно ми відчували голод. Овочі не могли його втамувати. Це змусило батька наважитися на відчайдушний крок. Він звернувся листом до сестри, що емігрувала до Канади на початку 20-х років, і попросив у неї допомоги. Раніше він не робив цього, бо за зв'язок із "закордонням" можна було поплатитися. Однак у 1932 – 1934 рр. влада переглянула своє ставлення до таких родичів, що мешкали за кордоном, і сама стала заохочувати до подібних зв'язків, оскільки їй бракувало валюти для закупівлі промислового обладнання. Для акумуляції валюти створили крамниці "торгсини", де за долари, франки і т.п. продавались якісні продукти.

Мабуть, наша канадська тітка не була надто заможною, але впродовж 1933 року мі від неї отримали кілька разів по 15 доларів. Кожен такий подарунок надавав нам можливість купити мішок борошна – величезне багатство! Для випічки хліба цього не вистачало, а от варити густу юшку ми мали можливість.

Певною підмогою для нас стали продовольчі картки. Їх отримували тільки робітники і державні службовці; колгоспники такого права не мали. Як же ми спромоглись їх отримували?

Після народження Боруха в нашій сім'ї було семеро душ, а працював в колгоспі один тільки батько. Ми, брати, також час від часу заробляли деяку кількість "трудоднів", проте вони становили дуже незначний внесок у добробут родини. Через це батько влаштувався "по сумісництву" рознощиком газет. Посаду обіймав батько, а газети розповсюджували ми – Іхил, Шимен і я. Оскільки щодня вдавалося заробити для себе кілька копійок, то цю роботу я виконував залюбки. Газета коштувала 2 копійки, а в отримуваних пачках майже завжди виявлялось 2 – 3 надлишкових примірники. На такі "ліві" газети я мав постійних покупців. Один з них запам'ятався. Звали його "Рудий Яків". Кожного ранку він зустрічав мене однаковим запитанням: "Що вони, злодії, пишуть у своїх газетах?" А новини були однакові в усіх газетах. Після своєї "доповіді" я отримував дві копійки.

Після запровадження продовольчих карток у торгівельній мережі майже нічого не продавалось, але батько, як державний службовець, отримав право на продовольчі картки. На них можна було щомісячно придбати певну кількість продуктів. А тому, коли 1933 р. наші харчові припаси закінчились, картки стали чи не єдиним джерелом існування. З тими картками пов'язана трагедія, яку я запам'ятав на все життя.

Якось батько відправив мене з картками до міста за продуктами, а я їх десь загубив. Картки немов крізь землю провалились. Я був змушений повернутися додому, і тоді батько вперше (і востаннє) з усіє сили вдарив мене долонею по спині, та ще й так, що там залишився від усіх пальців червоно-синій відбиток. Було дуже боляче, але ще більшою була моральна травма. Я ж не навмисно загубив ті кляті картки! На мою думку, таке жорстоке покарання не відповідало ступеню моєї провини. Я довго ображався на батька за ту розправу. Лише згодом, коли став дорослим, зрозумів, що батько не стримався через розпач і безнадійне становище, в яке ми тоді потрапили.

У червні 1943 р. на вакації прибув з Москви мій брат Шимен. Тільки рік тому, шістнадцятилітнім хлопцем, він подався вчитися до столиці. Зумів

вступити до текстильного технікуму, а потім – до Московського текстильного інституту і став фахівцем з економіки текстильної промисловості. Шимен був надзвичайно доброю людиною. Тільки дякуючи йому, я отримав можливість вступити до інституту.

Брат приїхав не з пустими руками – він привіз мішок сухарів. То був цілий скарб. Не звертаючи уваги на скруту, він протягом декількох місяців економив отримуваний по картках хліб і сушив для нас сухарі. Не вистачає слів, аби передати ту радість, з якою ми зустріли Шимена з його сухарями.

Незабаром сухарі закінчились, і знову всі відчули голод. Нарешті прийшов час збирати врожай зернових. Колгоспникам видали трохи зерна. Його одразу помололи на колгоспному млині і спекли хліб. Саме тоді за моєї участі стався епізод, який назавжди залишився в пам'яті.

Ми стояли біля печі і з нетерпінням чекали, коли спечеться хліб. Час тягнувся вкрай повільно… Нарешті з печі дістали першу буханку – круглу, пухку, кілограмів на два. Я з непритаманною мені моторністю схопив ту паляницю, вибіг на вулицю і став її гарячково їсти. Батько підбіг до мене став благати, аби я трохи зачекав, щоб хліб хоч трішки вистиг. Не допомогли ніякі вмовляння… Я одразу з'їв усю буханку. На щастя все закінчилось для мене без серйозних наслідків.

При всіх негараздах, дитячі роки були прикрашені багатьма приємними подіями. Майже кожної осені, після завершення жнив, у колгоспному "магазині" (велика стодола) влаштовували урочисту трапезу для колгоспників, куди запрошували окремих керівників міських підприємств і установ. На одному такому зібранні я прочитав поему єврейського поета Мойсея Пінчевського про нещасного китайського хлопчика. То була типова радянська пропаганда, що оплакувала важку долю хлопчика в країні, де не будують соціалізм. Ми щиро вірили, що за кордоном трудящих жорстоко експлуатують, живуть вони набагато гірше, і їм потрібно допомогти звільнитися від капіталістичного рабства.

Поему я прочитав досить емоційно. Усі дружно мені аплодували, а двоє гостей, голова текстильної артілі Яків Ерліх і директор кінотеатру Шимен Мекібель, пообіцяли мені нагороди: один – відріз сукна на костюм, другий – місяць безплатного відвідування кінотеатру. Перший про свою обіцянку одразу ж забув, а директор кінотеатру дотримав слова. Цілий місяць я гордо приходив до кінозали без квитка і дивився фільми Чарлі Чапліна, радянські шлягери “Броненосець Потьомкін”, “Свято святого Йоргена” та багато інших.

Улюбленим заняттям хлопців було купання колгоспних коней. Щоправда, “купання” звучить надто перебільшено. Кожен мав улюбленого коня. Я взяв “шефство” над молодою кобилою “Комсомолкою”. У визначений час, після школи, ми сідали на коней і рушали до невеличкого струмка. Коні жадібно пили воду, а ми їх обливали – це й називалось “купанням”.

Місцина біля річки, болотиста восени, зимою ставала чудовим катком. Ковзанів ні я, ні мої друзі не мали, а тому ми майстрували їх самі: до підошви черевиків або валянок кріпили товстого дрота. Оскільки ми поняття не мали про справжні ковзани, наші саморобки здавались нам межею досконалості.

Культурне життя колгоспу було досить бідним. Іноді в колгоспному клубі організовували танці, проте мене такі заходи ніколи не приваблювали.

Колгосп позбавив нас, хлопчиків, можливості здобути початкову релігійну освіту. Коли нам було по 6 – 7 років, наші батьки вирішили запросити до колгоспу ребе (“меламеда”). Однак, коли він вперше з’явився у нас, голова колгоспу, затятий комуніст Шпановер, з ганьбою прогнав його, аби той не “отруював” радянських дітей релігійними забобонами. Хлопці, звичайно, таким рішенням були задоволені. Тільки пізніше я зрозумів, якої шкоди нам було заподіяно тією забороною.

Хлоп’яча свідомість та життєві обставини визначили ще одну серйозну прогалину в моєму інтелектуальному розвитку. Як я уже зазначав, мій батько був кваліфікованим викладачем івриту. Він намагався переконати мене у

необхідності хоча б раз на тиждень приділяти увагу вивченню цієї стародавньої мови, натхненно розповідав про красу та багатство івритської літератури. Усі його вмовляння були марними: я не хотів вивчати “нікому не потрібну” мову. Дійсно, мій дитячий розум не міг зрозуміти, для чого потрібна мова, якою ніхто не розмовляє, книг на якій не друкують і для подальшої освіти вона абсолютно не потрібна. Сьогодні навіть говорити не варто, як мені шкода, що в дитинстві не послухав батька.

У містечку було дві школи: українська і єврейська. Старший брат Іхил навчався в українській школі, а я з Шименом – в єврейській. У тій школі я здобув прекрасні знання. Водночас я їй безмежно вдячний за те, що на все життя зберіг свою “маме-лошн” (рідну мову) – їдиш, знання літератури на цій мові і сам дещо творив на ній. Психологи стверджують, що емоції людини найбільш яскраво проявляється на рідній мові. Можу підтвердити це на власному досвіді. Хоча в майбутньому моєю мовою спілкування та мовою моїх наукових праць стала російська, а з часом я трохи “розгубив” свій їдиш, він залишається моєю “емоційною” мовою, а слова, вирази, ідеоми, які почув у дитинстві та юності, дозволяють досить образно висловлюватись саме на їдиш.

До першого класу тоді приймали дітей, яким виповнилось повних 8 років. Я ж пішов до школи у 6 років і 8 місяців. Очевидно, батькові вдалося переконати директора у моїй повній готовності до навчання. Справді, дякуючи роботі “газетчика”, я досить рано навчився читати на їдиш, а також трохи українською та російською.

Уроки ми відвідували з бажанням: надто цікаво було вчитися і проводити час у школі. А різноманітних заходів там було більш ніж достатньо. У першому чи другому класі я почав виступати у так званій “синій блузі”. То була суміш з акробатики і драматичного театру. Ми творили “піраміди” (як найменший, я завжди був на вершині), одночасно вигукували патріотичні гасла і проклинали всіх внутрішніх та зовнішніх “ворогів”. Ті

гасла виголошувались російською мовою, почасти я не розумів їх змісту, але з великим ентузіазмом кричав разом з усіма “синьоблузниками”.

Був у нас драматичний гурток. Там я також брав активну участь. Одного разу ми поставили п’єсу про Павлика Морозова. Людям мого покоління не варто розповідати, хто це, а от молодим читачам коротко розповім, оскільки це ім’я – невід’ємна частина історії тих часів.

У період насильницької колективізації селянства Сталін закликав знищити “куркулів як клас”. Куркулями вважались відносно заможні селяни, які використовували працю найманих робітників. Зрозуміло, що кулаки не мали бажання вступати до колгоспів, бо одразу втрачали все своє майно. Було “розкуркулено” сотні тисяч працьовитих, а тому й заможних селян. Проте ці селяни не хотіли мовчки коритися таким рішенням. Однією з форм боротьби стало приховування зерна від ненависної влади. Так ось, згідно з пропагандистською легендою, хлопчик Павлик Морозов доніс на свого батька, який приховав від держави хліб. Батька заарештували і відправили до Сибіру. Мстиві родичі спіймали Павлика в лісі і вбили його. Таким чином, Павлик Морозов став героєм. Йому присвячували статті, книги, п’єси… Одну таку п’єсу ставили в нашій школі. 1934 року я був на боці піонера-героя і не думав, що батька зраджувати не можна, навіть заради благородної мети. Мені було тільки шкода, що роль Павлика дісталась не мені.

Однак найчастіше я виступав як “читач-декламатор”. Тобто читав вірші радянських поетів. Нашу група “художньої самодіяльності” їздила з виставами до сусідніх міст. Згодом, у класі 5-му чи 6-му, я почав виступати із своїми власним віршами. У школі я був “поетом”, і одного разу мене навіть познайомили з відомим єврейським поетом Іциком Фефером. Ту зустріч я добре запам’ятав. То ж не жарт: мої вірші слухав найзнаменитіший на той час радянський єврейський поет! А відбулась та зустріч ось так.

Прямуючи до Кам’янця-Подільського, Іцик Фефер зупинився на кілька годин в нашому містечку і відвідав єврейську школу. Перш за все, він поцікавився, як учні вивчають єврейську літературу. З цим у нас все було

якнайкраще. Ми мали чудового вчителя єврейської літератури, його прізвище – Мазнікер. Він навчався заочно в Московському педагогічному інституті, щоліта їздив до Москви здавати іспити і привозив звідти безліч цікавих новин. Мазнікер був безмежно захопленим своїм предметом і передав своє захоплення учням. Не дивно, що багато наших школярів почали писати вірші і прозу. Феферу він представив мене, свого улюбленого учня.

Той попросив мене щось прочитати, і я продекламував кілька своїх віршів. Мої дитячі "опуси" він вислухав уважно, але був не в захопленні. Насамкінець я прочитав віршик про наш колгосп, де були такі рядки:

"Взялись дружно до роботи
З бажанням і завзято,
Незабаром вся наша земля
В пологах лежала".

Феферу дуже сподобалась метафора "земля в пологах лежала" (а мені тоді було 15 років!). Він сказав, що, коли в мене з'явиться ще кілька таких вдалих рядків, я можу надіслати їх йому, і він ті вірші надрукує. То був останній рік навчання в єврейській школі, а потім моя творчість на їдиш призупинилась на довгі роки.

У єврейській школі я здобув ґрунтовні знання. Згодом переконався, що абсолютно не має значення, на якій мові отримаєш базові знання: трансформувати їх на іншу мову не складно – аби тільки знання були.

Коли мова зайшла про освіту, маю розповісти про свою першу спробу від'їзду на навчання. Із московської газети "Дер емес" ("Правда"), яку я не тільки читав, а іноді й друкував там маленькі замітки про наш колгосп, дізнався про прийом до театрального училища при Московському державному єврейському театрі (ДЕРЄТ). 1935 року я закінчив сьомий клас і мав право подати відповідні документи для вступу. Я надіслав туди заяву і незабаром з Москви надійшов пакет з бланком анкети та іншими паперами. Але про це я дізнався наступним чином.

Одного липневого дня батько покликав мене якимось дивним жестом.

– Йдіть-но сюди “шановний товаришу Лахмане”. Вам пакет з Москви, – і показує листа, в якому директор театральної школи, звертаючись до мене по-радянськи офіційно – “Шановний товаришу Лахмане” – пропонував заповнити анкету та надіслати в училище.

– Ну, що ти про це скажеш? – досить серйозно запитує мене батько.

Я мовчав, не знаючи, що відповісти.

– А, мовчиш... То ж знай, мій син актором не буде! Ніколи! – І розірвав на шматки надіслані папери. Так закінчилася моя спроба стати актором.

Добре чи погано вчинив у цьому випадку батько? Він чудово знав про скрутне становище єврейського актора у той час. Невеликими театральними колективами актори кочували містечками. Заробітку вистачало на напівзлиденне життя. Інтуїтивно він зробив мені послугу. Коли б я став актором єврейського театру, мене в 1948 – 1949 рр. спіткала доля сотень акторів, які залишились без куска хліба після того, як радянська влада вчинила жорстоку розправу над діячами єврейської культури і закрила всі єврейські театри.

1936 року я закінчив 8 клас єврейської школи. 9 і 10 класів там не було, і постало питання, як отримати середню освіту. Єдиним варіантом був перехід в українську школу. Проте справа виявилась не надто простою. Для вступу до тієї школи необхідно було підтвердити рівень знання української мови, котрий дав би можливість вивчати на цій мові всі предмети. Хоча ми жили в українському середовищі, щодня спілкувалися з українцями і досить непогано розмовляли по-українськи, мова та була для нас досить чужою: ми ніколи на цій мові не писали і не читали книг. Сам не розумію як, але я поміж тільки 4-х з 20 моїх однокласників той іспит витримав.

Тільки в першій чверті мав “двійку” з української мови та кілька “трійок” з інших предметів. Другу четверть закінчив з досить високими оцінками, а за випускну роботу з української літератури отримав “відмінно”. Більше того, вона попала на загальноміський пóказ учнівських праць.

В українській школі моїм улюбленим предметом стала математика, яку викладав вчитель від Бога – Ізраїль Мойсейович Вейцман. Він пристрасно любив свій предмет, на уроки приносив старовинні підручники і давав нам метикуваті задачі. Я був у захопленні від Вейцмана і всім серцем полюбив математику. Здобуті в українській школі знання мені дуже згодилися при вступі до вищого навчального закладу.

З юнацьких років добре запам'ятався тужливий 1937 рік… Газети рябіли повідомленнями про арешти та суди над "ворогами народу". Спочатку здавалось, що всі ці події абсолютно не стосуються мешканців нашого містечка. Які тут можуть бути "вороги народу"? Ми ж далекі від великої політики, як небо від землі. Спекулянти, злодії, розтратники, звичайно, у нас є, і за ними наші "органи" завзято полювали. Але "вороги народу"? Таких у нас не може бути…

Проте одного дня "органи" отримали секретну вказівку: знайти і арештувати шість "ворогів народу" – не більше і не менше. Звичайно, мешканці містечка про це нічого не знали, лише через багато років стало відомо про той наказ. Однак результату довго очікувати не довелось.

У нашому єврейському містечку "органи" були укомплектовані євреями, і "ворогів народу" вони мали знайти з-поміж євреїв.

Важко зараз встановити, за яким принципом відбирались кандидатури для арешту. Як я вже згадував, ніхто з наших мешканців якоюсь помітною політичною діяльністю не займався, але того ж дня шістьох "ворогів народу" виявили і вночі їх арештували.

Зранку все містечко "гуділо". Люди не вірили у провину арештованих. Усі вважали, що то помилка і всіх підозрюваних негайно відпустять, як тільки "наверху" зрозуміють, що вони ні в чому не винні. Пройшли дні, тижні, місяці, роки… Ніхто з них не повернувся додому. Щоправда, я не знайшов їх імен поміж жертв політичного терору, опублікованих 2006 року. Можливо, їх не розстріляли і після отриманих термінів вони залишились

живими. Але ніхто з моїх земляків більше ніколи їх не зустрічав, а їхні долі невідомі.

Добре знав трьох з шести арештованих того дня. Хто вони?

Яша Ерліх. “Червоний партизан”, який всю громадянську війну воював з різними бандами. Нагороджений двома орденами “Червоного прапора”. Очолював суконну артіль. Був улюбленцем містечка.

Мойсей Шперкин. Чоловік моєї двоюрідної сестри. До революції був членом “Бунду”, можливо, це стало “зачіпкою” для звинувачення в політичній неблагонадійності. Після 1917 р. вийшов з партії і залишався позапартійним. До арешту працював робітником лісопилки. Тихий, скромний чоловік, батько двох дітей.

Хаїм Баренбойм. Наймолодший з шести арештованих. Було йому всього 27 – 28 років. Працював замісником головного бухгалтера нашого колгоспу. Навчався заочно в одному з київських інститутів.

Дізнавшись про арешти, ми дуже турбувались за батька. Як я вже говорив, у містечку його вважали затятим “антисовєтчиком”, який гострими жартами висловлював своє презирство до радянської влади. Про це знали співробітники місцевого ДПУ, і те, що батька оминув “караючий меч” чекістів, було просто дивом. На нещастя, через п’ять років він разом з тисячами інших євреїв містечка загинув від рук німецьких окупантів та їх посіпак.

Влітку 1938 року я закінчив останній клас української школи і поїхав до Москви вступати в інститут.

О.А. Юга,

м. Кам’янець-Подільський

Село Ставище: погляд крізь призму століть

Село Ставище (така назва існує з 1957 року і пояснюється тим, що посередині села є достатньо великий став), як і сусідні з ним населені пункти, має давню і складну історію.

Перша згадка про село відноситься до першої половини XV століття. Тоді воно називалося Татариски або Мукарів Татарський. Іноді зустрічається інша назва – Мукарівські Татариски. Зокрема, джерела, котрі дійшли до нашого часу, характеризують його таким чином:

Татариски – село при річці Студениця, розміщене на двох схилах по обох сторонах річки, яка утворює тут велике озеро. Частина поселення, яка знаходиться на лівому березі річки, досить велика – так званий "Кругляк", а інша, менша частина, розміщена на правому березі річки, називається "Загребелля" (знаходиться за греблею) [6, с. 131]. Відзначимо, що остання назва збереглася до сьогодення.

Існує також легенда, яка пояснює назву села. Згідно неї в давні часи в межах північно-східних околиць сучасного села, де тепер знаходиться урочище "Окопи" і частково місцевість під назвою "Могилки", існувало типове давньоруське поселення Тягин (за деякими переказами – Новогрудок) [6, с. 132]. Це укріплене містечко з двох боків захищали обривисті береги лівої притоки річки Студениці і самої річки. З південного боку і сходу містечко було оточене земляними валами і ровами (недаремно це урочище називають "Окопами"). За переказами на містечко Тягин напали татари. Відчайдушно і мужньо захищали жителі своє місто, та сили виявилися нерівними. Подолавши опір захисників, татари вдерлися в місто і влаштували страшенну різанину: не жаліли ні жінок, ні дітей, ні старих. Мало кому вдалося вціліти і вижити в тій бійні. Коли ж татари залишили місце своїх кровавих розваг, жителі, що залишилися живими (заховались у ліску, що був неподалік), поселилися на місці татарського стану і назвали своє нове поселення Татарисками.

Як бачимо легенда розкриває цікаві факти з історії села, зокрема, що стосується його назви.

Досить цікавим є той факт, що Татариски, або Мукарів Татарський, в давні часи були королівським маєтком. Це підтверджує перша згадка про село, а саме до цього Мукарова Татарського можна віднести дані про те, що

король Владислав III (1430–1440 рр.) зписав якомусь Миколі Віндіку з Шлюбича 100 гривень на королівському селі Мукарові (super villa regali Mukarow) [1, с. 69; 3, с. 53]. В 1494 році Мукарів Татарський, який на той час належав до Смотрицького замку, був спустошений татарами, але з часом відновив своє існування [6, с. 132].

В XVI ст. село входило до складу Кам'янецького староства. В 1502 р. Мукарів Татарський, який числився в Смотрицькому окрузі, був наданий королем каменецькому вірменину Данилу Голубієвичу в спадкове володіння з записом на ньому 60 гривень. Село було дане Данилу Голубієвичу за те, що він пожертвував на зміцнення Кам'янецького замку камінь, заготовлений на будівництво власного будинку [1, с. 30]. У його володінні село було недовго. Уже 25 травня 1513 р. король Сигизмунд надав дозвіл кам'янецькому старості Станіславу Лянцкоронському викупити село у вірменина Даніка, кам'янецького міщанина, який був, напевно, спадкоємцем Данила Голубієвича [1, с. 40]. В цьому ж 1513 році було дано дозвіл "знатним особам" Івашку і Юшку викупити Мукарів Татарський у подільського старости [6, с. 133]. Ці Івашко і Юшко напевно були подільськими шляхтичами місцевого "руського" походження на прізвище Невіди, оскільки далі власниками в селі, як свідчать джерела, були саме Невіди. Так, в 1518 р. король Сигизмунд записав шляхетному Івашку Невіді за військові заслуги 40 гривень на Мукарові Татарському, як доповнення до раніше записаних сум [1, с. 46].

Варто відзначити, що в час володіння Івашка Невіди Татариски були маленьким поселенням: в 1530 р. тут числився лише 1 лан, а в 1542 р. було взагалі спустошене, мабуть, внаслідок татарського набігу. Після смерті сина Івашка Невіди – Миколи, який був бездітним, Мукарів Татарський перейшов до його дочки Неротки або Тачі, яка вийшла заміж за місцевого подільського шляхтича із Західного Поділля Василя Лоєвського (родове гніздо Лоєвських – Лоївці, що на Дністрі) [5, арк. 3]. Як бачимо, село Татариски в середині XVI

ст. належало до королівських маєтків і знаходилося в орендному володінні Василя Лоєвського.

Відомо, що в XVI – XVII століттях польські урядові особи на Поділлі намагалися витіснити тут землевласників місцевого “руського” походження, особливо православних. Напевно, неподобалось їм і перебування Мукарова Татарського в руках руського шляхетського роду Невідів, а потім Лоєвських. Як наслідок, під 1552 роком зустрічаємо звістку про те, що король дав дозвіл Якову Немиському, віце-старості кам’янецькому, викупити село у Тачі Лоєвської [2, с. 339]. Проте, цей викуп не відбувся, і що досить цікаво, в тому ж році, але дещо пізніше надання дозволу Немиському, король Сигизмунд-Август видав Тачі Лоєвській і її сину Якову Лоєвському грамоту, яка забезпечувала за ними пожиттєве володіння Мукаровом Татарським [4, с. 464]. В акті перевірки прав землеволодіння 1564 року про Мукарів Татарський зазначається: “Яків Лоєвський вказав королівську грамоту 1502 року на суму 60 гривень, записану на село Мукарів Татарський, а також вказав і іншу грамоту від теперішнього короля Сигизмунда” [2, с. 362].

Після цього часу в Мукарові Татарському або Татарисках за податковими списками рахувалося: в 1565 р. – 5 плугів (за Василем Лоєвським) і в 1578–1583 роках – 6 плугів (також за Лоєвськими) [6, с. 134].

Хоча Яків Лоєвський повинен був володіти Татарисками лише до кінця свого життя, але село знаходилося у володінні Лоєвських і після його смерті. Ним володіли Лесько, Федір, Грицько і Сенько, які були, мабуть, братами Якова [4, с. 466]. Після смерті Федора Лоєвського король Сигизмунд III в 1599 році передав трьом іншим братам ділянку їхнього померлого брата. Після смерті Леська Лоєвського його ділянку в Татарисках було передано королем в 1602 р. полякові Варфоломію Гольському, до якого потім перейшли й інші ділянки. Сенько і Грицько Лоєвські отримали від Гольських взамін село Шелехів, яке залишалося в їх руках до середини XVII століття [3, с. 199; 4, с. 467].

Щодо XVII століття, то ми маємо такі свідчення про Татариски. Так, в люстрації 1616 р. зазначається, що “посесором” (орендарем) цього королівського села був Ян Гумецький, якому було надано право володіння цим маєтком з “старими сумами” до кінця життя. Це право він отримав від старости Скельського [6, с. 135].

Досить цікавою є люстрація 1628 року, матеріали якої свідчать про те, що Татариски були у володіння Олександра Гумецького, який сплачував у скарбницю 25 флоринів і володів селом до 1649 р., а формально і надалі [6, с. 135].

В другій половині XVII ст. Татариски разом з сусідніми селами (Нестерівці, Мукарів Старий і Новий, Міцівці, Сприсівка, Слобідка Ярова і Вихрівка) ввійшли до складу новоутвореного Мукарівського староства [6, с. 135]. Люстрація 1765 року свідчить, що староство Мукарівське не мало жодного містечка, лише в Татарисках побудована ратуша. В 1785 р. донька колишнього власника села Бернарда Годзького Кароліна отримала від короля Станіслава-Августа привілей на перетворення Татариск в містечко, якому мало бути надане Магдебурське право з деякими обмеженнями. Також передбачалось його заселення купцями та ремісниками. Проте, незважаючи на ці постанови, люстрація 1789 р. повідомляє, що хоч Татариски і мають привілей на містечко, але залишаються селом, заселеним хліборобами, з ярмарками на худобу та інші предмети дрібної торгівлі [6, с. 136]. Отже, отриманий привілей, який міг би кардинально змінити подальшу долю села, не вдалося реалізувати в життя.

Щодо культурного розвитку Татариск, то перш за все слід зауважити на релігійному житті населення даного села. Так, церква в Татарисках у XVIII ст. була уніатською в ім’я архистратига Михайла. Щодо її зовнішнього вигляду, то згідно джерел, станом на 1740 р. вона була дерев’яною, покрита гонтою, з одним круглим куполом посередині і другим, квадратним, над “бабинцем”. Так, в одному з документів від 1762 р. зазначається, що ця церква була “структури незначної”, прихожан було 60 осіб, а церковної землі

було лише “на 14 днів і 6 косарів” [6, с. 135]. Під час візитації (від лат. Visitatio – огляд) цього ж року церква потребувала ремонту і візитатор вимагав негайно відремонтувати її. Але реальний стан церкви був таким, що ремонт навряд чи допоміг би – потрібно було будувати нову. Дозвіл на її закладення було надано в 1774 р. В 1781 р. церква була вже збудована, а посвячена лише 8 листопада 1784 р. деканом солобківським Іоаном Урановичем. Ця церква була дерев’яною (з дуба), з трьома восьмигранними куполами. В 1787 р. при ній рахувалося 62 двори прихожан [6, с. 136].

Пройшло майже століття і церква знову потребувала ремонту. Тому в 1860 р. в Татарисках за кошти скарбниці була збудована нова дерев’яна церква в ім’я архистратига Михайла. Вона була дуже мала, низька, проста за архітектурою. Її ширина сягала не більше 3 сажнів, а довжина – близько 4,5 сажнів. Ця будівля, споруджена інженером Літинським, певний час не була прийнята духовним відомством через низький рівень міцності. Церква знаходилася на краю села. Стара церква розібрана в 1865 році [6, с. 136].

В документах зустрічаються також імена деяких священників села Татариски:

Ілля Зубржицький (1730 – 1769 рр.) – призначення в Татариски отримав в 1730 р., як презент Анни Калиновської, старостині Мукарівської;

Михайло Лоховський (1770 – 1822 рр.), призначений львівським уніатським єпископом Леоном Шептицьким в 1770 р., як презент Станіслава Бернарда Годзького, воєводи і генерала Подільських земель;

Дорофей Яковлєв Левицький (1822 – 1851 рр.);

Іоан Михайлов Качоровський (1852 – 1865 рр.);

Іоан Олександров Шаневський, направлений в село Татариски в 1880 році [6, с. 136].

Отже, сьогоднішнє село Ставище має доволі тривалу історію, котра сягає своїми коріннями XV століття. Протягом довгого проміжку часу (XV–XVIII ст.) воно переходило з одних рук в інші, постійно змінюючи своїх

власників. Щодо становища села в XIX – XX століттях, це уже тема окремої розмови.

Примітки.

1. Архив Юго-Западной России. – К., 1893. – Ч. 8. – Т. I.
2. Архив Юго-Западной России. – К., 1894. – Ч. 8. – Т. II.
3. Грушевський М.С. Барське староство. – К., 1894.
4. Гульдман В.Н. Населенные места Подольской губернии. – Каменец-Подольский, 1893.
5. Кам'янець-Подільський міський державний архів. – Фонд 226. – Оп. 79. – Спр. 11.
6. Сецинский Е., Яворовский Н. Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – Каменец-Подольский, 1911. – Выпуск 11.

В.М.Волкова,

м. Кам'янець-Подільський

До історії села Тинна XV-XIX ст.

Тинна – село Дунаєвецького району Хмельницької області. Розташоване у верхів'ї ріки Тернава, лівій притоці Дністра, за 33 км від районного центру і 9 км від залізничної станції Дунаївці. Перша згадка про село датується 1493 роком [1, 262].

Існує легенда, що колись у Тинні був ставок, який утворився на місці храму, що провалився під землю. І дотепер з-під землі чути церковний дзвін – «тин-тин-тин». З нею і пов'язують назву села Тинна.

Спочатку Тинна була присілком села Тернава, тому в документах інколи називалася Малою Тернавою або Тернавкою. Входила до королівських маєтків, які віддавалися в оренду під грошову заставу з правом викупу. У XVI ст. село орендували польські магнати Гербурти, які

спорудили замок-фортецю в Дунаївцях. 1593 року Миколай Гербурт, воєвода руський, передав право на оренду села Альберту-Войцеху Гумецькому [2, 3].

1607 року польський король Сигізмунд III подарував село Гумецьким, рід яких володів ним на протязі 2,5 століть [3, 4]. Альберт-Войцех Гумецький – один з фундаторів домініканського костелу в Кам'янці-Подільському, де й був похований 1617 року. Поруч з ним похований його син Олександр Гумецький, який помер 1634 р. [4, 4]. Маєтки Олександра Гумецького успадкував його син Войцех Гумецький, подільський хорунжий, який загинув під час штурму турками Кам'янецької фортеці 26 серпня 1672 року. Дружина Стефана – Ізабелла Контська самовіддано доглядала за пораненими і хворими в осадженому Кам'янці-Подільському [5, 193]. Стефан Гумецький, син Ізабелли і Войцеха, 1730 року домігся для Тинни статусу містечка з наданням Магдебурзького права. Збудував в селі цегляний костел, уславлений чудотворною іконою Божої Матері [6, 960].

1780 року Тинянський ключ, який складався з сіл Тинна, Тернава, Томашівка, належав Катерині Гоздській, доньці Стефана Гумецького, а пізніше її дочці Кароліні, у першому шлюбі Сангушко, у другому Нассау-Зіген.

Принц Карл-Генрих-Миколай-Оттон-Нассау-Зіген народився в Німеччині. У світову історію ввійшов як «король авантюристів». У 14 років пішов на службу у французький флот. Здійснив кругосвітнє плавання в експедиції французького капітана Бугенвіля. Під час війни Іспанії з Англією служив в Іспанії, потім у Польщі. 1781 року одружився з Кароліною Гоздською і отримав шляхетські права. При російській імператриці Катерині II служив у російському флоті, з 1788 року – адмірал. Брав участь у російсько-шведській війні 1789-1790 рр. [7, 568].

Після нищівної поразки в битві при Виборзі принц Нассау-Зіген залишив флотську службу і оселився в маєтку дружини – с. Тинна. На схилі життя впав в маразм: носив чіпець з стрічками і жіноче плаття з шлейфом, які

підтримували два пажа. Помер у квітні 1808 року у віці 63 роки, оформивши спадщину на прийомну дочку Єлизавету Екомон.

Єлизавета Іванівна Екомон походила з знатного, але небагатого грецького роду. Її батько, капітан російського флоту, загинув у морському бою [8, 5]. Подружжя Нассау-Зіген опікувалися сиротою, направило навчатися в Париж.

Спадщина, яку отримала Єлизавета Екомон, була обтяжена боргами, тому 1815 року опікуни направили її до російського імператора Олександра I, який знаходився тоді у Відні, прохати допомоги. У Відні Єлизавета познайомилася з чиновником російського посольства Павлом Бутягиним [8, 319]. 29 жовтня 1815 року Єлизавета і Павло Бутягин взяли шлюб у Дрездені. Павло Бутягин одразу енергійно взявся за налагодження майнових справ дружини, що привело до непорозуміння між подружжям, а пізніше до розриву і розлучення. Бутягини мали п'ятеро дітей.

1832 року Єлизавета Бутягина перейшла в католицьку віру і одружилася з поміщиком Олександром Центнером з Галичини. Померла в маєтку Центнера в селі Підкамінь біля Почаєва.

Після смерті Павла Бутягина в 1847 році село Тинна було поділено між його спадкоємцями, які продали свою землю селянам. Наприкінці XIX ст. власниками села Тинна являлися Олександр Воронін (310 дес.), Степан Гуляницький (315 дес.), Павло Мацнев (291 дес.) [9, 890].

Примітки.

1. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька обл. – Київ, 1971.
2. Труды Подольского церковного историко-археологического общества. Вып. 11. – Каменец-Подольский, 1911.
3. Там само.
4. Там само.
5. Мицик Ю.А., Степанков В.С., Стороженко І.С. Сполохи козацької звитяги. – Дніпропетровськ, 1991.

6. Труды епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9. – Каменец-Подольский, 1901.
7. Русский енциклопедический словарь. Т. 2. – СПБ, 1875.
8. Гореинов С.М. Елизавета Ивановна Бутягина // Русский архив. – 1909. – Кн. 10.
9. Гульдман В.К. Поместное землевладение Подольской губернии. – Каменец-Подольский, 1903.

О.Г.Онищук,
с. Маліївці

Орловські з Любича

Поділля, а особливо Дунаєвеччина, багаті на архітектурні пам'ятники кінця XVIII - поч. XX ст. Серед них найбільш цінні - двірцево-паркові комплекси, зокрема пам'ятка державного значення в Маліївцях, яка безпосередньо пов'язана з родиною Орловських — володарів Малієвців.

Нащадок родини Орловських Каспер Красіцький повідомляє, що Орловські походили з Любича Добринської землі на Мазовії, яка лежала між Литвою і Польщею і з XIV ст. Війни з Литвою за Русь дозволили Польщі підкорити Маковію, 1355 р. вона формально визнала васальну залежність від Польщі. З вимиранням Мазовецьких удільних князів польські монархи приєднали її до польського королівства протягом 1492-1529 рр. [2,с.32]. Каспер Красіцький вважав, що генеологічну графську лінію Орловських можна вести від рицаря Трояна - сина Борута, який жив на рубежі XI-XVст. і володів Кісілево і Пшихайніно, а також селами Полошшино, Орлово, Іволоч [3,с.10]. До осілості на Поділлі Орловські були типовою середньозаможною повітовою шляхтою.

Головною причиною переселення родини на Поділля була економічна криза початку XVШ ст. Майнові поділи в Мазовії за великої кількості спадкоємців роздроблювали родинні маєтки [2,с.143]. На початку XVIII ст. чисельність населення польсько-литовської держави скоротилася. Збідніли

всі стани населення, головним чином селяни, городяни, дрібна і середня шляхта. Майже на половину скоротилися площі орних земель, а врожайність складала менше трьох зерен з одного посіяного, у XVI ст. - 5 зерен.

Важко було швидко відродити міста, господарство, оскільки не було кому купувати ремісничих виробів. Різко впали доходи великих землевласників-магнатів [2,с.33].

На рубежі ХУІІ-ХУШ ст. Домінік Орловський разом з братами переселився на Поділля [1]. Розпочалася Подільська гілка роду. 1763 року гусарський полковник Домінік Орловський купив у воєводи Брацлавського Станіслава Любомирського містечко Ямпіль з навколишніми волостями, крім того купує Шимківці на Поділлі та Миньківці на Волині. Будучи двічі одруженим, він започаткував дві родинні лінії: першу з Софією Маліновською графського роду Побуг; другу - з Катериною Пручинською графського роду Равіч [3]. Син Домініка Ян-Онуфрій Орловський 1782 року купує містечко Ярмолинці, а 1785 року Юзеф Свірський продав йому Маліївці [3,с.9], а ще Орловським належали Глушківці, Віньківці, ряд сіл [3,с.211]. Однак саме Маліївцям пофортунило стати головною резиденцією великої родини. Ян-Онуфрій вважався головним творцем могутності графської ліній родини Орловських на Поділлі [3,с.10]. Польський сейм доручив йому здійснювати нагляд за східними землями Польщі, таких найбагатших тоді людей в Європі, як Потоцькі та Любомнрські [3,с.10].

Завдяки підтримці Адама Казиміра Чарторийського, генерала земель Подільських, Ян Орловський був обираний послом до сейму, де представляв Подільське воєводство. 1785 року отримав титул Великого Ловчого коронного і знову був обираний послом сейму від Подільського воєводства [1,с.213]. Він був противником Конституції 3 травня 1791 р., і опинився на боці магнатської опозиції і разом із Золотницьким, Шсвковським, Гулєвічєм, Аксаковим і Олізаром, мобілізуовував подільську шляхту проти травневого закону [3,с.10]. Того року став кавалером Білого ордену, а 1792-го р. вступив до торговельної конфедерації [1,с.211] помер у 1793 року [1,с.212].

У Яна-Онуфрія був один син Адам (1780-1848), маршал шляхти Проскурівської, кавалер гоноровий Знаку Мальтійського, одружений з графинею Розолією Красіцькою (1787-1880), донькою Ігнація Красіцького та Магдалени Бельської [3,с.10]. Свої володіння Адам поділив між трьома синами. Маліївці отримав найстарший Ігнацій, неодружений, розумово хворим, помер 1848 року [3,с.11].

Другий син Володимир - офіцер Гвардії Рицарської, ще в юнацькому віці загинув у бою на Кавказі біля Кара-Агах. Житель Малієвців М.Ю. Герасимов, 1903 р. пригадував, що в парку довго зберігався обеліск, як знак пам'яті про Володимира Орловського.

Третій син Олександр Орловський отримав графський титул королівства Волоського 1879 року Офіцер Рицарської гвардії теж був учасником війн на Кавказі. Олександр двічі одружений: першою дружиною була Юзефіна Івановська, яка померла у 1860 р. [1,с.212]. В Олександра з Юзефіною був син Адам, охарактеризований сучасниками, як „…ексцентричний публіцист, прихильник унії між католиками і православними, який лояльно ставився до російського самодержавства, вважаючи, що слов'янські народи не повинні об'єднуватися під російським скіпетром”.

Другою дружиною Олександра була Клементіна-Марія де Таллеуранд-Перігорд - родичка знаменитого міністра закордонних справ Франції Кароля-Маурицего де Таллеуранд-Перігорда. Таллеуранди були однією з найстаріших аристократичних родин Франції [18,с.11]. Олександр і Клементина мали синів Ксаверія і Мечислава. Ксаверій був дипломатом російським і польським. За родинними переказами був великим дотепником і гумористом, про якого "гуляли" анекдоти по салонах польських та французьких. Іноді його дотепність завдавала болю оточуючим. Чоловік гарячого темпераменту був учасником багатьох дуелей, одна з яких трагічно закінчилася для пана Закревського. А поєдинок із знатним французьким колекціонером, своїм кузеном Боніфацем де Цастелане, закінчився

пораненням Ксаверія [18,с.10]. Під час поділу спадщини Ксаверію Франтішекові припав ключ Ярмолинецький. Макіївці ж отримав Мечислав Орловський (1865-1929), одружений з американкою Мабел Ставенс. Свого часу був ад'ютантом генерала Йозефа Галлера [18,с.10], командуючого голубою армією, яка формувалася на території Франції з числа поляків-емігрантів у 1917 р., 1919 р. командував польськими дивізіями, що воювали проти Української Галицької Армії [1,с.231]. Після закінчення першої світової війни Мсечислав був військовим аташе в Парижі. Мав синів Яна-Онуфрія, Олександра і Станіслава, а також трьох доньок [3,с.11].

У пам'яті маліївчан Мечислав залишився паном, який жив гультяйським, розбещеним життям, господарські справи вів абияк, більше жив за кордоном, у Маліївці навідувався рідко. Помер 1929 року, похований в містечку Саморо у Франції.

На початку XX ст. Малієвецьке помістя через борги було виставлене на аукціон Резиденцією і ліс викупив брат Мечислава Ксаверій Франтішек Орловський, який володів Маліївцями до революції 1917 р. [1,с.212] Пан Ксаверій був депутатом IV Російської думи та членом Польського національного комітету, на чолі якого стояв Роман Дмовський [1,с.212]. Цей комітет виконував роль з'єднувальної ланки між Антантою та польським народом і разом з тим, представляв поляків на Заході, які були підданими держав, що розділили між собою Польщу [2,с. 219].

1912 року Ксаверій Орловський одружився з онукою віце-президента Аргентини [13,с.10]. Під час російсько-японської війни пан Ксаверій був представником місії Червоного Хреста.

1918 року Ксаверій Франтішек Орловський останній, володар Малієвців, покинув резиденцію назавжди. З собою забрав найцінніші речі. Спочатку переїхав до Одеси, а там на французькому торговельному судні "Дюмон де Урвіль" відплив до Марселя, а звідти - до Парижа [3,с.10]. Так закінчилася майже двохсотлітня присутність родини Орловських на Поділлі.

Примітки.

1. Aftanasy Roman. Dziege resiydecti na dawnich kresach Rzezcy Pospolitej. - Tom 9., - Wroclaw, 1996.
2. Дыбковская А., Жарин М., Жарин Я.,История Польши с древнейших времен до наших дней. - Варшава, 1995.
3. Krasicki Kasper. Orlovscki herbu Lubicz// Golos Podolia, - 2001, №1.

А.Л. Глушковецький,
м. Кам'янець-Подільський

Перші парламентарі Дунаєвеччини

Однією з найяскравіших і найтрагічніших сторінок історії України минулого століття є революція 1905-1907 років. Саме тоді для нашої держави, більша частина якої перебувала у складі Російської імперії, відкрилися нові можливості боротьби за соціальне і національне визволення. Однією з таких можливостей була думська (парламентська) діяльність.

Царський уряд поряд з силовим придушенням революції був змушений йти на певні поступки революційним верствам населення. Наслідком такої політики стало скликання першого російського парламенту — Державної Думи.

Подільська губернія теж не стояла осторонь цього процесу. Населення Поділля, особливо селянство, сподівалося, що Дума зможе покращити життя, а головне наділити довгоочікуваною землею. Такі сподівання відобразилися і в соціальному складі подільських депутатів (усі 13 були селянами).

Як і в інших країнах, у Російській імперії була прийнята доктрина національного представництва: член парламенту представляв не лише виборців свого округу, а націю загалом. Тому виборці не могли давати членам Думи накази і відкликати своїх представників, так само як депутати не мусили звітувати перед своїми виборцями [7. с. 32]. Проте на практиці

подільські депутати бачили себе народними обранцями конкретного регіону. Так, депутат-подолянин І.К. Заболотний заявив у Думі, що він є “представником трьох мільйонів селян у Подолії” [3, с. 144]. Таким чином подільські депутати відчували себе представниками свого краю в загальноімперській Державній Думі.

Депутатами І Державної Думи були обрані два представники Дунаєвецького краю, що входив у той час до складу Ушицького повіту Подільської губернії – В.І. Бей та А.І. Романюк. Перший працював помічником вчителя церковно-парафіяльної школи і проживав у с. Сивороги Миньковецької волості, другий був селянином с. Михайлівка Рахнівецької волості [9, арк.53,54; 2, с. 246,254; 18, с. 1].

Звичайно, низький освітній рівень (обоє мали лише початкову освіту) та відсутність політичного досвіду не давали змоги нашим першим депутатам брати активну участь в обговоренні різних законопроектів. Зате вони чудово знали складне життя подільських селян, які зазнавали утисків і в соціальному, і в національному відношенні. Тому намагалися в міру своїх знань і можливостей полегшити життя своїх виборців. Аналіз стенографічних звітів І Державної Думи засвідчує, що дунаєвецькі депутати робили звернення до міністрів царського уряду з приводу утисків подільського населення поліцією чи поміщиками. Так, коли подільський депутат І.Г. Ігнатенко отримав телеграму від земляків з Гайсинського повіту, в якій повідомлялося, що місцевий поміщик Здишевський у відповідь на вимогу селян підвищити платню викликав стражників, котрі поранили п’ятеро селян, він та депутати-подоляни, Заболотний, Бей, Косаренчук та ряд інших (всього 27) зажадали від міністра внутрішніх справ пояснень з даного приводу і висунули вимогу — покарати винних у скоєному та убезпечити в майбутньому подібні дії поліції [5, с. 2125].

Подібну телеграму від селян с. Сокільці Брацлавського повіту отримав і подільський депутат Л.Ю. Штефанюк. У ній зазначалося, що при розгоні страйку було вбито селянку. Реакцією на телеграму стало звернення до

міністра юстиції з вимогою провести розслідування даної справи і покарати винних. Його підписали подільські депутати Штефанюк, Шепітка, Кучеренко, Косаренчук, Бей, Рибачок та ряд депутатів інших губерній. Депутати вимагали пояснень і розслідування даних фактів [4, с. 1392-1393].

У Думі В.І. Бей увійшов до фракції трудовиків, а А.І. Романюк був безпартійним [2, с. 254; 10, с. 18]. Зокрема, В.І. Бей підтримав трудовицьку "Заяву 35-ти" про місцеві комітети для розробки аграрної програми і внесення потім відповідного законопроекту аграрної реформи. Крім нього цей документ підписали подільські депутати І.К. Заболотний, А.Х. Рибачок, В.І. Бей, І.І. Косаренчук, Д.І. Шепітка, П.Н. Яременко [12, с. 124]. Крім того, є відомості, що всі 13 депутатів Подільської губернії, у тому числі В.І. Бей та А.І. Романюк, підтримали і поставили свої підписи під знаменитим аграрним законопроектом трудовиків, відомим як "Проект 104-х" [19, с. 148; 17, с. 13].

Не менш важливим є питання членства дунаєвецьких депутатів в Українській думській громаді. Вони одними з перших серед українських депутатів вступили до її лав. За свідченням М.С. Грушевського, вже на зборах 16 травня 1906 р. до неї записалися подільські депутати Ігнатенко, Штефанюк, Бей, Рибачок, Романюк та Заболотний [6, с. 81].

Депутати набували певного політичного досвіду і могли принести ще багато користі своїм виборцям. Однак активна діяльність думських депутатів і послаблення революційного руху призвело до швидкого розпуску І Державної Думи. Вона пропрацювала всього 72 дні (з 27 квітня по 8 липня 1906 року). Прикметно, що В.І. Бей та А.І. Романюк, як і решта подільських депутатів, виявили повну байдужість до розпуску Державної Думи. Жоден із них не підписав Виборзької відозви і не закликав своїх виборців хоча б до пасивного опору владі, як це зробили багато депутатів від українських губерній [14, арк. 115-117].

Однак царизм вже не міг повністю ліквідувати інститут Державної Думи. Тому, незабаром, у лютому 1907 року розпочала роботу ІІ Державна Дума. Дунаєвецький край представляв у ній селянин с. Татариськи (тепер

Ставище) Мукарівської волості П.М. Рогожа [1, с. 255; 9, арк. 230]. Він був національно свідомим українцем, про це свідчить хоча б такий факт. Депутат єдиний серед 13 депутатів-подолян, що були обрані до II Державної Думи, при анкетуванні назвав себе “українцем”, хоча насправді їх було 11 [13, с. 63]. Незважаючи на наявність лише домашньої освіти [9, арк. 230], П.М. Рогожа у Державній Думі відзначався активною роботою. Так, характеризуючи політичні переконання подільських послів II Державної Думи на момент їх обрання, Подільський губернатор підкреслював, що П.М. Рогожа дотримувався правих політичних поглядів [21, арк. 28]. Але в Державній Думі він виступив одним з організаторів фракції трудовиків та Всеросійського селянського союзу і 18 лютого був обраний до складу Тимчасового комітету фракції [11, с. 181].

Однак, вже 24 травня П.М. Рогожа разом із іншими депутатами з України, вийшов з фракції трудовиків, щоб зосередити свою діяльність в Українській думській громаді, що була утворена і в II Державній Думі. Основною причиною такого вчинку була відмова трудовиків, як і всіх інших думських фракцій, ставити питання про краєві автономії для всіх недержавних народів, у тому числі українців [16, с. 98].

З того часу П.М. Рогожа зосередився на діяльності в Українській думській громаді. Так, він підтримав зміни і доповнення в міністерський проект про загальну народну освіту в Росії, які були розроблені членами Української думської громади. Вони передбачали:

1. Навчання в початковій школі рідною мовою населення шкільної округи.
2. Рідною мовою населення шкільної округи вважалася мова, яку встановлювала місцева виборна управа, опитавши всіх жителів округи.
3. Можливість оскарження постанови місцевої управи про шкільну мову.
4. Забезпечення національним меншинам права навчатися в школі рідною мовою.

5. Обов’язкове вивчення російської мови в початкових класах школи, бо вона є державною.

6. Обрання підручників, за якими проводиться навчання в початковій школі, місцевою управою [20, с. 4].

Заяву з вимогою внесення таких змін підписали подільські депутати: Гриневич, Семенов, Матвєєв, Соловей, Каташинський, Рогожа, Туперко, Мороз [20, с. 4].

П.М. Рогожа працював не лише у Державній Думі та Українській думській громаді, а й із своїми виборцями. Через що, навіть будучи депутатом, зазнавав утисків з боку царської влади. Так приїхавши додому на Великодні свята він одразу потрапив під нагляд поліції. Місцевий пристав заявив депутату, що П.А. Столипін надіслав телеграму, в якій зобов’язав поліцію наглядати за подільськими депутатами. Тому якщо депутат робитиме щось не так, то дуже пожалкує. Однак, незважаючи на такі застереження, П.М. Рогожа тієї ж ночі зібрав у полі чималий мітинг де повідомляв селянам про свою думську діяльність та відповідав на запитання [8, с. 2].

П.М. Рогожа мав високий авторитет серед своїх виборців, саме у ньому вони бачили справжнього захисника своїх інтересів. Так, в листі до депутата, виборець з Дунаєвець висловлював йому такі побажання: “Кріпко обіймаю тебе. Нехай над тобою буде благословення і поміч Богдана, Мазепи, Дорошенка, Палія, Залізняка, нашого сусіди Наливайка і інших. Нехай вони покриють тебе від всякої халепи, а разом з тобою і твоїх товаришів і всіх чесних депутатів” [15, с. 4]. Разом з тим виборець вимагав від депутата конкретних дій: “Не бійся розпуску Думи, котрого бояться й люди, але лучче розійтись ніж підписатися під неправдою. Так скажи й своїм товаришам. Земля, воля, амністія, тим, що потерпіли за правду – це фундамент роботи Думи і народ, якщо не здобуде цього законом правдою то...” [15, с. 4]. Справді це були основні потреби переважної більшості подільського населення того часу. Однак вирішити ці складні питання тоді не вдалося, бо і II Дума вже через 102 дні своєї роботи була розпущена царем. Слова ж

виборця були пророчими бо вже через 10 років ті ж проблеми призвели до соціального вибуху, революції, громадянської війни, і як наслідок зникнення з політичної карти світу Російської імперії.

Окремі подільські депутати, отримавши чималий політичний досвід під час роботи в II Державній Думі, продовжували активну агітаційну діяльність і після її розпуску серед них і П.М. Рогожа. Так, влітку 1914 р. на його адресу у с. Татариски присилалися стенографічні звіти IV Державної Думи з промовами її членів, що мали ліві політичні переконання та закликами до повалення самодержавства і засудження дій царського уряду [22, с. 31].

Отже, на початку XX століття в Російській імперії розпочалася модернізація суспільного устрою багатонаціональної держави. Цей процес трансформації владних структур відбувався в гострій боротьбі різних політичних сил, які на одні й ті самі проблеми дивилися з діаметрально протилежних точок зору. Крім того, зміна системи влади імперії була явно запізнілою, що було однією з причин її болісного характеру. Однак навіть за таких умов впровадження парламентаризму в Росії було прогресивним явищем, що породило в більшості населення країни сподівання на пом’якшення самодержавного режиму. Царський уряд, у свою чергу, за допомогою скликання Державної Думи сподівався зупинити революційний рух, що набирав катастрофічного розмаху. Жителі Подільської губернії і, зокрема, Дунаєвецького краю теж були активними учасниками цих процесів. Звичайним подільським селянам, що стали депутатами судилося відіграти важливу роль у перших спробах запровадження парламентаризму на теренах Російської імперії.

Сьогодні ж у часи побудови власної національної, демократичної держави ми повинні брати до уваги уроки, які дає нам історія та пам’ятати перших провісників демократії – думських депутатів.

Примітки.

1. Бойович М.М. Члены Государственной Думы (портреты и биографии). Второй созыв. – М.: Изд. Тов. Сытина, 1907. – 519 с.
2. Бойович М.М. Члены Государственной Думы (портреты и биографии). Первый созыв. – М.: Изд. Тов. Сытина, 1906. – 512 с.
3. Государственная Дума. Стенографический отчет. Сессия I. – СПб.: Государственная типография, 1906. – Т.I. – 866 с.
4. Государственная Дума. Стенографический отчет. Сессия I. – Т.II. – 2013 с.
5. Государственная Дума. Материалы к стенографическим отчетам 1906 г. Корректурные оттиски по заседаниям 39 и 40 (6 и 7 июля). – СПб.: Государственная типография, 1907. – 2153 с.
6. Грушевський М.С. З біжучої хвилі. Статті і замітки на теми дня. – К., 1906. – 127 с.
7. Демин В.А. Государственная Дума России (1906-1917): Механизм функционирования. – М.: РОССПЭН, 1996. – 216 с.
8. Депутатський Великдень // Рідна Справа. Вісти з Думи. – 1907. – №5. – 6 травня.
9. Державний архів Хмельницької області. – Ф.117. Подільське губернське у міських справах присутствіє. – Оп.2. – Спр.16. Циркуляри особливого діловодства МВС по виборах до Державної Думи, рапорти повітових справників про надання звіту про хід виборів, відомості про осіб обраних виборщиками по повітах губернії, анкети про них; звіт про хід виборів у Летичівському повіті та ін. – 361 арк.
10. Колесниченко Д.А. Состав Трудовой группы в I и II Государственных Думах: сводная таблица членов фракции. – М.: Институт истории СССР АН СССР, 1988. – 123 с.
11. Колесниченко Д.А. Трудовики в период первой русской революции. – М.: Наука, 1985. – 320 с.
12. Коник О.О. Діяльність селянських депутатів з України у I та II Державних Думах: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1993. – 249 с.

13. Коник О.О. Селянські депутати з України в І і ІІ Думах Російської імперії // Український історичний журнал. – 1995. – №1. – С.58-66.
14. Кам'янець-Подільський державний міський архів. – Ф.228. Канцелярія подільського губернатора. – Оп.2. – Спр.27. Повідомлення головного управління МВС із справ місцевого господарства, про притягнення до судової відповідальності 180 колишніх членів Державної Думи. – 140 арк.
15. Листи до депутатів // Рідна Справа. Вісти з Думи. – 1907. – №4. – 29 квітня.
16. Матушевський Ф. Українська громада у другій Державній Думі // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т.39. – Кн..VII. – С.78-99.
17. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації / Т.В. Главак, О.Ф. Осетров, Ю.Н. Скринник та ін. – Львів: Каменяр, 1972. – 372 с.
18. Подольские губернские ведомости. – 1906. – №25. – 29 марта.
19. Свідзицький М. Селянські спілки на Україні в революції 1905 року // Літопис революції. Журнал історії партії ЦК КП(б)У. – 1929. – №1. – С.145-171.
20. Українська Думська Громада про народну освіту // Рідна Справа Думські вісти. – 1907. – №7. – 13 травня.
21. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (Далі ЦДІА України). – Ф.442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора. – Оп.658. – Спр.95 ч.5. Справа про вибори в Державну Думу. – 34 арк.
22. ЦДІА України. – Ф.442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора. – Оп.864. – Спр.17. Листування з начальником Київського ГЖУ, київським, подільським і волинським губернаторами про вжиття заходів боротьби зі страйковим рухом в Київській, Подільській та Волинській губерніях, поширенні серед селян Подільської губернії промов депутатів лівого крила Державної Думи спрямованих проти існуючого державного ладу, про змагання аргонавтів в Парижі та з інших питань. – 51 арк.

Є.І. Сохацька,
м. Кам'янець-Подільський

Незаслужено забута.
Внесок О.М. Пащенко-Шульмінської у розбудову українства (1905, 1917-1920 рр.)

Олімпіада Михайлівна Пащенко-Шульмінська (1879-1972 рр.) увійшла в історію українського відродження як активна діячка державотворення, освітнього та просвітницького рухів. Вона очолювала Кам'янець-Подільську Земську Управу (1917-1920 рр.), Шкільну Управу, була заступником голови Подільської «Просвіти», членом міської Думи та Губернської Ради. Відомою є її участь у найвищих державних органах – Центральній Раді [1, с.207; 52-55] та Трудовому Конгресі.

У Центральну Раду О.Пащенко була делегована Всеукраїнським з'їздом учителів. Її ім'я – серед таких імен освіченого жіноцтва, як Л.Старицька-Черняхівська, М.Грушевська (дружина Михайла Грушевського), С.Русова, В.О'Коннор-Вілінська, Л.Яновська та ін. 8 квітня 1918 р. у Києві Центральним урядом Олімпіада Пащенко була затверджена секретарем університетської Комісії по відкриттю і заснуванню Кам'янець-Подільського державного українського університету [2, с.21]. Це було визнанням її ініціативи та беззавітної відданості справі народної освіти, що проявилося ще в дореволюційні часи. Блискуча діяльність О.Пащенко по заснуванню університету була гідно відзначена ректором Іваном Огієнком. У персональному запрошені на відкриття університету він писав: «В день величного Всеукраїнського свята – відкриття нового вогнища української культури – Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету – дозвольте мені принести Вам своє щире і сердечне спасибі за всю Вашу невпинну і невтомну працю на користь нового університету. Ваша невпинна

енергія, Ваше щире захоплення працею допомогли дуже багато як прискоренню відкриття Університету, так і величності свята.

Без впину Ви працювали по всіх комісіях, допомагали у всіх справах. Велика доля і Вашої праці зостанеться назавжди у тому великому новому огнищі української культури, що тепер ми всі спільно будуємо. Ще раз приношу Вам своє сердечне спасибі» [3, с.20].

Формування педагогічного світогляду О.Пащенко припадає на кам'янецький період життя і діяльності. Народилася вона 25 липня 1879 р. в с. Серби на Могилівщині (тепер с. Гонтівка Чернівецького району Вінницької області) в родині учителів Юлії Василівни та Михайла Федоровича Пащенків. Згодом батько переїхав на Кам'янеччину – в село Великий Карабчіїв. Дев'ятирічною Олімпіаду віддають на навчання в Кам'янець до Маріїнської жіночої гімназії, яку вона закінчила в 16 літ (1889-1895 рр.). Куди б потім доля не закидала О.Пащенко, вона завжди повертається до Кам'янця, має його за рідне місто.

З початкової школи і гімназії О.Пащенко винесла не найкращі спогади. В автобіографічному романі «На щаблях життя» вона розповідає про умови навчання та характер тодішньої освіти. Головна героїня Натана Панченко (alter ego авторки – Є.С.) сприймає її як «чужу школу», «чуже оточення», як те, що «не доходило до серця» (розділ «Чужа школа»). Денаціоналізація освіти внаслідок русифікаторської політики царизму, відірваність від життя були вражаючими для молодої героїні: «Школа ні соціальних, ні національних питань не торкалась, а навпаки тлумила їх… Провінціальне ж міщанське оточення кругом лиш притупляло всяку ширшу пробуджену думку…» [4, с.22].

Допитливий і проникливий розум дівчини шукав відповіді на незрозумілі й складні питання оточуючої дійсності. Доброю розрадою і підтримкою були для молодої Олімпіади рідна книжка, рідне слово. Як на свої роки, згадує вона, дуже багато читала. Знала і не раз перечитувала «Кобзар», знала з нього багато напам'ять. Приїжджаючи на канікули з

гімназії в село, читала своїм одноліткам українську книгу, зокрема Шевченків «Кобзар», це «українське Євангеліє»: «… билися серця цих простих дівчат молодих одним благоговінням до Шевченкової поеми («Катерини» - Є.С.) і запитували: «Чи то ж так трудно добитися своєї книжки? Чи ж то кому шкодить читання на рідній мові?..». Там, у лісі, слухаючи поему «Катерина», у тих дівчат це було перше пробудження національної свідомості. Пробудилися перші національні домагання на культурному ґрунті… Хотілося, щоб виросли крила, щоб стали могутніми, щоб здобули право бути українцями… Не знали по селах, чи були вже де такі борці, хоч поодинокі, за свою волю, за кращу долю…» [5, с.28-29].

Педагогічну освіту О.Пащенко продовжила в Тифлісі (Тбілісі), де закінчила дворічні педагогічні курси. Працює вчителькою зразкової школи Тифліського педагогічного товариства, згодом стає її керівничкою. Створює українську секцію в «Товаристві народних читань», веде велику культурно-освітню роботу: налагоджує діяльність самодіяльного українського театру, стає лекторкою в каторжній тюрмі.

Благородство і доброта душі О.Пащенко проявилися під час російсько-японської війни. Закінчивши курси сестри милосердя при жіночій гімназії в Тифлісі, добровільно іде на терен війни, де працює у шпиталях сестрою-жалібницею. 15 серпня 1905 року з військовими нагородами (медалі «За усердие» і «За храбрость»), але скалічена, на двох милицях (з того часу накульгувала на ногу, ходила з паличкою) повертається О.Пащенко на рідну землю – до батька в село Великий Карабчіїв недалеко Кам’янця, де він вчителював після Сербів. Уже 29 серпня була призначена завідуючою школи в Дунаївцях. Національно свідома, збагачена досвідом учителька (було їй 26 років) не залишається в рамках навчання, а віддає перевагу громадській роботі, пробудженню національної і соціальної свідомості мас.

У своєму «Життєписі» вона згадувала: «Це ж був 1905 рік. Хіба школа, вчитель могли замкнутися лише в шкільних справах? Були потаємні вчительські з’їзди, де обмірковувалися постулати ширшого політичного

значення, а між ним головне: домагання навчання в школі українською мовою» [6, с.5]. У Дунаївцях О.Пащенко вела широку пропагандистську роботу. Роз'яснювала суть партійних рухів, повідомляла про події з центру, проводила щонедільні віча. Приходили люди з села, розмовляли про свої кровні справи – землю, податки, самоуправління. І про школу, яка була щемким болем учительства та їх батьків.

При школі О.Пащенко організувала курси для дорослих та недільні лекції («виклади»), на які збиралися селяни з цілої волості: «…сходилися на ці нічні бесіди не тільки з одного села, а з всієї округи. Визначено було по неділях огляд всіх подій за тиждень. Вже з суботи з дальших сіл приходили з торбинками з харчами люди, прилаштовувались десь на ніч, і цілий день в неділю йшла бесіда, доклади, складали свої запитання, побажання, на які треба було підготувати відповіді на дальнішу неділю. Село пробуджувалося, усвідомило свою силу, почало організовуватись, і в цілому провід взяла школа» [7, с.39].

За політичні теми й українську мову вже в листопаді 1905 року її заарештували, звільнили з посади без права вчителювати в Подільській шкільній дирекції. Від суду її врятували воєнні нагороди та заступництво впливових людей, керівників Червоного Хреста, зокрема відомого Михайла Стаховича.

У грудні 1905 р. вона бере участь у потаємному з'їзді вчителів в Чернятинському лісі (на Вінниччині), метою якого було обрання делегатів на Всеросійський з'їзд. Потаємний з'їзд прийняв ухвалу: «… про негайне введення обов'язкового навчання дітей і дорослих грамоті, про негайне введення навчання на рідній українській мові» [8, с.2].

Та лише з початком національної революції могли бути реалізовані ці вимоги українців. О.Пащенко опиняється в гущі політичного та культурно-освітнього життя. Не без впливу палких промов кам'янчан – юриста Віктора Приходька (від Подільської «Просвіти») і вчительки Олімпіади Пащенко (від Повітової Народної Управи) – зібрання Подільського губернського Земства

від 21 березня 1917 р. одноголосно прийняло постанову: негайно розпочати навчання в школах Поділля українською мовою. У статті «Відродження української школи. До 50-річчя» (1967-1968 рр.) О.Пащенко заповідала: «Запам'ятайте цю дату, діти Поділля, України! Не знати, чи тоді у березні 1917 р. це була перша і єдина така постанова на Україні? Певне, і по інших місцевостях чи явочним, чи офіційним порядком народ України теж розпочав відроджувати Українську школу» [9, с.11].

Найпліднішою була діяльність О.Пащенко у Кам'янці на Поділлі на посаді Голови Повітової Земської управи, Голови Повітової шкільної Ради, заступника голови Подільської «Просвіти» і секретаря університетської комісії по відкриттю Кам'янець-Подільського державного університету.

Широку панораму будівництва на Кам'янеччині, зокрема організації українського шкільництва, відтворює О.Пащенко у праці «Земство» (1938). Школи було переведено на національний ґрунт: з 1-го вересня 1918 р. було розпочато навчання українською мовою в початковій школі силами учителів, підготовлених на курсах українознавства, відкрито середню школу – українську гімназію імені Степана Руданського, забезпечено школи підручниковою літературою українською мовою. Останнє було вирішено досить швидко. Безперечною у цьому була заслуга губернської Земської управи і її голови – Олімпіади Пащенко. Кожен учитель діставав зі складів її видавництва українські підручники, книжки, а з Подільської «Просвіти» - невеличку шкільну бібліотечку. Марними виявилися побоювання скептиків щодо виконання постанови Губернського Земства Поділля від 21 березня 1917 р. про негайну українізацію шкіл. Чи ж то можливо, говорили, за один рік обслужити українськими книжками всі школи Кам'янеччини, Поділля, коли не було жодної. Але губернська Земська Управа мобілізувала, як могла, згадує О.Пащенко у праці «Земство», найкращі сили для складання підручників, хрестоматій, збірників літературних творів, діставала з різних джерел величезні суми, реквізувала найбільшу друкарню, виривала, де могла, папір. Видавничу справу було розвинуто до такої міри, що було забезпечено

книгами не лише Поділля, а й школи поза його межами. О.Пащенко так оцінювала це досягнення: «Це було зроблено чудо! Нехай не залишилося й половини того багатства, нехай більшість книжок пізніше було замінено, все ж наслідки цієї праці земства нехай залишаться в пам'ять поколінь, бо зробили величезний здвиг національної свідомості українського народу» [10, с.66].

«І на кінець, – пише О.Пащенко у праці «Земство», - на завершення народної освіти – Університет» [11, с.80]. Авторка стверджувала, що саме Кам'янецька Земська Управа довершила і здійснила величну справу – відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету. Безперечним є те, що О.Пащенко - ініціатор створення університету, як і О.Шульмінський та К.Солуха [12]. Питання українського університету на засіданні кам'янецької Думи підняв 4 січня 1918 р. член Управи, міський голова Олександр Шульмінський. Така заява для гласних була несподіваною. Українська фракція гласних Думи після цієї пропозиції попросила перерви й, порозумівшись з польською фракцією та заручившись згодою інших фракцій, уклала такий проект постанови Думи: негайно просити Центральний уряд Української Республіки відкрити в місті Кам'янці на Поділлі Державний Український Університет. Реалізацію цієї справи було доручено українській фракції, яку очолювала О.Пащенко [13, с.335]. За допомогою звернулись до міської «Просвіти», очолюваної Костем Солухою [14, с.15-19]. Незабаром делегація «Просвіти» у складі Кості Солухи, Олімпіади Пащенко і представника Губернського Земства В.Приходька відвідали в Києві Міністерство освіти й мистецтва (міністр М.В.Прокопович) і заручилася його підтримкою. Після відвідання Кам'янця у квітні 1918 р. міністерською комісією (І.Ганицький, І.Огієнко, В.Дуб'янський), яка погодилася з можливістю відкриття в Кам'янці університету, почалися перші кроки по реалізації цього плану (асигнування коштів, виділення Думою землі, приміщення).

17 серпня гетьман України Павло Скоропадський затвердив закон про заснування з 1 липня 1918 р. Кам'янець-Подільського державного українського університету у складі чотирьох факультетів. Ректором було призначено Івана Огієнка (лист міністра М.Прокоповича було направлено йому 6 серпня 1918 р.) [15, с.114]. Створено постійну Університетську комісію в складі 21 особи на чолі з І.Огієнком, її секретарем стала Олімпіада Пащенко.

Ректор університету І.Огієнко так оцінив її роль у створенні закладу: «Ставши секретарем університетської комісії, Олімпіада Пащенко завжди допомагала мені в тяжкій праці організації Кам'янецького Університету, допомагала енергійно і самовіддано, притягаючи до праці й усіх тих, що могли допомагати. Загальними надлюдськими зусиллями всіх і створено справді величезне диво – Кам'янець-Подільський Державний Український Університет» [16, с.333].

На відкриття університету 22 жовтня 1918 р. запрошеними були всі члени Кам'янецької повітової народної Ради на чолі з повітовою Управою. Слово виголошувала сама О.Пащенко. Вона розцінювала його як міцне селянське слово в устах її представниці, адже більшість членів управи були селяни. Проникливо мудрими є слова Олімпіади Пащенко: «Це був символ єднання інтелігенції з народом, це підійшла наука до села і кинула клич до народу заповнити її подвої… Тому-то зірвалися громади сіл з приговорами і йшли до своєї Управи домагатися шкіл, які уможливили б селянським дітям доступ до університету» [17, с.82].

Відкриття університету значно пожвавило освітню роботу Кам'янеччини, зокрема курсів українознавства, метою яких була підготовка національних кадрів для шкіл. Останньому сприяв і університет: учителі записувалися на вечірні заняття при університетській вечірній гімназії або вільними слухачами університетського курсу. Потім складали іспити за гімназійний та університетські курси і переходили на стаціонар.

Земська Управа приділяла велику увагу позашкільній освіті: відкривалися вечірні українські школи для неписьменних дорослих. Функціонували пересувні бібліотечки з села в село, організовувались народні хори, якими керували учителі. Не могла обминути Управа запровадження у життя дошкільної освіти – виховання в садках. У її подальших планах – вирішення питання про спеціальну фахову освіту, відкриття музею [18, с.139-147].

Однак у кінці 1920 р. Земство було ліквідовано більшовицькою владою у зв'язку із встановленням нових форм самоврядування. Сумним був його кінець. Управа вирішила сама ліквідувати свої справи. Майно зі складів роздали лікарям, медичним пунктам, школам, позаштатній службі. Надали О.Пащенко 3-х місячну відпустку з оплатою і пару теплої білизни. «І вийшла з будинку, – згадує вона, – в ясну морозяну ніч з вузликом в руці і з дитиною на другій. А куди? Президія селянської Спілки два роки перетримувала Олімпіада Пащенко з дитиною по селах, поки трохи підросла. Мусила покинути свою Кам'янеччину, бо в ті неспокійні часи з нею все могло статися, поки розібралися би в справах, а в неї ж на руках дитина… Так закінчилась завзятість та відданість народному самоврядуванню на Кам'янеччині Подільській під назвою Народне земство» [19, с.119].

Припинилася на деякий час й активна діяльність О.Пащенко. Але життя цікаве тим, що має здатність повторюватися в своїх найяскравіших проявах. Повторення педагогічної активності молодих літ сталося з О.Пащенко в Дубно у 1939 р., коли після відомих подій західні землі повернулися в лоно української держави. У нарисі « Українська школа на західних землях України (1939-1941 рр.)» вона схвильовано розповідає про чи не найщасливіший час у своєму житті: вона стає вчителькою української мови Дубнівських середніх шкіл №1 і №2. До неї ніби повертається молодість, вона горда своєї місії – учительки і пропагандистки рідної мови [20, с.245].

Подвижницька праця О.Пащенко, її творчий доробок повинні стати відомі широкій громадськості. Бажано видати її кращі праці «Заснування

Кам'янець-Подільського державного українського університету» (1936), «Шкільна поема» (1969), «Фрагменти з життя народної школи у зв'язку з революційним рухом в 1905 р.» (1955), «Материнство» (1970) і передусім «Земство» (1938). Ці праці – багатий матеріал до історії українського громадського й культурно-освітнього життя періоду першої російської революції та УНР.

Кипуче й напружене життя української школи на Кам'янеччині в часи бурхливих міжреволюційних подій, відтворене О.Пащенко у праці «Земство», спростовує наклепницьку думку про непідготовленість і нездатність українського народу до державного будівництва. У здобутках сучасного українського державотворення – часточка заслуг подвижників минулого, зокрема й Олімпіади Пащенко.

Примітки.

1. Верстюк В. Осташко Т.Діячі Української Центральної Ради. Бібліографічний довідник: НАН України. Український міжнародний Комітет з питань науки і культури. Ініціативний Комітет «Універсал». – К., 1998; Миронець Надія. Жінки в Українській Центральній Раді // Слово і час. – 1996. - №№8-9.
2. Центральний державний архів – музей літератури і мистецтва (далі – ЦДАМЛМ). – Ф.39. – Оп.1. – Спр.59.
3. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р.-582. – Оп.1. – Спр.5.
4. ЦДАМЛМ. – Спр.1.
5. Там само.
6. Там само. – Спр.13.
7. Там само. – Спр.13.
8. Там само. – Спр.12.
9. Там само.
10. Там само. – Спр.12.
11. Там само.

12. Приходько В. Повстання Українського державного університету в Кам’янці на Поділлі // Наша культура. – Варшава, 1935. – Кн.5, 6, 9; 1936. – Кн.10, 11; Шульмінський Юрій. Ініціатори Кам’янець-Подільського університету // газ. «Українське слово» (Париж). – 1968. – 27 жовтня та ін.
13. Пащенко Олімпіада. Заснування Кам’янець-Подільського державного українського університету // Наша культура. – Варшава. – 1936. - Кн.5 (14).
14. Завальнюк О.М. «Просвіта» і заснування Кам’янець-Подільського державного українського університету // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі. Науковий збірник. – Хмельницький – Київ, 1995.
15. Завальнюк О.М. І.І.Огієнко – організатор, ректор і оборонець Кам’янець-Подільського державного українського університету: хроніка діяльності (1918 р.) //Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Т.5. – Кам’янець-Подільський, 2005.
16. Наша культура. – Варшава. – 1936. - Травень. – Кн.5 (14).
17. ЦДАМЛМ. – Спр.12.
18. Див. детальніше: Сохацька Євгенія. Олімпіада Пащенко – діячка «Просвіти» та організатор українського шкільництва на Кам’янеччині (1917-1920 рр.) // Сохацька Євгенія. На варті українства. Статті з літературознавчого та культурологічного доробку. До 30-річчя науково-педагогічної діяльності. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2004.
19. ЦДАМЛМ. – Спр.12.
20. Там само.

III. У ДОБУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1920 рр.

О.Б.Комарніцький,
м. Кам'янець-Подільський

Ушицький повіт у добу Центральної Ради: на матеріалах містечок

Незалежний статус України та розвиток економічного, суспільно-політичного та культурного життя держави створили умови для дослідження минулого українського народу, його історії та культури. Предметом особливої уваги дослідників є період визвольних змагань 1917-1920 рр. Революційні зрушення не могли не позначитися і на житті та діяльності населених пунктів, зокрема, Ушицького повіту. Об'єктом нашого дослідження стали містечка Дунаївці, де на початку XX ст. проживали 12540 осіб, Віньківці – 5636 осіб, Калюс – 5248, Солобківці – 4300, Миньківці – 4067, Муровані Курилівці – 3933, Китайгород – 3200, Жванчик – 3036, Соколець – 2947,Заміхів – 2392[1], Вільхівці – 2365[2], Студениця – 2358, Тинна – 1709, Кривчик – 1466 осіб[3].

Вже перші державотворчі починання Центральної Ради викликали підтримку містечкових жителів. Заклик вищого крайового органу про збір коштів до Національного фонду, що призначалися на підтримку діяльності Ради і передбачуваних нею заходів, знайшли підтримку у дунаєвчан. 9 травня 1917 р. вони провели багатолюдну українську маніфестацію, під час якої вносили гроші до фонду на користь Української соціал-демократичної партії і Українського військового клубу ім. П.Полуботка. Захід було організовано власне самим клубом, місцевою «Просвітою» і сільським товариством с.Могилівка. Безпосередньо перед початком маніфестації на центральній площі містечка (біля військової церкви) відслужили панахиду «по борцям павшим за свободу і батькові Тарасові Шевченкові». Священик українською

мовою звернувся до присутніх, що «з'єдналися під блакитно-жовтим прапором з щирими привітаннями, намалював історичні відносини царської Москви до України, благословив ту свободу, що виголошена на блакитно-жовтих прапорах». Під час маніфестації, хор виконав національний гімн – «Ще не вмерла Україна», «Заповіт» та інші патріотичні пісні. Маніфестантів підтримали військовий оркестр, навчальна команда і рота, які дислокувалися у Дунаївцях, селяни з інших населених пунктів, що прибули у містечко на базар[4].

Підтримку Центральної Ради висловив і Дунаєвецький волосний з'їзд. Також було схвалено текст телеграми, яка була адресована військово-морському міністру Тимчасового уряду О.Керенському (він заборонив проведення ІІ Всеукраїнського військового з'їзду): «Кличемо всю Україну – протестуйте проти запрету військового з'їзду українського… Геть панів і підпанків, що хотять неволити робочий нарід український, а з ним і всю Росію. Забірайтеся [слова, адресовані О.Керенському і членам Тимчасового уряду. – Авт.], хай ваше місце займуть справжні оборонці трудящих мас всіх народів»[5].

Своїх палких прихильників Центральна Рада мала і серед містечкового робітництва. Так, робітники Дунаївців 17 червня 1917 р. взяли до своїх рук «діло дунаєвецької організації», оскільки до цього національна справа велася «мляво». Вони виробили план своєї діяльності і поширили його серед робітників майстерень Південно-Західних шосейних доріг. Невдовзі дунаєвчани перенесли роботу до поміщицьких економій, встановили зв'язки з робітництвом інших містечок[6].

Містечкові жителі підхопили могутню хвилю творення масових просвітянських організацій, які «пам'ятної весни 1917 року посіяли в душах людей зерна національної свідомості, і ці люди, коли настав слушний час, зробилися на місцях організаторами широкого національно-політичного руху…»[7]. Саме тоді почали функціонували «Просвіти» у Дунаївцях[8], Жванчику[9] і Тинній[10].

Певною мірою підтримали українську національну справу євреї. Зокрема, у січні 1918 р. вони ввійшли до складу загонів Вільного козацтва, які формувалися в Ушицькому повіті[11]. Тоді ж відбулися вибори до самоврядних органів – єврейських громадських рад, які створювалися згідно з відповідним законом Центральної Ради, прийнятого 2 грудня 1917 р. Відомо, що у Китайгороді 13 січня 1918 р. було створено виборчу комісію, до складу якої ввійшли гласні-євреї волосної земські управи (3 особи), члени містечкового комітету (4 особи) і один сіоніст. Очолив її голова містечкового комітету М.Кіпперман, секретарем обрали гласного Я.Студніца. Досить болючим у роботі комісії було фінансове питання. Китайгородські євреї покладались на залишки коробкового збору (податок на м'ясо) (1160 крб.), які знаходилися у казні Ушицької міської управи і видавалися лише з дозволу губернського правління[12]. Як розгорталася робота комісії у наступні дні, на жаль, з'ясувати не вдалося. Вибори до ЄГР відбулися також у Дунаївцях[13] і Мурованих Курилівцях[14].

З початком національно-визвольних змагань боротьбу за вплив у містечковому середовищі повели політичні партії. Результати проведеної партійної роботи серед містечкового населення Ушицького повіту, їх політичні уподобання і настрої виявили вибори до Українських Установчих Зборів, які були проведені 14-16 січня 1918 р. Подільський виборчий округ делегував 39 депутатів, виставивши 16 кандидатських списків. У кандидатському списку № 2, під яким на виборах виступали Українська партія соціалістів-революціонерів, Селянська спілка, українські вояки-селяни Південно-Західного фронту, значився дунаєвчанин С.С.Дармограй[15]. Для виборців Ушицького повіту був характерний абсентеїзм. Активно голосували лише у Заміхові і Мурованих Курилівцях, де участь у виборах взяли відповідно 69,6 і 64,9% виборців, внесених у списки. Натомість, у Вільхівцях цей показник склав лише 6,52%, Жванчику – 29,5%, Віньківцях – 46,01%, Миньківцях – 57,9%[16]. За нашими підрахунками, у 10 містечках Ушицького повіту кандидатський список № 2 здобув 48,3% голосів виборців.

Далі розташувалися Єврейський національний виборчий комітет (список №1) – 36,6%, польський Подільський окружний список (№8) – 8,5%, Єврейська соціал-демократична партія «Поалей-Ціон» – 3%, Бунд (№5) – 1,2%, Українська соціал-демократична робітнича партія (№1) – 1,1%. За блок Української трудової партії і партії соціалістів-федералістів (список №13) проголосували 70 виборців, Партію соціалістів-революціонерів (№15) – 25, за список «Селяни Балтського повіту» (№3) – 10, Партію народної свободи (№12) – 7, об'єднану Єврейську соціал-робітничу партію (№7) – 6. Інші кандидатські списки не набрали жодного голосу (див. табл. № 1)[17].

Таблиця № 1[18]

Кількість поданих голосів за кандидатські списки
на виборах до Українських Установчих Зборів у містечках
Ушицького повіту

Містечка	Кандидатські списки																Кількість виборців, які брали участь у виборах
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	
Соколець	23	247	-	-	-	-	-	70	-	-	191	1	4	-	-	-	*
Жванчик	5	425	2	10	-	-	-	43	-	-	111	-	28	-	-	-	2115
Заміхів	7	801	-	-	-	-	5	46	-	-	354	-	7	-	-	-	1752
Вільхівці	4	147	-	-	-	-	-	126	-	-	-	-	2	-	-	-	4277
Калюс	31	269	4	-	62	-	-	-	-	-	472	-	-	-	1	-	*
Китайгород	1	382	-	-	-	-	-	-	-	-	508	2	-	-	-	-	*
Муровані Курилівці	8	1026	-	142	4	-	-	5	-	-	227	4	-	-	-	-	2180
Миньківці	-	322	-	13	30	-	-	82	-	-	904	-	6	-	4	-	2350
Віньківці	8	806	4	-	15	-	1	216	-	-	262	-	23	-	5	-	2912
Солобківці	21	124	-	116	-	-	-	218	-	-	423	-	-	-	15	-	*
Разом	108	4549	10	281	111	-	6	806	-	-	3452	7	70	-	25	-	*

*даних не виявлено.

У містечках Ушицького повіту відкривалися українські національні школи. Так, у Дунаївцях функціонувала мішана гімназія[19]. Вищі початкові школи працювали у Жванчику, Заміхові, Дунаївцях, Віньківцях, Мурованих Курилівцях (2 школи)[20]. У Миньківцях і Дунаївцях діяли двохкласні багатокомплектні початкові школи. У першому містечку навчальний процес

забезпечували 4 вчителі, у Дунаївцях – 3. Курс навчання складав 5 років. Однокласні двохкомплектні школи функціонували у Віньківцях, Жванчику (2 школи), Калюсі, Китайгороді, Мурованих Курилівцях, Вільхівцях, Сокольці, Солобківцях (2 школи), Студениці, Тинній[22], однокласні однокомплектні – у Віньківцях, Дунаївцях, Жванчику (2 школи), Заміхові, Китайгороді, Кривчику (2 школи), Мурованих Курилівцях (2 школи),Вільхівцях, Сокольці[23]. Національні меншини відкривали свої навчальні заклади. Так, у Віньківцях працювала приватна єврейська змішана прогімназія Кантора[24], у Мурованих Курилівцях і Віньківцях – Талмуд-тори[25], у Віньківцях, Дунаївцях, Жванчику, Заміхові, Китайгороді, Миньківцях, Вільхівцях, Солобківцях, Тинній – польські школи[26]. Розглядалося питання про відкриття лютеранської школи у Дунаївцях[27].

Восени 1917 р. гостро постало аграрне питання. Зазначимо, що у містечках Ушицького повіту воно вирішувалось переважно мирним шляхом. Так, у Дунаївцях на волосному селянському з'їзді прийняли таку резолюцію: «Земля повинна бути спільна і розділятись, по скільки вийде на душу»[28]. Представники місцевої інтелігенції для боротьби із аграрними заворушеннями часто використовували моральний вплив. Один із архівних документів повідомляє, що секретар Віньковецького містечкового товариства Фатель-Лопатін намагався врегулювати відносини між поміщиками і селянами. Завдяки йому останні не грабували, не руйнували поміщицьких маєтків, а обмежилися лише розподілом інвентаря, як того вимагала Центральна Рада[29]. Нами зафіксовані аграрні виступи лише у Солобківцях і Тинній, коли у квітні 1918 р. селяни захопили костельну землю[30].

Часто винуватцями погромів були солдатські маси (переважно російські). Командувач Південно-Західного фронту у своєму наказі, датованому 1 жовтня 1917 р. зазначав: «Ушицький … та інші повіти стогнуть під напливом розпропагандованих банд»[31]. Зокрема, 8 грудня 1917 р. Ушицький повітовий комісар телеграфував про погроми і грабунки у Дунаївцях, які вчинив 41 Селяншіський полк[32]. У Китайгороді 8 солдатів

вимагали від місцевого землевласника С.Оржеховського за «спокій» плату по 20 крб на місяць. Не отримавши грошей, вони пограбували його і втекли[33]. У Тинній на полкових зборах 43 Охотського полку ухвалили резолюцію: «Грабунки повинні проводитися»[34]. У листопаді 1917 р. у цьому містечку солдати спільно з селянами розгромили поміщицький маєток[35]. Наприкінці 1917 р. солдатські маси стали винуватцями єврейських погромів у Дунаївцях і Калюсі[36].

Поширився робітничий рух. У серпні 1917 р. відбувся виступ робітників Муровано-Куриловецького цукрового заводу, які вимагали від адміністрації підвищення заробітної плати[37]. У Віньківцях 4 тис. робітників самовільно збирали врожай[38].

Давалася взнаки і дестабілізуюча діяльність більшовиків. 16 лютого 1918 р. отаман Летичівського партизанського загону доповідав губернському комісару, що у містечку «настрій дуже більшовицький, позаяк тут мешканці укривають багато росіянських большевиків». Зокрема, козаки змушені були заарештувати місцевого інженера Котонова, діяльність якого «іде на перешкоду інтересів Української Народної Республіки». Крім того, він оскор[бив] українську націю, сказавши, що він гірш гетьманів». Котонов всіляко перешкоджав козаку Нещадименку заарештувати члена військревкому, лідера дунаєвецьких більшовиків Гольденберга, який зініціював розстріл офіцерів польського легіону, роззброєного більшовиками 10-11 лютого 1918 р.[39]. Разом з тим, не дивлячись на «більшовицький» характер Дунаївців, нами зафіксовано пограбування червоногвардійцями волосної управи на 1503 крб[40]. У Віньківцях завдяки діяльності вже згадуваного нами Фателя-Лопатіна настрій був антибільшовицький. Діяч виступав проти «уродливих крайнє революційних ідей і будучи безпартійним він на зборах селян і євреїв самим рішучим чином засуджував тактику і ідеї більшовиків, вказуючи на всю гибель, яку вони тягнуть за собою для держави і громади»[41].

Населення містечок Ушицького повіту без особливого ентузіазму поставилося до приходу австро-угорських військ. Вже 20 лютого 1918 р. Подільський губернський комісар Степура змушений був переконувати людяність, що «австро-германці прийшли допомогти нашому правительству вигнати з України її ворогів і не втручатися у внутрішнє наше життя, котре мусить іти своєю чергою в напрямку начал, оголошених універсалами»[42]. Однак грабунки, до яких вдалися окупанти, переконували у протилежному. 22 і 25 березня губкомісар двічі звертався до австрійського коменданта Кам'янця-Подільського з проханням «вжити заходів, аби австрійські частини самовласно не захоплювали майна УНР»[43]. Між цими зверненнями, губкомісар 23 березня наставляв Ушицького повітового комісара: «Все майно є власністю УНР… Ви яко представник Республіки посвідчіть це перед австро-угорською владою»[44]. Степура у своїх листах навів низку прикладів самоуправства австрійців, коли вони, наприклад, у Дунаєвецьких ремонтних майстернях інженера Котонова забрали відремонтований автомобіль «Фіат» «під розписку»[45]. Безчинства проводилися і в наступні дні. Зокрема, австрійці пограбували склади, магазини, вилучили 13 аеропланів, 6 автомобілів, декілька мотоциклів і вивезли їх на ст.Балин[46]. У квітні того ж року начальник 1-ї військової дільниці Паняк повідомляв, що австрійці відбирали в українських солдат зброю[47]. Самочинні дії австро-угорців мали місце і в інших містечках повіту. Так, у Мурованих Курилівцях[48], Студениці і Віньківцях грабувалися склади. У Миньківцях було затримано зерно, борошно, цукор, які планувалося вивезти до Австрії[49]. У Тинній і Мурованих Курилівцях австрійські солдати роззброювали селян[50]. В останньому містечку такі дії австрійців викликали заворушення, у ході якого було роззброєно австрійського офіцера, побито начальника Ушицької повітової міліції Шинкаренка і 2 міліціонерів[51]. У районі Віньківців проти австро-угорців боровся партизанський загін[52].

Таким чином, населення містечок Ушицького повіту підтримало державотворчі починання Центральної Ради, взяло участь у творенні

просвітницьких організацій, освітніх закладів, загонів Вільного козацтва. Результати виборів до Українських Установчих Зборів показали, що, незважаючи на всю складність містечкового середовища, українська національна ідея завойовувала все більше прихильників, щоправда, єврейський чинник залишався бути ще досить вагомим. Селянське заворушення у містечках повіту були менш інтенсивними, у порівнянні з іншими місцевостями. Винуватцями погромів маєтків виступали переважно солдатські маси. Невдоволення містечкового населення викликав окупаційний режим, встановлений австро-угорською військовою адміністрацією.

Примітки.

1. Весь Юго-Западный край на 1913 год. Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям /Сост. под общим наблюдением М.В.Довнар-Запольского и под ред. А.И.Ярошевича. Изд. 1-е – К., 1913. – С.1059-1064.
2. Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий по данным Первой Всеобщей переписи населения 1897 г. /Под ред. Н.А.Тройницкого. – Санкт-Петербург, 1905. – С.165.
3. Весь Юго-Западный край… – С.1062, 1064.
4. Вістник товариства «Просвіта» у Катеринославі. – Катеринослав. – 1917. – 4 червня; Нова Рада. – Київ. – 1917. – 25 травня.
5. Вісти з Української Центральної Ради. – Київ. – 1917. – № 8, травень; Робітнича газета. – Київ. – 1917. – 18 червня.
6. Робітнича газета. – 1917. – 25 червня.
7. Осташко Т. Товариство «Просвіта». – осередки українського національно-освітнього руху за доби Центральної Ради //Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради): Матеріали наукової конференції, м. Київ, 20 березня

1997 р. /В.А.Смолій (ред.), НАН України, Ін-т історії України. – К., 1997. – Ч.2. – С.273.

8. В боях за Жовтень. Спогади учасників революційної боротьби на Поділлі:. – Хмельницький: Облвидав, 1968. – С.180.
9. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Подільські містечка в добу Української революції 1917-1920 рр. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2005. – С.64.
10. Нова Рада. – 1917. – 28 травня.
11. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.Р.1196. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.59.
12. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1854. – Оп.1. – Спр.23. – Арк.40.
13. Там само. – Спр.61. – Арк.83.
14. Там само. – Арк.117.
15. Там само. – Ф.1141. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.166.
16. Там само. – Ф.2175. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.47, 56, 68, 125, 140, 176.
17. Там само. – Арк.32, 47, 56, 68, 77, 86, 125, 140, 176, 200.
18. Там само.
19. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф.233. – Оп.2. – Спр.11. – Арк.64зв.
20. Там само. – Арк.63.
21. Там само. – Арк.59.
22. Там само. – Арк.59-59зв.
23. Там само. – Арк.60-62зв.
24. ЦДАВО України. – Ф.1748. – Оп.1. – Спр.98. – Арк.175; Ф.1854. – Оп.1. – Спр.169. – Арк.4.
25. ДАХО. – Ф.233. – Оп.2. – Спр.11. – Арк.64.
26. Там само. – Арк.65-65зв.
27. ЦДАВО України. – Ф.1792. – Оп.1. – Спр.71. – Арк.139-171.
28. Робітнича газета. – 1917. – 18 червня.

29. ЦДАВО України. – Ф.628. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.189зв.
30. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Назв. праця. – С.291.
31. Іванис В. Симон Петлюра – Президент України (1879-1926). – Торонто, 1952. – С.139.
32. ЦДАВО України. – Ф.628. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.190.
33. Там само. – Арк.314зв.
34. Там само. – Спр.3. – Арк.93; ДАВО. – Ф.Р.2734. – Оп.1. – Спр.26. – Арк.41.
35. ЦДАВО України. – Ф.628. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.184.
36. Завальнюк О.М., Комарніцький О. Б. Назв. праця. – С.295.
37. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область /Редкол. тому: А.Ф.Олійник, М.Л.Бабій, В.Д.Бовкун та ін. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – С.456.
38. ДАВО. – Ф.Р.2734. – Оп.1. – Спр.14. – Арк.10.
39. ЦДАВО України. – Ф.628. – Оп.1. – Спр.12. – Арк.187-188.
40. ДАХО. – Ф.Р.244. – Оп.1. – Спр.52. – Арк.41.
41. ЦДАВО України. – Ф.628. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.189.
42. Там само. – Арк.62.
43. Там само. – Арк.108, 129.
44. Там само. – Арк.115.
45. Там само. – Арк.129.
46. Там само. – Арк.150.
47. Там само. – Арк.150.
48. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Назв. праця. – С.120.
49. ДАВО. – Ф.Р.1196. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.94.
50. ЦДАВО України. – Ф.1793. – Оп.1. – Спр.129. – Арк.5,10,15.
51. Там само. – Спр.41. – Арк.35зв.
52. Гаврищук А.П., Григоренко О.П., Боднарчук В.Й. Партизанський рух на Поділлі проти німецько-австрійських окупантів //Матеріали IX Подільської історико-краєзнавчої конференції /Редкол.: І.С.Винокур

(гол.), М.М.Дарманський, О.М.Завальнюк та ін. – Кам’янець-Подільський, 1995. – С.249.

В. Моздір,
м. Хмельницький

Дунаєвеччина в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

Сьогодні маємо сприятливі умови для всестороннього дослідження вітчизняної історії, у тому числі проблем Української революції 1917-1921рр. З'явилося чимало наукових праць, як правило , про події, які відбувалися в столицях – Києві, Петербурзі. Разом з тим процеси, що відбувалися в регіонах, у тому числі на Дунаєвеччині, залишаються малодослідженими [2, с. 264].

У роки першої світової війни з Дунаєвець, які опинилися в прифронтовій зоні, населення й устаткування було частково евакуйовано в тилові райони. У місті дислокувалися чимало військових частин. Незадоволені затяжною війною солдати вже тоді вели революційну пропаганду [3, с. 240].

Звістку про Лютневу революцію в Дунаївці принесли шофер чавунно-ливарного заводу Баралюк та механіки Бочаров і Журовський. 3 березня 1917 року на квартирі токаря М.І.Мельника відбулися збори ливарників, створена Спілка металістів, її комітет у складі Мельника, Гольденберга, Максимова, Журовського, Бесараби. Головою Спілки став Мельник М.І., секретарем – Гольденберг. Комітету було доручено систематично інформувати робітників заводу про революційні події в Росії, на Поділлі, у повіті. Спілка металістів делегувала своїх представників на збори по створенню ради, які відбулися 25 березня 1917 року на проїжджій частині шосе біля будинку Буяра (зараз там встановлено пам'ятний знак). У присутності великої кількості людей була обрана президія ради робітничих депутатів, до складу якої увійшли від металістів Скомаровський, Мельник, Гольденберг, Бесараба, Іванов [8].

Незабаром рада робітничих депутатів об’єдналася з радою солдатських депутатів [3, с.240]. Об’єднана рада відстоювала елементарні права робітничого населення, добилася запровадження 8-годинного робочого дня спочатку на чавунно-ливарному заводі, а потім на інших підприємствах міста [8].

Органом ЦР був міський виконавчий комітет громадських організацій. Продовжувала діяти міська управа. У першій половині липня 1917 р. у місцевому клубі «Апполо» відбувся мітинг робітничих мас, під впливом більшовиків було прийнята резолюція про недовір'я Тимчасовому урядові [3, с.240]. Влітку 1917 року був створений ревком на чолі з Татарчуком Б.М. та загін Червоної гвардії, який очолив Мельник М.І. [8].

26-27 жовтня 1917 р. більшовики в місті організували мітинги, закликали до боротьби за встановлення радянської влади. Було переобрано Дунаєвецьку раду робітничих депутатів, до складу якої увійшли представники селянських і солдатських комітетів. На початку грудня місто було взяте під контроль військовими формуваннями Центральної ради. У січні 1918 р. влада в місті перейшла до ради робітничих і солдатських депутатів. Згодом місто взяли австро-німецькі частини, покликані на допомогу Центральною радою [3, с. 240].

У період революції і зміни різних форм української державності 1917-1921 рр. будь-який політичний режим не міг втриматися при владі, не здобувши підтримки селянства – суспільної верстви, що складала переважну більшість населення. Забігаючи наперед, можна сказати, що перемога більшовицького варіанту революції була забезпечена саме за рахунок селянства. Разом з тим, у першу чергу червоні орієнтувалися на робітничі маси, оскільки робітки жили досить скромно, часто в злиднях, не мали матеріальних статків, тому були першими ентузіастами революційних змін, водночас, на відміну від робітника – селянин мав землю, майно, тому підняти землероба на боротьбу було важко. Радянське керівництво розуміло, що в умовах, які склалися, без підтримки селянських верств обійтись не можливо,

тому пустило в народ популярні гасла: «Землю народу!), «Заводи, фабрики робітникам!»).

У соціальній структурі Поділля домінувало селянство. 29 квітня 1918 р. Центральну раду було ліквідовано. До влади прийшов гетьман П. Скоропадський. Подільське селянство негативно поставилося до встановлення гетьманської влади, адже уряд Української держави, втілював курс на повернення землі попереднім власникам. Авторитет радянської Росії після проголошення більшовиками в Петербурзі декрету про землю стрімко зростав. [1, с. 273].

Восени в районі Дунаєвець діяв загін О.Бондарєва, партизани відбирали реквізовані німцями хліб, худобу, нападали на солдатів та офіцерів [3, с. 240]. Окремі виступи організовували представники місцевої адміністрації УНР, проте до масової збройної боротьби не доходило [1, с. 279].

У другій половині листопада 1918 р. австро-німецьке військо покинуло край. Владу в Дунаївцях взяла Директорія. На початку 1919 р. до міста прибули дві сотні учасників розгромленого румунськими військами повстання в Хотині. Директорія намагалася використати цю військову силу в боротьбі з більшовицькими формуваннями. Але хотинці разом з селянами почали громити панські маєтки, а 14 квітня допомогли частинам Червоної Армії і партизанам очистити Дунаївці від підрозділів армії УНР, влилися до складу 45-ї стрілецької дивізії під командуванням Й.Е. Якіра.

На початку 1919 р. місто знову зайняли війська УНР, у грудні воно перейшло під владу Польщі [3, с. 240].

У липні 1919 року на терені з’являються підрозділи Української Галицької Армії [6, с.56]. Захоплення червоними військами Смотрича і Мар'янівки 22 липня створило загрозу для 2-го корпусу УГА, який знаходився в районі Дунаївців. Щоб виправити становище, галичани перейшли в контрнаступ [6, с. 57].

10 липня 1920 р. стрілецькі частини 41-ї дивізії та ескадрони Кочубейського кавалерійського полку вибили війська УНР з Дунаївців. У вересні сюди знову повернулися підрозділи армії УНР. У середині листопада 1920 р. в місті було встановлено радянську владу.

Невід'ємною дієвою особою дунаєвецької історії став отаман Петро Болбочан. Із-за своєї прямоти він попав у немилість С. Петлюри. А ще міністри-соціалісти бачили в Болбочанові "майбутнього Бонапарта", нового гетьмана, який зупинить їхні експерименти над українським народом та рішуче відсторонить від влади. Довго стримуючи свою неприязнь до командира Запорозької групи, Симон Петлюра все ж знайшов привід, щоб заарештувати колишнього командувача Лівобережним фронтом Армії УНР і засудити до смертної кари. 29 червня 1919 року на станції Балин вирок було приведено в дію... [5]

Примітки.

1. Лозовий В.С. Ставлення селянства Поділля до гетьманської влади (1918 р.)// Матеріали XI Подільської іст.-краєзн. конф. /Ред. кол.: Завальнюк О.М. (відп. ред.) та ін. - Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – С. 273-280.
2. Ярмошик І.І. Становлення місцевих органів державної влади Волинської губернії в період гетьманату (травень-грудень 1918 року) // Там само. – С. 264-273.
3. Історія місті сіл Української РСР. Хмельницька область. - К: УРЕ, 1971.
4. Михайло Якимович Орловський (1807-1887): Вибрані праці / Упоряд. А. М. Трембіцький, С. М. Єсюнін. – Хмельницький; Кам’янець-Подільський, 2007. – Ч.1.
5. Коваль Р. Ренесанс напередодні трагедії. – К., 2003.
6. Олійник С.В. Українська Галицька армія на території сучасної Хмельниччини // Хмельниччина. Дивокрай. – 2004. - №1. – С. 56-60.
7. http://www.gloriousukraine.pp.net.ua/greathistory-37.htm
8. http://www.auc.org.ua/city/info/history/?sid=166&ln=ua

В.С. Прокопчук,
м. Кам'янець-Подільський

Полковник армії УНР П.Ф. Болбочан

Про військову діяльність полковника армії УНР Петра Болбочана написано чимало. Найперші спогади, потрактування дали учасники національно-визвольних змагань В. Винниченко, Б. Мартос, І. Мазепа, М. Середа, С. Шемет, Я Штендера, В. Верига, Б. Монкевич.[1] Оцінки різні: ті, хто служив з П.Ф. Болбочаном, бачать у ньому зразок відданості українській справі, мудрого військовика, хороброго й винахідливого. Представники державного керівництва, зокрема В. Винниченко, Б. Мартос, навішали йому ярлики анархіста, реакціонера, у такий спосіб віддячуючи за пряму й відкриту критику на їх адресу. Більш помірковану оцінку діяльності полковника дано в „Енциклопедії українознавства": „Болбачан Петро (1883-1919), полк. Армії УНР, здібний організатор і визначний стратег... 9.6.1919 у Проскурові зробив спробу самовільно стати на чолі Запор. корпусу і за вироком Воєнно-Польового суду був розстріляний біля ст. Балин на Поділлі".[2] У роки незалежності з'явилося два глибоких дослідження – монографія В. Сідака, Т. Осташко, Т. Вронської „Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника"[3] та монографія П. Брицького, Є. Юрійчук „Жертва української революції: трагічна доля полковника П. Болбочана".[4] Базуючись на архівних документах, автори глибоко проаналізували життєвий шлях і військову діяльність полковника Болбочана П.Ф., довели відсутність підстав для розстрілу й піддали таким чином науковій і моральній реабілітації його чесне ім'я.

Автор ставить мету висвітити останні сторінки життя полковника Болбочана П.Ф. – україно-творчу діяльність у 1917-1919 рр., зв'язок з нашим краєм, події трагічного для нього червня 1919 року.

Петро Федорович Болбочан – виходець з сусіднього з Кам'янцем-Подільським Хотинського району, народився 5 жовтня 1883 року в с. Гіджеу (нині – с. Ярівка) у сім'ї священика. Послужний список капітана 38-го піхотного Тобольського генерала графа Милорадовича полку в колонці 6-ій „Где воспитывался" фіксує два навчальних заклади: Кишинівську духовну семінарію, де навчався 2 роки, і Чугуївське піхотне юнкерське училище, в якому навчався протягом 1905-1909 рр. Ще в училищі демонстрував українські симпатії, зорганізувавши гурток для поширення рідного слова. Начальник училища полковник Фок заборонив діяльність гуртка, обмежившись стосовно здібного юнкера лиш усною доганою.

У лавах 38-го Тобольського пішого полку, заснованому ще 1703 року, пройшов фронтовими дорогами Першої світової, дослужившись до чину підполковника царської армії й отримавши п'ять бойових нагород, у тому числі – ордени Св. Анни і Св. Станіслава 2 і 3 ступенів кожен. Він командував кулеметним і розвідувальним підрозділами полку, завідував школою прапорщиків, був полковим ад'ютантом-керівником полкової канцелярії, командував запасним полком.[5]

Революційні події 1917 року застали його в нашому краї. Підполковник П. Болбочан відав обозом 5-го корпусу російської армії. Захоплений підйомом національної свідомості, як українець, взявся за непопулярну серед російського корпусного командування справу українізації, намагаючись з офіцерів і солдатів – українців створити окрему національну військову частину. Після тривалих зносин з Генеральним секретарем військових справ Центральної Ради 22 листопада 1917 року був призначений командиром сформованого ним 1-го Українського республіканського пішого полку з 5 тис. бійців. На початку грудня вживав заходів до українізації у всього 5-го корпусу, що дислокувався в Проскурові, заходів, які, на жаль, зазнали невдачі. З одного боку справу зруйнувала вимога комісара Центральної Ради П.Макаренка приймати до українського війська лише тих старшин, що добре володіли українською мовою, з іншого удару завдав Корпусний солдатський

комітет, який видав наказ розпустити Український полк. Болбочан П.Ф. вдався до арешту Комітету і його ближчого оточення, але полк все ж був роззброєний, а казарми підірвані. Вцілілі сили на чолі з командиром і його заступником сотником І. Коржем направились до Києва.[6] Так визначився шлях Болбочана П.Ф. у революцію.

На базі групи, яку привів він до Києва напередодні наступу М. Муравйова, був сформований Республіканський курінь – близько 500 бійців і старшин у складі Сердюцької дивізії. Підрозділ брав активну участь у боях з наступаючим противником. Невдовзі Республіканський курінь був реорганізований у 2-ий Запорізький піший курінь і приєднаний до Окремого Запорізького загону генерала К. Прісовського. У ніч з 8 на 9 лютого 1918 року під час відступу українських військ у с. Гнатівка недалеко Києва відбулася нарада командного складу з метою об'єднання військових частин для спільних дій. Однак С. Петлюра зі своїм гайдамацьким підрозділом відмовився ввійти до складу Окремого Запорізького загону, на що П. Болбочан зауважив С. Петлюрі, що він „зі своїх персональних дрібних мотивів став на перешкоді тому об'єднанню, яке могло врятувати останки української збройної сили від знищення".[7] Звідси бере початок недружелюбне ставлення С. Петлюри до П. Болбочана, яке згодом усугубилося й привело до розправи над прямолінійним полковником.

У Житомирі, де тимчасово осіла Центральна Рада та її уряд, П.Ф. Болбочан очолив губернську військову комендатуру, взявся за наведення порядку. Після визволення Києва окремий Запорізький загін був реорганізований у Запорізьку дивізію під командуванням генерала З. Натієва. У її складі воював Запорізький піший полк П. Болбочана. Під час визволення Полтавщини, Харківщини підполковник Болбочан П.Ф. проявив високі командирські якості, наявність великого бойового досвіду. За його голову більшовицьке командування обіцяло 50 тис. крб., вчинило два замахи, а російські добровольці заочно винесли йому смертний вирок. 6 квітня 1918 року запорожці взяли Харків, а 9 квітня дивізія була розгорнута в корпус, 1-у

Запорізьку дивізію якого очолив П. Болбочан. За таємним усним наказом військового міністра О. Жуковського спеціально виділена зі складу корпусу група військ під командуванням П. Болбочана за період 10-27 квітня 1918 року, випереджуючи 15-у німецьку дивізію генерала фон Коша, з боєм взяла Крим, 24 квітня вступивши у Сімферополь. Однак після німецького ультиматуму за наказом Києва вимушена була повернутися в район Мелітополя.[8]

Під час Гетьманату Запорізький корпус підтримав дії П. Скоропадського, спрямовані на утвердження незалежної Української держави. У своїх „Спогадах" гетьман тричі згадує П.Ф. Болбочана. Свого часу група самостійників запросила його на нараду, де йшлося про виступ проти Порша, який доручалося здійснити „некоему капитану Болбачану". Генерал-лейтенант П.П. Скоропадський тоді порахував П.Ф. Болбочана „совершенно неподходящим".[9] З приходом до керівництва Українською державою, коли німці не могли справитися з більшовицьким наступом на північні України, П.П. Скоропадський направив на Чернігівщину полк з бригади генерала Борковського. У мемуарах згодом підкреслив, що „этот полк дрался очень недурно под командой Болбочана".[10] Врезультаті 5 листопада 1918 року підполковник Болбочан П.Ф. отримав чин полковника армії Української держави. Про його становище й роль у той час свідчить факт неодноразових аудієнцій, які мав П. Болбочан у Гетьмана. Під час останньої зустрічі намагався навернути П. Скоропадського до співпраці з українськими партіями, пропонував очолити повстання проти окупантів, що назріло. Але коли Гетьман не прийняв пораду, Болбочан відверто заявив, що „в разі повстання не буде його підтримувати". Пізніше у „Спогадах" Гетьман зафіксує, що в ході повстання „кроме Киева приходилось отражать наступление полка украинцев, сформированных австрийцами, и Болбочана, шедшего с Харькова".[11] Хід цей був фатальним для гетьманців, роль підрозділів П.Ф. Болбочана в долі повстання – чи не вирішальною.

За Директорії полковник П. Болбочан, а згодом і отаман, що в Армії УНР прирівнювалося до генеральського звання, став командувачем Лівобережного фронту. Відносини з керівництвом Директорії, зокрема – В. Винниченком, складались у Болбочана П.Ф. не кращим чином. Він критикував їх за хитання в бік більшовицької Росії, дезорганізацію місцевої влади, анархію у війську, відсутність підтримки живою силою і озброєнням. І коли Болбочан П.Ф. відступив із Харкова під тиском російських і німецьких сил, потім – із Полтави, його противники, знаючи характер цих відносин, скористалися моментом. 22 січня 1919 р. о 5-ій ранку наближений до С. Петлюри сотник О. Волох – командир Богданівського полку заарештував отамана Болбочана П.Ф. і його штаб. У телеграмі Головному отаману О. Волох повідомив: „Сучасне становище примусило мене заарештувати отамана Болбочана з його штабом і вступити в тимчасове керування Запорізьким корпусом. Арешт був зроблений у зв'язку з невдачами під Полтавою, а також недовір'ям запорізьких військ до нього за орієнтацію на Дон...”[12] Ця виходка сотника була сприйнята С. Петлюрою спокійно. До речі, через п'ять місяців спроба з наказу Державного інспектора М. Гавришика приступити до командування Запорізьким корпусом коштувала Болбочану П.Ф. життя. Але розглянемо хід подій послідовно.

Болбочан П.Ф. відкинув пропозицію відбити штаб і його силою, намагаючись не допустити кровопролиття, і зажадав негайно доставити його до Києва, щоб розібратися в ситуації. 24 січня 1919 року П. Болбочан був доставлений до Києва і перебував під домашнім арештом у готелі „Континенталь” у кімнаті №22. Поруч знаходились апартаменти С. Петлюри, членів уряду, але ніхто „не знайшов часу” прийняти опального отамана. У його київській квартирі, на квартирі родичів був вчинений обшук, вилучено майна, грошей, коштовностей на 90 тис. крб. 26 січня П. Болбочан надсилає Головному отаману С. Петлюрі першого відкритого листа, який характеризує його прямоту, запальність, глибоке вболівання за долю Армії, за долю України: „За що я заарештований? Може за те, що по першому заклику

Директорії енергійно піднявся до повстання і своїми діями рішив судьбу повстання на всій Україні? Може, за мої гучні перемоги? Може за те, що я передбачав, що за повстанням буде анархія і вимагав організованості, а не демагогії і не боявся це Вам в вічі казати... Я требував кинути балачки, проводити міцну владу і діло робити. Я знаю, Києву це було не по нутру..., бо, бачите, всіх діячів може скомпрометувати в очах народу і вони, бідні, можуть свої посади втратити... Скажіть, будь-ласка, що Ви зробили доброго за весь час? Скажіть, чи було хоть одно Ваше розпорядження з самого початку повстання, а не популяризація Вашого імені, що не руйнувало би армію, з чим я боровся весь час?... Ви всі винуваті, бо Ви не можете розбиратися в самих простих життєвих питаннях, а лізете в Міністри, лізете в керівники Великої Держави, лізете в законодавці...”[13] Підстав до арешту, а тим більше суду цього разу не виявилося, окрім однієї – розумних, чесних і відвертих ніколи не любили. Тому й „проковтнув” С. Петлюра виходку О. Волоха, як і цього листа П. Болбочана. Спочатку його направили в Станіславів. У ході кількамісячного перебування під домашнім арештом П. Болбочану поступила пропозиція галичан влитися в їх армію, з чим не погодився Головний отаман. Галичани дали йому повноваження і засоби для формування в районі Мікулин-Скала військових загонів. Але наступ поляків завадив здійсненню і цих повноважень. Зі Ставкою П. Болбочан переїхав до Тернополя, зустрівся з С. Петлюрою і отримав пропозицію відбути до Італії для формування з військовополонених українців українських підрозділів. Перед від’їздом до Італії вирішив попрощатися із запорожцями, які кликали його до себе. 6 червня 1919 р., у день визволення Проскурова військами Запорізького корпусу, через Волочиськ прибув до міста. А далі справи розгорталися блискавично, некеровано і фатально для отамана Болбочана П.Ф. Наведемо хроніку подій:

7 червня

◆ У Проскурові, у ресторані, відбулася зустріч з комдивом Осмоловським, державним інспектором Гавришком, командирами полків Зельницьким, Дьяченком та ін.

◆ Цього дня зібрання полковників Запорізької групи військ Дієвої армії УНР звернулося до державного інспектора М. Гавришка із заявою: „... Рішуче вимагаємо аби на нашу групу був негайно призначений от. Болбочан – людина чисто військова, це наше вимагання ми будемо підтримувати усіма маючимися в наших руках засобами”.[14]

◆ Державний інспектор Запорізької групи полковник М. Гавришко листом за номером 45 звернувся до командуючого цією групою військ отамана В. Сальського: „Аби спасти єдину надію України запоріжців від розвалу на підставі §1 закона від 13 травня с/р про Державну Інспектуру я цим пропоную Вам негайно здати свої обов’язки отаману Болбочану, а щоб уникнути неізбіжного кровопролиття, наказую Вам не перечити наказам командуючого військами групи Отамана Болбочана, позаяк Ви мною усуваєтесь з займаної Вами посади”.[15]

◆ Листом Ч. 46 Державний інспектор М. Гавришко наказав П. Болбочану „... негайно вступити в командування військами Запорожської групи”.[16]

◆ Листом Ч. 47 М. Гавришко доповів Головному отаману Армії УНР про віддані ним накази: „Доношу, що сьогодня до мене, як представника державного уряду, звернулися полковники полків дорученої моїй інспектурі Запорожської групи з заявою, копію якої додаю... Аби охоронити армію від розпаду, призначив отамана Болбочана Командуючим Запорожською групою, до якого козаки та старшини відносяться з великою любов’ю і кожний гаразд життя за його положити... Війська впевнені, що у Вас залишиться таке ж відношення до них як і раніш і ви їм ствердите це призначення”.[17]

8 червня

◆ О 7-ій ранку В. Сальському було вручено наказ державного інспектора М. Гавришка.

◆ О 9-ій до штабу в готелі „Венеція” на Олександрійській вулиці (нині - Проскурівська) прибув отаман Болбочан, а з ним начдив 7-ої дивізії Осмоловський, кінний полк, інші підрозділи, оркестр. У цей час 6 і 8 дивізії вели бій між Проскуровим і ст. Богданівкою. Відбулися переговори про передачу командування. В. Сальський не згоджувався, зателефонував у Чорний Острів, де знаходилася Ставка, і отримав усний наказ Головного отамана С. Петлюри почекати приїзду Головного державного інспектора Кедровського.

◆ Біля 15-ої після переговорів з Кедровським Болбочан покинув штаб.

◆ Увечері Кадровський мав зустріч з полковниками, які підписали звернення про призначення П. Болбочана, і отримав запевнення, що вони „... будуть виконувати накази вищого командування”.[18]

9 червня

◆ Отаману В. Сальському, командувачу Запорізької групи військ, надійшла телеграма Головного отамана С. Петлюри. У ній зазначалося: „Сьогодні вранці Державний інспектор Запоріжської групи Гавришко самовільно і незаконно усунув з посади Командуючого Запоріжською групою Отамана Сальського, призначивши на його місце Балбачана... Пан Гавришко мною усовується з посади Інспектора з відповідальністю перед судом за зроблений ним злочин, Отаман Сальський ... залишається і надалі Командуючим ... Рахуючи вчинок Балбочана, як самовільний захват власти, я призначаю слідство над ним, наказуючи йому негайно прибути до Ставки”.[19]

◆ Цього ж дня Головний отаман підписав наказ Ч.70256, яким оголосив П.Болбочана і М. Гавришка поза законом, і наказав начальнику

контр- розвідувального відділу штабу Дієвої армії УНР полковнику М. Чебтаріву заарештувати їх.[20]

10 червня

- У рапорті Головному отаману С. Петлюрі начальник розвідувального відділу штабу Дієвої армії УНР полковник М. Чеботарів доповів, що „... при активній допомозі другої сотні Дорошенківського полку Запоріжської дівізії арештован між 11-ою і 12-ою годиною сего місяця Отаман Болбочан, який під охороною направляється в Чорний Остров в розпорядження Штабу армії Дієвої”.[21]

- Наказний отаман О. Осецький наказом Ч.207 для розгляду справи отамана П. Болбочана призначив надзвичайний суд у складі голови – осаула Клима, коменданта штабу Дієвої армії, секретаря – хорунжого Лінкевича, членів – сотника Вербицького, сотника Бартоша, ройового півсотні Гусака, слідчого Подільського, прокурора Певного, оборонця – рядового козака Дідуха.[22]

- Об 11 год. 15 хв. у Чорному Острові розпочався суд над П. Болбочаном, який з перервою на 2 год. тривав до 20 год. 20 хв. Вирок гласив: „Отамана Болбочана Петра за єго злочинну акцію, завдяки якій сталась дезорганізація військ УНР ведучих наступ, позбавити усіх прав стану і покарати смертю через розстріл...”[23]

- Маючи можливість протягом 6 годин після оголошення вироку просити помилування, П.Ф. Болбочан звернувся листом до Наказного отамана О. Осецького. Він просив помилування, вважав, що „не такий я виновний, аби нести таку сувору кару”, або „о зменшенні суворої кари”, заявляв про готовність служити навіть простим козаком. Просив прийняти і вислухати. На тексті листа О. Осецький поставив резолюцію: „Негайно. Штаб армії Дієвої. Представити на догляд п. Головному Отаману прохання отамана Болбочана. 11.VII. 1919 р. Отаман Осецький”.[24]

11 червня

- Наказний отаман О. Осецький надіслав листа Міністру юстиції А. Лівицькому й повідомив, що при розгляді справи отамана Болбочана виявилося, що в подіях замішані цивільні, і просив призначити нове слідство (що зупиняло виконання вироку - ВП), допитати П. Болбочана. Міністр дав розпорядження заступнику голови державної слідчої комісії В.В. Лихопою негайно допитати Болбочана.[25]

12 червня

- У війська пішов наказ Ч.210, в якому Наказний отаман О.В.Осецький повідомив суть справи і своє рішення «затвердити засуд надзвичайного військового суду, присудившого Отамана Болбочана до смертної кари через розстріл» й попередження «що всяка спроба самочинного захоплення військової влади і руйнування фронту буде безпощадно каратися».[26]

- Член Державної слідчої комісії Лихничий у Чорному Острові допитав знову П.Ф. Болбочана. Зламаний Петро Федорович показав, що ще в Станіславові в гуртку, який фактично очолював Шемет, велася мова про виступ проти уряду, перебрання влади, у чому він, П.Болбочан, мав зі своїм Запорізьким корпусом зіграти вирішальну роль. При цьому добавив: «Але я всім зазначив, що проти Головного Отамана я не виступлю, і так і зробив».[27]

15 червня

- Запорожці знову звернулися листом на захист П. Болбочана: «Ми, запорожці, по старому історичному звичаю обібрали нашим командуючим старого запорожця отамана Болбочана, якого від нас в м.Кременчузі вирвано було … Отамана Болбочана ніхто не має права одірвати від нас, бо він є наш старий працьовник, людина освічена і

заплямованість його честі не доказана. Хай буде над ним самий строгий контроль, але працю продовжувати він мусить і повинен».[28]

17 червня

- Зважаючи, що рядовий козак ролі адвоката на суді не виконував, а лише числився, П. Болбочан звернувся до О. Осецького «допустити до розгляду моєї справи, яко оборонця, полковника Наркевича».[29]

26 червня

- Наказний отаман звернувся листом до начальника канцелярії Головного отамана: «Прохаю повідомити, чи не буде яких-небудь розпоряджень від п. Головного Отамана по справі Петра Болбочана, маючи на увазі два прохання Болбочана на ім'я п. Головного Отамана… По одержанні відповіді, що таких розпоряджень не буде, ділу буде дано дальший хід». Того ж дня канцелярія письмово повідомила: «… Відповіді Головний Отаман давати не буде». На цьому ж документі О. Осецький поставив резолюцію: «Наказую негайно виконати вирок суду по ділу Петра Болбочана від 10 червня 1919 р.»[30]

30 червня

- Листом на адресу голови суду при Штабі Дієвої армії комендант Ставки осаул Клим доповів: «Вирок згаданого (відносно отамана П. Болбочана – ВП) виконано 28 червня 1919 року в 22 годині на станції Балін».[31]

Скупі рядки документів не можуть передати того, що пережив і переніс улюбленець фронтовиків, особливо – запорожців, отаман Болбочан П.Ф. У 20-х числах червня 1919 року Ставка перебувала неподалік Кам'янця-Подільського у вагонах, на колесах. За штабними вагонами тягли й арештантський, набитий отаманами, полковниками, власне – старшинами

Дієвої Армії. За спогадами багатьох сучасників планувалася не одна спроба визволити Петра Федоровича. Полковник П. Дяченко підготував ударну групу старшин, яка мала вчинити напад на станцію Балин. Але без згоди ув'язненого ніхто не наважувався на цей крок. На всі пропозиції, як згадував С. Цап, він відповідав: «Не бажаю і не дозволю, щоб через мене розвалився фронт, пролилася даремно кров і прийшов кінець Україні».[32] Болбочана П.Ф. жорстоко катували. «У часі перебування Болбочана в Балині, крім усіх інших тортур, його два рази водили на розстріл…, викопували яму й екзекуційна чота стріляла в нього сліпими патронами (набоями без куль)». «В арешті його страшенно мучили, – зазначає невідомий автор статті, спираючись на свідчення близьких та рідних отамана, - сусіди, як і його жінка, яка шукала за ним, чули його крики з того вагону, в якім він був замкнений…, його вже божевільного тайно вбито під вагоном…»[33]

Невинна людина, патріот, що зробив для України так багато в самий відповідальний переломний період, не міг нормальним розумом сприйняти жорстокість і безглуздя, яке чинилося за мовчазної згоди С. Петлюри. Він був і фізично, і психічно зламаний. «Стан, в якому вже перебував полковник Болбочан, - писав сотник С. Цап, - примусив припинити вже справу його визволення з «в'язниці на колесах», бо ж це не принесло б жодної користі… - полковник Болбочан вже був мертвий духовно і фізично, скалічений на душі й тілі».[34]

В останні дні свого життя секретар державної слідчої комісії, що займалася справою П. Болбочана, Я. Кривицький, розкаюючись і в такий спосіб знімаючи гріх з душі, у лікарні надиктував своєму лікарю сповідь про останні дні, фізичні й психічні муки П. Болбочана, про його смерть від руки начальника контррозвідки полковника М. Чоботаріва. Він твердив, що півчота стрільців з охорони двічі відмовилася стріляти і «тоді розлючений начальник охорони Чоботарьов (соціал-демократ-марксист) добув нагана і двічі вистрелив полковнику Болбочанові в голову, по тому вхопив агонізуючого за комір і поволік, копаючи ногами, до ями…»[35]

Розстріл П.Ф. Болбочана викликав широкий резонанс і негативну реакцію в українських колах. 6 липня 1919 року група старшин, підстаршин і козаків різних частин Запорізької групи передала В. Сальському заяву з вимогою «негайної ревізії процесу над страченим Болбочаном» й передання до суду Міністрів і «всіх осіб, що спричинилися до мордування й ганебного замучення Болбочана». Посол УНР в Австрії В. Липинський засудив цей вчинок, заявив, що уряд УНР «став виразно на шлях партійного терору», і на знак протесту подав у відставку.

1920 року в Україні було засновано Товариство запорожців імені полковника П. Болбочана, діяльність якого особливо розгорнулася у вигнанні. Першим головою Товариства став полковник І. Дубовий, командир 1-ої Запорізької стрілецької бригади, заступником – підполковник С. Зощенко, командир 1-ої Запорізької гарматної бригади. Центральна управа базувалася в Парижі, філії – у Франції, Німеччині, Чехословаччині, Маньчжурії, Америці, Канаді. У Польщі, де дислокувався уряд УНР в екзилі, діяльність Товариства була заборонена. 29 червня 1921 року після таємної панахиди «по убієнному воєнові Петрові» сам С. Петлюра прибув у табір інтернованих у Вадовицях. Була проведена серія допитів, колишнього Державного інспектора Запорізької групи полковника М. Гавришка побито і разом з іншими організаторами панахиди відправлено до карного табору в Домб'є…» На процесі в справі С. Шварцбарта, який вбив С. Петлюру, М. Гавришко був запрошений адвокатом убивці, як свідок. Гавришко, як і багато інших колишніх старшин Дієвої армії УНР, «були загнані до більшовиків» самим Головним отаманом та його оточенням.[36]

13 квітня 1934 року в Празі на спеціальному засіданні Товариства були розглянуті наявні документи у справі П. Болбочана, заслухані повідомлення свідків і таким чином здійснена спроба офіційно омити чесне ім'я полковника П. Болбочана…

Пройшли роки. З Українською незалежністю відкрилися архіви, доступ до закордонних джерел, до нащадків повертається правда про українських

героїв. У серпні 2005 року за підтримки фонду імені Євгена Чикаленка на ст. Балин у Дунаєвецькому районі на Хмельниччині неподалік обеліска загиблих односельчан з'явилася гранітна плита з надписом: «Біля цього місця 28 червня 1919 року трагічно загинув визначний український воєначальник полковник Петро Болбочан». А далі – рядки з його першого відкритого листа С. Петлюрі: «Ми перед батьківщиною свій обов'язок виконали чесно. Як хто нас буде в чім-небудь обвинувачувати, хай зробить це той, хто більше нас зробив для батьківщини…

П. Болбочан, 10 січня 1919 р.»[37]

Примітки:

1. Винниченко дВ. Відродження нації (Історія української революції, марець 1917 р. – грудень 1919 р.). – К., 1990. – Ч. III; Мартос Б. Болбочан й Оскілко: Спогади. – Мюнхен, 1958; Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. – К., 2003; Середа М. Отаман Болбочан // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Березень; Шемет С. Полковник Петро Болбочан (замітки до історії Запорожського Корпусу 1917-1919 рр.) // Хліборобська Україна (Відень). – Кн. 4. – 1922/23; Штендера Я. Засуджений до розстрілу. – Л., 1995; Верига В. Визвольні змагання в Україні, 1914-1923 рр.: У 2-х т. – Т.1. – Л., 1998; Монкевич Б. Похід Болбочана на Крим. – Нью-Йорк, 1956.
2. Енциклопедія українознавства: Перевид. в Україні. – Л., 1993. – Т.1. – С.152.
3. В. Сідак, Т. Осташко, Т. Вронська. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника: Наук. видання. – К.: Темпора, 2004. – 416 с.: іл.
4. Брицький П.П., Юрійчук Є.П. Жертва української революції: трагічна доля полковника П. Болбочана. – Чернівці: Знання, 2006.
5. Центральний державний військово-історичний архів Російської Федерації. – Ф.409. – Оп.1. – Спр. 160429. – Арк. 1-14зв.
6. В. Сідак, Т. Осташко, Т. Вронська. Вказ. праця. – С.10-11.
7. Брицький П.П., Юрійчук Є.П. Вказ. праця. – С.14.

8. Там само. – С.24-29.
9. Скоропадський П.П. Спогади. – Київ; Філадельфія, 1995. – С.102.
10. Там само. – С.296.
11. Там само. – С.318.
12. В. Сідак, Т. Осташко, Т. Вронська. Вказ. праця. – С.59.
13. Там само. – С.195.
14. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.2279. – Оп.1. – Спр.3. – Арк. 17.
15. Там само. – Ф.3810. – Оп.1 – Спр.2. – Арк. 69-69зв.
16. Там само. – Ф.2279. – Оп.1 – Спр.3. – Арк. 16.
17. Архів С. Цапа (СГД). – Спр.3. – Арк160.
18. ЦДАВО України. – Ф.2279. – Оп.1. – Спр. 3. – Арк. 24-29.
19. Український козак. – 1919. – Ч.4. – 11 червня.
20. ЦДАВО України. – Ф. 2279. – Оп.1. – Спр. 3. – Арк. 15.
21. Там само. – Арк. 20.
22. Там само. – Арк. 22.
23. Там само. – Арк. 13-13 зв.
24. Там само. – Арк. 14-14 зв.
25. Там само. – Ф.3810. – Оп.1. – Спр.2. – Арк. 28.
26. Архів С. Цапа (СГД). – Спр.3.
27. ЦДАВО України. – Ф.3810. – Оп.1. – Спр.2. – Арк. 16-21.
28. В. Сідак, Т. Осташко, Т. Вронська. Вказ. праця. – С.147.
29. ЦДАВО України. – Ф.2279. – Оп.1. – Спр.3. – Арк. 6.
30. Там само. – Арк. 10.
31. Там само. – Арк. 8.
32. Архів С. Цапа (СГД). – Спр.1. – Арк.181.
33. В. Сідак, Т. Осташко, Т. Вронська. Вказ. праця. – С.136.
34. Архів С. Цапа (СГД). – Спр.1. – Арк.181.
35. В. Сідак, Т. Осташко, Т. Вронська. Вказ. праця. – С.152.
36. Там само. – С.156.

37. Інформацію про встановлення меморіальної плити полковнику Петру Болбочану й мітинг з цієї нагоди помістили газети „Голос України” та „Дунаєвецький вісник” за 18 серпня 2005 року.

П.П. Гай-Нижник,
м. Київ

Шатава – місце зародження військово-повітряних сил української галицької армії

У передчас вибуху революційних подій в Російській імперії до складу Подільської губернії[1] входило дванадцять повітів, в межах яких (за останнім на той час переписом від 1897 р.) налічувалося 7 тисяч 207 населених пунктів, у тому числі 17 міст і 120 містечок з населенням у 3031513 чоловік. Одним з таких невеличких подільських населених пунктів було село Шатава (нині Дунаєвецького району Хмельницької обл.).

Розташована у вигідній торговельно-економічній і військово-стратегічній місцевості (контроль над перевалом через Товтри в напрямкові Кам'янця-Подільського й зливу Збруча з Дністром), до того ж у безпосередній близькості до Кам’янецької твердині з виходом шляхів на тогочасні Румунію та Австро-Угорщину, Шатава завжди розглядалася як важливий прикордонний населений пункт Західного Поділля, Це й зумовило її місце в складних військово-політичних перепетіях початку XX століття. Одним з невідомих епізодів історії подільської землі взагалі й

Подільську губернію з центром у Кам'янці-Подільському, як українську адміністративно-територіальну одиницю Російської імперії кінця XVIII - початку XX ст., було створено відповідно до царського Маніфесту від 12 грудня 1796 р. До її складу увійшли Кам'янецький, Ушицький, Вербовецькнй, Грудецький, Зіньківський, Летичівський і Проскурівський повіти. На початку 1917 р. адміністративно-територіальний поділ губернії складали дванадцять повітів: Балтський, Брамлавський, Вінницький, Гавсинський Кам'янецький, Летичівський, Латинський, Могилівський, Ольгопільський, Проскурівський, Ушицький, Ямпільський.

[1]

Шатави зокрема в бурхливій круговерті українських національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. були її роль і місце в обороні Західної України від польських окупантів та зародженні вітчизняних військово-повітряних сил у 1918 році.

Осінь 1938 року в Західній Україні була порою надій українського народу на скоре пришестя довгочеканої свободи і об'єднання в єдиній соборній і ні від кого незалежній державі у Великій Україні. Розвал Австро-Угорщини в жовтні та факт існування на схід від Збруча Української Держави надавав наснаги і віри у скоре вивільнення всієї етнічної української землі від чужоземного панування. Центральні держави терпіли поразку в світовій війні, а Вільсонова декларація обіцяла національне самовизначення народам Європи. За таких умов і сподівань розпочалася підготовка лідерами національного руху в українських землях Австро-Угорської імперії до перебрання влади в свої руки, акції що здобула в історії назву "листопадовий зрив" і по якій згодом постала Західно-Українська Народна Республіка, Невдовзі ж розпочалася чергова польсько-українська війна. Вже тоді від уряду ЗУНР у Львові до Гетьмана Павла Скоропадського було надіслано кількох делегатів з проханням допомогти брзтам-українцям в боротьбі з поляками.

З огляду на міжнародну та внутрішнью ситуацію, що склалася на той момент для Гетьманату, П.Скоропадський не міг відверто стати в оборону Західної України силовими заходами. Проте нелегально . ним було надано для Української Галицької Армії кілька мільйонів готівкою й кількадесят вагонів військового майна, цукру – на той час найліквіднішого продукту і найціннішої валюти. Спрямовано було в західно-українському напрямі і бойовий панцерник з набоями. Крім того, Гетьман дозволив добровольцям вільно, але знову ж таки „нелегально”, перебиратися на допомогу Українській Галицькій Армії. Він також наказав Січовим Стрільцям ніби-то самовільно з Білої Церкви вирушити в допомогу галицькому війську для

боротьби з поляками. Проте стрільці відмовилися, від подібної акції, а згодом виступили на боці Директорії в авангарді повстання проти Гетьмана.

Серед вищенаведеної допомоги ЗУНР з боку Гетьманської України була надана ще одна – особлива допомога. Першого листопада 1918 року організатори львівського перевороту доручають старшині Начальної Команди Української Галицької Армії Дмитрові Кренжаловському виїхати до Києва і дізнатися, чи не міг би Гетьман П.Скоропадський допомогти УГА в заснуванні її військово-повітряних сил. Відомостей чи документів з цього приводу зберіглося одиниці, в основному – спогади безпосередніх учасників цієї акції, і, зокрема, спогади самото Д.Кренжаловського, що були видруковані в календарі "Український інвалід" за 1937 рік під заголовком "Перший Летунський Полк УГА". А місцем зародження збройно-повітряиих сил Української Галицької Армії з волі Гетьмана П.Скоропадського стало подільське село Шатава, що поблизу Кам'янця-Подільського,

Прибувши до Києва, Д Кренжаловський відвідав свого знайомого - директора щойно заснованого державного театру Миколу Садовського, якому і розповів про причину приїзду. Невдовзі М.Садовський влаштував Д.Кренжаловському відвідини міністра закордонних справ Д.Дорошенка. Проте, справи такого гатунку вирішувати міг лише сам П.Скоропадський, і Д.Дорошенко влаштував аудієнцію делегату з Галичини у Гетьмана. Вислухавши прохання західних українців, Павло Скоропадський пообіцяв зробити все, що тільки буде в його силі, зазначивши, що „це загальноукраїнська справа".

За кілька днів по розмові з Гетьманом до Д. Кренжаловського прибув полковник армії Української Держави Борис Губер і повідомив, що П.Скоропадський наказав йому (Б. Губеру) очолити летунську сотню, яка розташовувалась в Одесі, й що саме ця сотня стане першою початковою військово-повітряною допомогою Української Держави війську ЗУНР. Як свідчив згодом полковник Б. Губер, Гетьман наказав перебазувати

летунський підрозділ з Одеси до Шатави і там очікувати подальших наказів зі Львова.

Наприкінці листопада – початку грудня 1918 року летунська сотня вже була розташована в Шатаві. Таким чином с. Шатава стало місцем зародження летунських (авіаційних) бойових сил УГА, першим командиром яких став полковник Б. Губер, а фактичним засновником Летунства Української Галицької Армії – сам Гетьман Павло Скоропадський. Варто відзначити, що на час перельоту літаків до Шатави в Центральній Україні вже розпочалося антигетьманське повстання, проте Гетьман не залучив тієї сотні проти повстанців, а залишив її для потреб галицьких українців.

Тим часом у перші дні грудня 1918 року до Шатави прибула Начальна Команда Летунської Сотні в складі, полковника Б.Губера, полковника князя Канукова, хорунжого Хазбулата-Канукова, поручника Шеремешиського, сотника Евського та сотника Булатова. Тоді ж на служби до Шатави прибули ще шість підстарших та дев'ять стрільців. Згодом летунська сотня, сформована в Шатаві для УГА, вступила у бої проти поляків. Старшини, що з шатавських ланів вилетіли на захист української справи, переважно за своїм походженням були неукраїнці, які стали героями України, бо більшість з них знайшла звитяжну смерть у лавах Української Галицької Армії.

Невеличке у ті часи подільське село Шатава, завдяки розпорядженню Гетьмана Павла Скоропадського і лицарській боротьбі стрілецтва Галицької Армії за волю і незалежність своєї Батьківщини, стало відтоді не лише місцем зародження Першого Летунського Полку Української Галицької Армії ЗУНР, а й ще одним символом єдности, нерозривности й державної соборности Українського Народу.

Література:

Вислоцький І. /. Гетьман Павло Скоропадський в освітленні очевидців. – Торонто: Вид-во „Український робітник”, 1940.

Войнаренко О. З Гетьманських часів: Спогади самовидця з року 3918. – Детройт: Накладом Жіночого відділу Української Гетьманської Організації, 1950.

Гай-Нижник П. Перша летунська сотня Української Галицької армії // Батьківщина (Київ). – 1998. – № 1778, – Вересень. – С. 4.

Енциклопедичний довідник Великої Жовтневої соціалістичної революції. – К., 1977, Кренжадовськиій Д. Перший Летунський Полк УГА // Український Інвалід: Календар на 1937 рік,

Назарук О. Рік на Великій Україні. Спомини з української революції. – Відень, 1920.

Середа М Сторінка з історії визвольної боротьби // Літопис Червоної Калини. – 1931. – №34.

IV. ДУНАЄВЕЧЧИНА В 20-30-і РР.

Олійник Ю.В.,
м. Хмельницький

Соціально-економічна характеристика Дунаєвеччини у 20-х рр. XX ст.

Дунаєвеччина з огляду на її географічне розташування завжди перебувала у вирі соціально-економічних, політичних подій. Виключенням не стали й 20-ті роки XX ст. – час становлення радянської влади, формування нового адміністративного устрою, партійного та радянського апарату, розбудови промисловості, початку колективізації. Метою нашої розвідки є дослідження окреслених проблем.

Протягом грудня – січня 1921р. у населених пунктах Дунаєвеччини налагоджується робота органів радянської влади. У 1921-1922 рр. територія Дунаєвеччини, як і в часи Російської імперії, продовжувала залишатися в складі Ушицького та Кам'янецького повітів. 1923 року внаслідок адміністративної реформи були ліквідовані повіти та введені нові адміністративні одиниці – округи. До складу новоствореної Кам'янецької округи увійшли 17 районів та 238 сільських рад. Площа округи склала 5559,6 км^2, в ній проживало 549,199 чоловік. Серед усіх 42 округ по площі вона займала 40, по кількості населення – 20, по кількості районів – 13 місця. Найбільшими містами в окрузі були Кам'янець-Подільський та Дунаївці (8,6 тис. чоловік).

1928 року відбулося укрупнення районів. З території, яка сьогодні входить до складу Дунаєвеччини зникли Маківський та Миньковецький райони. По окрузі ліквідації підлягали ще Зіньковецький, Жванецький та Лянцкорунський райони. Завдяки укрупненню видатки бюджету скоротилися на 100 тис. крб., а витрати районних виконкомів з 99 коп. на душу населення

до 89 коп. На території Дунаєвеччини в 20-х рр. діяли Дунаєвецький (у складі 36 сільських рад), Маківський (16 сільських рад), Миньковецький (25 сільських рад) та Смотрицький (18 сільських рад) райони [1, 15]. Найвища густота населення була у Дунаєвецькому районі – 109,6 чоловік на км^2, найменша – Маківському – 83,4 чоловіка на км^2 . В середньому по окрузі на км ^{2} проживало 91,1 чоловік [1, 23]. У створених районах проживала наступна кількість населення. (див. таблицю)

Назва району	Площа	Населення	Густота насел.	Кількість с/рад	Кількість селищ	Разом рад	Кількість населення на с/раду
Дунаєвецький	353,0	38687	109,6	19	1	20	1934
Маківський	346,0	288856	83,4	16	–	16	1803
Миньковецький	382,7	34781		90,9	2	25	1391
Смотрицький	2081,9	29536	104,8	16	–		1846

На території, яка на даний час входить до складу Дунаєвецького району в 20-х рр. працювала наступна кількість навчальних закладів (див. таблицю) [1, 23].

Назва району	Шкіл Іст.	Семирічок	У них персоналу	Населення на школу	Навантаження на одного учителя
Дунаєвецький	53	5	130	1104	467
Маківський	21	1	45	1255	641
Миньковецький	29	1	52	1159	669
Смотрицький	23	3	59	1473	649

Отже в Дунаєвецькому районі діти шкільного віку навчалися в 58 освітніх закладах, Маківському – 22, Миньковецькому – 30, Смотрицькому – 26. Найбільша кількість населення на одну школу була в Смотрицькому районі – 1473, найменша – у Дунаєвецькому – 1104. Найбільше навантаження на вчителя було в Миньковецькому – 669, найменше – у Дунаєвецькому –

467. У середньому на одну школу в окрузі припадало 1234 осіб та 608 учнів на одного вчителя.

Розвивалась і медична галузь. Якщо до революції в Дунаївцях працювало дві лікарні на 21 ліжко [2, 239], то в Дунаєвецькому районі на середину 20-х рр. було 5, у Маківському – 2, Миньковецькому – 2, Смотрицькому – 1 медична устана. Кількість ліжок, чисельність медичного персоналу розкриває таблиця [3,26].

Назва району	Лікарень	Ліжок	Амбулаторій	Лікарів	Фельдшерів
Дунаєвецький	2	40	3	10	16
Маківський	–	–	2	2	3
Миньковецький	1	15	1	3	5
Смотрицький	1	10	–	2	2

У середньому на одне медичне ліжко в Дунаєвецькому районі припадало 1517 осіб, Миньковецькому – 2319, Смотрицькому – 3831. Відповідно до статистичних даних один лікар обслуговував у Дунаєвецькому районі – 6070 осіб, Маківському – 14428, Миньковецькому – 11593, Смотрицькому – 19157. На одного працівника з числа середнього медичного персоналу приходилося в Дунаєвецькому районі – 3794 особи, Маківському – 9616, Миньковецькому – 6956, Смотрицькому – 19157.

Межування та сусідство з прикордонними районами Дунаєвецького, Маківського, Миньковецького та Смотрицького районів обумовило пролягання через їх території нелегальних шляхів перетину кордону та наявності чималої кількості контрабандистів. Один з нелегальних маршрутів проходив через Дунаївці – Нову-Ушицю –Зіньків –Калюс. Кордон нелегали переходили групами у складі від 10 до 30 осіб. Пунктом збору на цьому маршруті були Дунаївці.

Промисловий потенціал регіону протягом десятиріччя складали націоналізовані чотири державних текстильних фабрики (Дунаєвецький кущ суконних фабрик, з 1923 р. – “Дунсукно”), Маківський цукровий завод,

майстерні по виготовлення шинельного сукна, електростанція, ливарно-механічний завод, дрібні ремісничі майстерні. 1924 року з чотирьох текстильних фабрик працювало лише дві, у їх штаті було 207 працівників. Робітники працювали вахтовим методом (по два тижні). Протягом червня 1924 року вони виробили 180 відрізів нефарбованої матерії та 250 відрізів фарбованої [4,48].

На Маківському цукровому заводі було 70 працівників. З метою стабільного забезпечення виробничого процесу сировиною, робітники вирощували цукровий буряк на 360 дес. землі та уклали договір на її вирощування з господарствами сіл Макова, Шатави, Гниловодів тощо.

Активні зміни відбувалися на селі. З 1922 р. розпочалося створення колективних господарств. До кінця грудня 1922 р. в Кам'янецькій окрузі було створено 12 колгоспів, до квітня 1923 р. планувалося створити ще 40-50. На перше травня 1923 р. в окрузі працювало 38 колгоспів, до них увійшло 916 селянських господарств, 1389 працездатних осіб та 322 непрацездатних. Колгоспами оброблялося 1285 десятин землі. У залежності від економічного стану вони поділялися на незаможні – 27 колгоспів, середні – 4, змішані – 3, робітничі – 4.

Серед колективних господарств переважали комуни, сільськогосподарські артілі, товариства по спільній обробці землі. У середині 20-х у Дунаєвецькому районі створено 2 артілі, Смотрицькому – 1, Маківському – 2, Миньковецькому –3 та одна комуна [5, 1]. Одним з перших в регіоні створено в Балині сільськогосподарське товариство "Сільгосподар". 1924 року його члени обробляли землю та вели виробничу діяльність не тільки на території Балина, а й Залісців, хутора Балинівка [6,124].

Окружний, районні та міські виконавчі комітети включилися в реалізацію політики "коренізації". Одним з її напрямків було створення національних сільських рад. Так, у Дунаєвецькому районі виникли одна єврейська та п'ять польських сільських рад. Дунаєвецька єврейська селищна рада 1931 року нараховувала 7782 чоловік [7, 128]. У Маківському районі

працювала польська, а у Миньковецькому – три єврейські та дві польські сільради.

Так у 20-х закладались основи економічного та соціального потенціалу на засадах загальнонародної власності.

Примітки.

1. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХмО). – Ф. Р-387. –Оп.1. –Спр.1124.
2. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область / Редкол.: М.Мехеда, Ю. Гаврик, Д.Галай та ін. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії академії наук УРСР, 1971. –С.239.
3. ДАХмО. –Ф. Р-387. –Оп.1. –Спр.1124. –Арк.26.
4. Там само.–Ф. П-3. –Оп.1. –Спр.90. –Арк.48.
5. Там само.–Спр.46. –Арк.1.
6. Щур О.Т. Сторінки історії кооперативного руху на Дунаєвеччині // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Зб. наук.-краєзн. праць / Редкол.: Прокопчук В.С., відп. ред. та ін. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: КПДПУ, ІВВ, 2000. – С.124-126.
7. Нестеренко В. Етнонаціональні процеси на Дунаєвеччині в 20-ті роки ХХст. // Там само. – С.128-130.

І.В. Рибак
м. Кам'янець-Подільський

Дунаєвеччина в "Матеріалах до опису округ УСРР"

У 1926 р. Центральне статистичне управління УСРР видало серію статзбірників про округи України, зокрема і Поділля. У "Матеріалах до опису округ УСРР. Кам'янецька округа" знаходимо чимало даних про Дунаївці і однойменний район. До складу останнього входило 17 сільрад, 48 населених

пунктів, з них 13 – складалося з одного двору, 7 нараховували від 2 – 25 дворів, 2 – 26 – 50, 3 – 51 – 100, 15 – 101 – 300, 8 – більше 300.[1] У районі проживало 39317 мешканців. На квадратний кілометр припадало 119,1 жителів, що ставило його в один рівень з густонаселеними країнами Західної Європи. Варто зазначити, що за щільністю населення Дунаєвецький район посідав перше місце в Кам'янецькому окрузі. Безпосередньо в Дунаївцях на 1 січня 1926 р. проживав 7541 житель з них 3595 осіб чоловічої і 3946 жіночої статі. До речі, на 15 березня 1923 р. у Дунаївцях мешкало 5992, тобто за три роки населення міста зросло на півтори тисячі осіб. Отже, спостерігався досить високий природній приріст населення. Вікова структура мешканців Дунаєвеччини відносилося до так званого прогресивного типу, для якого був характерний низький відсоток старших поколінь віком понад 50 років – 12,41 %, дуже високий процент дітей віком до 14 років – 38,35 % і значна кількість продуктивних груп населення віком від 15 до 49 років – 49,24 %. Населення Дунаївців у національному відношенні було таким: 78,32 % складали євреї, 10,25 % - українці, 4,32 % - німці, 4,01 – росіяни, 2,85 % - поляки, 0,03 – білоруси, 0,07 – вірмени, 0,02 – молдовани, решта – інші національності. 29,27 % населення Дунаєвець було самодіяльним, з них 35,09 % - робітники, 18,32 % службовці, решта – торгівці, кустарі тощо.[1]

У Дунаєвецькому районі нараховувалося 30 трудшкіл I-IV групи, у них навчалося 1878 учнів, з них 692 дівчини, дві семирічні школи, контингент учнів складав 714 учні, з них 375 дівчат. У тому числі в Дунаївцях було 2 трудшколи I-IV групи, де навчалося 94 учні, з них 49 дівчаток, 2 семирічки відповідно 724; 375. Варто зазначити, що за кількістю шкіл Дунаєвецький район у середні 20-х років поступався лише Новоушицькому. У Голозубинцях діяла сільськогосподарська профшкола, в якій працювало 5 педагогів і навчалося 27 учнів.[2]

На охороні здоров'я мешканців Дунаєвеччини була одна амбулаторія і лікарня на 20 ліжок. Тут працювало 5 лікарів, стоматолог, 4 фельдшери і 19 санітарів. Діяло 4 аптеки.[3]

Досить цікавими є дані про комунальне господарство Дунаєвець. Площа міста складала 111,2 га землі, з них 61,4 га знаходилося під будівельними кварталами, 24,2 га – вулицями і перевулками, 1,1 га парками і садами, 5,1 га – кладовищами, 19,1 га – городами. У Дунаївцях було 582 житлових будинки, а в них – 2199 кімнат, 1099 кухонь. Переважна їх більшість була приватною, лише 85 будинків націоналізовано. На Дунаєвецькій різниці для потреб для мешканців за рік забивали 8244 голів худоби, з них 821 корову і бика, 4580 телят. Централізованого водопостачання в Дунаївцях не було. Відсутні були каналізація і сміттєзвалище. Діяла лише одна лазня, яку за рік відвідувало 9900 осіб.[4]

У Дунаєвецькому районі нараховувалося в 1923 р. 8209 індивідуальних селянських господарств, 6 артілей, 2 радгоспи. Вони обробляли 31 016 дес. землі, з них польової – 23 993 дес., городньої – 1611 дес., сінокосу – 271 дес. Головною культурою, яка вирощувалася в індивідуальних селянських господарствах, було жито – 33,2 % у структурі посівів, 10,5 % - озима пшениця, 8,0 – кукурудза, 9,0 – гречка. Все це свідчило, що в структурі переважали споживчі культури, а не технічні-ринкові. Посіви цукрового буряка складали 0,1 %. За даними осіннього опитування 1925 року пересічний врожай на Дунаєвеччині був таким: жито – 59 пуд. з десятини, озима пшениця – 55 пуд., яра – 44 пуд., ячмінь – 52 пуд., овес – 52 пуд., просо – 81 пуд., гречка – 49 пуд., кукурудза – 67 пуд., картопля – 637 пуд.[5]

У господарствах району утримувалося 4282 коней, з них у робочому віці 3154, 207 робочих волів, 5662 корови, 6014 овець. На 100 господарств району припадало 267 голів худоби, з них 49 коней, 66 корів, 54 свиней, 73 вівці. Всього худоби у переведенні на дорослих – 130 голів. Селяни Дунаєвеччини утримували 44 600 курей, 885 гусей, 574 качок, 145 голів іншої птиці, всього 45457 голів різноманітної свійської птиці. На 100 господарств району припадало 545 курей, 5 гусей, 2 качки, 2 голови індиків і цесарок, або 554 свійських птахів.[6]

Для обробітку землі селяни Дунаєвеччини використовували 2396 плугів, 337 дропаків і культиваторів, 4171 борін, 22 сівалки, 137 віялок, 51 молотарку. У їх користуванні було 2814 возів на залізному і 212 на дерев'яному ходу. На 100 господарств району припадало 29 плугів, 4 культиватори, 51 борона, 2 віялки, одна молотарка, 37 возів.

Таким чином, питома частина безтяглових і безреманентних господарств на Дунаєвеччині залишалася високою. Кількість таких господарств зумовила те, що у 1925 р. лише 416 господарств району обробили землю власною робочою худобою, а 4367 – найманою, 2857 – методом супряг, 109 мішаним способом і 460 – нез'ясованим методом, відповідно реманентом – 1880; 4468; 1314; 87; 460.[7]

Наявність значної кількості безтяглових і безреманентних дворів на Дунаєвеччині серйозно гальмувала розвиток сільського господарства, оскільки земельні поділи безхудобних дворів оброблялися невчасно, погано, врожаї були низькими, товарність мізерною. Отже, ми повинні згодитися, що єдиним виходом для цих господарств могла бути виробнича кооперація за умов матеріальної допомоги з боку держави в період становлення кооперативних господарств. В іншому випадку такі безтяглові і безреманентні господарства приречувалися на злидні або ліквідацію.

Торкаючись розвитку промисловості на Дунаєвечині, зазначимо, що тут діяло ряд великих підприємств, яких тоді відносили до цензових. Зокрема, текстильна фабрика тресту "Дунсукно" в Дунаївцях, де працювало 537 робітників, діяло 8 механічних двигунів, потужністю 125579 кінських сил, вироблялося продукції на 1158,5 тис. крб. Це було найбільше державне підприємство не лише в Дунаївцях, але й на Поділлі. Крім того, у Дунаївцях діяла кооперативна текстильна фабрика Адольфа Зетця, яка входила до кустарно-промислового кооперативного товариства "Текстиль". Тут працювало 10 робітників, діяв лише один механічний двигун потужністю 6 кінських сил. Фабрика виробляла продукції на 9 тис. крб. У населених пунктах, які сьогодні входять до складу Дунаєвецького району, діяли млини

в Притулівці з кількістю робітників – 3, механічних двигунів – 1, цукроварня – у Макові – 439; 5, шкірзавод – у Миньківцях. Крім того, у Дунаєвецькому районі діяло кустарне підприємство з виготовлення бляшаного посуду, 101 кузня, 10 бондарських виробництв, 45 – столярних, 31 – дерев'яних коліс, 23 водяні млини, 2 взуттєві майстерні, 4 олійниці.[8]

Найбільшим транспортним підприємством була залізнична станція Дунаївці. У 1925 р. тут було привезено 300 тис. пудів і вивезено 831 тис. пудів вантажу. Для порівняння через Балин відповідно 94 тис. і 563 тис. пуд, Закупне 3; 75 тис. пуд, Кам'янець-Подільський – 673; 825 тис. пуд.[9]

У Дунаєвецькому районі діяло 34 кооперативних, 250 приватних торгівельних закладів і жодного державного. У 1925-1926 рр. у районі було зібрано 26703 крб. сільськогосподарського, 1114 промислового, 201 крб. прибуткового податку. Бюджет району: прибутки – 133176 крб., видатки – 133167 крб. Тобто він був бездефіцитним, але не дотаційним. З округового бюджету в район надійшло 14658 крб, із загальнодержавних коштів – 14398 крб.[10]

Таким чином, "Матеріали до опису округ УСРР" є надзвичайно цінним джерелом, яке дозволяє досить точно і об'єктивно відтворити соціально-економічний розвиток Дунаєвеччини у 20-х роках XX ст.

Примітки.

1. Матеріали до опису округ УСРР. Кам'янецька округа. – Харків: Центральне статистичне управління УСРР, 1926. – С. 1-2.
2. Там само. – С. 3-4.
3. Там само. – С. 5.
4. Там само. – С. 8-9.
5. Там само. – С. 10.
6. Там само. – С. 11-13.
7. Там само. – С. 15-16.
8. Там само. – С. 19-22.

9. Там само. – С. 24-25.
10. Там само. – С. 30-32.

І.В. Стельмах,
с. Тинна

Голодомор 1932 – 1933 рр. вустами очевидців

Голод і Поділля, Поділля і голод. Чи можна вигадати щось безглуздіше, ніж поєднання цих двох слів? В нашій щедро обдарованій природою Україні справді немає, здається, краю щедрішого, ніж цей. Як же так сталося, що і ця земля не зуміла порятувати своїх працьовитих господарів? На чиїй чорній совісті голодна смерть хліборобів? Документально підтверджено, що від голодної смерті на Хмельниччині загинуло 318636 чоловік.

Трагічні для України 1932-1933 роки не обійшли Дунаєвецького району (50 населених пунктів), що входив до складу Вінницької області. Справжні розміри Голодомору 1932 – 1933 рр. на Дунаєвеччині засвідчили дані, зібрані з ініціативи районної державної адміністрації виконкомами сільських рад. Як виявилось, жертвами голоду стало, принаймні, 645 осіб, прізвища яких вдалося встановити через 75 років після тих страшних подій. Найбільше померло у таких селах: Рачинцях, Іванківцях, Малому Карабчієві, Нестерівцях, та в нашому селі Тинна.

Одна з причин у поспішній і небезпомилковій колективізації. Вона почалася на Поділлі в 1925 році. В цьому краї вона проводилася дещо повільніше, ніж в інших областях. Це пояснювалося тим, що Поділля знаходилося у прикордонній смузі і, отже, власті остерігалися селянських заворушень при насаджуванні колгоспів.

У Тинній перший ТСОЗ був організований у 1929році. Ініціаторами і фундаментаторами були Покотило Яків Дмитрович і Горбатий Іван Васильович. Цей гурток об'єднував 12 господарств і мав землі 20 га. У 1930 році його перетворено в колгосп "Єднання", потім - ім. Кірова. Першим

головою колгоспу був Фурман Іван Семенович, його змінив Макарчук Іван Корнійович. Але більшість селян не хотіла вступати до колгоспу. То найбільш упертих оголошували куркулями, обкладали непосильними податками й хлібопоставками. Проводилася конфіскація майна. Навесні 1930 року жінки села, озброївшись чим попало, не пускали чоловіків у поле і не давали розорювати межі наділів, але їх було розігнано сільськими активістами.

Непосильні хлібоздачі розорили село. Вже у 1931році спеціальні бригади забирали у хліборобів останнє збіжжя, навіть те, що було зароблено на трудодні (їх називали "червоною мітлою", а вози, що готувалися для вивезення хліба з села, називалися "червоною валкою"). Почалася нова хвиля розкуркулювання. Жертвами цієї політики стали сім'ї Бака Йосипа Андрійовича, Багрія Гаврила, Кордона, Олійника Ш., Пилата, Крентовських, Козяра, Бичка , Бика О., Рибіцьких, Кватирських, Гриба О. та багато інших. Більшість із них були заслані за Урал. Жінка Олійника Ш. під час розкуркулення зарізалася ножем.

У результаті пограбування село залишилось без хліба. Найстрашніше лихо спіткало селян взимку і навесні 1933 року. Почалася масова смертність. Якщо в 1920 році в селі проживало 1646 чоловік, то в 1939 році – 1301. Протягом 1932 -1933 років у нашому селі померло біля 100 мешканців. Серед них Барабаш Віталій, Барабаш Петро, Барабаш Андрій, Барабаш Олександр, Барабаш Володимир, Барабаш Анна, Бліховий Блажко, Бак Йосип, Юрій, Василь; Базай (вся сім 'я); Гладка Ганна, Степан, Степанида; Дуб Іван, Дичок Олександр, Джуринський Петро, Кватирський Олександр та Володимир, Кравецький Антон, Курник Іван, Козяр Віталій, Нижник, Павловські (вся сім 'я), Пацірук Симон і Дарія, Солук Олександр, Маслюк Д, Поліщук Іван (вся сім 'я), Рубін Борис, Франц, Станіслав, Рудов Никифор, Гевей Симон, Гладкі(вся сім 'я), Палига Йосип та Вероніка і Кароліна; Олійник Мотря і дочка Антоніна, Залевський Войцех і сини Іван, Антон, Вікентій та інші.

Про смертність у 1932-1933 рр. свідчать дані:

№ п/п	Географічна назва	Кількість померлих 1932-1933рр.
1.	В Україні	6-10 млн. осіб
2	Кам’янець-Подільській області	Понад 200 тис. осіб
3	Дунаєвецькому району	645 осіб
4	с. Тинна	Близько 100 осіб

Спогад Петра Гриба

В оповіданні ,,Голод” наш земляк згадує: ,, Був кінець березня1933року. У цей час на соснах гніздилися сотні ворон, неслися, висиджували воронят. Рятуючись від голоду, ми, хлопчики, лізли на сосни і вибирали з гнізд яйця ворон, варили їх або пекли на вогні, їли і цим продовжували своє життя . Бувало, що за день кожний вибирав і з`їдав по 20-30 штук яєць в залежності, скільки міг вибрати з гнізд.

Згодом почали вилуплюватися пташенята, було чути їх писк і це теж привернуло нашу увагу, і ми почали знімати молодих воронят з гнізд, але головне було вилізти на сосну, стовбур якої метрів 5-30 і такий голий, що не було як зачепитися. Приспособили чіпляти на ноги мотузки, а хто ремінці і так вдавалося долізти до гілок, а там вже вибирали з гнізд пташенят, що опірилися, ложили в торбу, або за пазуху, або скидали на землю. Інколи важко було дістатися до гнізда, то виломлювали палку, ключку, якими зривали гніздо з воронятами, вони падали до землі, а за ними вниз роєм летіли зграї ворон.

То була боротьба за життя!

Але згодом і ворони кінчилися, а голод все дужчав. У травні почали їсти недостиглі вишні, черешні, причому в екстазі голоду їли їх з кісточками, що призвело до тяжких, навіть смертельних наслідків.

А голод не вщухав. Ми, хлопчики, як і дорослі, спритно лазили в пшениці, жита, ячмінь, різали колосся і смажили на вогні.

Одного разу нічого не було їсти, ми всією сім`єю не їли дві доби і це вже був кінець. Батько зібрав нас трьох і всі пішли до лісу збирати равликів. Назбирали більше сотні, батько скальпелем вичистив непотрібне, а м`ясо положив на дечко, налив води і став варити. Ми з мамою кричали, що вже готові, а батько терпляче варив, а потім видав по 2-3 шкварочки.

Так тоді ми були врятовані від опухлості і смерті".

Спогад Пацірука Віталія Миколайовича

В 1931 – 1932 роках відбувалося масове ограбування селянства – так звана «викачка зерна». Ходила озброєна комісія з залізними палками з гострим кінцем. Забирали все, що знаходили. До цієї комісії входили всілякі покидьки – «курокради», яких нацьковували на «куркулів» - селян.

У містах зводилися великі підприємства, зокрема «Дніпро ГЕС». Для цього треба було коштів, золота. Їх можна було взяти тільки із села.

Недбале, невміле господарювання на селі призвело до втрати хліба ще на полях. «Аванс», що отримали селяни на зароблені трудодні, пізніше злочинно відібрали.

Тим, хто відбирав, в кінці дня видавали 10 – 15 % награбованого, і вони не гребували нічим - забирали навіть невеликі вузлики з квасолею, кукурудзою.

Навесні почався масовий «помор» селян. Особливо багато вимерло людей на Безівці: Причиною було те, що люди їли неварене м'ясо зі здохлих коней. Це пришвидшило голодну смерть. В школі діти теж голодували, були опухлі. Прислали молоду вчительку, яка жила тільки на одну зарплату, а продукти були дуже дорогі - 400 фунтів хліба 5 карбованців. Вчителька опухла. То люди чим могли старалися допомогти, особливо, хто мав корову. Невдовзі вона покинула роботу і виїхала з села. У Харитонівці, за переказами, вбили вчительку і з'їли.

Діти, рятуючись від голоду, видирали із гнізд пташенят і так варили.

Багато людей помирало влітку від отруйних грибів.

Влітку люди, особливо діти, закрадались на колгоспні поля і зривали колоски, хоч і боялись, бо за 10 зірваних колосків можна було попасти в тюрму.

Винен не тільки Сталін, а й місцеві покидьки, продажні люди Не дарма відома приказка «не дай Боже з Івана пана».

У селі відбирали не тільки хліб, а й жорна, щоб не можна було розтерти якусь поживу і зварити.

Так зробив голова сільської ради, який в сусіда знайшов і побив жорна. Селяни їх зліпили, обв'язали і так далі мололи.

У Підмосков'ї, де я пізніше був, навіть ніхто не знав про страхіття голодомору.

Розповідь жительки села Тинна Воєводи Марії

Хоч мені було 15 років, всі труднощі і біди пам`ятаю. Техніки не було, але землі такі ж родючі. Був наказ весь хліб вивести. Хто мав коні, поле, хліба мав досить. Але забирали і хліб, і весь реманент. Хто міг щось приховати, то  і мав те. Я пам`ятаю, мій дідусь мав 10 синів, коні , поле. Забрали все: хліб, коні. Як брали корову останню, весь хатній пожиток на віз складали, я дуже за корову кричала, трималася за хвіст, плакала: « Я молока хочу». Залишилася гола, боса, голодна. Запалю чимось, ляжу на печі, вночі аж пихурі стануть.

Пам`ятаю, дідусь під ліжко закопав 2 мішки картоплі, а в сараї буряки закопав, прикривши. Лушпинки з картоплі складали, щоб весною було що посадити. Дідусь під страхом смерті приходив до мене, сироти.

Коли ходила до школи, ні хліба, ні грошей ніяких, не давали ніякої допомоги. Сніданок – стакан води, грудочка цукру. Обід –кусочок вівсяної каші і вареної риби. Пам`ятаю, люди пухли з голоду. Лежали в піску голі, щоб врятуватись від голоду і холоду. Одного разу дав один чоловік пригорщу сухого жому, який я розмочила молоком, що дали родичі. Я не спухла, бо допомагав дідусь. Жорна закопував у землю, ховали, якщо була яка пригорща якогось насіння, вночі розтирали. Хто що заховав, так вижив, а

якщо забирали, то все дочиста. Їли і гнилу картоплю, колосся, збирали цвіт акації, равлики, хрущі.

У 1947 році теж був голод. Ми працювали трактористами і одержували по 200г круп, бо працював чоловік і я. У Романової Раї мами померли 2 хлопчики. Коли вона безсила, йшла, несла малу дитину, рвала з часнику бадилля, маленькі зелені яблука. Коли побачила, що ми їли супчик рідкий, вирвала миску і з `їла:,, Що хочете кажіть, я дуже хочу їсти”. Так і померла та дитина. Тому треба шанувати все: і хліб, і картоплю. Неможливо забути ті страшні часи.

Розповідь Канарчук Марії Яківни.

1932-1933 роки були важкими роками голоду. На цей період мені було уже 19 років, тож ці страхіття голоду і важкої праці відчула і пережила на собі.

В ці роки найстрашнішим було – це голодна смерть дітей. За 1933 рік в селі померло 70 хлопчиків і трошки менше дівчаток. Помирали сім`ями.

В сім`ї Бак Параски померло за день 2 хлопчики. В той день їх мати пішла міняти квасолю на крупу вівсяну до Тернави. Коли повернулася, обоє діток, опухлі від голоду, лежали мертвими. Померло також двоє дітей в сім`ї Рубінових, в сім`ї Барабаш Андрусихи померли за тиждень двоє дітей і чоловік. В сім`ї Гедейових померли 4 дітей і чоловік. Хоронили усіх більшість вночі, щоб не було паніки. Важке то життя було для всіх. Було так, що сьогодні похоронили дитину, а завтра матір гнали на роботу.

А ще на кожен двір накладали податки, позику, на дівчат - малосімейне. Місцеві власті не давали спокою ні вдень, ні вночі, збираючи податки, забираючи все з хати, з хлівів, били жорна. Одного разу прийшли до нас за податками, а віддавати їх не було змоги, тоді фінагент побачив на постелі вироблену верету, шарпнув її до себе, і малі діти, які теж сиділи на постелі, залишились перекинутими на голій соломі. Так і жили ми в голоді і холоді. Бо харчами були лобода, листя з вишні, цвіт акації.

Спогад Колісник Ольги Михайлівни,

1918 р.н.

Коли розпочався голод, то я ще була підлітком. Батьки наші померли ще раніше, а я із сестрою ходила від дядька до тітки, і так ми перибивалися.

Коли настав 1933рік, то стало дуже важко. Їсти не було що. Ми збирали бур`яни, гнилу і мерзлу картоплю, і так жили. Великою підмогою було те, що в дядька була корова. Але наші сусіди не могли перенести той важкий голод. Сім`я Барабаша Андрія померла вся. Спочатку помер батько, потім – старший син Василь. Щоб його похоронити, то зняли двері із стодоли і зробили труну. Коли помер модший син Петро, його вже не було кому схоронити. Він лежав цілий тиждень (в літню пору), аж поки із сільради не прийшли і забрали труп.

П. Кватирський пішов до лісу по гриби, щоб хоч чимось вгамувати голод. Знесилений, повертаючись додому, дійшов до перших хат і помер.

В Кордона з голоду померла старша дочка, а в Пацірук Варвари – два сини.

Спогад Войдевич Леоніди Антонівни,

жительки с. Тинни 1905 р. н.

Голод розпочався весною 1932року Всі запаси продуктів вийшли і не було де дістати. Сім`я складалася з 4-х чоловік. Двоє малих дітей особливо страждали. Годувальницею була корова, але вона загинула, і тоді особливо настали важкі дні. Коли піднялася зеленина, то тоді почали скубати різні трави. Борщ складався з води і пшенички (трава) і без ніякої приправи, а бліни були з лободи. З цвіту акації пекли блінчики, ходили по полях, збирали гнилу картоплю, а потім її сушили і варили крохмаль.

Коли вдавалось розжитись бурякового насіння, то його мололи на жорнах і пекли блінчики. При домі було 10 курей, то збирали яйця і по 1,5 копійки продавали у Фрамполі, а за складені копійки та за зароблені гроші (на трудодень – 10 копійок) купляли борошно аж у Гусятині. В кінці робочого дня в колгоспі давали склянку вівса , його мололи на жорнах і

варили бевку. Сім`я вижила. А сім`я сусіда Барабаша Івана померла. Багато односельчан померло і не було навіть в чому поховати, то так закопували. Але були села і райони ще бідніші. В понеділок в селі був ярмарок, то приходили люди з Херсона, Умані і міняли килими на продукти харчування. Часто голодні, змучені вмирали попід плотами, не повернувшись додому.

Спогад Полікевич Гелени Вікторівни,

1915 р.н., жительки села Тинна

В 1933 році головою колгоспу був Покотило. Я в13 років залишилася без матері, жили тільки з батьком. Батько мав пару коней, але харчувалися лободою, жомом , гнилою картоплею. Потім помер і батько. На моїй вулиці опухло багато людей. Помер Барабаш Андрій, його жінка і син. Старший син казав:,, Якби мене хто вигодував, то я б йому відробляв кілька років “. Але потім теж помер. 1934 рік був дуже врожайний і так ми вижили.

Спогад Стрельської Анастасії Петрівни,

1916 р.н.

Нелегка доля випала на моє життя. Жила я в багатодітній сім`ї, була найстаршою. Крім мене, ще було семеро маленьких дітей. Особливо важко довелось у 1933 році, коли країну охопив голод. Рятувались, як могли. Збирали на полях гнилу картоплю, з лободи варили юшку .В той рік до нашої сім`ї добавилось ще двоє дітей батькової сестри, бо їхні батьки померли. Стало ще важче, тому я, як найстарша, пішки до Львова носила міняти речі на сіль, муку і таким чином наша сім`я пережила той страшний рік. Але легше не стало, бо відразу в жнива нашого батька забрали в тюрму за те, що він набрав в кишені пшениці. І весь тягар ліг на мої плечі, бо мати вже хворіла, а дома було дев`ятеро дітей. Я працювала в полі, орала плугом землю. Було дуже важко, проте ніхто із дітей не помер з голоду. Всі вони вижили, хоч страшно і зараз згадувати ті часи.

Спогад Барабаш Марії Петрівни,

жительки с.Тинни 1916 р.н.

Голодомор 1932 – 1933 років був дуже важким часом. Це призвело до того, що люди пухли з голоду та помирали.В той час в мене ріс син Володя. Було важко дивитися на те , як він плакав, хотів їсти, а не було нічого. Хата вже починала валитися, не було де жити. Поруч жила вчителька. Я ходила до неї щось допомагати, а вчителька давала мені 4-5 картоплин. Я приходила додому, натирала картоплю на крохмаль, заварювала і так ми пили. В нашому селі жила одна жінка з двома дітьми. Вона ходила просити щось їсти. Сестра вигнала її з дому, і вона прийшла до мене просити, щоб я прийняла її з дітьми до себе. Жінка сказала: „Я буду годувати вас і себе”. Я прийняла їх. Моя квартирантка ходила по сусідніх селах. Може, де здохла худобина, то вона приносила м`ясо. Ми його жарили і так вижили.

Спогад Жук Тетяни Мартинівни

1914 р.н

Голод – це була дуже велика біда. Нічого не було їсти, крім лободи. В сім`ї нашій було чотири чоловіки: дитина, мама, я і чоловік. Найгірше доводилося дітям і старшим. Чоловік мій був спух, і мама. Синові було 2 роки і він казав: «Тозе нозі спухли». А я тоді висохла. Мучилися дуже, з ніг падали. Не було де чого взяти з продуктів. А в кого були які харчі, то приходили з сільради, обшукували і все забирали, хоч і жменьку чого знаходили.

Ми проживали біля кладовища, то я бачила, як кожного дня провадили по 5-7 чоловік, померлих з голоду.

Спогад Гурської Галини Станіславівни

1928 р.н.

Коли розпочався голод, то я була зовсім малою, брат був дещо старшим, але я добре пам’ятаю ті страшні роки. Особливо було важко напередодні весни

1933року. Їжі в домі не було зовсім. Ми з мамою ходили під Малий Карабчієв збирати мерзлу картоплю, а потім терли її і пекли такі млинці. Якось нам вдалося вижити. А материні брати Рубіни Франик, Броніслав та Станіслав померли з голоду ще молодими хлопцями.

Зібравши спогади очевидців голоду, неважко визначити основні причини цієї страшної трагедії, а саме:

- насильницька колективізація, якій чинили опір місцеві селяни, що призвело до масових переслідувань їх як куркулів, ворогів народу;
- репресії - виселення так званих «куркулів» з нажитих місць в райони Середньої Азії та Далекого Сходу;
- жорстоке вилучення усіх наявних запасів продуктів харчування та посівного зерна.

Як наслідок у селі страшною голодною смертю померло біля 100 тиннянців. За офіційними даними сільської ради - всього 22 особи. Це результат свідомого приховування правдивих фактів, а саме кількості померлих, у трагічні роки Голодомору.

Л. Л. Місінкевич,
м. Хмельницький

Реабілітація жертв політичних репресій на Дунаєвеччині

Географічне і територіальне розміщення району мало характерні особливості, які сприяли розгортанню політичних репресій. У першу чергу, це визначалося його прикордонним становищем та проживанням чималого відсотку представників польської, єврейської та німецької національних меншин. “Ворогів народу” по шаблону звинувачували в шпигунстві, диверсійних та контрабандистських діях, нелегальному переходу кордону, підготовці повстань та заколотів. Активним чинником державного терору стала боротьба з куркульством періоду колективізації. У подальшому

репресії проводилися під жупелом боротьби з ”буржуазним націоналізмом”, ”національними ухилами”, проти польської, єврейської, німецької національних меншин, які, за оцінками каральних органів, були потенційними ”контрреволюціонерами”, ”іноземними шпигунами”. Зазначені обставини сформували підґрунтя для масових політичних репресій, що мали трагічний наслідок для населення району.

Політичні репресії на Дунаєвеччині започатковуються 1929 року після рішень листопадового (1929 р.) пленуму ЦК КП(б), в яких вище політичне керівництво республіки взяло підвищені зобов’язання щодо здійснення «соціалістичної реконструкції села». С. Косіор заявив, що для «більшовиків немає нічого неможливого», закликаючи до збільшення в 1930 р. посівних площ удвічі, а колгоспів – у 3,5 рази [10]. Ще більш ускладнилося становище селян після постанови ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р. «Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву». Довільні відсоткові рознарядки, які спускалися з центру без урахування побажань та психології селянина-одноосібника, місцеві політичні та виконавчі органи намагалися перевиконувати. У договорі про соціалістичне змагання між Дунаєвецьким і Новоушицьким районами на 1930 р. містився пункт – «закінчити колективізацію навесні того ж року»[13, с. 75].

«Високі» темпи були досягнуті в результаті грубого порушення принципу добровільного вступу в колгоспи, примусового усуспільнення засобів виробництва, «розкуркулення» трудового селянства. Особливо складним і трагічним було становище середняків, яких примушували вступати в колгоспи під загрозою «розкуркулення», залякування і репресій. Мали місце факти закриття ринків, заборони продажу селянам одноосібникам товарів першої необхідності [3, арк. 208-209].

Оцінюючи дії місцевого керівництва щодо проведення суцільної колективізації С. Орджонікідзе в листі Й. Сталіну зазначав: «Перекручення тут звірячі... Бажання їх виправляти мало... Все бажають списати на куркуля, не усвідомлюючи, що перегнули, переколективізували. Велике бажання ще

більшим натиском виправити становище, розстрілявши в окрузі 25-30 чоловік...» [12, с. 327].

Масові виступи селян проти насильницької колективізації змусили вище партійно-державне керівництво СРСР прийняти у березні 1930 р. рішення, де засуджувались так звані «перегини». Але плани щодо темпів проведення колективізації, а тим більше ідеї самої колективізації ніхто не відміняв. Хоча оприлюднення статті Й. Сталіна «Головокружение от успехов» [18] спричинило інтенсивний процес виходу селян з колгоспів, восени того ж року почалася друга хвиля колективізації. Зважаючи на прикордонність Поділля, продовжувалося і розкуркулення. В інструкції Кам'янець-Подільського окружкому КП(б)У, розісланій районним осередкам партії, вказувалося: «З прибуттям в село керівники повинні зв'язатися з партійним осередком, сільрадою і, залучаючи перевірений радянський актив, приступити до роботи:

а) вжити заходів по охороні колгоспів, складів з хлібом;

б) за списками, які дані їм, оголосити сім'ям розкуркулених про готовність до висилки, причому дозволяється сказати, що вони будуть вислані на Урал разом з чоловіками, які зараз знаходяться в Кам'янецькій тюрмі. Необхідно попередити, щоб кожна сім'я була забезпечена запасами продовольства в розмірі 2-місячної норми, взуттям, літнім та зимовим одягом в розмірах особистої потреби, а також предметами особистого вжитку: сокирами, лопатами, пилками, відрами, рубанками і т. п. Сім'ї повинні бути підготовлені з таким розрахунком, щоб до 14 год. 31 травня, могли прибути на станцію відправки Кам'янець-Подільський;

в) з метою попередження можливих втеч окремих членів родини і спроб ухилитися від виселення сільські керівники зобов'язані перед оголошенням і до кінця висилки встановити постійне чергування по селу і неослабне стеження за будинками та сім'ями виселенців» [19, с. 21].

Влітку 1930 року політбюро ЦК КП(б)У звернуло увагу на необхідність перегляду контингенту працюючих в прикордонній смузі спеціалістів з

метою виявлення «антирадянського елементу». Заслухавши доповідь завідуючого культпрофвідділу ЦК А. Хвилі 21 червня 1930 р. політбюро ЦК КП(б)У визнало за необхідне вислати з прикордонних округів близько 1000 громадян. Тоді ж для секретарів партійних комітетів Одеського, Кам'янець-Подільського, Вінницького, Проскурівського, Тульчинського, Могилів-Подільського, Бердичівського, Житомирського округів, Молдавського обкому партії було підготовлено спеціальний обіжник за підписом секретаря ЦК КП(б)У П. Любченка та А. Хвилі «Про чистку фахівців прикордонних округів». У ньому визначався контингент, який планувався виселенню за межі України і ті, кому давалася можливість працювати в інших областях республіки [11, арк. 145, 147]. Важко сказати, з яких причин, але схвалення наведеної постанови секретаріату ЦК КП(б)У було відкладено [11, арк. 160]. Можливо, вищим політичним керівництвом вважалась недостатньою кількість «вичищених» фахівців, або ж в короткі терміни досвідчених працівників було важко замінити їх колегами з інших регіонів України.

Однак подальше вирішення поставлених в постанові секретаріату ЦК КП(б)У завдань планувалося здійснити на основі грудневого 1931 р. рішення ЦК ВКП(б), пов'язаного із «зміцненням прикордонної смуги». Завдання, поставленні вищим політичним керівництвом країни, стали основою для схвалення відповідної постанови політбюро ЦК КП(б)У від 8 січня 1932 р. Вона передбачала проведення «закритої чистки» із «заміною і нейтралізацією антирадянських елементів» у 51 районі. Серед інших районів особлива увага зверталась на Славутський, Ізяславський, Ляховецький, Теофіпольський, Волочиський, Юринецький, Чемеровецький, Оринінський, Старо-Ушицький, Ново-Ушицький, Кам'янець-Подільський, Деражнянський, Летичівський, Городоцький. До списку «неблагонадійних» включалися також Антонінський, Дунаєвецький, Красилівський, Шепетівський, райони.

Підставою для нейтралізації антирадянських елементів у Дунаєвецькому районі стало викриття в травні 1931 р. петлюрівської контрреволюційної повстанської організації, осередки якої були утворені в

селах Тинна, Польна Тернава, Мала Тернава, Нестеревці, Ганівка, Станіславівка, Маліївці. Основним завданням існуючих контрреволюційних сільських осередків було повалення Радянської влади шляхом збройного повстання, від'єднання України від СРСР, з подальшим утворенням Української Народної Республіки, з входженням до Польщі [4, арк. 5].

Виступивши в ніч на 4 травня 1931 р., повстанські осередки розгромили Малотарнавську сільську раду. При цьому загинули секретар комсомольського осередку Антончук та прикріплений до колгоспу член ВКП(б) Навроцький. У селі Польна Тернава загинув голова кооперативу Єфімович та два колгоспники брати Бутельські, був поранений колгоспник Заремба [4, арк. 10].

Кам'янецьким прикордонним загоном ДПУ повстання того ж дня придушили. Під репресії попали близько двохсот селян. За обвинувальними висновками оперативно-слідчої групи ДПУ УСРР в другій половині серпня 1931 р. на розгляд судової "трійки" при колегії ДПУ УСРР була направлена справа № 127, у якій пропонувалося застосувати до 25 осіб вищу міру покарання – розстріл, до 18 – 10 років ув'язнення в концтаборах, до 17 – 8 років, до 27 – 5 років, а до 12 осіб – 3 роки ув'язнення концтаборів. 2 особи пропонувалося вислати на 3 роки за межі України [4, арк. 122, 159 – 160, 198 – 199, 239 – 241].

Особливою нарадою при колегії ОДПУ 3 жовтня 1931 р. були переглянуті обвинувальні висновки і на підставі статтей 54^{2}, 54^{11} КК УСРР 9 учасників контрреволюційного повстання (М. П. Шпака, П. П. Цибульського, В. Я. Каштана, М. Ф. Скотроцького, В. Я. Каштана, І. М. Лисенького, С. Д. Грицину, Ф. Б. Солтиса, Ф. П. Лисаковського) засуджено до страти. 17 учасникам повстання смертний вирок був замінений 10-річним ув'язненням у концтаборі, 22 особи засудженні до 10 років позбавлення волі, а їхні сім'ї вислані. 34 учасників контрреволюційної повстанської організації засуджено до 5 років, 4 – до 3 років позбавлення волі. Одному з ув'язнених строк 5

років концентраційного табору замінено виселенням до Казахстану [4, арк. 256 - 258].

У Дунаєвецькому районі впродовж 1929 – 1933 рр. органами ГПУ була проведена «чистка» прикордонної смуги та масова депортація «куркулів», в результаті якої постраждали 651 особа [14]. Начальник Вінницького облвідділу ГПУ В. Левоцький у 1932 р. у доповідній записці наводив численні приклади існування міфічних контрреволюційних організацій, зокрема «Подільської філії українського національного центру», осередків «церковників», численних повстанських угрупувань, які «діяли» практично в кожному районі області [2, арк. 29 - 48]. Особливо підкреслювалася «контреволюційна активність по лінії повстанства» [2, арк. 29]. Виходячи з логіки керівництва органів ГПУ, в Подільському регіоні на початок 1930-х рр. було чимало потенційних противників радянської влади.

В Україні за допомогою ідеологічного апарату посилюється нагнітання атмосфери страху, підозрілості. Передові статті газет, журналів були насичені заголовками, які «викривали» шпигунів, диверсантів, вбивць, ворогів народу, троцькістів, що намагалися реставрувати капіталізм. В атмосфері такого загального психозу й підозрілості, страху і озлобленості вже мало кого дивували арешти людей, які нічим не виділялися, не були причетні до жодної антирадянської акції.

Маховик репресій набрав особливо великих обертів після лютнево-березневого 1937 р. пленуму ЦК ВКП(б), на якому знову приділялася значна увага темі «шкідництва». Звалюючи на «шкідництво» провали в економічному та соціальному будівництві, беззаперечно стверджувалося, що залишки колишніх панівних класів посилювали опір, прагнули зробити все, аби перешкодити будівництву соціалізму. Вимога пленуму посилити боротьбу з класово-ворожими елементами була активно підтримана в партійних і державних структурах.

Дотримуючись «теорії класової боротьби та її загострення по мірі будівництва соціалізму», сталінське керівництво поступово піддавало

остракізму окремі нації. У цьому контексті події на Поділлі, де компактно проживало чимало поляків, чехів, німців, євреїв, які вважалися потенційною «п'ятою колоною», були типовим прикладом політичних переслідувань «політично неблагонадійних» національних меншин.

Гоніння на громадян польського походження досягло апогею, коли в Україні остаточно були розформовані національні адміністративно-територіальні одиниці, закриті польськомовні навчальні заклади. Особливого значення органами НКВС було надано ліквідації міфічної шпигунської "Польської організації військової". У квітні 1938 р. Солобковецькою слідчою групою районного відділу НКВС був викритий районний повстанський штаб "Польської організації військової". З документів кримінальної справи довідуємося, що боївки "ПОВ" були організовані в селах з компактним проживанням польського населення: Міцівці, Сприсівка, Удріївці, Підлісний Мукарів, Стріхівці, Глушківці, Солобківці та ін." За твердженням слідчих, члени "ПОВ" були бойовим загоном, який мав брати активну участь у загальному плані боротьби з Радянською владою за відтворення великої Польської держави в кордонах 1772 р. Виходячи з цих завдань, організація планувала здійснити: проведення військово-політичного і економічного шпигунства на території СРСР; військове повалення Радянської влади; об'єднання повстанських та диверсійних кадрів для руйнівної роботи в середині держави під час війни, створення сприятливої обстановки просування в тил СРСР регулярних польських військ; здійснення диверсійних актів на залізничному транспорті, шосейних дорогах, в сільському господарстві.

Аналіз архівів свідчить про надуманість і безпідставність подібних тверджень. Однак це не завадило органам НКВС притягти до кримінальної відповідальності 39 громадян польської національності. За рішенням особливої трійки УНКВС Кам'янець-Подільської області від 26 вересня 1938 р. всі вони були засуджені до вищої міри покарання і розстріляні в день суду[5, арк. 185 - 220].

У липні 1938 р. в Дунаєвецькому районі була “викрита” антирадянська організація “ПОВ” у складі 49 членів. За сценарієм третього відділу УДБ УНКВС Кам’янець-Подільської області організація була утворена в 1928 р. агентом польської розвідки Слатвинським та Майданським. Її діяльність нібито направлялася на збирання шпигунських матеріалів на користь Польщі. Сформовані “боївки” “ПОВ” в селах Держанівка, Дем’янківці, Гниловоди, Рахнівка, Іванківці, Нестерівці, Залісці, Руда Горчичанська і м. Дунаївцях мали підняти збройне повстання в тилу Червоної Армії, при виникненні війни між Польщею та СРСР. Фальсифікація групової кримінальної справи очевидна. Звинувачення осіб проводилося на підставі особистих зізнань, які не перевірялися і не підтверджувалися документально. В процесі слідства арешти проводилися без будь-яких на те підстав, більшість звинувачених по два і більше місяців не визивалися на допити. В обвинувачувальному висновку організатором антирадянської організації виступав агент польської розвідки Ю. М. Слатвинський, який фактично ніколи не арештовувався, в органи НКВС не визивався. Всі звинувачені під тиском визнали себе винними. Особлива трійка Кам’янець-Подільської області засудила 46 осіб до розстлілу, 3-х – до 10 років ув’язнення[6, арк. 290 - 292].

Масові репресії польського населення проводилися не тільки під приводом їх участі в “ПОВ”, яка за довідкою Центрального державного особливого архіву СРСР діяла на території Росії з 1914 до 1920 рр. У 1922 р. вона офіційно в Польщі розпущена[12, арк. 30]. Чимало громадян розстріляли за належність до сфальсифікованої контрреволюційної підпільної польської організації «Ружанець».

Необхідно зазначити, що і єврейське населення зазнавало репресій, проте не в таких масштабах, як польське. Так, в грудні 1937 року була «виявлена» і ліквідована органами НКВС в м. Дунаївцях антирадянська сіоністська організація «Гехолуц», члени якої проводили активну агітацію серед єврейського населення, висловлювали невдоволеність існуючою Радянською владою та проводили агітацію за виїзд із СРСР до Палестини.

Заарештовані М. М. Клігер, Г. І. Шперкін, Й. М. Лівшиц та Х. Й. Баренбойм визнали себе членами сіоністської організації «Гехолуц» після застосування до них фізичного впливу. У слідчих не було будь-яких доказів щодо їх вини, але це не стало на заваді особливій трійці управління НКВС Кам'янець-Подільської області прийняти 28 березня 1938 р. постанову про засудження їх до вищої міри покарання – і через тиждень вони були розстріляні [8, арк. 171 - 185].

Всього в 1936 – 1938 рр. в районі було репресовано 1456 осіб, що склало 52,3 відсотки від загального числа (2765) репресованих громадян за роки репресій радянської доби. Основну масу жертв політичного терору складали представники національних меншин – поляки – 849 осіб, євреї – 67, німці – 40 осіб. Маховик репресій важкою ходою пройшовся по 87 населених пунктах району. Найбільше потрапило в жорна сталінських репресій мешканців м. Дунаєвець – 290 осіб, сіл Балина - 144 особи, Нестерівців – 107, Тинної – 100, смт. Смотрича – 96, Тарнави – 93, Міцівець – 86, Старої Гути – 80 осіб. Від 50 до 70 мешканців та їхніх сімей із сіл Дем'янковець, Лисця, Томашівки, Гути Яцковецької, Вихрівки, Сокільця, Лошковець, Макова, Підлісного Мукарова відчули на собі смертельну небезпеку тоталітарної політики [14].

Зі смертю Й. Сталіна похитнулася і почала руйнуватися система насилля над особистістю, яка спрямовувалася на виховання «слухняного натовпу». За висловом І. Еренбурга хрущовська «відлига» дала можливість громадянам країни відчути себе людьми, усвідомивши в собі особистість. Завдячуючи «відлизі», мільйони громадян, що були оголошені «ворогами народу» поступово позбувалися відчуття страху. Усвідомлення свободи проходило повільно і болісно. Однією з важливих рис цього періоду стала реабілітація жертв політичних репресій, яка нерозривно пов'язана з іменем М. С. Хрущова.

З ініціативи вищого партійного керівництва в 1954–1955 рр. були закладені перші основи проведення реабілітаційних заходів та

започатковувалися зміни у законодавстві країни, які сприяли проведенню цієї роботи. Процес відновлення справедливості безневинно засуджених активізувався з середини 1954 р., коли були сформовані центральна та місцеві комісій з перегляду кримінальних справ осіб, засуджених за контрреволюційні злочини. На підставі партійно-державних рішень відбувалася підготовка нормативно-правових документів, що визначали правові засади реабілітації. Правові акти дозволили звільнити з ув'язнення та реабілітувати різних за правовим статусом репресованих громадян, зокрема спецпоселенців та частину ув'язнених, засуджених за контрреволюційні злочини.

Звільнення з ув'язнення було досить обмежене. Із засуджених українців за контрреволюційні злочини, що перебували у таборах, колоніях, в'язницях і висланні на поселення – 39,4 відсоткам осіб був зменшений строк покарання, 5 відсотків репресованих звільнені на підставі Указу "Про амністію", а 2 відсотки – вийшли на волю в результаті перекваліфікації складу злочину, прийняття рішень про припинення справ та при відміні вислання на поселення. Майже 53 відсоткам репресованих було відмовлено в перегляді їхніх кримінальних справ [15, с. 212]. Аналогічна тенденція була характерною і для Дунаєвецького району. За цих два роки реабілітували лише 10 репресованих осіб.

Аналіз архівних кримінальних справ дає підстави розцінювати звільнення з ув'язнення як реабілітацію обмеженого характеру. З 93 тисяч репресованих українців лише до 848 осіб були прийняті рішення про відміну звинувачень і припинення кримінальних справ. Звільнення від ув'язнення відбувалося на підставі перегляду кримінальних справ і встановлення нових строків ув'язнення за реально відбутими строками, як і звільнення, з урахуванням злочинних дій за новими політичними обставинами в країні без зняття судимості. Ці дії не дають нам підстав оцінювати запроваджені заходи як реабілітацію.

У законодавстві зберігалася ще велика кількість правових актів, характерних тоталітарному суспільству. Процес відновлення справедливості беззаконно засуджених був попереду, але частина ув'язаних отримала змогу скористатися діями місцевих комісій і вийти на волю за скороченими стоками.

XX з'їзд КПРС, доповідь М. С. Хрущова «Про культ особи і його наслідки» стали очищувальними діями для всього суспільства. Сумління кожного громадянина в той час піддавалося болісному аналізу відчуття безправ'я, приниження та насильства. Це зобов'язувало партійно-державне керівництво активізувати реабілітаційну роботу безневинно репресованих. Вагомий внесок у справу реабілітації здійснили місцеві комісії, робота яких була підпорядкована Президії Верховної Ради СРСР, при розгляді справ осіб, засуджених за політичні, посадові та господарські злочини. Враховуючи досвід роботи попередніх комісій, які працювали з травня 1954 р. по березень 1956 р., переглядаючи архівно-слідчі справи спеціальної підсудності, сформовані місцеві комісії більш чітко й організовано проводили реабілітаційну роботу, отримуючи від Центральної комісії Верховної Ради СРСР методичні та практичні рекомендації з нормативно-правової роботи щодо конкретних випадків реабілітації.

Реабілітаційні заходи не завершувалися діяльністю місцевих комісій Президії Верховної Ради СРСР. Перегляд архівно-слідчих справ щодо державних злочинів продовжували правоохоронні та судові органи, які цілеспрямовано переглядали кримінальні справи лише репресованих, від яких надходили скарги або заяви їх рідних та близьких. За підрахунками автора впродовж 1956 – 1964 рр. було реабілітовано 656 осіб, або 24 відсотки, репресованих мешканців Дунаєвецького району.

Усунення М. Хрущова з посади секретаря ЦК КПРС практично зупинило реабілітацію у другій половині 1960-х років. На той час ідеї XX з'їзду КПРС були призабуті, а партійна бюрократія і, в першу чергу, прихильники ідей сталінізму дуже обережно ставилися до подальшої

”дискредитації” створеної ними командно-адміністративної системи. Впродовж 23 років (1965 – 1987 рр.) правоохоронні органи спромоглися реабілітувати лише 91 особу.

Процеси розбудови громадянського суспільства, розвитку демократизації та гласності, зміцнення законності, започатковані в середині 1980 років, наполегливо вимагали від вищого політичного керівництва держави повернутися до соціально значущих проблем політичних репресій тоталітарної доби, «табуйованих у Радянському Союзі впродовж багатьох десятиліть» [16, с. 4].

Після тривалої перерви у 1986 – 1987 рр. у періодичних виданнях з’являються перші публікації про політичні репресії та їх наслідки. Проблема «злочинів сталінізму», «політичних репресій» стала предметом відкритого обговорення після виступу Генерального секретаря ЦК КПРС М. С. Горбачова на урочистому засіданні 2 листопада 1987 р., присвяченому 70-річчю Жовтневої революції. За його оцінкою політичні репресії стали «масовим злочином на ґрунті зловживання владою». Аналогічна політична оцінка щодо репресій була висловлена першим секретарем ЦК Компартії України В. В. Щербицьким, який, як і М. С. Горбачов, кваліфікував політичні репресії, як відступ від ленінської політики[16, с. 6 - 7]. Таким чином, оцінка вищого політичного керівництва держави та підтримка його позицій республіканським, місцевим партійним керівництвом відкрила шлях до прозорої реабілітації жертв політичних репресій.

Процес реабілітації жертв політичних репресій відновився і набрав більш широких масштабів лише через 24 роки. Реабілітаційні заходи кінця 1988 – 1990 рр. характеризувалися як складова частина перебудови, відновлення суспільства і здійснювалися на підставі партійно-політичних рішень та нормативно-правових актів.

Постанова Політбюро ЦК КПРС від 5 січня 1989 р. «Про додаткові заходи по відновленню справедливості щодо жертв репресій, які мали місце в період 30 – 40-х і початку 50-х років» і проекті Указу Президії Верховної

Ради СРСР щодо відміни позасудових репресій, який був прийнятий 16 січня 1989 р. у статті 1 засудив позасудові масові репресії періоду сталінізму та підтримав необхідність скасувати рішення антиконституційних ”трійок” НКВС-УНКВС, колегій ОДПУ і ”особливих нарад” НКВС-МДБ-МВС СРСР, які діяли в 30 – 40-х і на початку 50-х років. Репресовані за рішеннями зазначених органів, включаючи осіб, засуджених за втечу з місць незаконного спецпоселення, вважалися реабілітованими [20, с. 186].

На місцях правоохоронні органи розпочали реабілітаційну роботу. В управлінні комітету держбезпеки по Хмельницькій області наказом від 9 вересня 1988 р. була утворена комісія в кількості 25 осіб з перегляду архівно-слідчих справ репресованих, яку очолив начальник управління комітету О. Денищик. За наказом слідчий відділ управління з участю членів комісії провадив додаткове розслідування та перевірки кримінальних справ, які направлялися прокуратурою Хмельницької області та військовою прокуратурою ПриКВО. Міські та районні відділи УКДБ за дорученням комісії теж брали участь у цих перевірках, розшукуючи родичів репресованих, свідків, уточнюючи їхні анкетні дані та факти, викладені в архівно-слідчих справах [1, арк. 26 - 57]. За 1989 – 1990 рр. 805 осіб, або 31 відсоток від загальної кількості репресованих позасудовими органами, були реабілітовані в Дунаєвецькому районі.

Останнім документом союзного значення щодо поновлення справедливості безневинно репресованих став Указ Президента СРСР від 13 серпня 1990 р. «Про відновлення прав усіх жертв політичних репресій 20 – 50-х років», який скасовував механізм реабілітації і одночасно зобов’язував «Раду Міністрів СРСР, уряди союзних республік внести в законодавчі органи до 1 жовтня 1990 р. пропозиції щодо порядку відновлення прав громадян, які постраждали від репресій».

На той час в Україні необхідно було переглянути понад 200 тисяч кримінальних справ репресованих [17, арк. 24]. Практично залишалися не реабілітованими особи, які необґрунтовано були депортовані та вислані в

адміністративному порядку на підставі рішень органів влади й управління. До прикладу, за даними МВС УРСР у 1928 – 1952 рр. з території України було виселено понад 510 тисяч осіб [17, арк. 25].

За цих умов виникла нагальна потреба у прийнятті закону, який виступав би ефективним правовим інструментом для завершення великої та складної роботи з відновлення історичної справедливості щодо прав та інтересів громадян безневинно репресованих. Означену проблему мав вирішити Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», який вперше серед пострадянських республік був прийнятий 17 квітня 1991 р. У ньому передбачалося відновлення історичної справедливості, спрощувався порядок реабілітації, але водночас не допускалася реабілітація осіб, винних у скоєнні тяжких злочинів. Закон ліквідовував наслідки свавілля, допущеного з політичних мотивів до громадян України.

Для мешканців Дунаєвецького району Закон України сприяв проведенню реабілітаційних заходів. Впродовж десяти років було відновлено справедливість щодо 1223 осіб, безпідставно ув'язнених тоталітарною системою. У 2006 р. працівники управління Служби безпеки України по Хмельницькій області та прокуратури області реабілітували 161 учасника збройного повстання, яке мало місце в Дунаєвецькому районі в травні 1931 року [9, арк. 1 - 161].

Отже, архівні матеріали дають підстави стверджувати, що основна маса (44,5 відсотка) репресованих громадян Дунаєвецького району була реабілітована на підставі Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні».

Примітки.

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України по Хмельницькій області. Ф.П – Спр. 6/2. – Арк. 56 – 57.
2. Державний архів Вінницької області. – Ф. П – 136. – Оп.3. - Спр. 8. – Арк.29-48.

3. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХм.О. - Ф. П – 458. - Оп. 1. - Спр. 324. - Арк. 208-209.
4. Там само. - Ф.Р. 6193. - Оп. 12. - Спр. П. № 16854, т.14. -Арк. 5.
5. Там само. – Спр. № П – 7154. – Арк. 185 – 220.
6. Там само. – Спр. № П – 716012. – Арк. 290 – 292.
7. Там само. – Спр. № П –12605. – Арк. 30.
8. Там само. – Спр. № П – 11090. – Арк. 171 – 185.
9. Там само. - Спр. П. № 16854, т. 15. -Арк. 1 - 161
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф.1, оп.1, спр. 331. – Арк. 1-24.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 16, спр 34. – Арк. 145, 147 зв.
12. Кожинов В.В. Правда сталинских репрессий. – М.: Алгоритм, Эксмо, 2005. – С. 327.
13. Місінкевич Л.Л. Єврейська і польська національні меншини Поділля (20-30-ті рр. XX століття). – К., 2001. – С. 75.
14. Підрахунки автора за матеріалами картотеки редакційно-видавничої групи обласної редакційної колегії "Реабілітовані історією. Хмельницька область"
15. Підрахунки автора за: Докладной запиской Р.А. Руденка в ЦК КПСС "О результатах работы Центральной комиссии по пересмотру дел осужденных за "контрреволюционные преступления", содержащихся в лагерях, колониях, тюрьмах и находящихся в ссылке на поселении" // Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы. Том I. Март 1953 – февраль 1956 Сост. Артизов А. Н., Сигачев Ю.В., Хлопов В. Г., Шевчук И. Н. - М.: МФД, 2000. – С. 212.
16. Подкур Р.Ю., Рубльов О. С. Історіографія політичних репресій в Україні (друга половина 1980 – 1990 рр.) // Політичні репресії в Україні (1917-1980 рр.). Бібліогр. покажч. – Житомир: Полісся, 2007. – С. 4.

17. Поточний архів Верховної Ради України. Пояснювальна записка до проекту Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки. – Арк. 24.
18. Правда. – 1930. – 2 березня.
19. Рибак І. В. Історія рідного краю XX ст. – Кам'янець-Подільський, 1997. – С.21.
20. Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий. – М.: Республика: Верховный Совет Российской Федерации, 1993. – С. 186.

В.А.Онищук,
с. Маліївка

Випробування долею

Трагічні тридцяті роки торкнулися майже кожної української родини. Зовсім мало залишилося тих, хто пережив ті страшні роки. Недавно відійшла у вічність Марія Гаврилівна Свинарчук з Сприсівки, прийшли важкі випробування сталінськими таборами.

Марія Гаврилівна пригадувала: „Того 1931 р. із с. Сприсівки було вивезено 4 родини: Свинарчука Гаврила, Барбарука Антона, Посікеру Григорія, Опольського Янка”.

Свинарчук Гаврило Олексійович 1877 р.н. (батько Свинарчук Марії Гаврилівни) - виходець із с. Сприсівки. Селянин, мав наділ землі розміром у 10 гектарів, худобу, коней, сільськогосподарський інвентар, нову хату, хліви. Жив і працював біля землі, сподіваючись на краще життя. Одружився з такою ж селянкою із с. Підлісний Мукарів Колісник Юстиною, яка народила йому 3-х дітей—Пилипа, Ганну та Івана. Невдовзі Юстина померла. Гаврило одружився вдруге з Кучерявою Ксенією із Міцівеців, з якою вони народили четверо дітей, - Надію, Олену, Миколу та Марію (Свинарчук Марія Гаврилівна).Ось як розповідала Марія Гаврилівна про долю цієї родини: „Батько був добрим господарем, разом сім’єю трудився, непокладаючи рук.

У 1920 році збудував нову хату, в якій жили аж до 1931 р. Всі податки батько сплачував вчасно. Та голова сільської ради Забавський захотів забрати нашу хату під приміщення сільради. Дуже наполягав, погрожував висилити з села як куркуля".

Саме в цей час набирала обертів суцільна колективізація, а Свинарчук Гаврило віддавати своє майно в спільне користування не поспішав. Він поїхав у Солобківці тодішній районний центр, звернувся до районного прокурора з проханням захистити його власність. Останній видав йому документ, який забороняв відчуження власності у Свинарчука Г.О. Однак голова сільради відреагував на нього по-своєму, він став погрожувати Свинарчуку, заарештував на 3 тижні, а через деякий час заявив, що його сім'я підлягає виселенню. Вночі приїхали підводи. Ніде нікого не було, сусідам було наказано з дому не виходити. Нам наказали взяти з собою тільки одяг, харчі та гроші. Так вночі батька, матір, брата Миколу і мене привезли на станцію Дунаївці. Там нас ще раз перевірили, і ми залишилися тут чекати до ранку під охороною енкаведистів. Вранці нас посадили у товарний поїзд, при цьому ніхто нічого нам не казав, куди повезуть, що з нами буде? Ми думали, що нас везуть розстрілювати. Ми були у розпачі, нервували, плакали. Їхали 8 діб, поїзд робив зупинки. Навіть під час зупинок нас не відпускали і до нас нікого не підпускали. Нарешті привезли нас на Урал у Свердловську область Надєждєнський район, тут вперше за весь час нашої "подорожі" до нас підійшли і сказали, що ми можемо залишитися тут, поскільки в нашій родині була малолітня дитина, тобто я. Але батько не захотів тут залишатися, сказав, що треба їхати туди де є ліс, щоб зимою не мерзнути. Наступна, і як виявилося остання, зупинка була у Богословську. Поселили нас у монастирі, а вікна і двері позабивали дошками. Людей охопила паніка і відчай, плакали, голосили, просили не закривати та ніхто на нас не звертав увагу. Наступного дня двері монастиря відчинили, але скрізь стояла охорона. Ніхто нас там не годував, - їли, що мали, у кого були гроші, той їжу купували в магазині, який був неподалік монастиря. Малу Марію посилали в магазин, до якого вона

бігала через дірку в огорожі. Охоронці, її пропускали, бо знали, що дитина нікуди не втече. А ще Марія сплкувалася з охоронцями, адже вона одна знала російську мову, якої навчив її старший брат Пилип.

Через декілька днів родину Свинарчука Гаврила відправили за 25 кілометрів від Богословська в ліс. Там було невелике поселення, в якому мешкали люди виселені з України. Їх поселили в недобудований барак. У кімнаті проживало 13 чоловік дорослих і дітей. Невдовзі ми почали працювати: батько з братом будували бараки, зокрема будували печі, а ми з матір'ю заготовляли корм для коней. За нами пильно стежила охорона. Навесні 1932 року батько і брат померли від цинги.

Ксенія з малолітньою дитиною залишилася сама в чужому краї. Про смерть чоловіка і сина вона сповістила свекра та сестру Надію. Родичі, сусіди почали збирати гроші, щоб відправити старшого Гаврилового сина провідати Ксенію з дитиною. І той поїхав.

"Одного ранку міцівецька жінка, що проживала з нами в одному бараці, розповіла мамі, що бачила сон, ніби приїхав гарний, молодий хлопець і закидав Ксенію горіхами. Тільки переповіла жінка сон, як в барак ввійшов молодий хлопець. Це був Пилип мій брат".

Пилип зразу ж став клопотати, щоб забрати рідних додому, але табірне начальство не відпускало. Тоді Пилип поїхав у Надєжденське управлінні, сподіваючись що там він візьме дозвіл. В управління йому пощастило зустріти товариша, з яким служив в армії, той займав в управлінні впливову посаду. Він і допоміг взяти дозвіл, аби Свинарчук Пилип Гаврилович міг забрати матір і сестру додому. "Так під кінець 1932 року ми прибули у Сприсівку. До своєї хати нас не впустили, наймалися до чужих людей. За 20 років з часу повернення поміняли більше 20-ти помешкань".

Згодом Марія вийшла заміж за Сорочана Івана. У 1952 році збудували свою хату, Ксенія залишалася жити з дочкою, поки не померла в 1968 році. Отак склалася доля цих жінок, не зустрів би Пилип товариша, хто зна чи повернулися б додому.

Ю. В.Телячий,
м. Хмельницький

З застінків НКВС не повернувся…
(Григор'єв Іван Тимофійович, с.М.Жванчик)

Вже півстоліття минуло з тих, трагічних часів, коли на нашій землі лютувало сталінське беззаконня, коли мільйони ні в чому не винних українців гинули в тюрмах і далеких таборах, коли лише від думки про "чорного ворона" холола кров.

Мені довелося працювати з сотнями архівних справ репресованих і донедавна я навіть нічого не відав про те, що й нашу родину не минули розпач, сльози і страх у страшному 1937-му. У травні цього року я черговий раз відвідав відділ Державного архіву Хмельницької області, де знаходиться картотека справ репресованих, переданих Управлінням СБУ. Випадково відкрив скриньку на літеру "Г" й прочитав на картці: "Григор'єв Іван Тимофійович, с.М.Жванчик…". Відразу подумав: "Чи не хтось із моїх родичів?" (Дідусь по лінії матері Григор'єв Степан Семенович, 1914р.н., родом із Малого Жванчика). Відразу зателефонував додому, у с. Лисець, поговорив з батьками. З'ясувалося, що дійсно, Григор'єв І.Т. був дядьком мого діда.

З особливим хвилюванням перегорнув кожен аркуш кримінальної справи й переді мною постала життєва трагедія простої людини – селянина-бідняка, який став жертвою безжалісної каральної системи.

14 жовтня 1937р., у день Покрови Богородиці, начальник Миньковецького райвідділу НКВС Глушко підписав постанову, адресовану районному прокурору про затримання Григор'єва Івана Тимофійовича, "1896 р.н., українця, рядового колгоспника", в зв'язку з тим, що він "служив добровільно в петлюрівській армії, учасник погромів, у даний час висловлює повстанські тенденції, КР налаштований". Оскільки "перебування Григор'єва на волі може відбитися на нормальному ході слідства і суду й також [він]

може ухилитися від суду й слідства", Глушко обрав засобом впливу утримання під вартою в Кам'янець-Подільській в'язниці [1, арк.1]. Того ж дня прокурор Руцький підписав постанову про арешт Івана Григор'єва. У ній повторені вищезазначені мотиви арешту, наведено фрагмент розмови І.Т. Григор'єва з односельчанами: "Якби війна, я би собі підібрав добрих товаришів і тоді показав би цим комуністам та активістам як над нами знущатись" [1, арк.2].

Таким чином, ще напередодні арешту слідчі органи володіли "компроматом" на І. Григор'єва – він став жертвою наклепу. Ще 1924р. секретний циркуляр ДПУ визначав досить обширний список "контрреволюціонерів" з метою збирання й збереження інформації про їхню діяльність "до слушного часу" [2, с.83-84]. Зрозуміло, що колишній воїн армії УНР Іван Григор'єв до цього реєстру потрапив.

Матеріали кримінальної справи свідчать, що 26 липня, за два з половиною місяці до арешту, уповноважений РВ НКВС Жиліч в якості свідка допитав Станіслава Дзіковського, коваля маложванчицького колгоспу. На запитання про те, що йому відомо про контрреволюційну діяльність Івана Григор'єва, Дзіковський відповів: "Григор'єв систематично висловлює незадоволення існуванням Радянської влади… вів контреволюційні розмови, називав поганими словами керівників партії і уряду, говорив, що ніби Рад.влада обідрала селян, далі терпіти неможливо. Крім того я знаю, що Григор'єв добровільно служив в петлюрівській армії і після відступу останніх повернувся в село верхом на коні в повному озброєнні…"[1, арк.12].

Наступного дня 27 липня 1937 р. голова Маложванчицької сільської Ради за вимогою Миньковецького РВ НКВС подав характеристику на нього та довідки про склад сім'ї і майновий стан.

У характеристиці зазначено, що він "… в 1919 році пішов добровільно в петлюрівську армію … де прослужив в Петлюри до розгрому петлюрівської армії. Після вернувся в с.М.Жванчик с коньом і вооруженний, де таковий на протязі всего часу вів в селі антірадянську розкладницьку роботу. В 1930р.

мав тісні зв'язки з бандитом Воронецким. Коли Воронецкого судили, то Грігорьєв пішов в Ст.Ушицю взяти бандита на поруки, де там єго задержали і посадили, що він просидів більше неділі. В 1935р. Грігорьєв продав свого паспорта не відомо кому. Хотя він член к-пу, но в к-пі не працює, тільки ходить по базарам, де зустрічається з чуждим еліментом і веде з такими розкладницьку роботу. Грігорьев Ів.Т. в селі являється соціально небезпечним, про що стверджує М.Жванчицька с/рада" [2, арк.6].

У довідці про склад сім'ї повідомлялося, що в нього на момент арешту була багатодітна родина: дружина Степанида, два сини (Антон і Микола) і три доньки (Віра, Надія, Любов) [2, арк.7]. В іншій довідці – про майновий стан – зазначалося, що в І.Григор'єва до революції 1917р. було " … землі 1 га, 1 дом, 1 корова, душ семьї 4. – Після революції маєтковий стан слідуючий: землі 1,5га, 1 дом, 1 корова, душ семьї 6. Більш нимає нічого" [1, арк. 8]. Усе вищезазначене, в першу чергу – свідчення С.Т.Дзіковського, дало підстави 14 жовтня 1937р. працівнику РВ НКВС Сергієнку за наявністю ордера заарештувати Григор'єва І.Т. і провести обшук у його помешканні [1, арк.4].

10 листопада 1937р. уповноважений Миньковецького РВ НКВС сержант Могер прибув до Малого Жванчика й допитав свідків у цій справі – Петра Гаврилова, Петра Андрухова та Миколу Фабіянова. Всі вони підтвердили антирадянські "націоналістичні" настрої Івана Григор'єва [1, арк.13-15]. Майже через місяць після арешту, 13 листопада, відбувся перший і єдиний його (Івана Григор'єва) допит. Усі обвинувачення базувалися на службі в петлюрівській армії та контреволюційній пропаганді, однак жодного з них І.Т.Григор'єв не визнав [1, арк.10]. Ймовірно, 13 листопада слідчий оперативної слідчої групи сержант Рудь підготував обвинувачувальний висновок, затверджений начальником четвертого відділу УДБ УНКВС ст. лейтенантом Гінасиним. У цьому документі, котрий зіграв свою фатальну роль, наводилися "контреволюційні" висловлювання Івана Григор'єва, взяті з показань свідків: " Рад. Влад обідрала селян. Далі цього терпіти не можна",

"Колгосп мені не потрібен, я його не організовував і працювати в ньому не буду. Сталін видумав колгоспи, нехай сам йде зі своїми друзями та працює", "Колгоспи організовані для того, щоби легче було обдирати населення. В колгоспі вродить, то Радвлада забере", "Ех хоча-б скоро прийшов Петлюра, я-би назад пішов би служити і тоді комуністам показав би як обдирати народ. Я ще діждуся того, що на Україні Радвлади не буде". "В інкримінованому обвинуваченні Григор'єв Іван Тимофійович, - йдеться в документі, - винним себе не визнав, але його контрреволюційна діяльність цілком підтверджується свідченням свідків" [1, арк. 16-17].

Наступного дня, 14 листопада 1937р., засіданням трійки УНКВС по Кам'янець-Подільській області Івана Григор'єва засудили до розстрілу. Вирок був виконаний 23 листопада 1937р. [1, арк.18].

Після того – довгі роки забуття, життя його сім'ї під жорстоким йменням "ворогів народу". Перша хвиля реабілітації, котра розпочалася після ХХ з'їзду партії, нічого не змінила в плані відновлення справедливості щодо безпідставно арештованого Івана Григор'єва. "Архівна справа … переглянута згідно з наказом №00511 і залишена для подальшого збереження в архіві на підставі того, що Григор'єв в 1937р. розстріляний згідно постанови трійки УНКВС", - свідчить запис від 11 липня 1956р. [1, арк. 17зв.]. Остаточна реабілітація Івана Тимофійовича Григор'єва відбулася лише в серпні 1989р., коли прокурор Хмельницької області А.І.Харченко затвердив висновок, підготовлений працівниками прокуратури та УСБУ на виконання Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. "Про додаткові заходи по відновленню справедливості щодо жертв репресій, що мали місце в період 30-40-х і початку 50-х років". У ньому відзначалося, що "Григор'єв І.Т. обвинувачувався безпідставно, доказів його злочинної діяльності немає" [1, арк. 21]. Довідку про реабілітацію Івана Григор'єва надіслали рідним 12 серпня 1989р. [1, арк.22].

Таки прийшла справедливість – повернуто чесне ім'я ще одному українцю – простій людині, селянину-трударю, патріоту, який воював за

незалежність України, а в часи колективізації, голодомору, репресій не боявся бодай словом висловити протест проти нещадної експлуатації українського народу. Він був одним з мільйонів безневинно знищених своїх співвітчизників. Світла йому пам'ять!

Примітки.

1. Кримінальна справа по звинуваченню Григор'єва Івана Тимофійовича, жителя с. М.Жванчик Миньковецького району. Почата 14 жовтня 1937р. – закінчена 14 листопада 1937 р. // Державний архів Хмельницької області. – Спр.П – 19534. – Арк. 1-22.
2. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Пер.з англ. – К.: Либідь, 1993. – 384с.: іл.

О.О. Марков,
с. Тинна

Тинна в роки сталінського терору

Репресії в нашому селі розпочалися 1931 року. Цього року трьох тиннянців було засуджено за невиконання плану хлібозаготівлі. Пацірука Миколу - на 3 роки, Логаня Степана – на 5 років, Суру Гаврила – на 5років. Вони потрапили на будівництво Дніпрогесу, а Пацірук Микола попав під амністію і в 1932 році повернувся додому. Однак у 1937 році його забрали і дальша доля невідома.

У1931 р. тинянці підтримали виступ 1 травня в Тернаві. Чорнобай Леонтій Матвійович був висланий на Донбас. Були репресовані Ящук Йосип, Курник Іван, Фурман М., Солтис Франц, Боднар Філько, Ризнік Станіслав, Лисаковський Франц, Навроцький Йосип. При арешті Бутельський зробив спробу втекти і був убитий.

Хвиля репресій прокотилася по селу в 1935-1938 роках. Так, у 1935 році був репресований Волошин і його зять – учитель в польській школі, а

також директор школи Ружицький, вчителі Раїнко, Лончинський та Корчинський М.

Сім'ї католиків у 1935 році висилали в Казахстан. Вислані були сім'я Боднара Івана, дружина Боднар Анелія пішки дібралися із заслання додому, Збаравський Антон, Муравські Мартин і Ганна, Сороковський, вся сім'я Полікевичів, Фатішевич Йосип, Крентовський Фелікс, Боднар В'ячеслав та інші.

Жертвами терору стали: Шайда Омелян – голова сільради, а Жеребнюк Василь Онуфрійович – заготівельник сільськогосподарської продукції, репресований за те, що співав українські пісні і грав на бандурі, Корчинський Микола – вчитель, Михальський – агітував за колгоспи, а потім його репресували, Войдевич Франц, Микола Юзеф, Крушельницький Казимир, Заклецький Микола, брати Метис, Навроцький Йосип, Шеленг Василь, Рудов Антон, Оржеховський, Шеленг Андрій, Мазур В.П., Григораш Олександр, Форостян Іван, Здоровецький А.В. та інші. Посмертно реабілітований 91 тиннянець.

Спогад Здоровецької Ганни Андріївни,
доньки репресованого
Здоровецького Андрія Івановича

Мій батько працював у 30-х роках продавцем у сільському магазині, а коли в селі організувався колгосп, то його взяли на посаду колгоспного касира. Він закінчив чотири класи і вважався освіченою людиною. В сім`ї було 3 дітей. Два дорослих брати Василь і Коля від першого батькового шлюбу і я, зовсім мала дитина. Напередодні сталінських репресій один з братів працював секретарем комсомольської організації у Смотричі, інший – на заводі у Києві.

Голод пережили, бо мали корову і, здавалося, що життя налагоджується. Батько і брати працювали, тому особливої скрути сім`я не відчувала. Але це було недовго. У грудні 1936р. вночі двоє чоловік, постукавши у вікно, викликали батька, і він вже до хати не повернувся. А на

ранок стало відомо, що тієї ж ночі із села забрали 36 чоловік і повезли до Кам`янця-Подільського. Мама ходила разів тридцять в Кам`янець, щоб зустрітися з батьком і передати передачу. Але кожного разу чула відповідь: «Прийдіть завтра… через два дні…» і т. д. Так не довелося побачитись з чоловіком та й передачі ніхто не взяв. Люди говорили, що їх усіх із Кам`янця повезли на Вінницю, а там розстріляли.

І ось тоді в нас розпочалась важке життя. Звідусіль було чути в нашу адресу «вороги народу», «бандити». Брата звільнили із посади секретаря комсомолу, а старшого брата - із заводу в Києві.

Маму, як дружину «бандита», було вислано із села під Київ у Гребінку, де вона працювала на цукровому заводі. Стареньку бабусю вигнали із хати, і вона пішла по сусідах, бо в нас поселили голову колгоспу Метельського. Мені тоді було чотири роки і мене забрала до себе мамина сестра.

Коли померла Н.Крупська, то дружини репресованих попали під амністію. До робітниць заводу прийшов бригадир і повідомив, що скоро усі повернуться додому, але треба дочекатися наказу. Але мама і ще дві сусідки не стали чекати і зразу - вирушили в дорогу. Йшли весь шлях пішки і коли дібралися до села, то ноги були, наче колоди. По сусідстві проживав голова сільради. Дізнавшись, що прийшли жінки, на ранок він вже був в хаті та повідомив, що їх викликали в райком до Смотрича. Мама просилась: «Як же ми підемо, подивись, які у нас ноги». Але діватись було нікуди. Жінки того ж дня вирушили у Смотрич. Коли вони прийшли до секретаря райкому, то він запитав: «А вам чого, жінки?» Вони розповіли йому, що сільський голова наказав з’явитись.

Секретар подивився на їхні ноги і сказав: «А я звідкіля знав, що ви прийшли? Ідіть з Богом додому, а документи вам прийдуть».

Поневіряння продовжувались. Проживали і далі у тітки, у якої теж були свої діти. Одного разу, коли зібрали на стіл обід, я вступила в суперечку із тітчиним сином за стілець. А чоловік тітки на цей дитячий конфлікт висловився так: «Через дідів і спокійно не пообідаєш». Мама підвелась з-за

столу і вийшла з хати. Пішла до своєї сусідки та, гірко плачучи, розповіла цю історію. Сусідка була доброю жінкою. Заспокоївши матір, вона запросила нас жити в неї. Там ми і перезимували.

Навесні голова, який поселився в нашому дворі, сказав матері, що на Пасху будемо в своїй хаті, бо він забирається. Так ми повернулися до рідної оселі. Але жити не стало краще. На кожному кроці можна було чути, що ми – сім`я "ворога народу». І всі найважчі роботи в колгоспі та непосильну позику змушена була тягнути мама, як дружина «бандита».

Так відійшла у вічність. Як би зараз хотілось, щоб мама почула, що наш батько не «ворог народу» і не «бандит», а лише жертва репресивного сталінського режиму.

Спогад дочки

Галини Василівни Тарабан (Жеребнюк)

Мій батько працював продавцем в сільському магазині, рахівником в колгоспній канторі, заготівельником фруктів. Сім'я поважала українські звичаї і традиції. Батько ходив у вишитій сорочці, грав на бандурі, співав народні пісні. Старші батькові брати працювали та проживали в Києві.

Восени 1937 р. десь біля обіду приїхала підвода і її супроводжуючі зайшли на подвір'я. Один із них звернувся до батька і сказав, щоб збирався і сідав на воза. Батько одягнув чистий одяг, на підводу не сів, а попросив дозволу за село вийти пішки.

Повезли його до Кам`янця-Подільського, а потім відправили у Бердичів, звідтіля до Архангельська. Його засудили на 8 років ув'язнення. Ми з ним листувалися, а напередодні нового 1939 року мама їздила до Архангельська і там була 4 дні.

Більше з батьком ніхто не зустрічався. Розпочалась війна з Фінляндією, а потім Велика Вітчизняна. Далі батькова доля була невідомою.

Після війни агроном з нашого села їздив в Городок на цукровий завод і якось завів розмову з одним робітником. Дізнавшись, що він із Тинни,

запитав: «А чи знали Ви Жеребнюка Василя?» Він відповів: «Я його добре знав, бо він неподалік жив». А ще чоловік розповів таку історію.

Я з ним був в Архангельську на засланні. В 1942 чи 1943р. він захворів, полежав три дні та помер. Ми його похоронили і поклали на могилі табличку з підписом.

А як же склалось доля нашої сім`ї? Маму вислали в Київську область, де вона ще із дружинами репресованих із нашого села працювала на цукровому заводі, а мене, зовсім малу дитину, забрав мамин брат до себе. В нього я і проживала. Батькові брати з Києва писали, щоб він привіз мене до них, але я не хотіла їхати з села. Тоді дядько сказав, що ми поїдемо до мами, і я дала згоду.

У Києві нас зустрів молодший батьків брат, і ми поїхали до старшого батькового брата. У суботу, на вихідний день, приїхала мама, але наступного дня знову поїхала, бо їй необхідно було йти на роботу. Я залишилася в дядька. Він мене віддав до школи, і я навчалася в першому та другому класах у Києві, а на літні канікули їхала до мами, де ми проживали на найманій квартирі.

Після смерті Н.Крупської була амністія і ми повернулися додому. На нашій хаті проживав голова колгоспу і ми поселилися знову у дядька. На осінь нашу оселю звільнили. Тоді ми повернулись на рідне подвір'я. Жити було важко, адже у нас на зиму майже нічого не було. Мама пішла працювати до колгоспу і заробила трішки зерна, продала своє пальто, і ми так перебилися.

Пам'ятаю, вже після війни, мені було 16 років, а одягнутись не мала в що. У магазин привезли ситець, але мама не мала права стати в чергу, щоб купити, бо

вона - дружина «ворога народу». Тоді вона попросила сусідку, а сама за неї пасла цілий день худобу. І таким чином мама пошила мені спідничку.

Такою, як бачите, була наша доля. Адже на кожному кроці можна було почути: «сім`я бандита», «ворога народу».

Спогад Пацірука Віталія Миколайовича,

сина Пацірука Миколи Федоровича (1886 р.н.)

Мій батько, Пацірук Микола Федорович, народився в сім'ї селянина. Сім'я хоч була селянською, але всі діти ходили до школи. Батько закінчив початкову народну школу. Коли розпочалася Перша світова війна, то він був мобілізований в армію. Був направлений на навчання до медичної школи, після закінчення якої він став ротним фельдшером». У роки війни брав участь у бойових діях і працював у військових госпіталях. Після революції демобілізувався і працював в особистому селянському господарстві.

1926 року в селі було відкрито фельдшерський пункт, який батько очолював до 1937 року. Вдень та вночі батько надавав медичну допомогу односельчанам у ті важкі роки.

2 грудня 1937 року опівночі був заарештований. Приїхав представник НКВС з місцевим активістом і забрали батька. Дальша доля його невідома. Мама їздила багато разів в м. Кам'янець – Подільський на зустріч з батьком, але побачитись не дали. Більше від нього ніякої звістки не було.

У 1986 році прийшла довідка про те, що батька посмертно реабілітовано.

Після того як батька заарештували, розпочалось переслідування сім'ї. Мамі прийшло повідомлення про те, що в приписці відмовлено і вимагалось у десятиденний термін виселитись із села. Нашвидкоруч спродавши що могли, ми переїхали до Херсона, де навчались старші діти (син та донька). Там я поступив на робфак. У Херсоні нас застала Велика Вітчизняна війна.

V. У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

В.І. Боневич
м. Хмельницький

Бойова молодість Ткачук З.О.

Час невпинно біжить вдалечінь. Змінюється життя, змінюється ставлення до подій, які стали нашою історією. Але тема Великої Вітчизняної війни залишається актуальною і в наш час. Колись відважні воїни, які з перемогою повернулися на рідну землю, відродили промисловість і сільське господарство в зруйнованих війною містах і селах, виростили дітей, внуків і правнуків, - тепер почесні ветерани. Збираючи матеріали про Велику Вітчизняну війну, ми зустрічалися з багатьма із них. В обласному госпіталі для ветеранів війни і праці познайомилися з привітною жіночкою, яка 60 років пропрацювала медиком в Дунаєвецькій центральній лікарні – Ткачук Зінаїдою Олександрівною. В роки війни вона на собі виносила поранених бійців з поля бою, надавала їм необхідну медичну допомогу, була відважною партизанкою, радисткою-шифрувальницею. Зовсім недавно Зінаїда Олександрівна покинула цей неспокійний світ, але залишила нам свої спомини. Ось що вона розповіла про свою бойову молодість (передається дослівно):

«Народилась 23 квітня 1921 року в селі Січинці Дунаєвецького району. В родині було п’ятеро дітей, я – найстарша. Після закінчення семирічної школи в Дунаївцях вступила на навчання в медичну школу. В 1940-му році була направлена працювати фельдшером-акушеркою в село Ганівку Дунаєвецького району. 22 червня 1941 року о 9 годині ранку нас, 59-ох мобілізованих, зібрали в Дунаївцях, в будинку культури і відправили на фронт. Зі мною були призвані в лави Червоної армії і мої два брати-близнюки, яким минуло тільки по 16 років. З війни вони не повернулися. Мене, як медика, направили на Південно-західний фронт, в 64-й

евакогоспіталь, в армію, якою командував Жуков. Через 5 днів, під Тернополем, я отримала бойове хрещення.

Особливо запам'яталися перші місяці війни. Бої були важкі, Червона армія з великими втратами відступала. Було дуже багато вбитих та поранених. Наш евакогоспіталь відступав на Вінницю, Полтаву. Під Полтавою опинилися у ворожому оточенні, вночі перебралися через річку і сховалися з шістьма дівчатами в лісі. Через 2 дні добралися до своїх у Полтаву, яка майже вся горіла. Далі супроводжувала поранених в потягу, що їхав на Хорол, але на станції Веселий Подол німці розбомбили нас із літаків. Ми під обстрілом витягували поранених з вагонів і ховали їх на полі в соняшниках. Потім німці спрямували туди два танки, які розстрілювали і давили усіх, хто залишився на полі. Мені вдалося врятуватися і врятувати декілька бійців. Вирушили на Харків. Як тільки наш евакогоспіталь прибув до Харкова, німці висадили десант, тому госпіталь поїхав, а мене залишили приймати поранених. Потім приїхав на дрезині начальник станції Балашов і ми, забравши поранених, теж поїхали. Зупинилися в селі Велика Борщагівка, поранених розмістили у школі. Над селом кружляв ворожий літак-розвідник, його збили наші, але пілот спрямував підбитий літак на школу, тому знов довелося виносити поранених з вогню.

Брала участь і в обороні Києва. Бої були дуже важкі. Як тільки наші наведуть понтонні мости через Дніпро для переправи, німці одразу їх починають бомбити. Багато було поранених і вбитих, так що нам, медпрацівникам, доводилося спати всього по декілька годин на добу.

Потім я потрапила на 1-й Український фронт, 144 медсанбат, а пізніше на Воронежський фронт, де знову ми одержали поразку і довелося відступати. Отримали наказ вночі повантажитися на літаки, і нас перевезли на фронт під Сталінград. Зима кінця 1942 - початку 1943 року була суворою, тому, крім поранень, у наших бійців були сильні обмороження кінцівок. Працюючи з пораненими бійцями в умовах, коли на вулиці мороз 30 градусів, я також обморозила ноги.

Після визволення Сталінграду, була зачислена в 50-у Гвардійську Стрілецьку дивізію, 59-ий Гвардійський санітарний батальйон. Пішли на Ворошиловград. Розгортали польові госпіталі у школах, на фермах, в інших придатних для роботи приміщеннях. Для маскування все завішували плащ-палатками, сітками, освітлення було від фар автомашин, які впритул під'їжджали до вікон і вмикали світло. Ось в таких умовах робилися операції пораненим.

Евакогоспіталь весь час розташовувся на відстані 5-7 км від лінії фронту, а медсанбат ще ближче – за 3-5 км. Евакуація поранених завжди проводилася вночі, щоб німці не могли побачити з літаків-розвідників, які дуже часто кружляли над госпіталем і скидали бомби. Так, влітку 1943 року наш госпіталь розбомбили, і мене поранило.

На лікування відправили мене до Саратова. Лікувалася я два місяці. Коли ж пішла на одужання, почала допомагати медперсоналу. Якраз в той час до госпіталю прибув з органів держбезпеки полковник Богомолов. Він підібрав з тих, хто вже підлікувався, групу з 13 осіб, куди зарахували і мене. Відправили нас в Саратов, в українську школу партизанського руху. Як тільки ми прибули в цю школу, кожен з нас дав клятву про нерозголошення військової таємниці, тому що нас почали готувати для того, аби пізніше закинути в партизанські загони, які діяли в тилу ворога.

Навчання йшло кожен день з 8 ранку до 8 вечора протягом 10 місяців. Я отримала спеціальність радиста-шифрувальника, екзамени усі витримала на відмінно. 22 червня 1944 року я і мій напарник, також радист – Віктор Шарпанов, літаком «Дуглас» вилетіли з київського аеродрому на Польщу. До того часу Україна була вже визволена від фашистсько-німецьких загарбників і бойові дії велися в Європі. Вилітали в 4 години ранку при повному бойовому спорядженні: парашут, санітарна сумка, радіостанція «Сєвєр-4», гранати, міни, пістолет-автомат Калашникова, годинник-компас і фінка. В цілому, все важило 50 кілограмів. Треба було приземлитися в Карпатах на Чорній Горі. Першим стрибнув Шарпанов, а я трохи занервувала,

затрималась, щось зробила не так і тому приземлилася догори ногами на три сосни, пошкодивши одну руку. Минуло хвилин 10-15, я вишу на верхівках сосен, а внизу йдуть німці з собакою. Але все обійшлося: німці пройшли далі. Трохи почекавши, я обрізала стропи парашута і почала спускатися донизу по гілках, потім, коли зіскакувала, вдарилася так, що не могла йти. Оглянула місцевість: з одного боку річка, з другого гора. Проповзла вгору метрів 15 і мене тут знайшли партизани з'єднання імені Сталіна, які були оповіщені про наш десант. Мене на руках принесли до штабу.

Зарахували мене в загін імені Котовського. Ходила в розвідку, виконувала обов'язки медпрацівника, шифрувала радіограми. Для підтримання здоров'я партизанів, мені, як медику, доводилося не тільки лікувати, але й збирати в лісі гриби, ягоди, коріння, молоді пагони ялин, які використовували для боротьби з цингою. Вогнища розпалювати було не можна, тому що німці весь час прочісували місцевість і нам постійно доводилося ховатися. Було дуже важко виживати в цих умовах. Але допомагало місцеве населення. Де був наш загін: в Польщі, в Чехословаччині, в Угорщині – всюди мешканці сіл нам допомагали провізією, одягом і всім, чим могли. Але умови були суворі: навесні 1945 року в загоні з 300 осіб залишилося тільки 27. Червона армія рішуче наступала, хоча німці трималися за кожне село, за кожну висоту. Ми в цю пору знаходилися в Чехословаччині. Партизанське з'єднання отримало завдання від генерала Погребенко, який командував 4-м Українським фронтом, допомогти бійцям діючої армії в операції по визволенню навколишніх сіл. Партизани зайняли села Койшов, Опадка, Златаідка, Кошица, Тейкиш та інші і утримували їх до підходу Червоної армії. Так ми ввійшли в склад діючої армії і нами було передано багато трофеїв. Поранених відправили до медсанбату та в госпіталь. А я отримала наказ прибути в Київ до штабу партизанського руху. Там я відзвітувала про роботу в партизанському загоні і мені присвоїли звання старшини держбезпеки.

Але на фронт я вже більше не потрапила. Мене відправили в Москву до центрального штабу партизанського руху. Штаб знаходився по вул. Горького, 20. Керував штабом безпосередньо Сталін. Мене призначили керівником радисток-апаратниць, куди входило 13 дівчат. Ми приймали і відправляли шифровану інформацію. Усе було суворо засекречено. Про мене не знали навіть мої батьки. Тому я звернулася до керівництва штабу з проханням надати мені відпустку на 10 днів, і 31 березня виїхала до Проскурова. До Дунаївців з Проскурова йшла пішки. Вийшла о 6 ранку, а до батьківського дому добралася близько опівночі. За роки війни я дуже змінилася: схудла, волосся коротко підстрижене, у військовому одязі, тому батьки мене не впізнали і не пустили вночі до хати. Тільки собака Шарик, обнюхавши, пізнав мене. Ну, а вранці ми вже обіймалися з родичами, плакали від радості зустрічі і від горя втрат близьких. Я бачила, що батькам дуже потрібна моя допомога, тому прийшла до військкомату і звернулася з проханням перевести мене на службу з Москви до Дунаївців. У військкоматі мені відповіли, що будуть клопотатися про моє переведення, але тільки як медпрацівника – радисти-шифрувальники в той час не були потрібні. Відпустка моя закінчилася і я повернулася до Москви, але весь час думала, як повернутися додому. Та війна закінчилася, і моя мрія здійснилася: 29 травня 1945 року я повернулася до Дунаївців, де пропрацювала 60 років медиком у центральній лікарні. За бойові досягнення нагороджена Орденом Червоної Зірки, Орденом Великої Вітчизняної війни І ступеня, Орденом «Партизан Чехословаччини», медалями: «За відвагу», «За бойові заслуги», «Партизан України», «За перемогу над Німеччиною» і багато інших – всього 28 медалей.

Нехай ці спогади Зінаїди Олександрівни залишаться світлою згадкою про неї та незгасним джерелом пам’яті про відважних синів і дочок, що загинули за волю рідного народу.

О.І. Сохатюк,
с. Тинна

Ціна Перемоги

Село Тинна було зайняте німцями 7 липня 1941 року і в окупації було 2 роки і 8 місяців. В общинному господарстві тинянні працювали від зорі до зорі і майже задарма. Всю роботу виконували вручну, коровами. Були оподатковані численними грошовими і натуральними податками, все добро вивозилось до Німеччини.

В селі був такий випадок. У лютому 1943 року місцеві хлопці Петрик Василь, Плавуцький Броніслав, Мазур Броніслав, Заворотний Іван, Кордон Антон, Войдевич Станіслав залізли в приміщення молочарні, вкрали барабан від сепаратора і втопили його в ставу. Наступного дня приїхали із Кам'янця-Подільського гестапівці і всіх підозрілих викликали в сільську раду. Врятувало хлопців те, що через село проїжджали партизани групи Протоцького в бік Левади-Купина і забрали з собою місцевого старосту. І так на цьому справа затихла.

У грудні 1942 року фашистські кати розстріляли чотири сім'ї: Фалюша Олександра з дружиною і двома дітьми 3 і 5-річного віку, Яворського Микиту дружиною, Цюпка Йосипа з дружиною і шестирічним сином, Боднара Броніслава з дружиною і чотирма дітьми дошкільного віку за зв'язок із партизанами та євреями. Гітлерівці насильно вивезли до Німеччини 60 громадян. Солук Дуня та Барабаш Таїса загинули. У т.ч. Сварник М., Базинюк Ю., Форостян П., Ящук Л., Залевський Й., Яворський В., Джуринська П., Корчинська Л., Маслюк М., Барабаш М. та багато інших.

Сварника Миколи Никифоровича, 1924 р.н., перебував у Німеччині з 8 липня 1942р. по 10 травня 1945 р. У Тинній в приміщенні школи був збірний пункт. Під наглядом поліцая на підводах на ст. Дунаївці із Лисогірки, Пісочної, М. Тернавки, Тернави привозили молодь, а звідси на підводах

відправляли, під наглядом німців вантажили в товарні вагони і відправляли до Німеччини.

Сварник М.Н. потрапив в Західну Німеччину, у табір “Білога” (земля Везермюнде) неподалік Бремена. Працював на різних роботах (копав канави, робив каналізацію, розвантажував вагони з вугіллям). Потім працював на військовому заводі вантажником. Табір був огороджений колючим дротом і охоронявся німцями. На роботу і з роботи водили строєм і під конвоєм. За будь-яку провину німці жорстоко карали. На грудях у кожного було написано “Ост”. Його табірний номер був 221. Харчування було дуже погане. В основному годували бруквою два рази в день, працювали з п’яти годин ранку до вечора. Визволили англо-американські війська. 10 травня 1945 року був призваний польовим військкоматом в м. Магдебург до лав Радянської армії. Служив до березня 1947 року. Після служби повернувся додому.

Спогад Шеленг Антоніни Яківни, 1924 р.н.

Перший раз нас, молодих, забрали із села вночі, повантажили на підводи і везли до Кам’янця-Подільського. Але по дорозі, Солук Ганна та Войтович Юзефа втекли в Балинівку і там переховувалися в людей, дібралися до Лисогірки, а ввечері – до села. Переховувалися і в Куяві. Коли брали другий раз, то сховались вдома і не показалися. А третього разу прийшли сільські шуцмани Бичок В. і Павонський М. і забрали нас до польської школи. Із школи мене, Яворського Василя, Гальчин Василя, Барабаша Івана, Барабаш Марію, Бліхового Броніслава, Бондара Броніслава та інших посадили на підводу і відправили на ст. Дунаївці. Там погрузили в товарні вагони, не кинувши навіть соломи, і зупинилися аж у Перемишлі.

В Перемишлі помили і відправили до Бремена. Нас забрали в село Білош Везермюнденського району працювати на заводі. Поселили в кімнати по 16 чоловік. Поки завод будували, то ми ходили збирати дрова в ліс. Коли завод пустили в дію, то я працювала в першому цеху заливки, де закладали кійки до снарядів. Виробництво було дуже шкідливим. Німці говорили, що

більше, як три роки, жити не будете. Працювала до 1945р. Коли захворіла, то мене перевели в другий цех.

Працювали з 6 годин ранку до 6 годин вечора. Субота з обіду вихідний, а неділя – цілий день. Годували бруквою, ще 300гр. хліба на добу і кава. Коли в 1945 р. почали підходити наші війська, то при обстрілі загинула Солук Дуня. Нас німці із заводу не хотіли випускати, то ми вирвалися і втекли до лісу. Цю місцевість спочатку зайняли англійці, а через добу - американці. Через місяць, відгодувавши, американці переправили нас через Ельбу до Магдебурга.

Хлопців забирали в армію, а ми, 30 дівчат, поїхали на Берлін і там були на роботі при військовій частині. Дивилися, як німці пакують мотори і відправляють до Росії. Восени нас відправили додому.

Спогад Гладій Марії Федорівни

Я, Гладій Марія Федорівна, народилася в 1926 р. Коли мені було 15 років, мене та інших молодих людей забрали в Німеччину. Одного літнього ранку ми з друзями вийшли на вулицю, щоб погратися, але тут здійнялася тривога і ми навіть не отямилися, як опинилися в темних машинах. Коли їхали машиною, ми не знали, чи ще повернемося додому, до своїх рідних. Коли нас привезли на ст. Балин, то всіх під вартою посадили в темні, без вікон вагони, які не мали навіть якоїсь нещасної лавочки. У вагонах люди так тісно стояли, що навіть не мали як дихати, були навіть такі, що помирали. Так ми їхали аж до Львова. Потім нас усіх разом погнали в баню, посадили в поїзд і повезли до Німеччини. Одягнені ми були в костюми, але босі. Годували погано, давали брукву, капусняк, але такий кислий, що його їсти було неможливо. Спали усі разом у великих казармах і на двійних ліжках. Працювали у дві зміни. Одного ранку до нас у казарму зайшов офіцер і сказав, що йому треба троє дівчат. Він подивився на нас і взяв, завіз до своєї матері, щоб викопати їй картоплю. Надворі було ще дуже рано, ми були босі і наші ноги були всі в росі та болоті. Коли ми поверталися на свій завод, то

здійнялася тривога, бо бомбила американці відпустили аж у січні, і хто як міг, так і добирався до рідного дому, в якому не були уже три роки.

Спогад Яворського Василя Олексійовича, 1923 р.н.

Я народився в селі Тинні й закінчив шість класів. Коли село опинилося під німецькою владою, староста села прийшов і сказав, що молодь – хлопці і дівчата повинні поїхати на роботу до Німеччини. Мені виповнилося 17 років. Всіх дівчат і хлопців, у тому числі і мене, поліцаї супроводжували аж до ст. Дунаївці. Там посадили в поїзд і повезли до Німеччини. Тоді нас розподілили по роботах, а жили ми в бараках. Я працював на заводі, де виробляли снаряди. Робота була дуже важка, під нагайками. Коли одного разу нас вели на роботу, а назустріч вели військовополонених, один солдат попросив у мене закурити, і я дав сигарету. За це мене відправили в концтабір.

Сидів в одинокій камері, де на голову капала холодна вода. Так я просидів три місяці. Коли поверталися до в барак з товаришем, то були дуже знесилені, голодні, на смітнику знайшли гнилу рибу і з'їли. Товариш помер, не дійшовши до бараку, а мене врятували дівчата із нашого села. Невдовзі американські війська визволили нас. Я повернувся в своє рідне село, а потім служив ще в армії.

Спогад Фурман Антоніни Антонівни

Народилася в селі Тарасівка Ярмолинецького р-ну в 1924 році. Забрали мене в Німеччину в травні 1942 року. Поїзд зупинився аж в Кракові. Там нам дали якоїсь юшки і скибку хліба і повезли до Німеччини. Привезли нас на розбивочний пункт і забрали на фабрику в м. Батнемгайм, де виробляли кістяні зуби. Я стояла біля електричної духовки і молоточком стукала по зубах, а через рік забрали на військовий завод, де виробляли гранати. Жили в німця в кімнаті. Ліжка стояли в три поверхи. Годували дуже погано. На день давали крумочку хліба, чаю стакан і брукву. Звільнили нас американці. Вони два тижні нас годували, а потім відправили на територію,

де знаходились радянські війська. Там почали нас формувати по областях і відправляти додому. Приїхала додому на Петра.

Спогад Пацірука Віталія Миколайовича

Призваний на військову службу 12 серпня 1941 року і зачислений у військове училище молодих спеціалістів, яке закінчив у грудні 1941 року по спеціальності майстра по електрообладнанню літаків. Після навчання направлений для проходження служби в 5-ий гвардійський авіаполк Чорноморського флоту, в якому служив до 14 серпня 1942 року. Влітку 1942 року у зв'язку із проривом ворожих військ до Сталінграду і Кавказу почалося формування морських бригад, до яких направлялася частина особового складу з кораблів і авіації флоту, в результаті чого я був направлений на формування до 143-ї морської бригади. 4 листопада 1942 року ця бригада прибула на Сталінградський фронт, де займала оборону на захід від Сталінграда. 20 листопада 1942 року 143-я морська бригада під час наступу радянських військ прорвала оборону румунських військ і в цей прорив пішли вперед танкові війська, які 23 листопада завершили оточення 330 тисяч ворожих солдатів і офіцерів в районі під Сталінградом. 143-я бригада після прориву ворожого фронту була повернута і вела бої по ліквідації оточених ворожих військ. Я брав участь у наступальних боях 26 листопада і 2 грудня 1942 року, в результаті яких бригада зазнала великих втрат. 2 грудня я був важко поранений в ліву руку і понад 9 місяців лікувався у військових госпіталях. 8 вересня 1943 року був виписаний із госпіталю як інвалід Вітчизняної війни і до кінця війни працював у Московській області.

Виростила тиннянська земля і мужнього воїна-моряка – Гриба Олексія Федоровича. До війни він поїхав на навчання в Крим. Мріяв стати спеціалістом, але його плани, як і плани багатьох інших, перервала війна. І став Олексій моряком Чорноморського флоту. Багато ратних подвигів здійснив тиннянський син, але при форсуванні Дніпра Олексій найбільше проявив свою мужність і героїзм. На полі битви палали один за одним ворожі

танки. За мужніть і героїзм у цій битві йому було присвоєне звання Героя Радянського Союзу.

Після битви на Дніпрі дороги Олексія пролягли по українських містах і селах. Жорстокою виявилася солдатська доля: дожити йому до дня Перемоги не довелося. Після війни, у 60-х роках, прийшла звістка про те, що ніби-то Гриб Олексій є уродженець одного із сіл Вінницької області. Істина на сьогоднішній день не встановлена. У Кам'янець-Подільському архіві копії нагородного листа немає, центральний архів м. Подольська Московської області відповів, що він ніяких матеріалів не надсилає. Так і померла Гриб Тетяна, мати Олексія, не дочекавшись, коли повернеться син. Правда про Олексія – воїна-героя залишиться і буде жити в пам'яті односельчан завжди.

Різними були фронтові дороги та бойові шляхи тиннянців. Зокрема, 295 жителів села за здійснені подвиги на фронтах Вітчизняної війни удостоєні урядових нагород. Трьома орденами нагороджений Воєвода В.Л., Козяр І.Ф.

Спогад Воєводи Володимира Леонтійовича

На початку війни був направлений в резервний полк в м. Москву, який займався формуванням резервних частин для фронту. Був помічником командира взводу, керівником навчальної роти. З 1943 року – на курсах молодших командирів. З квітня 1944 року брав активну участь в боях за визволення Румунії, Болгарії, Югославії, Угорщини, Австрії в складі 24-го гвардійського стрілецького полку – командиром мінометної роти. Брав участь в боях на озері Балатон. Нагороджений медалями "За бойові заслуги", "За взяття Угорщини", "За взяття Відня" та іншими.

Невблаганною стала доля 131 тиннянця, яких огорнула теплом і ласкою чужа земля, які назавжди завмерли в обелісках і пам'ятниках у далеких незнаних краях, а їхні діти залишились сиротами.

Спогад Заворотної Ганни Федорівни

З болем у серці згадую ті страшні часи, адже війна забрала в мене батька, залишила мене і мою сестру сиротами, а мою матір – вдовою.

Коли розпочалася війна, мені було всього 2 роки, а моїй сестрі Марії – 7. Нашого батька, Зворотного Федіра Йосиповича, у перший же рік війни забрали на фронт. Коли він йшов, взяв мене на руки, міцно обійняв, поцілував і віддав матері. «Що ж ми без тебе робитимемо?»- зі слізьми на очах питала мати. « Не знаю, - знизуючи плечима, відповів він, - час покаже». І пішов. Пішов і вже не повернувся. До війни працював трактористом і його забрали в танкову бригаду.

Мати довго плакала, бо від батька не було листів. По закінченні війни солдати поверталися додому, а тата не було. Вже й сусіди повернулися, а його все небуло. Потім прийшла звістка, що він пропав безвісти. Та мати не вірила. Вона все чекала, надіялась. Думала, що одного дня таки переступить поріг рідної домівки. Та того не сталося. Згадую, їздила мама до ворожки, і вона їй сказала, що в дзеркалі бачить купу землі, а отже, живого його вже немає. Розвіялися всі надії, сподівання в один момент. Та треба було жити далі, працювати, виживати.

Лише кілька років тому стало відомо, що батько в 1944р. загинув в Тернопільській області.

Спогад Чаплінської Надії Йосипівни

Ми – сироти війни . Фашисти вкрали наше дитинство, нашу юність. Нас залишилось троє: старшій сестрі Ганні – 8 років, молодшій Марії – 5 місяців, мені – 4 роки.

…Були жнива, мама брала серп, нас, дітей, і йшла жати пшеницю, клала Марійку під сніп, мені ж наказувала гонити мухи з її лиця… Проходили дні, мама нам казала, щоб ми дивилися, коли буде йти поштарка. Ми її питали, чи немає листа від батька. Але звістки ніякої не було. Настала зима, холод, голод. У хаті у відрі замерзала вода, стіни були

вкриті інеєм, на вікнах – сніг. Мама змушена була залишати нас самих, а сама йшла на роботу. У холодній хаті ми повідморожували пальці на руках, ногах, а весною відкрилися рани – текли, пекли, чесалися. Тоді мама солідолом мастила їх, зав'язувала старими панчохами і так ми терпіли.

Навесні 1945 р. поштарка принесла листа. Мама, прочитавши, дуже плакала – то була похоронка. Одного ранку мама розпалила плиту, рве похоронку і кидає в грубу. Я підбігла, взяла лише кусочок з того листка і сховала. Кожен день дивилася на той папірчик і питала маму, коли я піду до школи. Коли повернулася з війни тьотя, мамина сестра, я дала їй той клаптик листа і спитала, що там пише? Писало так: « Погиб в бою мужественно и отважно».

Спогад жительки с. Тинни

Пацірук Олександри Іванівни

Це було в 1944-му. У березні війська Першого Українського фронту оточили на Поділлі величезне угрупування німецько – фашистських військ. У кінці березня під Тинною група радянських розвідників була оточена фашистами з усіх боків і кинулася рятуватися в село. Несподівано прибіг захеканий молодий солдат і закричав:

- Спасайте, тьотя, німці доганяють!

Те, що довелося пережити мені в ті хвилини, мабуть, забрало не менше 5 років життя. Відмовити йому не могла, і водночас розуміла, що як він буде викритий, то вороги вб'ють і його, і мене. На роздуми не було ні хвилини. Похапцем наділа на нього полотняну сорочку покійного чоловіка, своє подерте пальто, підперезала рушником, наділа порвану шапку. Тільки встигла це зробити, яку хату вдерлися два фашисти з намальованими на кашкетах черепами. У той час у мене проживала російська сім'я з Дону, багато таких сімей, захоплених відступаючими німцями, проживало в селі. Фашисти відразу кинулися до чоловіків. Росіянин показав посвідчення,

видане німцями, і вони залишили його в спокої. З червоноармійця зірвали шапку, побачили коротко стрижену голову і закричали: “Рус, Рус!”

Він показав жестами, що нібито недавно вийшов з тюрми. Росіянин з Дону підтвердив, що цей хлопець справді є сином хазяйки дому і вороги повірили. Вони наказали обидвом чоловікам рубати в садку гілки і нести їх на південь від села для маскування німецьких гармат, наведених на ліс.

Коли чоловіки повернулись до хати, то старий росіянин глянув у вікно і сказав молодому солдатові: „Посмотри, сколько твоих выловили немцы”

На вулиці під дулами на них німецьких автоматів стояв ряд радянських солдатів – в одних гімнастерках, а зверху падав мокрий сніг. Німці повели їх на цвинтар і там розстріляли.

Наш боєць був настільки перевтомлений, що засинав стоячи, притулившись до печі і приходилось його штовхати: якби раптом зайшли до хати німці і помітили його втому, то би догадалися, хто він. По одному червоноармійцеві врятували також сусіди Лисаківська Ніна, Комарницька Марина, Воєвода Павло. Через два дні в село вступили наші війська, і врятовані солдати пішли з ними. Подальша їхня доля невідома.

Вічна слава героям-землякам!

Солдатська вдова. Скільки їх залишилося самотніми і часто з маленькими дітьми на руках. Все перебороли, все перенесли...

Спогад Жук Тетяни

В 16 років я вийшла заміж за свого Володимира. Жили добре, ростили двох синів.

В 41-ому пішов на війну вже не повернувся. Писав листи, часто писав, але до цього часу їх не зберегла, на жаль…Поліг мій Володимир смертю хоробрих в угорській землі.

Важко працювала, слава Богу, сини допомагали, роботящі виросли, допомагають і зараз.

Я чотири рази їздила до чоловіка на могилу в Угорщину, а зараз вже не можу.

29 березня 1944 року Тинна була визволена. У селі знаходиться братська могила, в якій поховані останки 53 воїнів на чолі з командиром ст. лейтенантом Єрмаковим Михайлом Андрійовичем.

У 1953 році на братській могилі встановлено пам'ятник з чорного мармуру. Не можна без хвилювань читати рядки листа, які надійшли з Нижнього Новгорода від сестри Віктора Черьоміна, який загинув за визволення нашого села. Віктор народився в 1925 році в Горьківській області. Росіянин, у січні 1943 року був призваний на військову службу. Пройшовши підготовку, влітку був відправлений на фронт. Брав участь у битві на Курській дузі, форсував Дніпро. Був поранений. Лікувався в госпіталі в Сумській області. Потім знову на фронт. Останній бій - за село Тинну на Поділлі. Батьки отримали повідомлення про смерть сина, червоноармійську книжку і дві фотографії товаришів, залиті кров'ю. Так обірвалося життя молодого російського юнака на тиннянській землі.

У книзі "Юність мужніла в боях", виданій Міністерством Оборони СРСР в 1965 році, так описані бої під Тинною:

..."З Малої Тернавки до Тинни ринула 10-а танкова дивізія СС "Адольф Гітлер", – розповідає очевидець Олександр Остапович Барабаш, житель Тинни, – голодні, як оті вовки, у чорних мундирах, з людськими черепами на пілотках, вривалися німці до хат і все, що тільки можна було з'їсти, споживали.

Треба сказати, що катюги мали намір знищити усіх жителів села, бо за цвинтарем спішно рили величезну траншею, а посередині залишили смужку землі, по якій мали пропускати людей і стріляти у потилицю, щоб жертва падала обабіч у глибокі ями. Та здійснити кривавий злочин не дали наші війська.

З 29 на 30 березня 1944 року 71 мехбригада і 726 стрілецький полк вели жорстокий наступальний бій з противником і о 2.00 підійшли впритул до

околиці Тинни. Гітлерівське командування кинуло в бій свої підрозділи. Бій точився аж до 7 години ранку. О 7 годині 30 хв. гітлерівці застосували гарматно-мінометний вогонь і ввели в дію 12 танків і до двох рот піхоти.

В районі Тинни гітлерівці зосередили рештки недобитих піхотних і танкових дивізій. Сподіваючись пробитись на захід, вони відкрили шалений гарматно-мінометний вогонь по наступаючих наших частинах. Після артпідготовки пішли ворожі автоматники, радянські гарматники підбили трьох “тигрів”, дві “пантери”. Та перервалася лінія зв’язку з 726 полком.

Генерал-майор Ворожищев глянув на зв’язківця сержанта Литвинова. Той без слів зрозумів командира. Схопив моток і подався шукати пошкодження. Рвалися позаду та попереду міни, снаряди. Лише намірився вигулькнути з виярка на пагорб, як враз перед його очима з’явилося десяток гітлерівців. На мить автомат зв’язківця випередив ворожу чергу. Семеро фашистських автоматників зсунулося до ніг бійця, решта зникла за косогором. Не пройшло й кілька хвилин, як зв’язок був відновлений.

Молодий лейтенант Олексій Карабанов із взводом кулеметників 726 полку відбив вісім ворожих контратак, котрі намагалися будь-що прорватися на Смотрич. Майор Степан Коломієць вимагав від мінометників, аби ті негайно відкрили вогонь по ворожій піхоті. Удар мінометників старшого сержанта Миколи Мельника був нищівним. Гітлерівці зазнали великих втрат, спішно покинули позиції кулеметників. Скільки не намагалися ворожі артилеристи збити паніку своєї піхоти, повернути її до наступу, але неможливо було вже те зробити. Два наших взводи автоматників старшого сержанта Никифора Гудиліна та сержанта Івана Маренка вдарили по втікачах з тилу.

У небі точився повітряний бій. Радянські “яструбки“ не давали фашистським “стерв’ятникам” підтримати своїх. Град снарядів і куль сипався на позиції наших бійців. Невдовзі ворог ввів у бій ще й танки.

Сподіваючись на раптовість, фашистські танки йшли мов на параді. Та їх психологічний маневр не вдався.

Назустріч пішли радянські так звані “тридцять четвірки”. Вони билися з фашистськими хрестами-потворами і впритул розстріляли три з них.

У той час по противнику відкрив шквальний вогонь з двох “катюш” 9 мехкорпус. Земля запалала під ногами гітлерівських вояків. Технік-лейтенант 726 полку Олександр Карабанов натрапив на околиці Тинни на покинутий фашистами танк. Оглянув його, підзаправив пальним з навідником молодшим сержантом Василем Крученником і на ньому ринули на ворога. Танк почав нищити його позиції. Вороги вискакували з окопів, з жахом озиралися і, перескакуючи через тіла убитих, утікали хто куди, а Карабанов “правував” фріців, промовляючи: “Це за Сталінград! За Москву! За село на моєму Поділлі!”.

Подвиг лейтенанта ще більше надихнув бійців. Перейшовши в контрнаступ, 726 полк до вечора вибив фашистів з позицій. Гітлерівці в паніці покинули важке військове спорядження, а самі, борсаючись по коліна у весняній багнюці, відступали, залишивши на полі бою чимало вбитих і поранених.

Немалих втрат зазнали й радянські підрозділи. “У лісі, що на південь від села, гітлерівці оточили і взяли в полон 21 солдата 71 мехбригади 9-го мехкорпусу. Полонених неймовірно катували, потім кожного розстріляли.” Архівні дані стверджують, що за визволення Тинни 29 березня 1944 року. смертю хоробрих загинуло 42 бійці і командири. Пам’ять залишиться в серцях вдячних односельчан.

Важкою ціною далася Перемога.

Олійник Ю.В.
м. Хмельницький

Дунаєвеччина в роки нацистської окупації (1941-1944 рр.)

Війна на Дунаєвеччину прийшла з перших годин. Вже зранку 22 червня партійне та радянське керівництво району відповідно до оприлюдненого

Указу Президії Верховної Ради СРСР „Про мобілізацію військовозобов'язаних у зв'язку з початком Великої Вітчизняної війни" розпочало мобілізацію в лави Радянської армії військовозобов'язаних осіб з 1905 по 1918 рр. народження включно.

Військове та цивільне керівництво забезпечило всі збірні пункти агітаційними матеріалами, в установах, підприємствах організовано та прочитано лекції на тему: „Радянський патріотизм і любов до Батьківщини", „Як берегти військову таємницю", „Велика Вітчизняна війна та завдання радянського патріота", організовано випуск стінгазети „За Батьківщину" [1, 40-42]. Масово по селах проводилися мітинги, на яких присутні заявляли, що вони до останнього подиху будуь вести війну проти зухвалого ворога.

Дунаївчани, які по віку не підлягали мобілізації подавали на призовні пункти заяви у яких писали: „Прошу прийняти мене в ряди РЧСА. Хочу йти на фронт добровільно для захисту своєї вільної Вітчизни від кровопивців трудового народу. Хочу бути доблесним захисником моєї любимої Вітчизни" [2, 34].

Організовано цілодобове чергування на промислових об'єктах, державних установах, підприємствах колгоспах, радгоспах, машинно-тракторних станціях та створено винищувальні батальйони, і групи сприяння винищувальним батальйонам чисельністю 25035 чоловік.

Трудове піднесення викликане війною спостерігалося на промислових підприємствах краю. Робітники внаслідок призову в лави Радянської армії колег освоювали суміжні професії.

Незважаючи на героїзм, самопожертву бійців та офіцерів, ворог п'ядь за п'яддю захоплював Дунаєвеччину. 5 липня гітлерівці окупували с.Лисець, 7 – с.Маків, 10 Нестерівці, 11 – м.Дунаївці, 14 – с.Кривчик, 13 с.Соколець тощо.

На загарбаній території нацисти організовували окупаційний режим. На території району діяли одночасно дві гілки влади: німецька цивільна у вигляді адміністрації гебітскомісара та українська допоміжна. Остання

повністю підпорядковувалася цивільній німецькій окупаційній владі, яку репрезентував гебітскомісар. Територія району увійшла до складу Дунаєвецького гебітскомісаріату. Крім Дунаєвеччини до гебіту входили: Миньковецький (площа-369 км^2, населення-26860 тис. осіб), Солобковецький – (площа-412 км^2, населення-31236 тис. осіб) та Віньковецький – (площа-658 км^2, населення –55470 тис. осіб) райони.

У структурі управління гебітскомісаріату працювали наступні відділи: головне бюро до якого входив особовий стіл, господарський підвідділ, бухгалтерія та розрахунковий стіл; політичний відділ у складі підвідділів: політичного, загального управління, робочого, медичного, ветеринарного, землемірного, фінансового, науки та мистецтва; господарський відділ у складі підвідділів: політичного, загального управління, робочого, медичного, ветеринарного, землемірного, фінансового, науки і мистецтва та технічного, до якого входили підвідділи технічний та руху.

Української допоміжна адміністрація на теренах району розпочала функціонувати з 9 жовтня 1941р. Її роботу узаконила постанова генерал-комісара „Про органи місцевого самоуправління”.

Гітлерівці з перших днів війни заходилися реалізовувати програму винищення мирних громадян. Весь окупаційний апарат, нормативно-правові документи насаджували, заохочували у чиновників цивільної адміністрації, вермахту та місцевої поліції насилля, сваволю, масовий терор.

В першу чергу гітлерівці взялися за „чистку тилу” від ненадійних та політично-шкідливих елементів. В цю категорію вони зарахували радянсько-партійний актив, комсомольців, працівників міліції, євреїв.

Єврейське населення Дунаєвеччини утримувалося в створеному в м.Дунаївцях гетто, яке діяло на протязі весни – осені 1942р. [3, 83.]. Знищення єврейського населення розпочалося з серпня 1941р. Так, 31 серпня в с.Миньківцях нацистами розстріляно 1840 євреїв, 1 вересня під с.Сокольцем – 1224, у смт. Смотрич – 1441, с.Балин – 264, у населених пунктах Шатава та Маків – 1218, на залізничній станції Дунаївці – 117, у

дем'янковецьких фосфоритних шахтах – понад 2,3 тис. осіб та ще понад тисячу – розстріляли під чаньківським лісом [4,83].

Не викликало жалю в нацистів підростаюче покоління, яке складало генофонд українського народу. Живими місцева поліція поховала дітей 18-ти єврейських сімей з с.Миньківці [5, 10].

Смертний вирок гітлерівці винесли хворим на інфекційні хвороби, особам похилого віку та інвалідам. 14 квітня 1943 р. фашисти спільно з представниками місцевої поліції влаштували криваву розправу над інвалідами громадянської війни, що перебували у Кривчицькому будинку-інтернаті. Вантажними машинами вони привезли 76 приречених до смерті людей в урочище Солончик, що під Дунаївцями та розстріляли [6, 93].

Розв'язана гітлерівцями війна була війною не тільки за оволодіння природними багатствами, а й за встановлення контролю за людськими ресурсами. Офіційно примусова праця на окупованих територіях була закріплена в серпні 1941 р. розпорядженням міністра окупованих територій Сходу А.Розенбергом. Для місцевого населення віком від 18 до 60 років вводився „трудовий примус". Трудову повинність відбували також євреї. До неї залучалося єврейське населення віком від 14 до 60 років.

На підставі введеного загального трудового обов'язку місцева робоча сила використовувалася на будівництві фортифікаційних споруд, місцевій промисловості. Населення міста Дунаївці на протязі всього періоду окупації інтенсивно залучалося окупаційною владою також до сільськогосподарських робіт. Так, відповідно до розпорядження Дунаєвецького гебітскомісара на збір урожаю в 1943 р. щоденно направлялося понад 50 мешканців міста.

За ухиляння від трудового обов'язку населення каралося ув'язненням в трудових таборах терміном до 2 тижнів, а також засуджувалося до розстрілів. Так, 8 робітників м. Дунаївців було розстріляно за відмову вантажити вугілля [7, 63]. Невільниками рейху з Дунаєвеччини стали 2250 осіб.

Промисловий потенціал краю в роки окупації складали: маслозавод, текстильні фабрики, шкірзавод, Маківська цукроварня тощо.

Гітлерівцям вдалося відновити роботу відомого на Поділлі Дунаєвецького текстильного центру, підприємства якого славилися давніми традиціями та високою якістю продукції. У місті працювало аж чотири текстильних фабрики. Одна з відновлених фабрик за два місяці 1941р. виробила продукції на суму 393.900крб. [8, 4]. Працівники текстильної фабрики №2 в першій половині 1942 р. виготовили 7 тис. метрів полотна, до тисячі рушників, понад 500 метрів сукна, тисячу ковдр, декілька сот хусток тощо [9, 4]. Фабрика №3 за шість місяців роботи виготовила 3611 одіял, 1040 одиниць шерстяного одягу, понад 2100 шарфів, 1030 пар білизни тощо[10,4].За 10 місяців роботи вона отримала прибутку 50 тис. крб. Працівниками вироблено продукції на суму: ковдр – 246 тис. крб., одягу –20 тис. крб. [11,27]. Фабрика №1 за 11 місяців роботи випустила 34 тис. м тканини, 648 жіночих хусток та понад 11 тис. кг вати. Крім того, для потреб сільського господарства працівники фабрики додатково виробили 12 тис. м полотна та отримано замовлення на виготовлення 50 тис. м полотна для цукроварень України.

Дунаєвецький шкірзавод за рік роботи (серпень 1941-серпень 1942рр.) виготовив понад 16 тис. дцм хрому, 500 кг взуттєвих платформ, 2500 кг сирої шкіри, 700 кг мила і 200 гребінців. Чистий прибуток заводу склав 60 тис. крб. [12, 3].

Успішно працював Дунаєвецький маслозавод, працівники якого з кожним роком нарощували випуск продукції. Потягом вересня – жовтня 1941р. вони виготовили 6 т масла. В 1942 р. ними було вироблено вже 130 т продукції [13, 4]. Завод перший в галузі з квітня 1943 р. освоїв випуск голландського сиру. До серпня 1943 р. працівниками було виготовлено 125 т цієї продукції [14,4].

Активними темпами цивільна влада відновлювала роботу підприємств цукрової галузі. Відповідно до розпорядження рейхскомісара „України” Е.Коха цукрові підприємства окупованої території республіки увійшли до складу створеного Центрального відділу цукру на Україні, якому

підпорядковувалися колишні обласні управління цукрової промисловості [15, 150]. Підприємства галузі внаслідок евакуації з них обладнання радянською владою та його знищення через бойові дії перебували у катастрофічному стані.

Для їх відновлення потрібні були значні капіталовкладення та дефіцитна продукція: метал, цемент та паливно-мастильні матеріали. Лише для ремонтних робіт Маківського цукрового заводу необхідно було придбати понад 3 тис. штук цегли, 7 т цементу, 500 шпал, та 200 м рейок [16, 10].

Щоб налагодити постійні поставки м’яса домашньої птиці та яєць влада масово відновлювала роботу інкубаторських станцій, цехів та фабрик. Потужність однієї Дунаєвецької обраховувалася 185 тис. штук яєць в місяць, з виходом 129,500 курчат. Добова закладка складала 3-4 тис. штук яєць. Отриманих курчат планувалося завозити для відгодівлі у 71 громадське господарство [17,2]. За два місяці 1942р. інкубаторна станція продала 12,5 тис.курчат та 626 штук водоплавної птиці [18, 4].

Окупаційна влада також відновила роботу цехів по виробництву мінеральних вод та безалкогольних напоїв. З серпня 1941 р. розпочав роботу Дунаєвецький завод мінеральних вод потужністю 1500 пляшок на добу [19,4]. За дванадцять днів роботи він розлив 12 тис. пляшок, що склало в середньому одну тисячу пляшок на добу.

Економічне пограбування окупованої території району активно велося і в фінансовій сфері, через систему банків. Слід зазначити, що вони розпочинали роботу без обігових коштів, але це не завадило надавати кредити місцевим підприємствам та організаціям. Наймогутнішим серед них були господарські банки. Так, господарський банк у м.Дунаївцях розпочав роботу маючи актив та пасив у сумі 186 202 крб. На перше жовтня 1942р. загальний оббіг коштів склав 226.686.555 крб., валютний баланс обраховувався в сумі 17.642.203 крб. Рентабельність банку склала на 01.09.1942р. 2.000.800крб.

Не менш важливим чинником економічного пограбування було формування нацистами розгалуженої системи оподаткування та штрафів як юридичних так і фізичних осіб.

Особливі надії покладали окупанти на здачу селянами та господарствами сільськогосподарської продукції. Так, Шатавський загальний двір (колишній колгосп) за роки окупації здав німецькій армії 197 цнт хліба, 40 голів ВРХ, та 24 свиноматки [20, 48]. Непомірним тягарем для селян став молочний контингент. Розміри поставок молока згідно з наказом рейхскомісара визначалися кількістю худоби та місяцями в році. В третьому кварталі 1942 р. приватні господарства та загальні двори здавали окупаційній владі 250 літрів, у четвертому 100 літрів [21, 4]. При наявності другої корови розміри поставок зростали до 350 літрів у третьому кварталі 1942 р., а в четвертому – 150 літрів [22,5]. З першого січня 1944 р. план здачі молока від однієї корови зріс до 300 літрів. За невиконання молокопоставок у боржників конфісковувалася худоба. Так, загальні збори Дунаєвецької сільської громади за невиконання молокопоставок 11 січня 1943 р. розпорядилися в якості штрафу конфіскувати у селян 30 корів.

До економічного пограбування нацисти залучили також систему колишньої радянської споживчої кооперації. Для відновлення торговельних точок на теренах Поділля було створено Кам’янець-Подільський губернський торговельно-кооперативний трест, який монополізував торгівлю в регіоні. З метою якнайширшого охоплення торговельними операціями населених пунктів області, було утворено дев’ять окружних споживчих спілок з центральними конторами у Кам’янці-Подільському, Ярмолинцях, Проскурові, Летичеві, Дунаївцях, Ізяславі, Шепетівці , Антонінах та Старокостянтинові [23, 2].

На теренах Дунаєвецького гебіту працювало 30 сільських споживчих товариств [24, 4]. Працівники Дунаєвецького Торгового відділу за першу половину 1943 р. по системі обміну продали населенню 75772 кг цукру, 642

тис. цигарок, 9 тис. кг махорки, 2282 метрів тканини та іншої продукції на суму 260 тис. крб.

Визволення території району від “коричневої чуми” розпочалося в ході Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції. Радянськими військами звільнено 28 березня с.Лисець, 29 березня с. Великий Жванчик, 30 березня с.Голозубинці, 1 квітня 1944р. села Біла, Кривчик, Маків.

Таким чином, війна на Дунаєвеччині розпочалася з перших днів. Населення активно відгукнулося на заклик радянського уряду та проявило згуртованість і партіотизм. В короткі терміни в районі проведено мобілізацію, створено винищувальні батальйони та групи сприяння винищувальним батальйонам. Незважаючи на оборону раядських військ, ворог все ж захопив регіон та встановив окупаційний режим. На Дунаєвеччині протягом двох з половиною років гітлерівці чинили нечувані за всю історію людства злочини проти місцевого населення. Ними знищено 12 тис. цивільних громадян та 2250 вивезено на роботи у рейх. Не було жодного населеного пункту, який б не постраждав від гітлерівської сваволі.

Примітки.

1. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХмО) .– Ф.Р – 487. – Оп. 1. – Спр. 969. –Арк. 40-42.
2. Там само. – Ф. Р. – 477. – Оп. 1. – Спр. 4.
3. Там само. –Ф.Р. – 420. – Оп. 1. – Спр. 62.
4. Там само. – Ф. Р– 418. –Оп.1. – Спр. 1. – Арк. 10.
5. Архів Управління СБУ у Хмельницькій області. – Спр. 2125.– Арк. 48.
6. Архів УСБУ в Хмельницької області. – Спр. 11207. – Арк. 10.
7. Архів УСБУ в Хмельницької області.– Спр. 20267. – Арк.27.
8. Випущено 12500 штук курчат // Урядові Дунаєвецькі вісті. –1942. –14 травня.

9. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941-1945рр.) / Слободянюк П.Я., Вавринчук М.П., Олійник Ю.В., Смоленюк П.С., Телячий Ю.В. – Кам'янець-Подільський: ПП "Медобори 2006", 2007. – С. 83.
10. Голос Сарненщини. – 1942. – 26 липня. – Арк. 4.
11. Дунаєвецький маслозавод // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1943. – 15 серпня.
12. Котік. Рік праці Дунаєвецької філії господарського банку // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 13 вересня.
13. Місцеві вісті // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 5 жовтня.
14. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: зб. док. і матер. / Упоряд. А.А.Батюк, І.Л.Бутич (керівник), П.М.Кострибa. – К.: В УРСР, 1963 – С. 150.
15. О.В. Наше місто сьогодні // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 23 серпня.
16. Оголошення // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 22 лютого.
17. Оліневич С. Пам'ять. Документальна повість. – Дунаївці: Дунаєвецька районна друкарня. – 1993. – С. 15.
18. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1945рр.): Зб. документів і матеріалів / Під ред. М. І.Мехеди.– Л.: Каменяр, 1969. –С. 34.
19. По місту // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 15.02.
20. По окрузі // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 30 жовтня. –Арк. 4.
21. Торгівля в Шепетівці // Нова Шепетівщина. – 1943. – 22 серпня.
22. Цегельник Д. Відкрито інкубаторно-птахівничу станцію // Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 26 березня . –Арк. 2.

В.І. Горбатюк,
м. Хмельницький

Дунаєвецький надрайонний провід ОУН у боротьбі за незалежність України (1941-1951 рр.)

У боротьбі з чужоземними загарбниками за незалежну Українську державу на території колишньої Кам'янець-Подільської (тепер Хмельницької) області важливу роль відіграв Дунаєвецький надрайонний провід ОУН. У різні часи до його складу, крім Дунаєвецького, організаційно входили сусідні райони: Смотрицький, Миньковецький, Солобковецький, Віньковецький.

З архівних документів відоме ім'я першого (або одного з перших) провідника Дунаєвецького проводу ОУН. Це Петро Матвійович (Мухтейович) Щербатий, родом із села Зеленче, вчитель Нестеровецької школи [3, арк. 36].

Досі невідомо, під чиїм впливом взявся за організацію українського націоналістичного підпілля на Дунаєвеччині Петро Щербатий. Цілком можливо, що до боротьби за незалежність України прилучив його Зенон Голуб'як, підпільне псевдо „Остап", згодом „Борис" - родом із Західної України, член похідної групи ОУН відтинку бандерівців, провідник Кам'янець-Подільського обласного проводу організації українських націоналістів, який з осені 1941 року замешкав у селі Кадиївцях неподалік від Кам'янця [2, арк. 23]. Якраз о тій порі до патріотичної організації й почав залучати своїх земляків на Дунаєвеччині Петро Щербатий – підпільне псевдо „Тиміш". Зокрема, в лави українського підпілля вступили вчитель Нестеровецької школи Володимир Петров (псевдо „Корінець", він же „Чубатий"), колишній секретар комсомольської організації Нестеровець Іван Глевич (псевдо „Бір", згодом „Василько"), Василь Кмицинський (псевдо „Чиж) із Дунаєвець та інші.

Дунаєвецький надрайонний провід ОУН таємно від німецької окупаційної влади згуртовував сили до боротьби за незалежну Україну, проводив активну діяльність з виховання українського національного патріотизму в місцевого населення, готував зброю, бойові та інші припаси для боїв з чужинецькими загарбниками. Петро Щербатий підтримував зв'язок з окружним проводом, зокрема, з його провідником „Андрієм" (Микола Слюсар з с. Кадиївці) [2, арк. 74].

Підпільна організація створила бойовий загін, який вступав у бої з гітлерівськими загарбниками. За часів німецької окупації до загону повстанців входили Григорій Лазаренко-"Комар", Володимир Іванович Петров ("Корінець", він же "Чубатий"), Василь Шевчук-"Арсен", Дмитро Іванович Дідик ("Липа") та його син Анатолій Дідик ("Вітер"), Микола Григорович Дідик, Семен Федорович Лагодзінський ("Степ", "Кошовий"), Віктор Васильович Гвізинський, Володимир Павлович Гусар ("Тур"), Григорій Володимирович Гусар, Микола Григорович Гусар, Семен Феофанович Ринюк („Проноза") [2, арк. 148].

До підпільної організації входили або допомагали їй Галина Бомба („Надія"), Валентина Бомба, Надія Дідик, Іван Кріль, Фаврона Улянівна Кріль, Анеля Серафимова, Кирило Махновський, Лук'ян Перкатий та інші.

З приходом радянських військ боротьба за незалежну Україну не припинилася. У підпілля пішли Лука Шмерко ("Батько"), Олександра й Ольга Шмерки, Микола Мартинович Курчун, Михайло Михайлович Козар, Дмитро Григорович Шевчук, Микола Мельничук, Таїсія Кухар, Ніна Мудра, Франц Маєвський... [2, арк. 156].

Петро Щербатий, тепер під псевдо "Волох", діяв як на території тодішньої Кам'янець-Подільської області, так і по той бік Збруча.

14 лютого 1945 року Петро Щербатий-„Волох" на чолі групи з десяти повстанців ввійшов до с. Іванків Скала-Подільського району Тернопільської області. Тут вони зіткнулися з емгебістами. У нерівному бою загинули три повстанці, важке поранення дістав "Волох". Він віддав планшет з

документами своїй дружині Наталі, псевдо “Маруся” (чи навпаки) й залишився прикривати вогнем групу, що відходила. Це був останній бій мужнього провідника Щербатого-“Волоха” [6, с. 116-117].

У листопаді 1945 року керівника Кам’янець-Подільського обласного проводу ОУН “Бориса” (Зенон Голуб’як) уже не було серед живих [4, с. 118]. Його на посаді замінив “Гомін” – перед тим заступник провідника. Саме він призначив керівником Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН “Аркадія” – Івана Глевича. За Збруч, на місце майбутніх дій, “Аркадій” вирушав з “Арсеном” — Василем Шевчук, родом із Зеленча, “Дібровою” (справжнє прізвище невідоме) та “Луговим” – таким було псевдо Йосипа Васильовича Демчука, родом з с. Петриків Тернопільської області.

Завдання вони мали таке: налагодити зв’язок з місцевими учасниками оунівського підпілля “Дем’яном” (Віктор Гвізинський) та “Пронозою” (Семен Ринюк), ознайомитися зі становищем, розвідати можливості для ведення організаційної роботи.

Особлива роль у виконанні цього завдання покладалася на Демчука-“Лугового”. Саме він через деякий час повернувся через Збруч і в Іванковецькому лісі, де базувався обласний провід, доповів “Гомону” про умови боротьби проти радянської влади у Кам’янець-Подільській області.

В серпні 1946 року Івана Глевича (“Василько”, він же “Аркадій”) відкликали з Дунаєвеччини на територію Тернопільської області. Подальша доля його невідома. Дунаєвецький надрайонний провід очолив “Луговий” – Йосип Васильович Демчук.

В зону дій Дунаєвецького надрайонного проводу тоді входили Солобковецький, Смотрицький, Віньковецький, Миньковецький, Новоушицький і Дунаєвецький райони Кам’янець-Подільської області, а також деякі села сусідніх Муровано-Куриловецького та Барського районів Вінницької області.

Завданням підпілля було створення конспіративних квартир, підбір і підготовка до вступу в ОУН та підпілля нових членів з місцевих жителів,

розповсюдження націоналістичної літератури та листівок, збір інформації про різні сфери життя й діяльності місцевих органів влади.

Під керівництвом “Лугового” діяли підпільники “Сергій”, “Кобзар”, “Дем’ян” та “Проноза”. Основним місцем перебування надрайонного провідника було село Зеленче, зокрема хата Андрія Павлюка.

Потім з-за Збруча прибули нові повстанці: “Богдан”, “Черник”, “Боян”, “Мирон”, “Алкід”. На той час Віктора Гвізинського („Дем’яна”) й Семена Ринюка („Пронози”) серед живих вже не було: один за одним вони загинули в 1948 році.

З липня 1949 року окружний провід ОУН виділив з Дунаєвецького надрайону Віньковецький. Його очолив „Богдан” – Василь Николин з Тернопільщини. „Луговий”-Демчук з групою підпільників перейшов на територію Вінницької області. Дунаєвецький надрайон від нього прийняв “Алкід”, він же “Охрім” – Хома Мартюк, зі Скали-Подільської, що на Тернопільщині.

Ідейно-політичним вихованням підпільних кадрів ОУН та їх симпатиків на Кам’янеччині займався досвідчений провідник, підпільник-пропагандист, повстанський поет і письменник Хома Мартюк, пс. “Алкід”. Він рекомендував повстанцям літературу для читання, видану в підпільних умовах, зокрема брошуру Петра Полтави “Хто такі бандерівці та за що вони борються”, він же складав програму вишколу, роздавав тематику для написання контрольних робіт, організовував усні “іспити” з основних предметів. Власні конспекти підпільник складав під назвою “Шлях до волі”, ідентичною з назвою друкованого органу ОУН.

Хома Мартюк писав також для підпільників вірші та оповідання на повстанські теми. Його літературні праці у підпіллі відомі під псевдонімами “Денис Гафійчин”, “Д. Гафійчин”, а “Д.Г.” (на честь матері Гафії). У ті роки в багатьох підпільних виданнях або окремими збірками побачили світ його оповідання “Юні бандерівці”, “Вірні сини”, “Облога”, “Помстив”, “Замість вінка на могилу”, “Дружність”. Переписувались і передавалися з рук в руки

вірші: “Не здамось”, “Зірка”, “На шляху до волі”, “Над Збручем”, “На наших штиках” та інші. Написані оповідання та вірші Хоми Мартюка прославляли героїку визвольної боротьби ОУН, УПА за свободу і незалежність України. Частину з них пощастило знайти серед документів і матеріалів Архіву крайового проводу ОУН “Поділля” в с. Озерна Зборівського р-ну Тернопільської обл., який знаходився у землі до 2004 р. [5, арк. 244].

Вірші Хоми Мартюка-Гафійчина мають сатиричний характер, годі шукати в них вишуканості слова, художніх красивостей. Однак саме такими — колючими, в’їдливими, вони припадали до вподоби людям: мов гострі стріли, вони влучали в ненависні образи московських правителів поневоленої України. Саме цим був небезпечний для влади їхній автор, саме тому за ним полювали.

«Акт

30 вересня 1951 г. с. Балин.

Ми, що нижче підписалися, Начальник Опергрупи УМДБ Кам’янець-Подільської області майор ТРЕГУБЕНКОВ, Начальник Смотрицького РВ МДБ майор ТИМОХІН, Начальник Дунаєвецького РВ МДБ майор ПРИСЯЖНИЙ, ком. групи 9 команди 10 загону ВС МДБ лейтенант МІШИН, оперуповноважений УМДБ Кам’янець-Подільської області старший лейтенант ТРЄПАЧКІН, склали цей акт про таке:

30 вересня ц. р. за даними опергрупи УМДБ була проведена чекістсько-військова операція під керівництвом Начальника УМДБ Кам’янець-Подільської області гвардії полковника РУДЕНКА по захопленню живим бандита ОУН в господарстві жителя с. Балин Смотрицького району Кам’янець-Подільської області.

В результаті операції був захоплений живим бандит ОУН на горищі будинку «Ю».

У захопленого бандита вилучено:

1) Автомат німецький – 1 шт.

2) Револьвер системи «Наган» – 1 шт.

3) Пістолет «Парабелюм» – 1 шт.

4) Гранат – 1 шт.

5) Магазинів до німецького автомата – 4 шт.

6) Патронів різних – 180 шт.

7) Сумки с оунівскими документами – 1 шт.

При огляді господарства будинку виявлено схрон в коморі будинку „Ю”, розміром дома 2х1,5х2 м., з якого вилучено 2 німецьких гвинтівки.

Захоплений бандит упізнаний, є керівником Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН «Охрім», він же «Алкід» – «А-9», поштова адреса «22» – Мартюк Хома Петрович, 1923 року народження, з м. Скала-Подільська, того ж району, Тернопільської області.

В чому й складено даний акт.

Підписи» [1, т. 1, арк. 5].

Кількома днями раніше, 27 вересня 1951 року в с. Покутинці Віньковецького району органами УМДБ були схоплені й інші члени Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН: Іван Гаргат (псевдо „Тарас”, він же „Лесь”), уродженець села Іваниківка Лисецького району Станіславівської (тепер Івано-Франківської) області й Петро Гречух (псевдо „Береза”, він же „Олег”), уродженець села іванків Скала-Подільського району Тернопільської області [1, т. 3, арк. 2].

Ці останні члени Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН – Хома Мартюк, Іван Гаргат і Петро Гречух пройшли через тривалі тортури допитів і були розстріляні. [5, с. 236].

Величезні хвилі арештів покотилися територією вже колишнього Дунаєвецького надрайону – в ув’язнення, в тяжкі випробування радянських концтаборів ішли тисячі подолян, які допомагали підпільникам ОУН у їхній боротьбі за свободу рідної України, за здобуття власної держави. І нині настав час відкрити навмисне затемнені попередньою владою сторінки нашої історії, уславити імена всіх борців за високі ідеї української національної незалежності.

Примітки.

1. Архів Управління Служби Безпеки у Хмельницькій області (далі АУСБУХмО. – Спр. П-1434.
2. АУСБУХмО. – Спр. П-26422.
3. АУСБУХмО. – Спр. П-2717.
4. Мірчук Петро. Українська Повстанська Армія – 1942-1952. – Мюнхен, 1953.
5. Мизак Нестор, Горбатюк Василь. За тебе, свята Україно. Кам'янець-Подільська область у визвольній боротьбі ОУН, УПА. – Чернівці, 2006.
6. Мизак Нестор. За тебе, свята Україно. – Чернівці, 1998.

В.С. Прокопчук,
Т.К. Прокопчук,
м. Дунаївці

ОУН-УПА на Дунаєвеччині: хроніка, факти

29 липня - 1941 р.	південна похідна група ОУН-УПА охопила своїм впливом територію Кам'янець-Подільської області, на засіданні окружного проводу розглянула питання «Про організацію в області української влади», утворила обласну управу – Микола Козак, Денис Притуляк, Теодозій Охримач, Богдан Лотоцький, Олег Лисак, Зоя Біланюк, Лев Сваричевський та обласну міліцію, яку очолив Володимир Збражик [3, с. 42-51].
Осінь - 1941 р.	вчитель Нестеровецької школи Петро Щербатий вів роз'яснювальну роботу, гуртував спільників – борців за незалежність України. Щербатий Петро родом з села Зеленче (псевдо «Тиміш», «Волох»), Дунаєвецький надрайонний провідник і керівник

загону, куди входили ще за окупації Г. Лазаренко, В. Петров («Чубатий», «Корінець»), В. Шевчук («Арсен»), Д. Дідик («Липа»), Семен Лагодзінський («Степ», «Кошовий»), В. Гвоздинський, В. Гусар («Тур»), Г. Гусар, М. Гусар. Після визволення району від німецько-фашистських загарбників загін поповнили Лука Шмерко («Батько»), Олександра і Ольга Шмерки, М. Мельничук, М. Курчун, М. Козаріч, Д. Шевчук, Настя Кухар, Франц Маєвський. Його загін діяв як у Кам'янець-Подільській, так і в Тернопільській областях [2, с. 128].

Березень - 1942 р.	у Дунаївцях закатований «Вій» - Кам'янець-Подільський окружний провідник, прізвище якого поки не ідентифіковане [2, с. 144].
Осінь - 1942 р.	на Поділлі почали з'являтися перші відділи УПА, окремі групи - на півдні області, вони не давали німцям вивозити награбоване, визволяли військовополонених, мобілізованих на роботу до рейху [1, с. 50]. До Дунаєвецького надрайонного проводу входили Солобковецький, Віньковецький, Миньковецький, Ново-Ушицький і Дунаєвецький райони [2. с. 179].
1942 р. -	Петро Щербатий давав читати вчителю Володимиру Петрову «Декалог», іншу національно-патріотичну літературу, запропонував включитися у боротьбу, присвоїв йому псевдо «Корінець». Згодом обидва залучили до групи В. Кмицинського («Чиж») та І. Глевича («Бір»). В. Петров передавав грипси вчителю Чаньківської школи Тимофію Перепелюку, у Січенці - Леміжанському (пс. «Петро» чи «Павло»), займався формуванням бойового загону [2, с. 123-124].

Лютий - 1943 р.	у селі Зеленче, в шкільному приміщенні, стояв підрозділ власовців. У березні власовці пішли з села, а Григорій Лазаренко залишився в Надії Дідик (пс. «Ад'ютант»), вступив у підпілля (пс. «Комар»), жив в Івана Кріля на залізничній станції. Надія влітку 1943 року бачила там Г. Гусара, С. Лагодзінського та зо два десятки інших повстанців [2, с. 126-127].
Зима - 1943 р.	у будинку Нестеровецького лісника Михайла Бомби з'явився Андрій Дідик (пс. «Вітер»), і через два тижні його дочка Галина Бомба стала підпільницею (пс. «Надія») – зв'язковою, за завданням П. Щербатого носила записки шевцю Василю Гусару. На квартиру до лісника М. Бомби в березні 1943 року приходили дівчина з Чортківщини «Оксана», зв'язкова із Західної України «Дика», Василь Шевчук, з яким Галина Бомба познайомилася при вступі до Голозубинецького технікуму [2, с 123-124].
Весна - 1943 р.	у Нестерівцях сталася сутичка Івана Глевича з поліцаєм, 7 квітня жандарми заарештували і згодом стратили його батьків. Глевич Іван Созонович – нестерівчанин, 1920 р.н. До війни був секретарем комсомольської організації. Під час окупації навчався в Голозубинецькому технікумі. Залучив його до боївки В. Петров з П. Щербатим, мав псевдонім «Бір». 1942 року з однокурсником приїхав у Нестерівці, зіткнувся з поліцаєм Попревичем і вбив його. Після загибелі П. Щербатого взимку 1945 р. І.С. Глевич (вже «Василько») очолив Дунаєвецький надрайонний провід ОУН-УПА [2, с. 128-129].
Червень -	Гауляйтер Є. Кох у листі до міністра «східних земель»

1943 р.	доповідав, що «українські націоналістичні банди» на території генеральної округи Волинь-Поділля «мають суворе і вміле керівництво і вражаюче озброєння…» [1, с. 52].
7 червня - 1943 р.	дунаєвецька жандармерія допитувала Нестеровецьку акушерку – Анелію Серафимову про Івана Глевича, Володимира Петрова. Вона постачала підпіллю медикаменти, лікувала В. Петрова , П. Щербатого та інших [2, с. 127].
1944 р. -	на початку року житель Нестерівців, робітник лісництва Лука Перкатий, 1906 р.н., був залучений до підпілля, у нього бували Петро Щербатий, Володимир Петров та інші. 1946 року був заарештований, отримав 10 років заслання, яке відбував у Джезказгані Карагандинської області [2, с. 128].
12 лютого – 1944 р.	перше звернення уряду УРСР із закликом-пропозицією до вояків ОУН-УПА скласти зброю, виходити з підпілля за гарантії амністії. Протягом 1944-1945 рр. у Кам’янець-Подільській області здалися біля 800 вояків УПА [1, с. 69].
Весна – 1944 р.	у Нестеровецькому лісі «Андрій» проводив вишкіл кількасотенного загону УПА [2, с. 125].
Травень – 1944 р.	у Нестеровецькому лісі була зв’язкова «Леся», боєць УПА «Кручок», який прибув із загоном УПА – 52 бійці [2, с. 126].
02-10.06 – 1944 р.	проходила операція «Південна ніч» по ліквідації підрозділів УПА «Південь». Після цієї операції командування УПА

	прийняло рішення розсіятися в густих лісах, Карпатах і діяти невеликими групами [1, с. 67-68].
1944 р. -	на території Смотрицького району діяли загони УПА - 150 чол. [1, с. 66].
Осінь - 1944 р.	членам ОУН-УПА допомагав Кирило Махновський із Зеленча, колишній фельдшер Кривчицького будинку інвалідів. Після бою під Косиловим 1944 року лікував Дмитру Дідику перебиту руку. Отримав 10 років заслання, загинув у таборах [2, с. 127-128].
Осінь – 1944 р.	у Нестеровецькому лісі перебував загін УПА «Арсена» (Василя Шевчука) -25 чоловік [2, с. 125-126].
14 лютого – 1945 р.	у селі Іванків Скала-Подільського району Тернопільської області загинув П.Т. Щербатий («Волох») [3, с. 128, 149].
1945 р. -	у Кам'янець-Подільській області діяло 125 антинаціоналістичних озброєних підрозділів «Ястребків» (3105 чоловік), у Дунаєвецькому районі – 5 (125 чоловік), Смотрицькому – 8 (200 чоловік) [4, с.52].
Літо - 1945 р.	у селі Кривчик енкаведисти вбили двох вояків УПА.
1945 р. -	на території Кам'янець-Подільської області значні військові сутички загонів УПА з енкаведистами і яструбками відбулися біля Рачинець, Балина, Зеленча, Чичельника та інших сіл [3, с. 51].

Серпень – 1945 р.	Дунаєвецький надрайонний провід очолив Йосип Васильович Демчук (пс. «Луговий») [2, с. 178-179].
Жовтень - 1945 р.	Іван Созонович Глевич разом з «Арсеном» - Василем Шевчуком за завданням «Гомона», керівника Кам'янець-Подільського обласного проводу, були направлені в село Зеленче, щоб відновити діяльність підпілля, завдання виконали. Цього ж року був відкликаний на Тернопільщину. Дальша доля невідома [2, с. 129].
10 лютого – 1946 р.	у мартиролозі підпільників ОУН, що загинули на Поділлі в роки гітлерівської окупації, числиться Володимир Біланюк, провідник Дунаєвецького надрайонного проводу [2, с. 151].
Літо – 1946 р.	була заарештована акушерка Анелія Серафимова, отримала 10 років заслання. 1956 року повернулася додому, працювала в зеленчанській лікарні, похована в Зеленчі [2, с. 127].
1946 р. -	Дунаєвецький надрайонний провід очолював з 1946 року (після відкликання І.С. Глевича на Тернопільщину) Йосип Васильович Демчук (пс. «Луговий»), якого 1949 року змінив Хома Федорович Мартюк (пс. «Алкід») [2, с. 180].
1946 р. -	Галина Бомба, яка з осені 1944 року працювала начальником пошти в Гірчичній, заарештована і з сестрою Валентиною, засуджена на 10 років заслання [2, с. 124-125].
15 вересня- 1947 р.	у Балині при спробі розповсюдження листівок був затриманий житель села Яремчук, у будинку якого виявлені листівки із

закликом саботувати хлібозаготівлі [3, с. 370].

Весна – 1948 р.	майже два тижні роботу Дунаєвецького надрайонного проводу перевіряв Василь Бей (пс.»Улас») – провідник ОАН-УПА [2, с. 280].
3 березня - 1948 р.	у Смотричі, в центрі містечка, оунівці зруйнували пам'ятник Леніну [2, с. 266].
1949 р. -	на східному Поділлі діяло шість бойових груп ОУН: І група - шифр групи «Авангард-2», код поштової кореспонденції провідника – «22», «Т-П-7» - керівник - Хома Мартюк («Алкід»), місце базування - Дунаєвецький район. ІІ група - Івана Ліщинського («Матюшенка») охоплювала Кам'янець-Подільський, Чемеровецький, Орининський і Смотрицький райони.

- Мартюк Хома Петрович (пс. «Алкід», «Охрім») - Дунаєвецький надрайонний провідник. Народився 1923 року в Скалі-Подільській, закінчив 9 класів. Хома 1943 року служив у дивізії «СС-Галичина», а після її розгрому під Бродами повернувся додому і в серпні 1944 року вступив до УПА. Пройшов школу підпільного гарту в Борщівському, Чортківському районах. У червні 1944 року заступив пост надрайонного провідника в Дунаєвецькому районі, який перед тим очолював Йосип Демчук («Луговий»). З Йосипом Демчуком зустрівся в селі Зеленче на квартирі Андрія Павлюка [2, с. 180].

1950 р. -	на початку 50-х років діяв крайовий провід «Поділля», Кам'янець-Подільський окружний провід ОУН «Дон», куди входили Дунаєвецький, Віньковецький, Білогірський та інші надрайонні проводи [3, с. 55].
1950 р. -	на Дунаєвеччині діяло чимало конспіративних квартир, зокрема в с. Зеленче в домі Андрія Павлюка та Фросини Маклак мали прихисток надрайонні провідники Петро Щербатий («Волох») та Іван Глевич («Аркадій»), там була криївка, де зберігалася література. Сусідом Павлюка був голова колгоспу села Залісці, у стрісі його хліва бойовик «Кобзар» восени 1949 року заховав кулемет «Дегтярова». Конспіративні квартири були у Нестерівцях (Кузьмінські), Макові, Чанькові, Залісцях, Гірчичній, Руді-Гірчичнянській, Вихрівці, Іванківцях, Голозубинцях, Кривчику, Ганівці, Дунаївцях, Балині – у Тетяни Блідної, Ганни Блідної, Миколи Ярославського, Петра Мединського, Миколи Юзвишина, Параски Щур, у Тернавці, Міцівцях, Томашівці, Тернаві, М.Кужелівці. Криївки-перемурівки були в Степана Кобзаря (Підлісний Мукарів), Григорія Дем'янова (Пільний Мукарів) [2, с. 255-260].
22 вересня-1951 р.	у селі Мала Кужелівка в Гафії Сочинської були вбиті 2 бандерівці – «Сурмач» і «Коваль», у схроні виявлено літературу – 549 книг, брошур, підшивку газет, зброю [2, с. 246-247].
30 вересня-1951 р.	на горищі будинку «Ю» в Балині під час операції УМДБ був взятий Хома Мартюк (пс. «Алкід» «Охрім»), дунаєвецький надрайонний провідник, розстріляний 14.11.1952 р. в Проскурові [2, с. 246, 307, 308].

4 жовтня - 1951 р.	оперуповноважений Дунаєвецького РВ МДБ старший лейтенант Головачов, помічник оперуповноваженого молодший лейтенант Стеньгач і оперуповноважений УМДБ по Кам'янець-Подільській області старший лейтенант Троєпачкін під час операції взяли Ковалевича Івана Васильовича (1925 року народження, с. Підпилип'я Скала-Подільського району, в підпіллі з 1944 року, пс. «Мирон») і «Романа» в Чанькові [2, с. 284].
Грудень - 1951 р.	у Балині заарештований Щур Олександр Петрович (пс. «Босячок»), 1924 р.н, навчався у Чернівецькому вчительському інституті, разом з мамою, учителькою, і сестрою переховували оунівців [3, с. 675-676].
1952 р. -	органи влади на території області створили 20 квартир-ловушок для ліквідації бандерівців, в тому числі - у Дунаєвецькому районі [3, с. 654].
12 березня- 1952 р.	доповідна записка Кам'янець-Подільського ОК КП(б)У про стан і боротьбу проти підпілля ОУН констатує, що в січні 1952 року був розгромлений Дунаєвецький надрайонний провід (керівник «Алкід») [3, с. 645].

Список колишніх членів ОУН-УПА
в Дунаєвецькому районі [4, с. 57]

1. Антонюк Євгена Миколаївна
2. Бернацька Надія Федорівна
3. Бернацький Олександр Миколайович
4. Бут Михайло Арсенович

5. Ярославська Віра Григорівна
6. Ганіна Ганна Прокопівна
7. Затворний Клементій Леонтійович
8. Курпа Іван Павлович
9. Кузьмінський Войцех Леонтійович
10. Магера Володимир Матвійович
11. Мельничук Марія Григорівна
12. Петров Василь Вікторович
13. Рогатин Марія Юріївна
14. Секрета Надія Дем'янівна
15. Семенюк Павло Олександрович
16. Шакалюк Ольга Григорівна
17. Шимко Роман Михайлович
18. Щербань Олена Олександрівна

Примітки.

1. Володимирів Б. Легенда для нових борців /Борис Володимирів.- Вид 2-е. - Летичів, 2006.- 76 с.
2. Мизак Н.С., Горбатюк В.І. За тебе, свята Україно: монографія /Нестор Мизак, Василь Горбатюк; Дослід. ін-т «Студіюм». - Чернівці: Видав. дім «Букрек», 2006. - 352 с.: іл.
3. Сергійчук В. Український здвиг: Поділля 1939-1955: [зб. док. і матер.] /Володимир Сергійчук; Київський нац. ун-т, Центр українозн. - К.: Укр. видав. спілка, 2005.- 840 с.
4. Слободянюк П.Я. Нескорені (Національно-визвольна боротьба ОУН-УПА на чолі з генерал-хорунжим Романом Шухевичем) / Слободянюк П.Я.; Хмельницька ОДА, Хмельницька облрада [та ін.]. – Тернопіль: Збруч, 2006.- 76 с.: іл.

В.Л. Кузьмінський,

с. Нестерівці

Тернова стежка моєї родини

Я, Кузьмінський Войціх Леонтійович народився 1 серпня 1929 року в селі Нестерівці Дунаєвецького району, у час насильницької колективізації, коли в сільського населення відбирали коней, вози, сільськогосподарський інвентар, забирали навіть клуні, стодоли, хліви й перевозили в призначене місце. Населення не могло миритися з тим 1931 році в навколишніх селах готовилося повстання. Його вибух стався в Тернаві.

Нестерівці були оточені радянськими військами-кавалеристами. Керівник повстання Лісецький Іван Михайлович – двоюрідний брат мого батька Кузьмінського Леонтія карним кодексом РРФСР був засуджений до вищої міри покарання – розстрілу, Полянський Петро Ігнатович – до 10-ти років позбавлення волі (він є рідний брат мого дідуся Лук'яна), Полянська Марія Казимирівна, Беднаровський Петро Антонович – до 10-ти років, Грицал Семен Дмитрович – до розстрілу, Кицюк Феодосій Васильович – до 10-ти років концтаборів. Були засуджені й інші односельчани.

А в 1932-1933 році Сталін приступив до знищення селян голодомором.

2007 року сільськими радами Дунаєвецького районну було зібрано дані про жертви голодомору в кількості 647 осіб. Звичайно, дані ці неповні. З часу голодомору минуло 75 років, роки стерли сліди, зрозуміло, що не всі померлі від голоду враховані, не всі опитувачі ставились до справи добросовісно. По списках с.Нестерівці 2003 року жертв голодомору числилось 14 осіб, а по списку 2007 р. – 50 осіб. Такі приклади є і по інших сільських радах.

По селу Нестерівці було репресовано 171 особу, 38 осіб розстріляно, зокрема:

Кузьмінський Петро Антонович розстріляний 12 грудня 1937р.;

Кузьмінський Леонтій Антонович – 15 грудня 1937 р.;

Кузьмінський Войціх Іванович – 25 грудня 1937 р.;

Ясінський Михайло Мартинович – 24 вересня 1938 р.;

Савіцкий Михайло Петрович – 20 вересня 1938 р.

Всі жінки репресованих були вислані подалі від державного кордону. На висилку потрапила моя мама. Мені було 9 років, сестрі 13 років, і ми залишилися з бабусею і дідусем Зоєю і Лук'яном Полянськими. Я з сестрою жив у своїй хаті і ходив до 2-го класу. Сестра повинна була ходити в 5-й клас, але школу залишила і допомагала в роботі бабусі і дідусю. Ввечері ми йшли до своєї хати, бабуся варила вечерю, дідусь приходив до нас, вечеряв з нами і повертався спати до свого дому. Від батька не було ніякої чутки. Наприкінці 1939 року мама повернулася з висилки, і ми вже були разом.

1941 року почалася війна, у селі з'явилися німці, почали забирати людей на роботу до Німеччини.

1943 року забрали сестру, вона перебувала у Відні. Робота була важкою, але місцеве населення ставилося до наших людей добре.

Погане побачила сестра, коли прийшли радянські визволителі. Вони гонилися за молодими жінками й дівчатами, ґвалтували. Соромно було за їх дуже низький рівень культури.

Пам'ятаю повоєнні жнива. Мама одного разу в'язала скошену пшеницю неподалік залізниці біля лісу, і з Марфою Кваснюк ввечері поверталися додому, назбирали колосків. Коли ввійшли в ліс, раптом з-за куща з'явився голова сільської ради Дмитро Варгатий. Виявивши в кошику колоски, повів їх на колгоспне господарство, де колоски зважив. Виявилося, що в моєї мами було 2 кг колосків, а у Марфи Кваснюк – 1,5 кг колосків. Склали акт, передали в прокуратуру, а маму і Марфу арештували. Коли сестра ходила в Дунаївці на побачення з мамою, вона сказала, що треба продати поросятко і матеріал на спідницю, щоб комусь дати гроші аби вирок суду був не дуже суворим.

Сестра всі виручені за порося і за матеріал гроші віддала комусь, щоб маму відпустили додому, але її так і не відпустили. Суд відбувся і мамі присудили 2 роки, а Кваснюк М. – 1,5 року виправних таборів. Так ми із сестрою залишились без мами.

В нашій старій хаті потребував ремонту солом'яний дах. Для цього вдома на городі посіяли жито.

Але зернові культури, які вирощували дома на городі, оподатковувалися за дуже високими ставками. Для цього податківці окремо описували кожну культуру (часник, цибулю, огірки, картоплю, помідори, конюшину, зернові), що росли на садибі. Перед засудженням мама встигла піти до колгоспу, щоб одержати аванс хлібом на вироблені трудодні. Там, де видавали хліб, був податковий представник, який забирав зароблене зерно як податок за зернові культури, що росли на садибі біля хати. Прийшла мамина черга одержати зароблений хліб, але його виявилося так мало, що навіть не вистачило, аби віддати податок за жито, яке росло біля хати для ремонту даху. З дому треба донести на податок ще 16 кг зерна після того, як жито обмолотимо.

Одного разу пізно вночі, читав книжку і раптом почув, що надворі хтось говорить. Мене попросили відчинити двері, до сіней ввійшло три бандерівці. Вони привіталися і запитали, що нового чути в селі. Розповів, що маму засудили за 2 кг колгоспних колосків. Вони співчували мені, говорили про нелюдське ставлення радянської влади до населення.

В другій половині хати, яку використовували як комору і курник, зберігали яблука, від яких йшов гарний запах. Один з гостей попросив яблук. Я приніс їм ціле відро. Хлопці поїли й подякували, попрощалися і пішли.

Одного разу класний керівник повідомив, щоб всі учні принесли гроші за навчання. Хто ж не зможе цього зробити, щоб не приходив до школи доки не матиме грошей. Хоч і продав трохи зробленої самим бурякової горілки, все ж грошей не вистачало, тому три дні не ходив до школи. Якось вдалося роздобути грошей і за весь навчальний рік вніс у шкільну касу 150 крб. Так навесні 1947-го закінчив 8-й клас.

Весна 1947 року видалася досить важкою, харчів не вистачало, ми з сестрою недоїдали. Багато людей голодували, часто траплялись випадки, що люди помирали від голоду. Картоплю, вирощену на городі, часто крали

злодії. Як тільки з’явилась лобода і кропива, ми почали варити з них суп. Ходили на колгоспне поле, шукали хоч якусь картоплину. Знаходили, як правило, гнилу, з неї відмивали крохмаль, пекли млинець, який хоч мав поганий запах, але заспокоював пустий шлунок. Як тільки з’явилися черешні та інші фрукти, голодний шлунок вже можна було заспокоїти трохи краще. Почали дозрівати колоски зернових на полі, хто як міг, старався вирвати хоч кілька колосків, щоб з’їсти. Почалися жнива, голодні люди збирали хліб в полі. Більшість людей старалися принести додому 200-300 грам зерна, щоб щось приготувати на вечерю і поснідати, аби мати сили йти на колгоспне поле до роботи. Зерно, яке люди несли, ховали в різних місцях. Жінки прив’язували зерно в маленькому вузлику ззаду, на голові в коси, під груди, між ногами. Чоловіки насипали в штани нижньої білизни, але небагатьом вдавалось принести те сховане зерно додому. Біля села на дорогах, де могли іти люди додому, стояла група членів правління колгоспу та актив сільської ради, котрі забирали зерно в людей. Людей перевіряли, обшукували. Серед членів правління були жінки, котрі обшукували жінок.

Одного разу з матір’ю заходимо на подвір'я, бачимо перед хатою декілька чоловік. Вони стояли шеренгою і дивилися на нас. Їх було 8 чи 10, троє у радянській офіцерській формі, озброєні автоматами, пістолетами і гранатами. Коли ми підійшли ближче, вони привіталися і попросили щось поїсти. Мама винесла два глиняних глечики з молоком. Хлопці випили молоко, подякували і пішли в садок.

Вони себе не назвали, тому ми з мамою довго гадали, ким вони могли бути. Чули ми про партизанів. Між людьми пішов погос про те, що в нашій місцевості є підпільники ОУН або бандерівці. Вони приходили до нас ще кілька разів і залишалися в нас на цілий день до другої ночі і, нарешті, назвалися. Для мене, ще малолітнього хлопця, зустріч з підпільниками ОУН була цікавою. Але мама в своєму житті мала значно більший досвід і думала, що їй зробити, аби партизани ОУН – нічні гості, до нас перестали приходити.

Настала осінь і почалися дощі. Одного разу дощ ішов три доби. Я пас корову в садку. За ці дощові дні ми з мамою змочили багато одягу. Не було такого одягу, щоб він не промок. Мама палила в печі і в грубці, так просушувала одяг. Ввечері мама подоїла корову, я начистив картоплі, повечеряли, запиваючи картоплю кислим молоком.

Я, як усі діти, швидко заснув. Серед ночі мама обережно мене розбудила і сказала, що стукають і просвічують у вікна хлопці, але вирішила дверей не відкривати. Мама думала, що підпільники підуть. Вона розуміла, що коли хтось помітить нічних гостей і повідомить органи радянської влади, то вона і я будемо у в'язниці. В селі вже такі факти траплялися. Але знадвору хтось просунув багнета, щоб відкрити вікно. Мама злякалася і швидко підійшла до вікна і відгукнулася: сказала, що зараз відчинить двері. До хати зайшло більше десяти озброєних людей з ручним кулеметом, автоматами, гвинтівками, гранати.

Один з повстанців ОУН сказав, що вони не можуть залишити спокійно хату, де їм не відчиняють дверей. У таких випадках відчиняють вікно і кидають до хати гранату, а після заходять до хати самі. Бо коли хати не відчиняють, то там можуть бути енкаведисги. Потім він порадив заліпити вікно, де відвалилася глина, і забілити, щоб сторонні не побачили.

Повстанці попросили зварити щось поїсти, дозволити просушити одяг. У печі вже горіло, а щоб було більше тепла в хаті, мама запалила також в грубці. Вона брала одяг гостей і вішала, де можливо, аби він просох.

Картопля зварилася, мама запропонувала кислого молока до картоплі. Коли повстанці поїли і подякували за вечерю, то сказали, що вони в нас перебудуть у новій хаті весь день до наступної ночі. Поки мама готувала вечерю, я з повстанцями спілкувався, вони розповідали багато цікавого, що вони – партизани Організації Українських Націоналістів. У даний час разом з ними перебуває невеликий загін Української Повстанчої Армії, який переходить до сусідньої області, щоб розійтися по районах невеликими

групами в підпілля і виховувати українське населення в дусі національної свідомості.

Великі групи повстанців заходили кілька разів. Перш ніж іти до нової хати, підпільники попросили, щоб нікому не розповідати про них. Якщо ми скажемо органам радянської влади і енкаведисти захочуть їх арештувати, то вони будуть оборонятися. Якщо не зможуть перемогти енкаведистів, то їхні друзі мене і маму покарають за те, що ми доповіли про них радянській владі.

Одяг, який залишили підпільники в хаті, ще не повністю висох. Тому вони залишились в нашій новій хаті ще на одну ніч і день, щоб висох одяг.

Після того, як повстанці пішли з нашої хати, вони залишили трохи художніх книжок і підпільних брошур, надрукованих на друкарській машинці і на папіросному папері. Сказали, щоб я все читав, а через деякий час вони прийдуть і книжки поміняють. Я книжкам дуже радів, бо я, як більшість школярів, не мав жодної шкільної книжки.

Через деякий час до нас прийшли тільки три підпільники ОУН. Вони дали гроші, щоб я оформив передплату районної і обласної газет. Вони сказали, що газети можна читати, але прочитані газети складати. Коли вони прийдуть, то всі газети заберуть, аби знати, що робиться в районі і області.

Одного разу в жнива підпільники ОУН принесли на плечах зерно. Вони просили його заховати, а коли їм буде потрібно, то вони за ним прийдуть. Того вечора вони приносили зерно двічі. Через певний час зерно забрали. Практично було так, що підпільники ОУН ще змушені були думати, що їсти. Вони бачили, що люди в селі жили дуже бідно, тому крім підпільної роботи старалися себе забезпечити харчами.

Після того, як маму заарештували і засудили за 2 кг колгоспних колосків на 2 роки позбавлення волі, підпільники ОУН мені співчували і жаліли. А жили дуже важко – кожний селянський двір повинен був подарувати державі 44 кг м'яса незалежно від того, чи була в дворі якась тварина чи ні. Хто тримав корову, то мусів здати державі 600 літрів молока за символічну ціну. Треба було здати також 600 штук яєць, незалежно від того,

чи є в дворі кури. У колгоспі платили символічно по 100 чи 200 грамів зерна на один трудодень. Жінка могла заробити за літо не більше 60-70 трудоднів. Багато трудоднів мали в колгоспі керівники всіх рангів - бригадири, завідуючі різними фермами, бухгалтери, рахівники та, зрідка, конюхи, ковалі, доярки, телятниці й інші.

Так впродовж весни 1944 року і до 1951 року бандерівці до нас час від часу приходили і перебували протягом дня в новій недобудованій хаті. Хлопці мені приносили різну літературу. За гроші бандерівців купляв і передавав їм папір та стрічки для друкарських машинок.

Коли навчався в Кам'янці-Подільському, то бандерівці попросили, щоб надійно заховав підпільну літературу, поки мене не буде. Таким сховком я з націоналістами користувався і тоді, як працював у Залісцях. Вони приходили, якщо мене не було дома, вони забирали зі схованки прочитану літературу і клали туди нову.

Згодом ми з мамою були заарештовані. 23 травня 1952 року нас з центральної в’язниці повезли на суд, де засідав військовий трибунал військ МДБ. Нас везли в закритій машині, яку в народі називають «чорний ворон». В ній у кожний бокс закрили по одній людині, щоб не спілкувалися між собою і не змогли «образити» наглядачів.

П Р И Г О В О Р

ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

1952 года мая 23 дня, Военный Трибунал войск МГБ Каменец-Подольской области, в гор.Проскурове, в помещении Военного Трибунала в закрытом судебном заседании, в составе:

Председательствующего: майора юстиции ПИЛИПЕНКО,

Членов: капитана ДМИТРЕНКО и лейтенанта милиции КАЛМЫКОВОЙ,

При секретаре: лейтенанте КИРДАКИНЕ,

с участием адвокатов ЧЕРНЕЦ и МОРГУНОВОЙ, рассмотрев дело по обвинению:

КУЗЬМИНСКОГО Войциха Леонтьевича, рождения 1 августа 1929 год, уроженца и жителя села Нестеровцы, Дунаевецкого района, Каменец-Подольской области, по происхождению из крестьян-середняков, служащего, украинца, гражданина СССР, беспартийного, грамотного, холостого, несудимого, – в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст.54-1 «а» и 54-11 УК УССР, и

КУЗЬМИНСКОЙ Каролины Лукьяновны, 1901 года рождения, уроженки и жительницы села Нестеровцы, Дунаевецкого района, Каменец-Подольской области, по происхождению из крестьян-середняков, колхозницы, украинки, гражданки СССР, беспартийной, малограмотной, замужней, судимой в 1946 году по ст.170 УК УССР к 2 годам лишения свободы, наказание отбывшей, – в совершении преступления, предусмотренного ст.ст.20-54-1 «а» УК УССР.–

П Р И Г О В О Р И Л:

КУЗЬМИНСКОГО Войциха Леонтьевича и КУЗЬМИНСКУЮ Каролину Лукьяновну, на основании ст. 54-1 «а» УК УССР, заключить в исправительно-трудовые лагеря на двадцать пять/25 лет каждого, с конфискацией имущества у каждого с поражением в правах по п.п. «а», «б», ст.29 УК УССР, на пять лет каждого.

Срок отбытия наказания исчислять: КУЗЬМИНСКОМУ Войциху с 17 марта 1952 года, КУЗЬМИНСКОЙ Каролине, с 5 апреля 1952 года, а меру

пресечения до вступления приговора в законную силу, избрать им обоим содержание под стражей.

На основании ст.85 УПК УССР взыскать с осужденных в пользу Проскуровской юрконсультации по 200 руб. с каждого, за оказанную в суде юридическую помощь адвокатами ЧЕРНЕЦ и МОРГУНОВОЙ.

Приговор может быть обжалован в кассационном порядке, в Военном Трибунале войск МГБ Львовского округа, через суд вынесший таковой, в течении пяти дней, с момента вручения копии его осужденным.

Подлинный за надлежащими подписями.

Копия верна: ПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВУЮЩИЙ

МАЙОР ЮСТИЦИИ

/ПИЛИПЕНКО/

Всі ув'язнені з Дунаєвецького та інших районів отримали кожний по 25 років, незалежно від того чи він зустрічався з бандерівцями один раз, два рази чи навіть 10 разів.

Перед судом мене слідчий запитав, що можу просити в суду. Попросив побачити бандерівця, який заходив до мене до хати. Його привезли на засідання військового трибуналу. Він був замучений, худий і блідий, бо дуже давно не бачив сонця. Його запитали прізвище і звідки він родом. Бандерівець сказав, що він є Мартюк Хома Федорович, родом із Скали-Подільської чи Мельниці-Подільської. Не запам'ятав, який населений пункт він називав. Багато разів зустрічався вдома з Хомою Федоровичем, але тільки на засіданні військового трибуналу вперше почув його прізвище, ім'я і по-батькові. Хома Федорович був ерудованою людиною, письменником. Зустрічі з ним мені були великою насолодою. Він добре знав історію України, а також всесвітню історію. Його друзі були в певній мірі подібні до нього. Але при наших зустрічах розмову зі мною вів переважно Хома Петрович. У бесіді з ним постійно відчував його патріотичну ідейність українця, яку він старався передати мені.

На нашому суді головував Пилипенко, в сусідній кімнаті проходив суд під головуванням Аніканкіна над родиною Стецюка Петра Прокоповича з Колубаївців Кам'янець-Подільського району, який перебував зі мною в камері № 13. В родині Стецюка П.П. була дружина, його тесть Зубрицький Іван і теща. Вони також потрапили з нами до льоху.

Після оголошення вироку нас вкинули знову до льоху. Пізніше повернувся П. Стецюк. Коли запитав Петра, скільки дали, то він сказав, що на всю родину дали 100 років - кожному по 25. Нам з мамою на двох дали тільки 50 років. Безглуздий вирок усі сприймали з дикою безглуздою іронією.

Ще трохи побули в льохові і нас перевезли в обласну тюрму на третій поверх. В камері зустрівся дуже з цікавою людиною – гарним, рослим, міцним хлопцем Сухим Анатолієм. Він розповів, як із своїми однокласниками створили організацію в кількості 5 чоловік і домовилися, що боротимуться проти радянського режиму. Хлопці написали клятву на папері, кожний розрізав собі пальця і кров'ю підписалися, що клятви не порушать. Не пам'ятаю звідки він родом. Анатолій навчався на третьому курсі вищого військового училища.

Згідно з вироком, ми мали право написати скаргу в військовий трибунал військ МДБ Львівського округу впродовж п'яти днів з моменту вручення копії вироку.

Наступного дня наглядач запитав, хто писатиме скаргу. Кажу: «Я буду». Скарга мені нічим не допомогла і термін ув'язнення мені не змінили, як і всім знайомим, хто зі мною сидів. У цій триповерховій в'язниці нас тримали трохи більше місяця, а потім перевезли до тюрми в Кам'янець-Подільський (в колишньому монастирі). Вікна у хмельницькій та кам'янець-подільській в'язницях знаходилися вище людського росту, засклені ажурним склом молочного кольору, через яке видно лише ніч і день. Але якщо наглядач побачить, що ти тягнешся глянути через вікно, тебе покарають. У камері вісім чоловік: я і Ярославський М.С. з Балина, Скочко з Гірчичної,

Остапчук з Залісець, Фіала і Фурман з Колубаєвець Кам'янець-Подільського району, Кшановський В. І. з Руди-Гірчичнянської і Феодосьєв з Іванковець.

За час нашого з мамою ув'язнення в Кам'янці сестра Міля регулярно привозила передачі, хоча їй самій доводилося дуже важко.

Після Кам'янець-Подільської в'язниці (приблизно через півтора місяця) нас відправили до Вінниці. Садили у вантажні автомобілі. Спочатку на кузові сідав один ряд в'язнів. Між ноги першого ряду садовили другий ряд. В'язні першого ряду тримали руками в'язнів другого ряду. Таким чином повністю забивали машину. В'язні сиділи так, ніби всіх разом зв'язали. Охорона МВД їхала на кузові стоячи. Таким чином везли до залізничного вокзалу. Там пересаджували в столипінські вагони. В залізничному столипінському вагоні купе від купе відділено гратами. Ми з мамою розташувались так, що наші купе було поруч і ми мали можливість дорогою до Вінниці порозмовляти.

У Вінниці нас потримали не більше двох тижнів і відправили столипінським вагоном до Одеси. Звідти нас за замовленням перевозили в різні місця Радянського Союзу.

З Одеси дозволили послати листа додому. Написав листа, і сестра Міля встигла відповісти. В Одесі начальник в'язниці дозволив мені побачитися з мамою. Ми при зустрічі плакали, бо думали що це наша остання зустріч.

Щоб описати табірне життя і рабську працю, потрібна не одна така стаття. Наведу лише один найбільш пам'ятний епізод. До нашої ділянки в тайзі на роботу нас водили під охороною і пішки. Щоденно до роботи йшло шістсот в'язнів.

На початку березня до нас в'язнів прийшла радість: вождь „всіх народів" Й. Сталін захворів. Ми сподівалися, що після його смерті для політв'язнів покращаться умови перебування в концтаборі. Дехто з в'язнів думав, що наші судові справи почнуть переглядати. Ми з нетерпінням чекали кінця дня, щоб взнати новини. Дуже раділи, що стан здоров'я Й. Сталіна погіршується.

5 березня наприкінці робочого дня начальник конвою зібрав в’язнів на дорогу, нас оточили конвоїри. У тайзі залишалася електростанція, будка, в якій слюсарі ремонтували трактор, гострили сокири, ланцюги до пилок. Раптом бачимо назустріч іде безконвойний в’язень, щоб стерегти техніку. Він почав обходити нас, бо не дозволялося близько підходити до колони. І все ж від нього дізналися, що Й. Сталін помер. Після цього повідомлення 600 чоловік закричали багаторазове „УРА!”, шапки полетіли вверх. Конвоїри підняли автомати й приготувалися до стрільби. Але стріляти не було потреби. В’язні одягли шапки, щоб іти до табору з надією, що незабаром прийде свобода...

С.Т.Колісник,
с. Балин

Балинська трагедія

2 вересня минуло 60 років з того часу, як у так званому "глиниську" було розстріляно близько 200 балинчан -євреїв. Зараз на цьому місці поставлено пам'ятник і посаджено дерева.

У 1531 році с. Балин набуло статусу містечка. З цього часу тут оселяються євреї, компактно, довкола ринкової площі. Вони мали своє містечкове управління, синагогу, школу, заїжджий двір і чимало магазинчиків. Двічі на тиждень проводився ярмарок, на який з'їжджалися люди з довколишніх сіл.

У 1931 році євреї створили колгосп імені Тельмана, головою обрали Епельмана. Колгосп розташовувався на сучасній території училища. Роботу в колгоспі виконували українці - балинчани, бо платили тут більші і був менший нагляд, помірні вимоги. А євреї, як і раніше, торгували або займалися дрібним ремісництвом.

8 липня 1941 року на балинську землю вступили фашистсько-мадярські війська. Балинські євреї залишилися на окупованій території. 1

вересня 1942 року балинський управитель Адольф Гардер одержав наказ розстріляти євреїв. Увечері цього ж дня він зібрав у балинській управі кількох поліцаїв та старосту села Яська Кульчицького. Було визначене місце розстрілу, складено список осіб, які мали викопати велику яму розміром 10х5х3 метри. Вранці 2 вересня на місце розстрілу поліцаї привели 22-ох балинчан з лопатами і примусили до першої години дня викопати яму. А десь близько другої години німці і поліцаї привели під конвоєм балинських євреїв.

Їм наказали роздягнутися догола. Одяг вони клали в одне місце, а коштовності - на розстелені простирадла. Роздягнутих сім'ями підводили до ями, і німець майже впритул розстрілював їх з кулемета. У ямі було багато поранених – їх закопали живцем. Цілу ніч біля засипаної ями чергував поліцай. Скільки їх у той день було розстріляно? Вірної відповіді тепер, мабуть, ніхто не дасть. Мені вдалося встановити прізвища лише 66 загиблих. Пошуки тривають.

... У пам'яті односельчан євреї залишилися доброзичливими, чуйними людьми, які не раз підтримували українців у скрутну годину. Їхня трагедія – це трагедія всіх балинчан. На місці розстрілу встановлено пам’ятник, ростуть дерева.

А.М. Трембіцький,
м. Хмельницький

«Невільницькі пісні» українських «остарбайтерів» у записах Тетяни Тримбіцької

Одним з пріоритетних напрямів вітчизняної мистецтвознавчої та історичної науки є вивчення історико-культурної й музично-фольклорної спадщини українців, які за свою тисячолітню історію створили досить велику кількість пісень. Адже українська пісня – це історія українського народу,

народу-трудівника й народу-воїна, який віками віддавав життя за свою свободу. У сучасний період особливого сенсу набуває вивчення та осмислення історії епічної культури українців, пов'язане не лише із суто пізнавальними інтересами, а й використанням кращих традицій у повсякденному національно-культурному будівництві.

Вивченням природи й побутування українського музичного фольклору в різні часи цікавилися історики, етнографи, мистецтвознавці, культурологи, лінгвісти, адже саме фольклор, як відзначає доктор мистецтвознавства А.Іваницький, – це «концентрат духовної історії людства, світоглядний досвід сотень поколінь», який охоплює драматичну, музичну, поетичну та хореографічну творчість народу [6, с.5]. Саме «життя народу, – стверджує В.Козловський, – є тим невичерпним джерелом, з якого безупинно бере свою поетичну енергію творець балади, що потім виливається у прекрасні пісні», адже кожна історична епоха накладала свій відбиток на українську пісенність. Так, саме новітня доба збагатила український музичний фольклор «свіжими мотивами, образами, сюжетами». Серед них важливе місце займає важка доля і боротьба українського народу в роки Другої світової війни [7]. Значну частину українського музичного фольклору Другої світової війни, у т.ч. й «невільницькі пісні» українських остарбайтерів, можна вважати ще одним із пунктів звинувачувального акту «фашистському геноциду, метою якого було обезлюднити східнослов'янські землі» [6, с.258], ще й досі «залишається однією з білих плям в українській історії».

З давніх-давен старосвітські українські мандрівні епічні співці в своїх псальмах і думах розповідали про нестерпні муки українців-невільників у турецько-татарській неволі, відображали переживання бранців, їх високий патріотизм і незламність, вірність батьківській християнській вірі. Водночас, варто зазначити, що українські мандрівні епічні співці називали свої твори не «думами», а «козацькими» чи «лицарськими» піснями, «невольницькими плачами» [5, с.87]. Так, у «невольницькому плачі» «Маруся Богуславка» (більш знаному як дума. – А.Т.) співається про те, що бранці

використовували будь-яку нагоду, аби повернутися в Україну «на яснії зорі, на тихії води, у край веселий, у мир хрещений». Недаремно, Маруся Богуславка хоча й прийняла «віру бусурменську», проте все ж пам'ятала «нашу землю християнську» і саме в священний для православного люду день – Великдень допомагала втекти невільникам:

Ей, козаки, ви, бідні невільники!

Не лайте мене, не заклинайте мене!

Гей, як діждемо святого Великодня...

Кінцівка цієї лірницько-кобзарської думи, так зване «многолітня», має явно християнський характер, адже – це щиросердечна молитва за всіх невільників, прохання, звернення до Бога про їх щасливе повернення:

Та визволь нас, Господи,

Із тяжкої неволі...

Це щира молитва – прохання дати всьому «народу християнському» і всім «православним християнам» багато щасливих років життя:

Господи, утверди люду царського,

Народу християнського,

Всім слухаючий,

Всім православним християнам

Пошли, Боже, много літ! [5, с.87-88].

Таким чином, у «невольницькому плачі» оспівується тема самопожертви бранки-українки Марусі Богуславки, яка знає, що загине й тому, звертаючись до батьківської молитви, дбає про спасіння своєї душі [5, с.88].

У середині XX ст. українська історія немовби повернула вглиб на 5-6 віків і невільницька епіка й лірика раптом задзвеніла дуже гостро й болюче. Відчай та горе українських дівчат і жінок, що потрапили у фашистську неволю й стали «остарбайтерами», не поступаються жахові татаро-монгольських часів. Проте в сучасній українській народній творчості небагато пісенних творів, які «можна порівняти за досконалістю з

«невільницькими піснями» [9]. Саме тому, «паралельно-образні перетекстівки років Другої світової війни», або ще так звані «невільницькі пісні» українців XX ст., яких вивозили на примусові роботи до Німеччини» [6, с.258], які відомий дослідник українського музичного фольклору А.Іваницький поряд із піснями-романсами [6, с.221-236], стрілецькими і повстанськими піснями [6, с.238-249], церковними колядками, псальмами, інвалідськими піснями Другої світової війни [6, с.244], сучасними (аматорськими) піснями стилізованими під фольклор [6, с.255-256], а також із творами (перетекстівками) з «ознаками епохи» [6, с.257], відносить до усно-писемної культури українського народу, немовби стали логічним продовженням «невольницьких плачів» українського народу в XV – XVII ст.

У передмові до рукописного збірника «Фольклор Великої Вітчизняної війни», у якому частково вміщені «невільницькі пісні», М.Рильський писав, що йому «довелося читати листи однієї дівчини, яка, пересилаючи свою подяку з далекої Німеччини батькам за скромні подарунки – «часник, насіння та сухарі» – додає: «Як би я хотіла бути зараз удома та побілити нашу хату!» У цих словах світиться душа, перед якою хочеться прихилити коліна» [10].

Загалом же А.Іваницький відносить до пісень-перетекстівок (переспівів), відомі, авторські і народні пісенні твори, в яких змінено весь текст чи значну частину тексту, або ж загальновідомі українські чи неукраїнські мелодії, які співають із зовсім іншими словами. Вчений, висвітлюючи музичні особливості пісень-перетекстівок, зазначає, що їхні автори в більшості невідомі й головною умовою їх створення є саме «поширеність пісні, адже на маловідому мелодію перетекстівки не роблять. Як правило, береться пісня серйозного (ліричного) змісту і під мелодію підставляється пародійний, комічний текст. Такою була доля багатьох популярних у свій час пісень» [6, с.257], як наприклад, «Катюша» (слова М.Ісаковського, музика М.Блантера), «Раскинулось море широко», «Синий платочек» (слова Я.Галицького, музика Г.Петербургського) та багато інших [8]. Дослідник зазначає, що пісні-перетекстівки Другої світової війни є

паралельно-образними перетекстівками, які досягли найвищих наслідків за художніми результатами, адже вони створені з урахуванням емоційного тонусу мелодії та ключового змісту тексту, із збереженням характеру оригіналу. Ці перетекстівки в більшій своїй частині складали українські дівчата й жінки, яких фашисти вивозили на примусові роботи до Німеччини. У сучасних історико-мистецтвознавчих наукових дослідженнях пісні-перетекстівки українських «остарбайтерів», ще називають «невільницькими піснями» [6, с.258]. У радянський період ця тема фактично перебувала під забороною й тому досі, на жаль, наукове вивчення цієї значної частини українського фольклору не завершене, численні записи текстів «невільницьких пісень» українських «остарбайтерів» й досі зберігаються в державних та родинних архівах і колекціях, залишаючись маловідомими та малодоступними.

Так, у родинному архіві А.М. Трембіцького (Хмельницький) зберігаються безцінні для істориків, мистецтвознавців і фольклористів записи української усної народної творчості, зроблені Тетяною Тримбіцькою в період 1943-2007 рр.

Тетяна Петрівна Тримбіцька (Гуцол) народилася 2 лютого 1924 р. у с. Голозубинці Дунаєвецького району Кам’янець-Подільської (нині Хмельницької області) у багатодітній селянській родині. Після успішного закінчення семирічки працювала на різних роботах у місцевому колгоспі, допомагаючи батькам. Мала чудовий голос, брала активну участь у художній самодіяльності. У травні 1942 р. її батька разом із багатьма односельчанами було насильно вивезено з тимчасово окупованої території України на примусові роботи до Німеччини, а в травні 1943 – забрали і її (батько загинув у концтаборі в квітні-травні 1945-го, про що вона дізналася лише в січні 1946 р., повернувшись додому). Перебуваючи в Німеччині, працювала на різних роботах на металургійному заводі в місті Елімсгорн [4], а згідно довідки Державного архіву – в м. Ельмс [1]. Табір з «остарбайтерами» весною 1945 р. звільнили союзницькі війська і через декілька тижнів усіх звільнених

передали радянській адміністрації. Ось тут і почалися їхні митарства. Радянська влада звинуватила їх у співпраці з союзницькою військовою адміністрацією і призначила покарання. Якщо більшість з примусово вивезених на роботи до Німеччини повернулися в Україну влітку 1945 р., то Тетяна Тримбіцька разом із своїми «колегами» по табору – лише на Водохреща 1946 р. Увесь цей час їх використовували на безкоштовних, лише за харчі (вважай примусових. – А.Т.), роботах при радянській військовій частині в м. Дабер Західної Померанії [12].

Проте Тетяна Тримбіцька весь час, де б вона не перебувала, чи в Німеччині, чи мешкаючи в різних селах Хмельниччини (Голозубинці, Нестерівці, Рудка, Малий Карабчіїв Дунаєвецького чи Купин, Скіпче Городоцького районів), куди партійна влада переводила її чоловіка, постійно записувала зразки усної української народної творчості, почуті в своєму оточенні. Водночас, і в нашій сім'ї народна пісня не затихала, її співали мати, батько й уся дружня й співчутлива родина. Лагідний неньчин наспів засівав і дитячу душу любов'ю до людей, до України, до рідного краю. За роки в неї назбиралося таких записів майже десяток 96 сторінкових зошитів. Перед смертю у вересні 2006 р. вона передала їх своєму синові, тобто – мені Анатолію Трембіцькому (щодо різного написання прізвища, то це лише некомпетентність чи помилка тодішніх працівників сільських рад, де видавалися документи). Адже в нашій родині віддавна існувала традиція: батьки прагнули не лише прищепити любов дітям до праці, виховати по-християнськи, а й залишити добру пам'ять по собі, а діти мали дотримуватися й надалі розвивати родові звичаї. Мати, як фольклорист, вдавалася до фонетичного принципу й занотовувала слова пісень та переказів так, як чула їх від виконавців. Записувала слово в слово, букву в букву, не дозволяючи собі ніяких поправок, і тому в записах нерідко зустрічаються орфограми, що суперечать вимові й літературній мові. Однак вони сьогодні надзвичайно цінні з етнографічного погляду. Записані Т.Тримбіцькою зразки усної народної творчості, висвітлюючи найважливіші моменти й епізоди

людського життя, особливо українських «остарбайтерів», відбивають переживання й почуття людей, вони сердечно зворушливі, перейняті почуттям ніжного кохання, радості, смутку або туги за рідним краєм, у них відбита народна мораль, чистота почуттів, любов до свободи, щирість, доброзичливість, почуття добра і краси, правди і справедливості, реалії сімейного і громадського побуту, людські переживання і настрої.

Вся діяльність Т.П. Тримбіцької щодо збирання та збереження української народної творчості засвідчує її щире безкорисне служіння справі збирання, вивчення та систематизації етнографічних матеріалів Поділля, одного з найсвоєрідніших і найколоритніших теренів України. Загалом же, всі записані нею пісні належать до цінних зразків українського музичного фольклору, ними неодноразово послуговувалися студенти Кам'янець-Подільського національного університету. Вони ще неодноразово будуть досліджуватися та вивчатися науковцями, істориками й фольклористами.

Тетяна Тримбіцька під час перебування на примусових роботах у Німеччині записала майже півсотні пісень, у т.ч. й «невільницьких пісень» українських «остарбайтерів», що мають, на нашу думку, значну цінність для істориків і мистецтвознавців, які досліджують український фольклор Другої світової війни. Лише в блокноті № 1 (1943-1947) записано 38 пісень [8]. Проте нами, через обмежений обсяг статті, взято для ілюстрації й аналізу лише три «невільницькі пісні», складені на найбільш відомі пісні, в яких змінено досить значну частину тексту або ж їх співають із зовсім іншими словами. Ці три пісні із її записів подано із збереженням стилю*, але, на превеликий жаль, їхні автори невідомі.

Перебуваючи на важких примусових роботах у період Другої світової війни в Німеччині, українські дівчата і жінки не забували рідного краю, своїх коханих, співали на мелодію „Катюші" свою пісню-перетекстівку, змінивши значну частину тексту:

Расцветали яблони и груши,

Поплыли туманы над рекой,

А в саду зеленому Катюшу,
Прижимал ефрейтор молодой.
Улыбалась милая Катюша
И смотрела ласково в глаза.
Ей казалось что её Ванюша,
Никогда так нежно не ласкал.
Позабыла милая Катюша,
Письма Вани в печке все сожгла.
По соседству из соседней кухней,
Старикашку повара нашла.
И носил ей повар ежедневно,
Корки хлеба, шнапс и колбасу.
А за это милая Катюша,
Целовала Ганса по часу.
Не целуй, не радуйся Катюша,
Что сам повар полюбил тебя.
У соседнем доме отнял платье
И принес в подарок для тебя.
Чуб под немку Катя накрутила,
Уменьшила юбку до колен.
По-немецки Катя говорила
И умела петь миллимонер.
В это время милый друг Ванюша,
В Сталинграде бой ведет с врагом.
О Катюше думает Ванюша,
О краю любимом и родном.
Как настанет время дорогое,
Возвратится Катин друг домой.
За насмешку над своей любовью,
Отомстит жестоко Кати он [8, арк.13-14]*.

На мелодію відомої пісні «Раскинулось море широко» українські «остарбайтери», змінивши весь текст, створили свою пісню-перетекстівку під назвою «Песня», в якій оспівували рідний край, виливали тугу за своєю родиною і коханим. Адже українські дівчата й жінки, яких насильно вивозили в Німеччину, майже не мали надії повернутися назад в Україну, мабуть тому ця пісня-перетекстівка найбільш близька до невільницьких прощальних голосінь XV – XVII ст.:

Раскинулись рельсы широко,
По них эшелоны летят,
Они с Украины вывозят
В Германию русских девчат.
Прощаются дети с родными,
Не зная далекой пути.
Наверно в наш город любимый,
Дороги уж нам не найти.
Прощай ты родной городишка!
Прощай дорогая семья!
И ты чернобровый мальчишка,
Меня вспоминай иногда.
Прощайте вы парки зелены!
Мне больше по них погулять,
Я еду в Германию хмуро,
Свой век молодой доживать.
Раскинулась площадь вокзала,
Где солнце сияет вдали.
Собралось здесь много народа.
В Германию ехать должны.
Прощайте папаша й мамаша!
Прощайте вы сестры родные!
До вас мы уже не вернемся,

Но думать о вас мы должны!

Раскинулось море широко

И волны бушуют вдали,

Товарищ мы едем далеко,

Пять тысяч от родной земли!

Придем мы с работы, за брюквой бежим,

Какая хорошая пища!

Получим, посмотрим и выльем ее,

Й обратно идем на работу.

А шеф наш германский фашист,

Нечуствуя нашей боли.

Работай, работай, кричит он на нас,

Как будто мы у неволи.

Как вспомню минуты прощанья,

Так слезы бегут по щекам.

Прощальные приходят события,

Приходят на память слова.

Незабыть мне слез материнских,

И хмурые лица отцов,

Которые нас провожали,

Как будто живых мертвецов [8, арк.1зв.-3]*.

На слова і музику добре знаної пісні «Синий платочек» українки, перебуваючи в Німеччині, створили свою пісню-перетекстівку «Песня девушки», в якій оспівується їхнє важке й безправне становище. Завойовники не вважали їх за людей, а тому, знаходячись у фашистській неволі, вони змушені були носити на своїй одежі нашивки «Ost», тобто «східні»:

Синенький, скромный платочек,

Дернул француз с её плеч

И торопливо, возле пролива,

Взглядом просил её сесть.

Дневной порой,

За высокой дорожной травой,

Девочка с «Остом», среднего роста,

День провела выходной.

В этом измятом платочке,

Девушка держит пакет.

Девочка с «Остом», среднего роста,

Знает куда его деть.

Бежит, спешит,

Хватить недельку прожить,

А в воскресенье, торт и печенье,

Снова сумеет добыть.

……у записах текст пропущено – А.Т.)

Зачем было голову там снести.

Девочку с «Остом», среднего роста,

Милый дал клятву спасти [8, арк.3зв.-4]*.

Варто зазначити, що в іншому зошиті Тетяни Тримбіцької записана народна сатирична пісня-перетекстівка часів Другої світової війни «А хто бачив, а хто чув, щоб Гітлер Москву здобув» (1947), в якій використана поетична форма української народної гумористичної пісні «А хто бачив, а хто чув, хто у мене цю ніч був». У цій пісні-перетекстівці із сарказмом висміюються загарбницькі плани гітлерівської кліки, йдеться про поразку фашистів під Москвою і Сталінградом [13]. Пізніше нам стало відомо, що ця сатирична пісня-перетекстівка вперше була записана влітку 1943 р. у с. Польова Слобідка, Янушпільського району, Житомирської області [14, с.623]. Можливо відповідь на те, яким чином ця пісня була записана Тетяною Петрівною, буде віднайдено в її досить значній епістолярній спадщині, яка сьогодні вивчається нами.

Таким чином, «невільницькі пісні» українських «остарбайтерів» у записах Тетяни Тримбіцької є дуже важливим свідченням про важку долю

української жінки, примусово вивезеної в роки Другої світової війни в Німеччину і тому вони належать до цінних зразків української народної творчості. При цьому варто згадати слова збирачки українського фольклору Євгенії Гуловської про те, що «народна пісня – це код української пам'яті» й саме тому ми, «відтворюючи у своїй пам'яті призабуті народні пісні..., вшановуємо світлу пам'ять великих українців – творців народних пісень» [3]. Усім нам варто дослухатися й до Президента України В.Ющенка, який стверджує, що від знання історії залежить подальший розвиток нації, держави: «Ті люди, які знають свою історію, своє минуле, переконаний, знають дорогу в майбутнє» [2].

Примітки.

1. Архівна довідка № 2514 від 15 серпня 2000 р. // Державний архів Хмельницької області. – ФР. 6193. – КФ. – 90700. – Т. 13. – Арк. 961; Оригінал. – 1 арк. Родинний архів А.М. Трембіцького.

2. Від знання історії залежить розвиток нації // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 73. – 18 квітня. – С. 2.

3. Гуловська Є. Народна пісня – це код української пам'яті // Подільські вісті. – 2006. – № 122. – 1 вересня. – С. 4.

4. Довідка Управління СБУ по Хмельницькій області № Т-768/173/ від 7 травня 1992 р. Оригінал. – 1 арк. Родинний архів А.М. Трембіцького.

5. Євгеньєва М., Гринчук І. Християнські засади кобзарсько-лірницького мистецтва // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та Національної музичної академії України ім. П.Чайковського. Серія: Мистецтвознавство. – Т.; К., 2000. – Вип. № 2 (5). – С. 84-88.

6. Іваницький А.І. Український музичний фольклор: підручник для вищих навчальних закладів. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 320 с.

7. Козловський В. Категорія драматичного в українській народній баладі // НТЕ. – 2004. – № 6. – С. 69-76.

8. «Невільницькі пісні» остарбайтерів. Записи Тетяни Тримбіцької. 1943 – 31.01.1947 рр. Блокнот № 1. – 48 арк. Родинний архів А.М. Трембіцького.
9. Радянська пісня / Упоряд. А.М. Кінько, Л.Ященко. – К., 1967. – С. 221.
10. Рильський М. Сповідь народу // Відділ рукописів. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України. – Ф. 14-3. – Спр.55. – Арк. 2.
11. Русские народные песни. – М.: Изд-во «Музыка», 1980. – 287 с.
12. Справка интенданского управления ГСВ р-на Наугард № 321, октябрь 1945 г. Оригінал. – 1 арк. Родинний архів А.М. Трембіцького.
13. Український фольклор. Записи Тетяни Тримбіцької. Б.д. і м. Зошит № 2. – 96 арк. Родинний архів А.М. Трембіцького.
14. Українські народні думи та історичні пісні. – К.: Вид-во АН УРСР, 1955. – 660 с.
15. Я хочу чтобы песни звучали…: Застольные песни / Худож.-оформитель А.С. Юхтман. – Харьков: Фолио; Киев: «Абрис», 1997. – 464 с.

VI. ДУХОВНЕ ЖИТТЯ

А.О.Михайлик,
Б.Ф.Полянська,

Релігійне життя в с. Нестерівці: історичний огляд

На території західного Поділля (сучасний Дунаєвецький район Хмельницької області) знаходиться мальовниче село Нестерівці. Перша згадка про населений пункт відноситься до 1493 р. Тоді, за даними відомих подільських істориків-краєзнавців Ю.Сіцинського та М.Яворовського, у податкових списках села нараховувалося шість господарів з сім'ями [10, с.24]. В 1578 – 1583 рр. тут було 4 селянських господарства, що сплачували податок, причому 1583 року згадується „піп", який також платив податки [10, с.25]. Це засвідчує існування в Нестерівцях православної церкви в кінці XVI ст.

З колонізацією краю, його полонізацією православна церква швидко втрачала панівні позиції в регіоні. При Сигізмунді Старому польська влада намагалася підпорядкувати своєму впливові всі сфери життя корінних мешканців краю. Польська шляхта отримала право опіки над православними церквами. Коли в кінці XVI ст. тут запроваджувалася унія, деякі пани силою виганяли православних панотців з парафій, а на їх місця садили уніатських. Призначення й вибір священиків в панських маєтках практично цілком залежав від поміщиків. До смерті гетьмана П.Конашевича-Сагайдачного (1622 р.), польська влада певною мірою стримувалася в своїх діях щодо православного населення України, тиск унії на території Правобережної України навіть трохи зменшився. Тоді митрополитом Київським та Галицьким був великий захисник православ'я Іов Борецький.

1636 року польський престол посідає Владислав IV. Утиски православної української більшості набувають свого апогею. Кажуть, цьому

монарху належать досить відомі слова – відповідь на козацькі скарги щодо утисків українського населення з боку польського панства: „Я визнаю і затверджую за вами всі давні ваші права; якщо ж поляки не підкоряються мені, пригноблюють і цькують українців, то ви, як люди воєнні, маючи на боці шаблю, а в руках зброю, здобувайте собі самі давніх вольностей в поляків”[4, с.150]. У цей час власником села Нестерівці став Гавриїл Свенцицький (за іншими джерелами – Свенцький). Щорічно маєток приносив йому біля 229 флоринів чистого прибутку [7, с.951].

Тогочасник Старовольський відзначав: „В Туреччині жодний паша не може останньому мужикові вчинити того, що робиться в наших містечках і оселях. Який-небудь азіатський деспот не замучить за ціле життя стільки людей, скільки їх замучать одного року в вільній Речі Посполитій”[2, с.252, 253]. Таке ставлення польської влади до українців врешті-решт наштовхнулося на відчайдушний опір народних мас, апогеєм якого стали події національно-визвольної війни 1648 – 1657 рр. під проводом Б.Хмельницького. Захист православної віри був одним з основних завдань української революції XVII ст., яка кривавою хвилею прокотилася Поділлям. В околицях Нестерівців знаходиться Козацька Долина, де, за переказами, відбулася кривава сутичка між загонами козацько-селянського війська Хмельницького і польськими вояками. На згадку про неї, у 90-х рр. XX ст. зусиллями Л.П. Танащука, тут встановлено пам’ятний кам’яний хрест.

Протягом XVIII ст. Нестерівці разом з сусідньою Ганівкою складали окреме Нестерівецьке староство. Відомо, що 1733 року ним володіла Калиновська, у другій половині століття – Годзський, воєвода Польщі. Після смерті останнього село успадкувала його дочка Кароліна Гоздська (1751 – 1804). Саме за її життя тут був побудований палац і закладений парк, сліди яких зараз ледве помітні. Після смерті першого чоловіка – польського князя Януша Сангушка Кароліна одружилася з принцом Шарлем де Нассау-Зіген і отримала титул княгині. Після смерті Кароліни Гоздської і Шарля де Нассау-Зігена (принц помер у 1808 р.) їх маєтки перейшли до Єлизавети Економ –

дочки загиблого російського офіцера, прийомної дочки принца Нассау та Кароліни. З їх підтримкою Єлизавета здобула блискучу освіту в Парижі, а згодом успадкувала подільські маєтки своїх покровителів, у тому числі й Нестерівці. У Парижі вона познайомилася з чиновником російського посольства у Франції Бутятиним, який невдовзі став її чоловіком[3, с. 204].

Після приєднання Поділля до Російської імперії 12 квітня 1795 р. було створено Брацлавсько-Подільську єпархію, покликану регулювати церковні справи та задовольняти духовні потреби віруючих. Першим архіпастирем названої єпархії був призначений архімандрит Московського Донського монастиря Іоаннікій, який прийняв сан єпископа Подільського і Брацлавського. Ушицький повіт, у складі якого тоді перебували Нестерівці, належав до цієї єпархії.

Ще на початку XVIII ст. в Нестерівцях була побудована уніатська церква, названа на честь Святого Миколая. Будівля була дерев'яною, з трьома куполами. Відомо, що на 1740 р. храм ще був не зовсім готовий. При ньому діяло церковне братство. Прихожан нараховувалося 130 душ[10, с.26]. 1762 року в околицях села було церковної орної землі на 39 днів обробітку і сіножаті на 32 косарі. Біля 1777 р. церква згоріла, і в тому ж році сільська громада отримала від єпархіального духовного начальства офіційний дозвіл на її відновлення. Будівництво нового храму в Нестерівцях розпочалося лише 1781 року і тривало до 1789-го. Нова церква, як і колишня, була освячена на честь Святого Миколая. Будівля, як свідчать джерела, була дерев'яною, з одним куполом, крита залізом. 1782 року з південно-східного боку було добудовано дзвіницю. Іконостас у церкві був дерев'яний і розписаний досить примітивно. Іншою релігійною спорудою села була невелика каплиця, збудована з дозволу Святого Синоду місцевим селянином Яковом Копиченським 1884 року.

Від часу побудови в Нестерівцях першої церкви і до встановлення в селі радянської влади з притаманною їй боротьбою проти „опіуму для народу" духовні потреби місцевих мешканців задовольняли вісім

священиків. Першим був Федір, рукопокладений в духовний сан 1733 року львівським митрополитом. Він священствував до 1755 р. Після нього парафію очолював Іоанн Березовський (1756 – 1774 рр.). Антоній Добриловський опікувався справами парафії з 1774 до 1807 р. Помер батюшка 6 березня 1807 р. і був похований поряд з церквою.

Після його смерті на нестеровецьку парафію прийшов протоієрей Матвій Федорович Коцюбинський (дід відомого українського письменника М.Коцюбинського). Новий священик прийшов в село одразу після семінарії. За довгі 42 роки служби панотець залишив по собі добру пам'ять. За його клопотанням вся церковна земля, раніше розбита на 12 відрізків, була згрупована на 4 ділянках, до 66 десятин зросла її загальна кількість. На хуторі поблизу села на площі 2 дес. був закладений сад. 5 червня 1850 р. він помер і був похований біля церкви, на могилі встановлений хрест з написом: „Здесь почивает раб Божий протоиерей Матвій Коцюбинский".

З 1850 до 1855 рр. нестерівецькою паствою опікувався Євтропій Литвинський, а з 1855 до 1885 р. – Василь Васильович Користинський. Останній після закінчення 1851 року семінарії і духовної служби в селі Проскурівка 1855 року був переведений до Нестерівців. Помер 5 квітня 1885 року і похований на сільському цвинтарі. Його наступник – Ігнатій Олексійович Волянський 1859 року закінчив Подільську духовну семінарію, тримав спочатку Січинецьку парафію, з 1881 по 1885 р. перебував на духовній службі в селі Шатава, а з 1885 до 1893 р. – у Нестерівцях. Панотець пішов з життя 29 грудня 1893 р. і був похований на сільському кладовищі[10, с.27].

З 1894 р. сільською парафією відав батюшка Олександр Григорович Богацький, який потрапив сюди з Гукова Кам'янецького повіту. Мабуть, сільській пастві щастило на духовних поводирів, які слугували справжнім прикладом для людей й особисто втілювали в життя ідеї християнських чеснот. Всі десятеро нащадків священика О.Г. Богацького виявилися не лише гідними християнами, але й справжніми патріотами свого краю та України. У

родині нестерівецького панотця всі діти отримали вищу освіту і всі стали на бік незалежної України в період національно-визвольних змагань початку ХХ ст., пройшли мученицький шлях. 1922 року були заарештовані, а згодом – розстріляні Ліда і Борис. До сталінських катівень потрапили Микола, Михайло та Олена. Павло та Георгій змушені були емігрувати за кордон. Дмитро Олександрович Богацький (1882 – 193?) здобув вищу освіту, викладав у вищих навчальних закладах Кам'янця-Подільського, очолював наукове товариство ВУАН, був також репресований. Після смерті Олександра Григоровича його хату було реквізовано радянською владою й пристосовано під сільський клуб. Самого священика було поховано на сільському кладовищі.

Його наступником став Михайло Григор'єв і правив у нестеровецькій церкві до 1929 р. Після встановлення радянської влади, яка вбачала в християнстві потужного конкурента марксизму, у селі розпочалися гоніння на церкву та віруючих. Логічним їх результатом стало руйнування Свято-Миколаївського храму 1934 р. Ця сумна сторінка духовного життя села була перегорнута за отця Олександра (Журавльова). Старожили розповідають, що активісти-партійці довго не могли знайти охочого скинути з церкви хреста, однак бажаючий таки знайшовся серед мешканців Нестерівців. На місці храму згодом було побудовано школу і клуб. А місцеві віруючі перейшли на напівлегальне становище. Одне з основних прав людини – право на свободу совісті та віросповідання було грубо порушено. Служба Божа відбувалася у хатині Трифона Огородніка.

Могилу Журавльова (на жаль, крім прізвища, ніякої інформації про нього не знайдено) перед війною було розорано і на тому місці посіяно вику. Могила ж О.Г.Богацького збереглася і знаходиться на Старому цвинтарі. Нестерівецькою паствою опікувався Яків Якович Полташевський (1880 – 1964 рр.). Саме він, на зразок християн часів Нерона, правив службу в простій хаті, що стала новим храмом.

Політичні та ідеологічні зміни в Україні кінця XX ст. не могли не торкнутися релігії. Першим кроком на шляху повернення до вічних цінностей став дозвіл комуністичної влади 1988 р. відзначити тисячоліття хрещення Русі. Ця подія зламала кригу багаторічної заборони, по всій Україні та інший республіках Радянського Союзу почали відбудовуватися старі храми, будуватися нові. 1989 року, на кошти місцевої общини християн баптистів-євангелістів у селі було побудовано молитовний будинок. Першим пресвітером став житель села Дзісь Михайло, а після його смерті – Токар Степан. Будівництво нової православної церкви, за традицією освяченої на честь Святого Миколая, було завершено в рік здобуття Україною незалежності – в 1991 р. Першим священиком храму, збудованого всією громадою, став Іванов Іван. Біля трьох років він опікувався справами нестерівецької парафії, а протягом останніх п'ятнадцяти років справі порятунку душ місцевих мешканців віддає свої сили панотець Бабій Петро.

Протягом 1992-1993 рр. був побудований костел Пресвятого Серця Ісуса місцевою громадою християн-католиків.

Чудовий краєвид відкривається мандрівнику при в'їзді до мальовничого подільського села Нестерівці. Обабіч прямої як стріла дороги тихо шумлять листям стрункі біляві берези. Як на долоні розкинулися людські хати, ставок, оточений старими вербами, у далині синіє ліс. Мимоволі погляд привертають три споруди, у сонячний день практично правильний трикутник, утворений церквою, костелом та молитовним будинком, сяє над дахами сільських мешканців і ніби символізує зверхність духовного над матеріальним, ідеального й вічного над тимчасовим і скороминущим…

Примітки.

1. Гульдман В.К. Поместное землевладение в Подольской губернии. – Каменец-Подольский, 1903. – С. 5.
2. Костомаров М. Історія України в житєписях визначніших її діячів. – Львів, 1913.

3. Кушнір Л.Б. Принц Нассау-Зіген на Поділлі // Літопис Хмельниччини: краєзнавчий збірник. – Хмельницький, 2007.
4. Подольские епархиальные ведомости. – 1865. - №4.
5. Подольские епархиальные ведомости. – 1893. - № 1.
6. Подольские епархиальные ведомости. – 1890. - № 31.
7. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета/ Под ред. Е.Сецинского. – Каменец-Подольский: Типогр. С.П.Киржацкого, 1901. – Вып. 9.
8. Прокопчук В.С., Прокопчук Т.К., Олійник С.В. Дунаєвеччина в іменах: Біобібліографічний довідник. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Вип. 1.
9. Рибак І.В. Дивокрай Поділлям називався // Хмельниччина: Дивокрай. – 2004. - №1-2.
10. Труды Подольского церковного историко-археологического общества/ Под ред. Сецинського Е. и Яворовського Н. – Каменец-Подольский, 1911. – Вып. 2.

В.Б. Оліфер,
О.В. Погинайко,
м. Дунаївці

Тернистий шлях "Віфлеєму"

2007 року Дунаєвецькій церкві євангельських християн-баптистів виповнилось 85 років.Сторінки її історії переповнені різними подіями: і драматичними, і трагічними, і світло-оптимістичними.

20-ті роки минулого століття були часом, коли зерна живої віри сіяти було надзвичайно складно і кожне слово біблійного вчення могло призвести до репресій з боку більшовистської влади. Проте саме тоді з села Великий Карабчіїв приїхав у Дунаївці непохитний християнський місіонер Федір

Дзядзя, який об’єднав довкола себе віруючих Ф. Жадкевича, Я.Коломійця та А.Дармороза.Спільними зусиллями, проповідуючи Євангелія і Слово Боже, вони згуртували довкола себе мешканців довколишніх сіл з Могилівки, Січинець, Воробіївки, Заставля, Чанькова.

Саме ця напівпідпільна група, кількістю 25-30 чоловік, почала збиратися в приватних оселях І.Буяра та лікаря Щипановського, для вивчення Біблії і прославлення Бога в молитвах. Згодом, після домовленості з близькими по духу лютеранами, християни-баптисти почали збиратися в приміщенні лютеранської кірхи. Того ж 1922 року відбулось і перше хрещення молодих хлопців і дівчат Дунаєвеччини.

Ось так, у бідності та злиднях, глоді та холоді утворилася громада (21 прихожанин, 5 проповідників та 12 хористів) яка пізніше отримала назву "Віфлеєм".

За спогадами дунаєвецьких старожилів і з архівних матеріалів, відомо, що першим пастором церкви став Панас Магера (репресований у 1937р., загинув у сталінських катівнях 1942-го), а першим диригентом хору Дмитро Любецький, який не маючи фахової освіти, а лише особливий дар від Бога, упродовж 50-ти років звершував служіння. Документи свідчать і те, що вже 17 липня 1927 року у Дунаївцях відбувся перший з’їзд віруючих Поділля. Того дня лютеранська кірха була переповнена делегатами духовного форуму. Честь відкриття його випала на долю секретаря Подільського Обласного Об’єднання Баптистів Федора Жадкевича.Майже тоді ж громада церкви обрала своїм пресвітером Івана Олійника (у 1937 році його безпідставно звинувачено у контрреволюційній діяльності і розстріляно в м.Кам"янець-Подільський).

Однією з найбільших втрат для церкви та її прихожан стала конфіскація радянською владою приміщення кірхи у 1944 році. 50 років районний відділ культури використовував її як клуб. У цей час віруючі, яких переслідували, збиралися у приватних будинках. Спочатку у Галини Чоловської І Зінаїди Франкової, потім у Пилипа Магери.У ці складні роки

пресвітерське служіння звершували Яків Максимович Магера і Борис Леонтійович Бабій.

В роки хрущовської "відлиги" Олексій Бенчарський з дружиною розпочали будівництво ще одного, нового Дому Молитви. Їм довелось пережити багато труднощів, але дякуючи Богу та активності П.Магери, О.Бенчерського, О.Каспрова, М.Нагаєвського Дім все-таки вдалось звести.

З часом громада церкви збільшилась.Служіння розширилось.До 1974 року служіння пресвітера несли І.М.Жеребков, О.І.Бенчерський, М.М.Магера.

У 1974 році на допомогу пресвітеру М.М.Магері Господь послав Г.І.Коменданта (нинішнього президента Європейської Баптиської Федерації), який ніс пресвітерське служіння в Дунаївцях до 1977 р.

1977 року було завершено ремонт і розширення Дому Молитви. У цьому ж році пресвітером було обрано Олександра Каспрова.

У 1986 р. церква нараховувала 200 членів, а хор налічував 55 хористів.

З 1986 року пресвітером стає Михайло Муц, який несе це служіння до цього часу. Починаючи з 1994-го,пресвітер неодноразово звертався до представників влади з проханням повернути конфісковану кірху. І нарешті її було передано громаді церкви ЄХБ і надано дозвіл безперешкодно проводити богослужіння.

9 листопада 1997 року відбулось святкове служіння з посвяченням Богу заново реставрованого Молитовного Будинку.

Нині Церква ЄХБ "Віфлеєм" у місті Дунаївці є однією з найбільших громад баптистів на Хмельниччині. Вона, як і раніше, продовжує нести Добру Звістку не тільки в приміщенні Дому Молитви, але й у селах Дунаєвецького, Віньковецького та Новоушицького районів. Цьому також сприяють започатковані церквою ЄХБ телепрограми "Час благодаті", радіопередачі "Про вічне", інтернет-сайту "Віфлеєм",численні масові заходи.А влітку за сприянням церкви працюють дитячі і молодіжні табори відпочинку. У церкві діє Недільна школа для дітей, духовна школа для різних

вікових категорій дорослих, дитячий спортивний клуб "Авана", проводяться служіння милосердя, надається матеріальна допомога хворим, дітям-сиротам в інтернатах сіл Жванчик, Маліївці, Солобківці Хмельницької області.

На території церкви знаходиться Біблійний Коледж, який утворений у 1995 році, і за період свого існування випустив понад 300 студентів, учителів Недільних шкіл, диригентів церковних хорів, пасторів, проповідників, бібліотекарів.

Оглядаючись у минуле, можна констатувати, що Господь у Своїй милості допоміг вірянам пережити важкі часи репресій, гонінь на євангельських християн, які при цьому залишилися вірними Богу, Його справі.

У майбутньому громада Дунаєвецької церкви ЄХБ "Віфлеєм" планує зробити ще багато корисного, але головною ціллю залишається проповідь Євангелії, щоб жива віра у Бога відроджувалась у серцях багатьох людей.

Джерела і матеріали:

1.Архів церкви ЄХБ "Віфлеєм" (фотоматеріали).

2.Олег Погинайко "Дунаєвецькій Церкві ЄХБ “Віфлеєм-80” // Дунаєвецький вісник. – 2002. – №80-81. – 12 жовт.

3.Інтернет-сайт WWW.VIFLEEM.ORG.UA

В.Б. Оліфер,
м. Дунаївці

Кінограні Дунаєвеччини

Перша чверть двадцятого століття... Саме тоді, з появою в Дунаївцях кінематографічного залу "Аполо", містом прокотилася величезна хвиля кіно, що полонило уяви і мрії всіх глядачів. Фільмами та акторами почали марити діти і дорослі, жінки і чоловіки, городяни і селяни, віруючі і атеїсти, безпартійні та партактивісти. Кіно стало ніби другою ідеологією, вірою та способом життя. І, мабуть, ніхто у ті часи не міг уявити, що декому з сучасників, а згодом і нащадкам, доведеться у майбутньому пов’язати свою

долю з цим яскравим світом, назва якому - кіно.

Першою нашою кіноластівкою стала Катерина Іванівна Янучкова, відома в мистецькому колі акторів за своїм сценічним ім’ям - Катерина Кермель (6). Проте, в самих Дунаївцях у 50-70 роки минулого століття про бурхливу юність дружини тодішнього директора маслозаводу, тихої, літньої, не знав майже ніхто. Майбутній класик українського кіно та опальний режисер Іван Кавалерідзе (11) розпізнав талант Катерини Іванівни ще у далекі часи Української Народної Республіки, у багряному 1918-му. Одного разу в приміщення поштового клубу, де проходила репетиція драмгуртка, завітали корифеї Роменського театру: Топоровський та Богданович(6). Разом з ними до залу увійшов і Кавалерідзе, який з порогу довго спостерігав за грою аматорів у п’єсі "Повернення з Сибіру". Відразу після репетиції Іван Петрович підійшов до юної акторки і промовив: "Ви - справжній талант. Хочете працювати з нами?" Катерина з радістю погодилася.

У її творчій долі з’явилися нові ролі – Химки з п’єси "За двома зайцями", Галі з "Назара Стодолі" та багато інших. Згодом вона потрапила до трупи Київського драматичного театру, де працювала з режисерами Ковальчуком і Кавалерідзе, з провідними акторами сцени Іскрою Ізерською, Горицвітом, Малиш-Федорцем та Паньковським (6). Їм аплодували мешканці великих міст і селищ України...

Минали роки, сповнені творчої наснаги. Якось, після однієї з гастрольних поїздок, Катерина Іванівна сильно застудилася - далися взнаки переїзди, голод. Кілька місяців вона лежала в лікарні у важкому стані, а коли одужала, почула страшний вердикт медиків: грати на сцені їй категорично заборонено. З неймовірним болем Катерині довелося залишити театр і друзів, яких так полюбила. Здавалося, що це - назавжди. Аж раптом вона отримала несподівану телеграму: "Телеграфуй умови. Пропонуємо роботу на зйомках кінокартини "Коліївщина". Адміністратор Одеської кінофабрики ВУКФУ Орлов".

Про те, як далі склалася її доля, Катерина Янучкова розповіла сама у

60-ті роки на сторінках районного часопису "Ленінським шляхом"(6): "... Одеса 30-го року зустріла незвичайним гамором. Проте, це мало вплинуло на мене. Я думала про роботу, якій доведеться віддатися. Я вже знала, що Іван Петрович Кавалерідзе працює над створенням стрічки "Коліївщина" - майбутнього видатного твору, в якому знайде своє відображення нескорений дух українського селянства, що 1768 року повстало проти шляхти. Максим Залізняк, Іван Гонта, Семен Неживий - ці образи полонили мою уяву. У них, наче в чистому дзеркалі, розкривалася вільнолюбна душа українського народу, його велике і багате серце.

Кавалерідзе зустрів мене радісно і доручив відповідальну, глибоко драматичну роль доньки селянина Криги. (Її через нестачі і злидні у сім'ї батько змушений був віддати до корчмаря. Саме в цій корчмі згодом станеться те, що покладе початок Коліївщині). Проби і зйомки забирають увесь час. Я живу образом своєї героїні, намагаючись знайти найяскравіші риси, які характеризують просту селянську дівчину: відданість, мрії про щасливе кохання, ненависть до ворогів.

Я дуже боялася заключної сцени фільму. В ній донька Криги біжить степом, щоб врятувати, або хоч кинути останній погляд на батька, якого конфедерати зібралися посадити на кіл. За сценарієм героїня біжить і знесилена падає на пагорбі. Далі повзе до вершини, рве сукню, збиває коліна, але до останнього повзе. І коли перед очима постають нелюдські катування, які творять панські слуги, дівчина відчайдушно кричить.

Після вдалих зйомок цих епізодів, Кавалерідзе звернув увагу на мої коліна і аж вигукнув: "Ти що, Кермель, нічого на ноги не одягнула! Пошкодуй себе!" І лише тоді я, розпалена емоційною грою, помітила кров, що сочилася з понівечених колін.

Згодом, після закінчення зйомок, мене викликали для озвучення ролі в заключній частині фільму - сцені страти батька. Але через прогресуючу хворобу, я не змогла приїхати на кінофабрику. Кадри так і залишилися не озвученими. Таким фільм і вийшов на широкий екран. Тепер, коли я

переглядаю його знову, здається, що так і було задумано режисером: більш разючого, приголомшливого і трагічного моменту, ніж цей мовчазний крик душі, немає. Він обливає кров'ю серце."(6)

Розповідь про кінограні Дунаєвеччини не була б повною без згадки про стрічки, у зйомках яких взяли участь наші земляки.

У 1955-57 роках на зйомках дитячих пригодницьких фільмів "Орля" ("Орленок") та "Клятва", що проходили в Кам'янці-Подільському, знялася група студентів місцевого педінституту. Серед них - майбутній вчитель і директор Січинецької школи Анатолій Якович Снігуров. У місті над Смотричем наші земляки брали участь в епізодах та "масовках" стрічок "Стара фортеця" (1974 р., режисер О.Муратов і М.Беліков) і "Матроська тиша" (2004 р. режисер В.Машков) кіностудій імені О. Довженка та "Мосфільм" (9). Проте з головними ролями по-справжньому пощастило двом дунаївчанам. 1982 року режисери Одеської кіностудії запросили для екранізації книги В.Г.Короленка "Діти підземелля" (1983 р. режисер К.Муратова) ученицю п'ятого класу Оксану Шлапак і вчителя фізкультури Валерія Горбачевського з Дунаєвецького дитячого будинку-інтернату. Оксані випала честь зіграти роль однієї з центральних героїнь фільму - дівчинку Марусю.

Протягом чотирьох десятиліть знімав аматорські короткометражні фільми і документальні стрічки Микола Федорович Уманський, учитель з села Великий Жванчик. Найбільш відомі його фільми – "Наш рідний Жванчик", "Дума", "Сон матері", "Реквієм", "Дзвени, пісне над ланами", "Про рідне село" та "Чобітки з дзвіночками"(1; 7). В останньому, знятому за творами Володимира Бабляка, зіграло чимало односельців відомого письменника: Галина Бабійчук, Степан Горіх, Анатолій Швець, Іван Гандзюк, Лука Фабіянов, Валентина Войцехова, Анатолій Левандовський та інші (7). Дехто з цих сільських акторів взяли участь у зйомках фільму "Новосілля" (1974 рік, режисер Василь Ілляшенко, у головних ролях - Богдан Ступка, Ірина Шевчук, Микола Гринько, Іван Гаврилюк) за мотивами роману

В.Бабляка "Жванчик"(9). 1974 року село Великий Жванчик стало місцем прем’єрного показу цього фільму.

Окремо слід згадати стрічку Григорія Кохана "Циганка Аза", відзняту 1987-го за твором М.Старицького. Під час зйомок "Ази", що проходили в мальовничих місцях Гути-Блищанівської, Притулівки, Михайлівки та Яцьковець, поряд з популярними акторами Ольгою Жемчужною, Ігорем Крикуновим та Білашем Вишневським в епізодах були задіяні дунаївчани О.Грандашевський, М.Кухар, Є.Войткевич та інші (3,4). 1988 року режисер Григорій Кохан, актори Ігор Крикунов, Лідія Чащина, Сергій Соболь та Олексій Кожевников тріумфально представили "Циганку Азу" на широкоформатному екрані кінотеатру "Мир" (5).

На Київській студії хронікально-документальних фільмів та Центральній студії телебачення зняті документальні фільми про дунаєвецьких сукнарів - "Вірною дорогою" (1969р., режисер Юрій Єскін) та „Масляна” (1969) – про Маків (5).

Музика і техніка, література і кіно з дитинства захоплювали дунаєвчанина Сашка Сутковецького. Жодне учнівське свято чи виступ - концерт, які проходили на початку 80-х у середній школі №1, не обходилися без його участі. Але після випускного вечора багатьом однокласникам та друзям Сашка доводилося лише гадати, як склалася його подальша доля. Навіть батько Олександра-журналіст та письменник Володимир Сутковецький - на ці запитання відповідав штампованими фразами: "У Сашка все добре. Він у Ленінграді, вчиться і працює."

Проте для допитливих теле-і кіноглядачів творче життя Олександра Сутковецького не було загадкою, а навпаки, відкритим, мов на долоні. Чому так ? Бо майже кожного тижня, у вихідні дні, його земляки могли прочитати прізвище Сутковецького у титрах авторів популярної гумористичної передачі "Городок" за участю Юрія Стоянова та Іллі Олейникова. Ця програма з успіхом демонструвалася на українських каналах "Інтер" і "1+1", а також на російському-"ГРТ" ("ОРТ"). Саме завдяки "Городку" та іншим авторським

програмам Санкт-Петербурзького творчого об'єднання розпочався творчий злет нашого земляка: від асистента до головного оператора-постановника (10).

Але згодом О.Сутковецький знімав художні, хронікально-документальні стрічки і телесеріали, став членом багатьох знімальних груп провідних російських режисерів: Олександра Рогожкіна, Кирила Капіци, Анни Пармас, Ірини Вохол. І, як результат мистецьких спілок, з'явилися фільми, зняті за участю О.Сутковецького: комедії "Особливості національного полювання" і "Мене тут запитували" (режисер О.Рогожкін, 1995-96рр.), документальний "Сергій Ейзенштейн. Автобіографія" (режисер О.Ківалов,1996р.), військова драма " Пані Перемога" (режисери К.Капіца і М.Строєв, 2002), телесеріал "Морські дияволи" (режисери О.Праздников, С.Басін, К.Капіца, І.Савенков та І.Вохол, 2005р.) (9; 10).

Кількість стрічок за участю дунаївчан і про Дунаєвеччину дуже велика. Пригадати їх усі - справа не з легких. Сподіваємось, що ця розвідка буде продовжена і доповнена.

Примітки.

1. Марченко Т. Краплина великого життя // Ленінським шляхом. – 1968. – №4670. – 4 лют.
2. Побережний С. Нова кінострічка про Дунаєвеччину // Ленінським шляхом. – 1969. – №4808. – 1 листоп.
3. Родзевич Г. Не скрипки голос, то плач душі // Ленінським шляхом. – 1987. – №7919. – 4 лип.
4. Басистий Б. Зйомки фільму тривають // Ленінським шляхом. – 1987. – №7927. – 23 лип.
5. Басистий Б. Кіно, кіно, кіноартисти // Ленінським шляхом. – 1988. – 24 лют.
6. Шнайдерман С. Дівчина з "Коліївщини" // Ленінським шляхом. – 1968. – №4793. – 22 жовт.
7. Шнайдерман С. Сільський кінорежисер // Ленінським шляхом. – 1973. –

№5298. – 6 січ.
8. Панков Г. Говорять кінематографісти // Ленінським шляхом. – 1962. – №3828. – 24 берез.
9.Інтернет-сайт "Кінотеатр" (www.kino-teatr.ru);
10. Оліфер В. Дунаєвеччина багата на таланти // Подільські новини. – 2006. – №38. – 10 листоп.
11. Сучасна українська енциклопедія. Т.6. – Х.: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2004. – С. 47.
12 . Весела Л. Лисець на "Новому Каналі" // Дунаєвецький вісник. – 2002. – №46.

Н.В. Сохатюк,
м. Дунаївці

Літературно-мистецька вітальня
Дунаєвецької районної бібліотеки запрошує

Тепло долонь на всіх поділим,
На всіх - і сміх, і смутку мить,
Бо й називається Поділлям
Земля, де маєм щастя жить.

М. Федунець

Слова поета-земляка М. Федунця стали епіграфом засідань літературно-мистецької вітальні, яка діє при читальному залі районної бібліотеки. Саме вітальня об’єднує тих, кому близькі за духом українське слово, пісня, традиції народу.

Вітальня гостинно прийняла популярних письменників України – Андрія Курпова, Василя Шкляра, Сергія Жадана, Андрія Кокотюхи, Бориса Гуменюка, Василя Кожелянка, представила їх творчий доробок.

Чи не найкращі спогади залишила зустріч з членом національної Спілки письменників України, автором більше 20-и книг, нашим земляком

М.Н. Магерою, присвячена 85-річному ювілею. Того дня для ювіляра лунали найщиріші поздоровлення з уст керівників району, освітян, краєзнавців, працівників культури, літераторів Дунаєвеччини, друзів, знайомих та родичів шанованого земляка. Перегортались сторінки його біографії та творчості.

Одне із засідань літературно-мистецької вітальні було присвячено презентації аж шести книжок «На крилах жар-птиці» Віри Спірякіної, «На околиці літа» Валентини Байталюк, «Душею нескінченності належу…» Тамари Мельник, «Чужий хрест» Миколи Іщенка, «Незігране танго» Афанасія Коляновського, «Священний талісман» Петра Тулизика. На літературно-мистецьку подію завітали голова РДА Наталія Рохова та начальник відділу культури Іван Паштепа. Вони тепло привітали письменників, вручили їм сувеніри, пообіцяли підтримку.

Літературно-мистецька вітальня запросила на зустріч й автора чотирьох збірок, нашого земляка, уродженця с. Держанівка Йосипа Осецького. Джерелом натхнення для поета є рідна земля, тож першими привітала його делегація із рідного села, вручаючи хліб-сіль, запросила його частіше відвідувати малу батьківщину. Автор розповів про свою творчість. На слова автора написано чимало пісень, які того дня прозвучали і в стінах районної бібліотеки у виконанні самодіяльного композитора і співака Володимира Шкорбецького.

На одному із засідань літературно-мистецької вітальні дунаївчани мали змогу зустрітися з славетними людьми Дунаєвеччини, представленими в новому біобібліографічному довіднику «Дунаєвеччина в іменах» В.С. Прокопчука, Т.К. Прокопчук, С.В. Олійник.

Гарне враження в дунаївчан залишила зустріч з праправнучатим племінником Т. Шевченка Олександром Відоменком.

Пам’ятним стало засідання літературно-мистецької вітальні, присвячене 75- річчю з часу виходу першого номера газети «Дунаєвецький вісник», зустрічі з вишивальницями району, майстрами декоративно-

прикладного мистецтва Спірякіною В.П. та Цимбалюк О.П., керівником гуртка «Писанка» Войтковою В.В.

Г.П. Мазур,
м. Дунаївці

Соціокультурна діяльність бібліотек Дунаєвецького району

Політичні та соціально-економічні перетворення у нашій державі, що відбулися наприкінці XX сторіччя, створили нові умови для розвитку публічних бібліотек. Виконуючи традиційні просвітницькі функції, накопичуючи знання й зберігаючи культурне надбання, бібліотеки перетворюються в інформаційні центри, які надають доступ громадянам до національних та світових інформаційних мереж і баз даних.

Інформаційна робота є одним з найважливіших напрямів роботи бібліотек Дунаєвецького району. Вони накопичують, зберігають і розповсюджують знання, зафіксовані як у друкованих джерелах, так і в інших носіях інформації. В усіх бібліотеках діють центри регіональної інформації, які надають населенню вільний доступ до інформації про місцеве самоврядування, законодавчих, нормативних, статистичних матеріалів. Ведуться «папки-накопичувачі» про освіту, пенсійне забезпечення, пільги, соціальний захист населення, студентство, його статус – права та обов’язки, біржу праці, агрокомплекс, статистику, місцеві податки, бюджет.

Бібліотеки тісно співпрацюють з місцевою владою і є посередниками між владою і населенням. Досвід показує, що цінна інформація, отримана представниками влади з вуст бібліотекаря працює, перш за все, на бібліотеку, підвищує її престиж. Вирішення багатьох бібліотечних проблем лежить серед соціального партнерства бібліотеки та владних структур.

Центри регіональної інформації інформаційно забезпечують потреби депутатів, керівних кадрів, спеціалістів владних, юридичних та

правоохоронних органів в ознайомленні із законодавчими та офіційними документами, матеріалами соціологічних досліджень. Бібліотеки готують інформаційні списки, огляди літератури, експрес-інформацію, ведуть тематичні картотеки тощо.

Велику допомогу користувачам в отриманні інформації надають комп'ютери, підключені до Інтернету в районній та сільських бібліотеках.

Традиційним стало проведення в бібліотеках днів службовця, днів нової книги, днів краєзнавства, днів спеціаліста, днів фермера, днів професій, днів періодики, днів інформації та інші.

Бібліотека відіграє важливу роль у формуванні правової культури громади. Вона – єдина загальнодоступна установа, яка володіє документально-інформаційними ресурсами з питань права і зобов'язана забезпечувати реалізацію права людини на інформацію.

Бібліотеки району постійно працюють над поповненням книжкових фондів. 2007 року бібліотеки району одержали 7835 примірників нової літератури на суму 33867 грн., на періодику використано 19150 грн.

Бібліотеки Дунаєвеччини обслуговують понад 25 тис. користувачів, у т.ч. представників юнацтва – 3300, дітей – 7300. Основні категорії користувачів – учні загальноосвітніх шкіл, студенти вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, вчителі, службовці, спеціалісти, пенсіонери, безробітні.

Бібліотеки стали помітними просвітницькими центрами, осередками культурного життя свого району, села, активно доносять до користувачів багату історію краю, скарби народної культури. Готуючись до 430-річчя від дня народження Мелетія Смотрицького, бібліотеки району провели тиждень книги „Просвітителі з Поділля", взяли участь в краєзнавчій читацькій конференції „М. Смотрицький – полеміст, філолог, церковний діяч". Вінцем роботи по увічненню пам'яті славетного земляка буде проведення на базі Смотрицької селищної бібліотеки круглого столу на тему „М. Смотрицький –

видатний вчений, громадський і релігійний діяч” за участю обласної бібліотеки, Кам’янець-Подільського національного університету.

Не менш цікаву роботу проводять бібліотеки до 85 – річчя утворення Дунаєвецького району та 605-ої річниці з часу першої згадки про м. Дунаївці, зокрема, взяли участь у Всеукраїнському конкурсі „Легенди та перекази рідного краю”, та естафеті, присвяченій 85 – річчю Дунаєвецького району.

Нещодавно пройшла презентація книги Ігоря Байдака „Стежками рідного краю” в Кривчику, Маліївцях, Морозові, Голозубинцях. Запам’ятається присутнім розповідь автора про незвичну Морозівську скелю “Чубатий камінь”, колоритну постать Михайла Круп енського – власника Кравчика, про Маліївецький маєток графа І. Орловського та одну з печер з водоспадом, про екзотичні дерева – клен сріблястий, смереку білу, модрину європейську, що ростуть в колишньому Голозубинецькому маєтку Скибневського. Ця незвична подорож “Стежками рідного краю” з Ігорем Байдаком розбудила уяву і подарувала незабутні хвилини кожному, хто мріє, вірить у прекрасне і хоче зробити світ кращим.

А в Балинській сільській бібліотеці проведено прем’єру книги Т.Мельник „Душею нескінченності належу”, яка вийшла після смерті авторки.

Цікаво пройшла зустріч з вишивальницями „Таланти твої моє рідне село” у Воробіївській сільській бібліотеці.

Великою популярністю користуються клуби за інтересами „Орхідея”, „Афродіта”, „Сучасниця”, „Правовик”, „Любисток”, „Україночка”, „Краєзнавець” та інші.

Великого значення надають бібліотеки обслуговуванню людей з обмеженими можливостями, створюють для них рівноправне інформаційно-бібліотечне середовище – зручні під’їзди, кнопки виклику. Інваліди, які не можуть відвідувати бібліотеку, обслуговуються бібліотекарем на дому.

С.В. Олійник,
м. Дунаївці

Легенди рідного краю

Легенди та перекази – споріднені жанри народної прози. У народному побуті подолян легенди й перекази не мають чіткого розмежування, перекази часто насичені легендарними мотивами, а дивовижне та неможливе у легенді виступає в органічній єдності з повсякденним і звичайним.

Фантастика і вимисел легенди були тими чинниками, за допомогою яких неясне ставало зрозумілим, неможливе – досяжним. Із поглибленням знань про навколишню природу, з проникненням науки в усі сфери суспільного життя ґрунт, який живив вірування, легенди, зникає. Це не означає, що легенди зникають цілком із нашого життя. Продовжують створюватися і нові легенди, оскільки людину й на даному етапі розвитку науки оточує ще немало дивовижного, не поясненого наукою, недостатньо аргументованого.

Перекази відзначаються розмаїттям тем, сюжетів, образів, оскільки вони охоплюють всі сфери нашого життя. Тут і родинні оповіді, і перекази, пов’язані з історією сіл, міста, пояснення назв річок, озер та інших місцевих реалій, розповіді про видатних людей, про важливі історичні події.

Зафіксовані у численних фольклорних збірниках, методичних та краєзнавчих посібниках («Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділя», «Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій», «Топоніми рідного краю» та ін.) народні легенди та перекази подолян продовжують своє життя.

Державною бібліотекою України для юнацтва, секретаріатом Кабінету міністрів України, оголошено у 2008 році всеукраїнський конкурс «Легенди рідного краю» на кращу письмову роботу серед молоді про історичні, топонімічні, побутові легенди рідного краю.

Усі бібліотекарі району, краєзнавці, молодь взяли участь у конкурсі «Легенди рідного краю». Зібрано понад 60 робіт. Відзначаються своєю оригінальністю, змістовністю, цікавістю роботи, які підготували користувачі сільських бібліотек Ілона Боднарчук зі Слобідки Рахнівської, Зіна Горіх з Великого Жванчика, Назар Підгорний з Рахнівки, Таня Кухарчук з Шатави та ін.

Зафіксовані учасниками конкурсу народні легенди та перекази складають історичний літопис мудрості жителів Дунаєвеччини. Приміром, як ось ця, записана Аліною Михайловою - студенткою Кам'янець-Подільського національного університету:

„Назва села Блищанівка походить від слова «блиск», народна легенда розповідає, що перші поселенці селилися на галявинах, які дзеркалились серед густого лісу. Існує й інша версія – походження назви села пов'язують з Блищанином, що врятувався від татарського набігу, оселився на пагорбі серед лісу й започаткував нове поселення. Це твердження опирається на факт існування на місці колишнього села Яруги високого кургану. У селі можна почути й перекази про Блищанина, який спалював ліс – звільняв землю для посіву, а вугілля продавав ковалям. До нині перехрестя доріг у Блищанівці, де колись спалювали ліс і виробляли деревне вугілля для кузні, називають – вугляркою.

Цікаво було почути і таку легенду про Блищанівку. Колись на території села був густий ліс. У свої обійми він приймав беззахисних людей, що намагалися втекти від нападників. Поруч з лісом розкинулося село Яруга. Одного разу на нього здійснили напад турки і вирішили знищити його. Кожен з нападників мав убити жителів кількох будинків і їх кров'ю заплямувати двері. Та був серед ворогів юнак, який палко покохав дівчину з Яруги. Його серце розривалося навпіл, він не міг вирішити, що в ньому переважає – любов до свого народу чи кохання до тієї єдиної неповторної. І таки кохання перемогло почуття обов'язку, він не міг дозволити, щоб його кохана загинула. Вночі, перед Великоднем, пішов він до неї, наказав зарізати

козеня і його кров'ю помастити двері. Нічого не пояснивши, повів її сім'ю до лісу. Дівчина хвилювалася, не знала чого чекати, та він лише шепотів, що все робить правильно і так для неї буде набагато краще. Розуміючи, що більше їм не судилося побачитися, він востаннє обняв свою любов і побіг.

Та ніч була кривавою, здається, навіть місяць був облитий кров'ю. Турки повністю вирізали село і всі жертви розправи поховали в одній могилі, що й сьогодні височіє навпроти Блищанівки. Врятована сім'я заснувала село, яке сьогодні називається Блищанівка. Ось так кохання не лише врятувало життя, а й відіграло вирішальну роль у створенні цього мальовничого куточка Дунаєвеччини".

Учасник конкурсу Богдан Грищук з Чечельника записав легенду про джерело „Воронячка":

„На околиці села біля підніжжя схилу з-під землі било чисте джерело. Добра була в ньому вода, чиста, дзеркальна, цілюща і смачна. Ішли люди з поля, заходили води напитися, гнали пастухи череду – теж брали воду і худобу напували. Не сподобалося місцевій пані, що люди користуються джерелом. Дуже була вона зла, наказала слугам кинути величезний камінь і закрити ним воду. Насилу притягли вони кіньми камінь й кинули в джерело. Певний час води не було. Зажурилися люди: біда без води. Але через декілька днів знову живим сріблом забило джерело і люди потяглися до нього. Ще гірше розлютилася пані, стала на камінь і почала кричати: „Покараю, покараю!". Кричала аж допоки не захрипла, і в неї з рота виривались лише „кар-р, кар-р"... Так вона перетворилася на ворону, а джерело з тих пір люди почали називати „Воронячка".

Цікаву легенду про сільського хреста почула вчителька з Підлісного Мукарова Новіцька Н.М. і розповіла:

„Стоїть в межі між людськими городами старий кам'яний хрест. Коли саме його було закопано на цьому місці, вже й не пам'ятають, бо було то дуже давно. Та оповідають, що на місці городу, де вкопаний хрест, колись стояла церква. Будівля чи то з часом повалилася, чи її знесли, а той хрест

кам'яний так і залишився на своєму місці. Село більшало, розбудовувалося, люди селилися на вільних земельних клаптиках, зводили будівлі. Клаптик землі, де колись була церква, теж виділили під город одному господареві, і він вирішив витягти хреста з землі, щоб не заважав оранці. Зібрав для цього декілька вільних хлопців, та коли ті взялися підкопувати землю біля хреста, то земля під ногами стала провалюватися, і дуже глибоко, що люди ледве повитягували одне одного. Покидали заступи, відмовилися від тієї роботи. Спроби витягти хреста повторювалися і пізніше, а хрест все-таки залишився на тому ж місці. І люди вирішили, що це місце святе, що тут панує якась вища сила і з тих пір хреста ніхто не чіпає. А щоб нікому він не стояв на заваді, то на місці хреста люди протягнули межу. І сьогодні проходячи повз трави, людські городи, можна побачити старого кам'яного хреста".

Ще в далеку сиву давнину більшість сіл не мали своєї назви. Окремі з них називали іменами перших поселенців. Про село Балин існує давня легенда, яка передається з покоління в покоління:

„Ще до 1436 року на території цього села жив пан, який дуже любив їздити в гості до інших, але до себе ніколи нікого не запрошував. Це викликало велике незадоволення серед панів. Вони вирішили провчити скупого сусіда. Домовившись між собою, в один із літніх днів всі разом приїхали в гості. Побачивши таку велику кількість поважних гостей, місцевий пан спочатку оторопів, але оговтавшись, наказав прислузі готувати гарний обід для поважних гостей. Гостина тривала кілька днів, але приїзжі навіть і не думали їхати до дому. Всі запаси, які були в господарстві (гуси, качки, кури, індики та інша живність) вичерпались, а гостей потрібно було годувати. Тоді пан наказав своїй прислузі ловити в місцевій річці рибу – линів. Панські кухарі готували линів на сніданок, обід і вечерю. Так продовжувалося кілька днів. Наївшись досхочу риби, гості, нарешті, роз'їхалися по домівках. А при зустрічах часто згадували скупого пана і казали: „Коли вже знову поїдемо до пана на бал, де подають до столу лини?" Так сполучення двох слів „бал" і „лин" утворило назву Балина".

Що не легенда, переказ – то цікава бувальщина. Такі розповіді, безсумнівно, допоможуть краще пізнати і ближче познайомитись з рідним краєм.

В.Б. Оліфер,
м. Дунаївці

Легенди і бувальщини Дунаєвеччини

ГАЇНА

Стара бабка Гаїна помирала довго. У муках. Без каяття. Кожного дня повз її хатину, що стояла осторонь від інших на могилівському пагорбі, з острахом приходили поодинокі сусіди і з смутком в очах вдивлялися у затемнені вікна вмираючої. А звідти до них ледь чутно доносились стогони відчаю і болю відлюдниці-відьмачки. Жінки накладали на чоло пресвятий хрест, а чоловіки до крові стискали кулаки. І їм було за що ненавидіти стару.

"Чуєш, як Гаїна за гріхи страждає, а Бог їй смерті так і не пошле", - перешіптувались мешканці дунаєвецької окраїни.

А в цей час дві далекі родички Гаїни гріли в хатині ворожки воду і стиха питали одна одну: "Ой, Меланю, скільки ж ото буде продовжуватись? Сил вже немає бачити, як вона мучиться. Чула я від старих людей, що у відьмінській хаті треба стелю проламати, щоб душа на суд небесний змогла потрапити. А без цього вона знову буде до грішного тіла вертати."

Наступного дня, порадившись з чоловіками, так і зробили. І як тільки стелю й солом"яний дах залізною ломакою пробили, одразу баба Гаїна свій дух і спустила …

*****

Вечоріло. Невеличкий дощ слізьми спадав на могили сільського цвинтаря. Сянько з Грицьком, поклавши осторонь заступи, причащалися каламутною сивухою неподалік від свіжонасипаної могили.

- Ох і день сьогодні! Мало того, що віз із домовиною Гаїни зламався, так ще й трумло в яму криво впало і ногу Хфедькові розтрощило. Що й казати: відьма і мертвою залишається відьма.Людям ніколи за своє життя добра не зробила.

- Ет! А я чув, Сяньку, що до Гаїни новий дунаєвецький пан Скибневський частенько потайки навідувався. Вона йому допомогла містечко до рук прибрати. Вночі щось паничу чаклувала-ворожила, примовляла-нашіптувала, а потім, гоп! - і пан виграв у карти шалені гроші у київських графів. За той кошт і розрахувався Скібневський з панами Красінськими за Дунаївці. Але душу новий пан, мабуть, всетаки втратив, бо діло те - недобре і сатанинське. Через те в його сім"ї хвороби і чвари поселилися. Ну, давай, наповнюй чарчину за упокій!

*****

Ранком наступного дня мала Оксанка гнала повз могилівський цвинтар череду корів. Раптом її вірний помічник - пес Рудий, якоїсь миті нагостривши вуха, прожогом зник в кладовищенській гущавині. Дівча кинула ціпок і побігла за ним услід ...

Спинилась дівча лише тоді, коли вгледіла Рудого на краю почорнілої прірви - місця, де ще вчора Сянько із Грицьком насипали горбом могилу бабки Гаїни, але якої вже нині не було. Пес, сидячи над проваллям оторшно вив, задерши високо свою морду ...

*****

... Тіло дівчинки лежало біля могильного урвища і з нього до неї, мов змія, тягнувся чорний туман, що щільно огорнув дитину - майбутню відьму.

ВАЛУЙКО

... Члени міського ревкому більшовиків не на жарт були стурбовані терміновим повідомленням із Проскурова: через Дунаївці в бік колишнього австро-угорського кордону просувається чимала колона чеських вояків. "Що будемо робити, товариші? - запитав головуючий зборів і обвів поглядом

змарнілі обличчя ревкомовців. - Про становище у містечку не варто й нагадувати: скрізь повно різної наволочі у вигляді есерів, бундівців, есдеків та іншої погані. А нас мало, дуже мало. До справжнього бою ми ще не готові - є один "Максим", декілька гранат і два десятки гвинтівок. Тому пропоную білочехів пропустити, але бути готовими до непередбачуваних ситуацій." Після недовгої дискусії з його пропозицією всі погодилися.

*****

Пізнім березневим вечором без зайвого галасу, метушні і стрілянини змішана військова колона чехів, словаків, поляків і галичан увійшла в Дунаївці і отаборилася неподалік млина на Циганській долині. Часу на розквартирування не залишалося, тому втомлені переходом вояки нашвидкоруч розпалили багаття, виставили караули і заходилися порядкувати біля возів.

*****

... Сивий Валуйко сидів на лаві і підшивав чоботи. Раптом у двері хтось постукав. Хазяїн неквапливо підвівся, взяв у руки сокиру і підняв дверну клямку. На порозі стояв закутаний у довге кашне вояка. Потираючи змерзлі пальці і цокаючи від холоду зубами, незнайомець ледь вимовив: "Дядьку, оковита є?" Валуйко криво посміхнувся:" А чим розраховуватись будеш?" - "Є катеринки, злоті, керенки, гривні, крони. Вибирай!" - "Хе-хе, хлопче, тепер це – дурні папірці. Щось солідніше треба." Похнюплений солдат порився в кишені, витяг золотий, і той відразу зник в широкій долоні Валуйка. "Чекай мене тут", - стиха промовив господар, щільно зачиняючи двері. Через декілька хвилин він знову з'явився в дверях і простягнув за поріг велику закорковану сулію. Вояка, доклавши зусиль, витяг корок, підніс край посудини до вуст, зробив кілька ковтків і занюхав рукавом шинелі. "Уф-ф! Добра, зараза! А ще знайдеться, щоб я землячків порадував?" - "Аби гроші, товар знайдеться", - відповів хазяїн. "У нас їх цілий віз! Крити тобі нічим буде! Чекай, ще прийду", - загадково підморгнув захмелілим оком галичанин …

*****

Валуйко в задумі крутив прокуреного вуса, обдумуючи щось про себе. Минуло три години ...

*****

Дві сулії з сивухою, накриті рядном, стояли біля входу хати. Раптом на вулиці знову забрехали собаки. Дядько сторожко відсунув фіранку і в світлі місячного сяйва побачив, як недавній відвідувач, похитуючись, виносив з сусіднього Гершкового подвір'я два бутлі з оковитою. Валуйко спересердя плюнув на підлогу. Обличчя його побагровіло від злості. Він рвучко хапнув з цвяха кожуха і швидким кроком подався у бік хати ревкомівця ...

*****

Кулеметні постріли і вибухи гранат вдосвіта розбудили мешканців Заставля і Дунаївців. Перелякані та заспані люди одразу кинулись ховати своїх дітей під столи і припічки. Лише Валуйко спокійно стояв біля вікна і упівока спостерігав крізь закопчене скло за метушнею на Циганській долині, де одні п'яні солдати панічно відстрілювались, а інші - розвертали посеред ставу підводи з кіньми.

Раптом він всім тілом припав до шибки і нервово почав її протирати, аби краще бачити ... Його серце шалено загупотіло: він впізнав нічного гостя, який обливаючись кров'ю, щосили стримував сполоханих коней "золотого возу". І в цю мить підвода, мов соломинку, проламала тонку березневу кригу, зникла під водою.

Валуйко перехрестився. Відтепер він став одним з володарів таємниці скарбу ,яка розкриється для небагатьох посвячених лише в перші дні війни.

*****

... Дехто з дунаївчан досі стверджує, що фашисти та шуцман-поліцаї витягли з намулу далеко не все золото...

(Записано у 2004 р. зі слів мешканця м. Дунаївці Володимира Демидова).

VII. ДУНАЄВЕЧЧИНА В ІМЕНАХ

О.Г.Онищук,
с. Маліївці

М.Б.Селецький - організатор медичних закладів на Поділлі

У пам'яті маліївчан лікар Селецький Михайло Бернардович залишився засновником Малієвецької лікарні та рятівником садиби Орловських. Він народився 22 червня 1893 року в селі Рожнятовка (Вінниччина) у родині конторського службовця Селецького Бернарда Осиповича. В особовій справі у графі „національність” записано, що Михайло Бернардович поляк. [1,арк.17] 1915 року закінчив Першу чоловічу гімназію в Житомирі і за конкурсом атестатів поступив у Київський університет на медичне відділення. З перших днів навчання заробляв на прожиття приватними уроками латинської мови і математики. Протягом 1915 - 1917 років працював контролером міського продовольчого комітету. У 1917 році закінчив курси дезинфекторів і працював дезінфектором до закінчення медичного інституту [1,арк.18]. Тут у Києві Михайло Селецький одружився з Фаїною Білоусовою, що походила з російських дворян. Мали дочку Марію, яка у віці 10 років померла від туберкульозу. Після закінчення медінституту 1920 року, був направлений на роботу в У шицький повіт Вінницької губернії, до 1923 року обіймав посади завідуючого відділом ОХМДП та санепідеміологічним підвідділом, а також за сумісництвом - лікарем Новоушицького міського військкомату. У 1923 році лікар Михайло Селецький був направлений в село Ольховець, відкрив там лікарню і завідував нею до 1924 року [2,арк.10]. У 1923 році в країні була проведена адміністративна реформа, внаслідок якої замість повітів були утворені округи, замість волостей - райони [4,арк.33]. Розпорядженням відділу охорони здоров'я Кам'янець-Подільського округу М.Б. Селецький був направлений у Солобковецький район для утворення малієвецького медрайону та лікарні в селі Маліївцях [4,арк.34]. У

Солобковецькому районі М.Б. Селецький обіймав ще й посаду районного інспектора з охорони здоров'я. Колишній головний бухгалтер Малієвецького диттубсанаторію Герасимов Мартин Юстинович 1903 р.н. про ті події розповідав: „Наприкінці 1923 року в Маліївці прибув лікар Михайло Селецький для організації тут лікарні. На той час Селецький з родиною проживав у сусідньому селі Проскурівка. Найбільш придатним місцем для розміщення лікарні був палац графа Орловського. Однак будівлі панського маєтку районне начальство продавало на знос. Вже був розібраний і проданий мисливський павільйон „Грецькі руїни", „оранжерея" та деякі господарські будівлі. Палац стояв без дверей і вікон, тільки стіни і дах. Приїхали купці і стали знімати покрівлю. Селецький звернувся до районного начальства, щоб припинити руйнування пам'ятки, але його там і слухати не хотіли. Тоді Михайло Бернардович поїхав у Харків - тодішню столицю УСРР і привіз наказ про заборону продажу будинку і цим самим врятував чудовий витвір архітектури".

Відремонтувавши приміщення, разом із фельдшером Гриневичем приступив до облаштування лікарні, та налагодження її роботи. У звіті сільської ради за 1924 рік зафіксовано, що в Маліївцях було 1165 мешканців, народилася 41 дитина, смертей - 20, відзначено, що „відношення медичного персоналу до хворих дуже добре" [4]. Для порівняння у 2007 році на 1193 мешканці малієвецької сільської ради народилося 9 дітей, а померло 27 осіб. Медичне обслуговування в зв'язку з утворенням у Маліївцях раймедокругу поліпшилося. За травень 1924 року здійснено 937 прийомів хворих з прилеглих сіл, інших дільниць. Налагоджувалася санітарно - епідемічна робота, створено 12 сільських санітарних комітетів [2,арк.11]. Михайло Бернардович Селецький разом з лікпомом роз'їжджали по селах і робили дітям щеплення [2,арк.11]. Старожили й досі пам'ятають лікаря М.Б. Селецького (вони називають його Седлецьким) і його молоду дружину надзвичайної доброти жінку Фаїну Олексіївну, що займалася лікуванням дітей.

Навесні 1926 року він був переведений у м. Зіньків заввідділом охорони здоров’я і одночасно завідуючим Зіньківською районною лікарнею. У 1931 році Зінківський і Вінковецький райони були об'єднані, адміністративним центром стали Віньківці.

Розпорядженням Народного комісаріату охорони здоров'я УСРР М.Б.Селецький направлений на південь України, у Каховський район, щоб у зернорадгоспі „Червоний Перекоп” організувати лікарню. І з цим завданням у 1931 - 1932 рр. Михайло Бернардович успішно справився і сумлінно виконував обов'язки головного лікаря.

У 1932 р. як відмінний працівник охорони здоров'я направляється на курси акушерів-генекологів в Київський інститут удосконалення лікарів [2,арк.16]. «Там я працював, - згадував М.Селецький, - у професорів Писемського і Матвеєва на протязі 2,5-3 місяців. Після закінчення курсів Михайло Бернардович повернувся у Зіньків, організовав пологовий будинок й очолив його роботу. Він згадував: „Наприкінці 1932 р. я приїхав знову у Зіньків. Зі мною була моя дружина Фаїна Олексіївна та сестра Ірина (близькі називали її Іреною). В одному з приміщень виділених нам місцевою владою було організовано колгоспний пологовий будинок на 16 ліжок” [2,арк.12,16]. Тут М.Б.Селецький працював до липня 1941 р. до початку окупації області німцями.

У липні 1941 р. Михайло Бернардович разом із сім'єю був евакуйований вглиб країни. У своїй автобіографії писав: „28 липня 1941 р. ми прибули у м. Дашів. Я зайшов у військомат, здав паспорт і військовий квиток і отримав направлення в Новомосковській РВК. На другий день, доїхавши кіньми до Новомосковська, я з'явився у військкоматі, а звідти мене направили на спеціальну комісію, яка визнала мене непридатним за віком і станом здоров'я служити в армії. У міській раді Новомосковська я отримав направлення евакуйовуватися в місто Баку. По дорозі в Баку 27.08.41 року захворіла моя дружина, і я змушений був зупинитися в Мінеральних Водах. В цей час у Кисловодську функціонував госпіталь № 2042. Я прибув з

дружиною і сестрою у Кисловодськ і поступив на роботу у вищезгаданий госпіталь. Зразу був призначений начальником 1-го відділення. Працював на правах вільнонайманого працівника, так як за станом здоров'я не підлягав призиву в армію. Дружина моя поступила ординатором II відділення даного госпіталю, а сестра - лаборантом" [2,арк.15]. Разом з родиною Михайло Бернардович працював у цьому госпіталі до 6 серпня 1942 року, до його переведення в м. Ташкент. Далі Селецький згадував: "6 серпня ми отримали наказ супроводжувати поранених бійців нашого госпіталю в Ташкент через Махачкалу або Баку. Всіх важкопоранених ми розмістили у вагони, а легкопоранені, або ті, хто вже видужав і міг пересуватися сам, пішли з воєнкомом і двома лікарями. Ми ж були прикріпленими за важкопораненими бійцями. Тільки зібралися від'їжджати, як німці "відрізали" шлях на Мінеральні Води, і ми опинилися на окупованій німцями території."

Це були важкі часи для родини Селецьких. Разом з кількома пораненими бійцями їм довелося переховуватися. Щоб прохарчуватися він разом з сестрою ходив в гори заробляти картоплі, доглядав поранених бійців. А тут окупанти почали складати списки немісцевих жителів м. Кисловодська для вивезення їх до Німеччини. У ці списки були занесенні Селецькі. Тому восени 1942 року Михайло Бернардович з сім'єю і декількома бійцями госпіталю "Семашко" вибралися з Кисловодська, а 30 жовтня 1942 року, в неділю дібралися до Зінькова. Довгий час Михайло Бернардович був без роботи, але 1 квітня 1943 року поступив на роботу в зіньківську амбулаторію. Пізніше згадував: "Старший лікар Дунаєвецького округу мені повідомив, що на мене косо дивляться як на того, і що не поступає на роботу і як на поляка, що це може закінчитися для мене погано, тобто мене можуть вислати в Німеччину, що було цілком реально, так як я був одним із тих, хто евакуювався на Схід перед нашестям окупантів." [3,арк.8].

Через деякий час звільнилося місце завідуючого зіньківською лікарнею. В цей час у Зінькові діяла підпільна група під керівництвом Михайла Юхимовича Лисака, кадрового офіцера, уродженця с. Маліївці,

група нараховувала 11 чоловік і була підрозділом підпільної організації, якою керував директор Станіславівської школи Носецький Нарцис Станіславович. Штаб групи М.Ю. Лисака знаходився в хаті Борисевичів. Група допомагала партизанам одягом, харчами, інформацією, допомагали біглим полоненим, попереджували тих кого мали забирати на примусові роботи до Німеччини. Займалися агітаційною роботою [2,арк.15]. М.Б. Селюцький, працюючи у зіньківській лікарні, зв'язався з підпільниками Про це він розповідав так: "Один з підпільників працював у лікарні, а другого я прийняв на роботу. У своєму розпорядженні ми мали два радіоприймачі, а тому завжди були в курсі подій, які проходили в нашій країні і на фронті. Про це ми інформували населення. Ми розгорнули широку амбулаторну допомогу населенню, партизанським загонам допомагали медикаментами і перев'язувальним матеріалом. Це вдавалося нам робити за рахунок аптечного забезпечення. Слухаючи радіо, ми знали про наближення нашошого фронту. Тому підготували ями, в яких ховали інструменти та медикаменти, а також підготували місця схову для сімей, щоб фашисти не вивезли нас до Німеччини. 8 березня 1944 р. разом з підпільним працівником -учителем Живим ми захопили радіоапарат і втекли з Зінькова. До 26 березня 1944 року ми інформували партизанські загони, передаючи їм повідомлення Верховного головнокомандування через підпільних працівників [2,арк.18.]. 27 березня Зіньків і Віньківці були звільнені передовими частинами Радянської Армії. Голова Віньковецького райвиконкому Цимбалюк, який прибув з військами у Зіньків, призначив Михайла Бернардовича Селецького завідуючим районним відділом охорони здоров'я і одночасно завідуючим зіньківською лікарською дільницею. На цій посаді працював аж до 1953 року, до кінця життя. Після війни дільниця, якою керував Селецький М.Б. поповнилася першою в області молочною кухнею, були відкриті жіноча і дитяча консультації, дезстанція.

У ДАХО зберігається службова характеристика на М.Б. Селецького, датована 25.01.1947 р. У ній відмічено, що "...за період роботи лікар

Селецький провів велику роботу по відновленню лікувальних закладів, приведенню їх в належний порядок і поліпшення медичного обслуговування населення”. За добросовісну працю нагороджений нагрудним знаком "Отличник здравохранения".

Колишня медична сестра Константінова Любов Михайлівна пригадувала: "Це були чудові люди, яких з вдячністю і теплотою згадують всі мешканці Зінькова і навколишніх сіл. Михайло Бернардович любив людей. Після операції він сам відносив пацієнта з операційного столу в палату. А ще він був дотепником і жартівником і завжди піднімав настрій працівникам і хворим. Фаїна Олексіївна була дитячим лікарем і завжди купувала хворим дітям іграшки. Вони до сих пір зберігаються в дитячій консультації у шкафчику” [5].

Заслужений вчитель України Борисевич Галина Романівна, 1925 р.н.: "Селецький М.Б. високопрофесійний спеціаліст, гідний звання лікаря. Як людина чуйний, шляхетний, з людьми чемний. Одного разу я захворіла на запалення легенів, він мене лікував. Потрібні були масло, мед, а дістати було ніде. Михайло Бернардович поділився своїм. Він був дуже гарний господар, а з дружиною у них був професійний тандем "[6].

У Зінькові, на Польському цвинтарі, стоїть високий мармуровий обеліск, а під ним три могили - Селецького Михайла Бернандовича, Селецької-Білоусової Фаїни Олексіївни та Селецької Ірени Бернандівни. Кожного року на Пасху, зіньківчани приходять, щоб вшанувати пам’ять цих добрих людей, католицький священик відправляє поминальну панахиду.

Примітки.

1. Державний архів Хмельницької області (ДАХО). - 1263 Оп. 7. - Спр. № 258

2. Там само. – Оп. 3. - Спр. № 95

3. Там само. – Спр. 375

4. Там само. – Оп. 233. - Спр. 487

5. Спогади колишньої медичної сестри Константі нової Л.М. Рукопис

6. Спогади заслуженого вчителя України учасниці Зінківського підпілля Борусевич Г.Р. Рукопис

В.С. Прокопчук,
м. Дунаївці

Іван Іванович Сварник – письменник-гуморист, байкар, життєлюб

Протягом 1945-1946 н.р. – студент-філолог Кам'янець-Подільського учительського інститут, байкар, лауреат премій імені Степана Олійника та імені Микити Годованця.

Можливо комусь видасться, що винагород замало. Але врахуймо, що бути байкарем, сатириком, гумористом не просто. Тут потрібен не тільки дар Божий, а й громадянська мужність щоразу підставляти груди під шквал бюрократизму, пустодзвонства, несправедливості, брехні і навмисно творених перепон. Можливо й тому серед близько 1300 членів Національної спілки письменників України, байкарів нараховується ледь кілька десятків, а всіма знаних – і того менше: Микита Годованець, Павло Глазовий, Анатолій Гарматюк, Василь Кравчук, Петро Красюк, Іван Сварник, Полікарп Шабатин...

А невдяка яка! Можна навести чимало прикладів, коли конкретні особи, ототожнюючи себе з героями байок, гуморесок, повертають можновладдя своє проти авторів. Може тому й довелося свого часу працівникам білогірської районної газети "Радянське село", що на Хмельниччині, витримати суворий звіт за публікацію Сварникового "Привілею", а самому автору терпеливо доводити, що його Кавун - це лише типовий персонаж, а не високий керівник, що зумів дошукатися автора аж за тридев'ять земель.

Попасти в цей дуже короткий перелік класичних творців української байки, то немала честь. Сварника ж люблять, читають, декламують, шанують.

А для мене Іван Іванович - не тільки талановитий митець, а людина, з якою мав дружні стосунки впродовж п'ятнадцяти років. Звела нас доля 1974-го – під час ювілею визволення Дунаєвецького району від німецько-фашистських загарбників. Тоді на свято був запрошений Дмитро Григорович Бачинський, Герой Радянського Союзу, смотричанин, доля якого занесла у Львів.

У телефонній розмові він запропонував:

- Запросіть Сварника, дуже цікава людина...

Так і зустрілися. Високий, світлочубий, усміхнений він щиро тис руку, радів приїзду на Дунаєвеччину. Адже це - його батьківщина.

- Я з Лисогірки, - ділився зі сцени. – Тут моє коріння. І хоч живу у Львові, все ж вважаю, що там мене половина, де закопана моя пуповина.

Потім були неодноразові зустрічі в Дунаївцях, Кам’янці-Подільському, Львові, листування, задушевні бесіди. Мозаїка фактів, подій біографії письменника лягала на чисті аркуші наших взаємин. На жаль, ніколи не подумав, що варто коли-небудь ґрунтовно побесідувати, розпитати про дитинство, фронтові роки й пору партизанства - Іван Іванович був у силі, його талант розцвітав і щоразу вибухав новою книгою, а душа пломеніла, як маків цвіт. Хто знав, що лютнева заметіль 1989-го назавжди відгородить його від білого світу, вдарить по наших серцях пекучою паморозззю...

Батьківщина Івана Івановича Сварника – невелике подільське село Лисогірка, що розкинулося обабіч яру та невеликої річки. Тут народився він першого червня 1921 року в селянській сім’ї. Хатина Сварників притулилася на горбочку в центрі села. З-під будинку плющить джерельна вода. Він цінував і любив свою малу Батьківщину. Якось писав: "У кожного із нас є свій символ Батьківщини, але він неодмінно пов’язаний з рідною оселею, звідки ти, уперше переступивши поріг, вирушив у широкий світ і зупинився,

вражений його красою. Незалежно, чи то якесь прославлене місто, чи мальовнича околиця - ліс, ріка, степ, гори чи море, або й звичайнісінький сільський город із нестримним буянням зелені, з духмяним запахом кропу, картоплі й конопель, з яскравими барвами квітучого маку й соняшників, чорнобривців і настурції, де все переплелося, змішалося у дивовижну гаму кольорів і запахів”.

Домівка Сварників збереглася донині. Жебонить і джерело – "Сварників цюркач", несе спраглим свою посріблену цілющу воду.

Не раз, особливо у роки війни, згадував він цю животворну водицю. „А кому тоді не снилася чиста джерельна вода, що була не тільки символом рідного дому, а й щасливого мирного життя!, - писав він. - І я мріяв тоді ще хоч раз потрапити до рідної Лисогірки, де просто з-під нашої хати, що стояла на горбочку, весело дзюркотіла джерельна вода - "цюркач" - І ще хоч раз напитися тієї цілющої водиці. А вона й справді незвичайна, бо взимку і влітку має однакову температуру – плюс 12. Ходили по ту воду з далеких кутків і носили її відрами на коромислі, щоб купати в ній дітей і готувати на ній страву... Для мене той лисогірський "цюркач" назавжди став символом усього чистого, світлого, благородного, найкращого, що є у житті людини і народу. І в найтяжчі хвилини я подумки звертався до нього, наче б пив його солодку воду, й вона вливала в мене силу і надію, гамувала мою духовну спрагу, і я чувся дужим і добрішим.”

Ось тут і зростав малий Іванко, вбираючи спостережливим оком довколишню красу, а ніжною душею кращі прояви людських взаємин. Боляче ранили його недоліки й пороки нашого життя. Гострим словом допікав їх носіям, імпровізував на шкільний, а згодом клубній сценах. Після закінчення школи, працюючи у Вишнівчицькій десятирічці старшим піонервожатим, вчителем, почав писати гуморески.

У передгрозовому 1940 році був призваний до Червоної армії. У її лавах зустрів віроломний удар німецьких фашистів. Командир гармати І.І. Сварник бив ворога на фронті, а потім в тилу, у складі партизанського загону

імені Чапаєва, що діяв у Смотричі та навколишніх селах, аж допоки не прийшло визволення. У діючій армії закінчив війну. Його бойові заслуги відзначені орденом Вітчизняної війни першого ступеня, багатьма медалями.

Писав на фронті. Але відчував нестачу ґрунтовної освіти. Тому після демобілізації, у грудні 1945 року вступив на І курс стаціонарного відділення мовно-літературного факультету Кам'янець-Подільського учительського інституту, закінчив І курс. Навчання продовжив на філологічному факультеті Львівського університету імені Івана Франка, 1951 року здобув повну вищу освіту. 1948 року його твори з'являються на сторінках університетської багатотиражки, в інших газетах. Пробував себе і як літературний, театральний критик, і як перекладач, поет-сатирик. 1956 року його байку видрукував "Перець".

А далі в пресі все частіше з'являлися байки, притчі та гуморески " вчителя з Волині. Шість квітучих років біографії І.І. Сварника пов'язані з Луцьком. Працював учителем, інспектором шкіл, завідував кабінетом української мови та літератури інституту вдосконалення учителів, а дружина Софія Кузьмівна, випускниця того ж Львівського університету, викладала в педінституті. У Луцьку народилися сини Іван і Микола. Благотворна обстановка сприяла, тому писав багато, вкладаючи у твори гостру думку і молодий запал. І вони не залишилися непоміченими. 1957 року І.І. Сварника запросили на роботу до львівського видавництва "Каменяр", де він аж до 1973 року обіймав посади редактора, завідуючого редакцією художньої літератури, головного редактора видавництва.

1962 року вийшла перша збірка байок та гуморесок "На чисту воду". Того ж року був прийнятий до Спілки письменників. А потім з'явилися збірки "Персональний барліг" /І966/, "Байки" /1971/, "Заяча наука" /1977/, "Співчутливий осел"/1977/, "Горобці та папірці" /1981/, "Грицько на груші" /1984/, "Кран та екран" /1988/. Вдало підмічені і гостро висміяні типові недоліки надали його творам злободенного звучання, були схвально сприйняті не тільки українським читачем. Вони перекладалися російською,

білоруською, вірменською, польською, болгарською, угорською мовами. Та й сам він перекладав з польської, болгарської» російської, білоруської, вірменської, туркменської, аварської, удмутської, татарської, мордовської мов.

Працюючи в "Каменярі", а з 1973 року - у журналі "Жовтень", Іван Іванович допомагав молодим авторам освоювати технологію письменницької справи, видавати перші твори. Свого часу і мені випало доторкнутися до його досвіду, відчути турботу в пору підготовки і публікації історичного нарису "Дунаївці" – першої друкованої історії рідного міста і району. Його поради були особливо цінними. І це зрозуміло, бо то був не простий уболівальник, а письменник та ще й редактор-професіонал. Теплотою пройняті рядки його листів з приводу книжки, які й досі зберігаю. "... Нарис треба ґрунтовно доопрацювати. Більше треба сказати про природу краю, про ліси, цікаві гаї чи діброви, навіть окремі дерева-екзоти. Про Смотрич, який був колись містом-фортецею, про джерела. Наприклад, вода лисогірського "цюркача» має постійну температуру дванадцять градусів влітку і взимку. Є там джерело, яке має цілющі властивості, бо проходить у товщі землі осріблення, лікує зір. Більше сказати про Маків - праобраз нового села, про самодіяльні художні колективи Макова, фабрики, колгоспу Шевченка і його голову Павла Івановича Фурмана, про художніх керівників, як от Анатолія Богуцького. Одне слово, - більше про духовну красу краю", - радив він. В іншому запитував: "Чи склали якийсь зразковий список для фотографування об’єктів?". Через деякий час повідомляв: „Мав мову в обкомі про ваш нарис. Сказали, що коли буде нарис готовий, тоді дадуть подання у видавництво..." Квітневої пори дорікав: "Мабуть, і цього року ви не використали нагоди зробити фото квітучої Дунаєвеччини?" Радів, коли з’явилися верстка нарису. Але, на жаль, не дочекався виходу самої книжки.

Терпеливу підтримку в час свого становлення відчув не один автор, бо на форзацах книжок, що надсилав для зразка, читав я слова щирої вдячності Івану Івановичу за допомогу, бо в ювілейні дні привселюдно визнавали його

своїм літературним "хрещеним батьком" відомі байкарі В.І.Кравчук, А.П. Гарматюк та інші.

Активно працював Іван Іванович на громадському поприщі, був відповідальним секретарем правління Львівського міського відділення Комітету захисту миру, за що удостоювався неодноразових нагород Комітету.

Та й літературна діяльність відзначена Почесною грамотою Президії Верховної Ради БРСР, Грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

Він – постійний учасник Руданківських читань на батьківщині Степана Руданського в Хомутинцях і Калинівці на Вінниччині, Олійниківських читань у Левадівці і Миколаївці Одеської області. Регулярно приїжджав І.І. Сварник на літературні читання в Кам'янець-Подільський – місто байкаря Микити Годованця. 1980 року став лауреатом першого республіканського фестивалю гумору й сатири "Вишневі усмішки", а 1986 р. у числі перших удостоївся премії імені Степана Олійника, одного з великих майстрів сатиричного цеху української літератури.

Щоразу приїжджаючи на Поділля, поривався у Лисогірку. Палке слово письменника звучало зі сцени лисогірського клубу, у класах рідної школи, яка заслужено у відповідальності з постановою Ради Міністрів УРСР від 23 січня 1990 р. носить ім'я І.І.Сварника. Його можна було бачити в колі колгоспних буряківниць, механізаторів, тваринників. Земляки любили і щиро зустрічали славетного односельця, котрий своїм талантом і наполегливою працею примножував імідж Лисогірки.

А на мій погляд – не тільки Лисогірки чи й Дунаєвеччини. Запам'яталося перше фольклорне свято в Кам'янці-Подільському - «Подільські візерунки". Шостого вересня 1986 року у Кам'янці-Подільському витав національний дух – грали музики, лунали пісні. Цікавим був і дунаєвецький концерт. Його кульмінацією став виступ в власними гуморесками Івана Івановича Сварника. Старобульварна на стику із Замковою, де зупинилися дунаєвецькі митці і зібралися тисячі глядачів,

здавалося, жила в унісон з І.І. Сварником: вона переживала, коли злодій витяг у молодиці гроші з-за пазухи, дуже хотіла дізнатися, чому це вона не відчула рук знахабнілого молодика, і реготала з ошуканої любки, яка думала, "що він ангел, а не чорт рогатий". Якраз підійшли керівники області і стали учасниками дивовижного дійства: письменник своїм дотепним словом упокорив тисячі душ, заставив їх хвилюватися, радіти, сміятися.

- Як воно? - якось по-дитячому щиро запитав Іван Іванович. – Вдалося? Я не підвів своїх земляків?

На згадку залишилася фотографія: йде вручення грамот, ми стоїмо з Іваном Івановичем - як і завжди врівноваженим, вже заспокоєним, усміхненим. Остання спільна фотографія...

Здоров'я здавало. В одному з листів писав: "Кардіограма показала, що в мене передінфарктний стан. Сьогодні лягаю в лікарню". Боліло серце, й було чому боліти: померла при родах невістка Христя, залишила крихітку, не просто складалося особисте життя, допомагали "доброзичливці". У листі до райкому, як тільки не старався один з смертодавців: Сварник - "куркульський син", "липовий ветеран"...

Гортаю сторінки справи № 2-75 за 1990 рік, що знаходиться Дунаевецькому нарсуді (хтось з родичів запросив компенсацію за колишній будинок Сварників у Лисогірці, що більше п'ятдесяти років використовувався колгоспом). Є там ряд документів. Вони підтверджують факт безпідставного арешту 1929 року Івана Тимофійовича Сварника, тридцятидвохрічного батька п'ятьох дітей, висланого до Іркутської області. Односельчанин Пелюх Петро Павлович, 1905 року народження свідчить: "Сварник був репресований нізащо"... Татарин Павло Юхимович, 1912 року народження , доповнює: "Він ніякої шкоди Радянській владі не робив"... Тарчук Климентій Степанович: "Івана Сварника без суду і слідства відірвали від сім'ї", а жінку з дітьми вигнали з села"… "Куркульська" сім'я пішла по світу - ледь порозпихала Настя своїх крихіток по родичах і знайомих, аби не загинули 1933 року з голоду. А господар повернувся 1963-го, через тридцять

чотири роки, покахикав якийсь час і на шістдесят дев’ятому упокоївся. А що вже "попанували" куркульські діти! Не дай Бог, доброзичливцю випити таку чашу...

Дісталося, І.І. Сварнику і в роки Великої Вітчизняної. Перші дні війни зустрів на прикордонні. Сорокап’ятки протистояти німецьким танкам ніяк не могли. Вже тоді охрестили їх бійці вагомим терміном - "Прощай, Батьківщино". Поранення, оточення. Так і опинився в рідних краях. Зразу ж встановив контакти з Міносяном, Палієм, влився до Смотрицького партизанського загону. А 1944-го поповнив ряди визволителів. Свідчить сам "липовий ветеран":

"Восени 1944 року, коли ми з братом Миколою були на фронті, моя мати одержала похоронку: "Ваши сыновья пали смертью храбрых..." Мати справила поминки, а через місяць почали надходити листи: брат у цей час, наводячи переправу через Дністер, був тяжко поранений і вивезений у Дербент на Каспії, а я - артилерист - контужений, теж перебував у польовому шпиталі... Згодом виявилося, що загинули наші ровесники - брати Іван та Василь Сварники..."

На початку 1989 року в дунаєвецькій районній газеті "Ленінським шляхом” з'явилася остання прижиттєва публікація Івана Івановича - "Байка про вовка", "Гуляють сусіди", "Добра фея". Він ніби прощався з земляками.

Двадцять сьомого січня з лікарні надіслав вітання: "Нехай вам і всій родині наступні одинадцять місяців нового року будуть щасливими. Мене ж ось уже другий місяць мучить гострий радикуліт, другий тиждень у лікарні. Та ще й погана кардіограма, утримуються від радикального лікування. Ще й дома багато різних клопотів... А через два тижні його настало. Згорів, бо небайдужим був до людського болю. Своє життєве кредо чи ненайкраще висловив у байці "Соловей і одуд":

Скидаю шапку я перед співцем,

Що не живе лиш повним гаманцем,

А журиться, і плаче, і стражда,

Коли діткне його чужа біда.

Пекучим болем обпекла звістка, надіслана Д.Г. Бачинським: "Помер І.І.Сварник вчора, чотирнадцятого лютого. Похорони завтра, шістнадцятого о чотирнадцятій годині, з будинку культури імені Гагаріна”... У цей час я був на курсах у Києві. Делегація дунаєвчан взяла участь у похоронах.

Сьогодні ім’я Івана Сварника носить вулиця в рідній Лисогірці, місцева школа. Обладнана музейна кімната. Матеріали про славетного земляка є в експозиції районного музею.

Тридцять першого травня - першого червня 1991 року на Дунаєвеччині відзначалося сімдесятиріччя письменника. Літературно-музична вітальня дунаєвецької районної бібліотеки, де не раз бував І.І. Сварник, стала місцем проведення ювілейного вечора. А в Лисогірці, на приміщенні школи було урочисто відкрито меморіальну дошку. У ті дні пристрасно лунало слово про байкаря з уст А.Я.Глуховського, народного депутата УРСР, голови районної Ради, письменників П.Ю.Шабатина, В.І.Кравчука, М.Ф.Федунця, М.А.Мачківського, М.Н.Магери, Е.В.Семенюка. Звучали пісні, які любив ювіляр, його байки, гуморески.

А 31 травня 1992 року в Лисогірці, напередодні дня народження письменника-земляка, були проведені перші Сварникові читання, які зібрали багатьох письменників. Приїхали П.Ю. Шабатин з Києва, А.П. Гарматюк з Вінниці, В.І. Кравчук з Ізяслава та інші. Конкурсанти Анатолій Богуцький, Микола Бродовський, Дарина Дубів, Володимир Стрельський, Сергійко Отрубчак, Оксана Маніж, Віталій Козярук та багато інших учителів, учнів, культосвітніх працівників змагалися у вправності, дотепності. У першу чергу звучали байки та гуморески Івана Івановича. Журі відзначило переможців, вручивши посвідчення лауреатів та подарунки.

... Восени 1990 р. Кам’янець-Подільський знову покликав поборників відродження національної культури на чергове всенародне свято. Вірменський ринок – площа Старого міста палахкотіла вишивками, українським вбранням, витворами митців. Раптом чую звідкись:

Коли маєш трохи влади –

Завжди начувайся,

А добрався до посади,

То не заривайся.

Прибиваюсь крізь гурт слухачів: завклубом із далекого славутського села майстерно читає І.І. Сварника, гумореску за гумореською. "Живе наш Іван Іванович!" - мало не вигукнув я. Пісня його життя обірвалася, зате в поетичному слові він продовжує бути серед нас.

Л.М. Данилюк,

м. Хмельницький

Епістоли до друга. Листи Сергія Кукурузи до Володимира Бабляка

Володимир Самійлович Бабляк та Сергій Васильович Кукуруза – дві відомі постаті та дуже цікаві особистості в історії української культури. Вони займалися різними сферами діяльності: письменник та художник. Здається, були далекими один від одного, але, насправді, дуже близькими. Познайомилися за декілька років до смерті Володимира Самійловича, але протягом цих років листувалися, зустрічалися, допомагали один одному, а пізніше Сергій Васильович активно займався вшануванням пам’яті Бабляка. Між ними був досить тісний творчий зв’язок. І ось цей зв’язок ми спробуємо простежити за допомогою листування цих славнозвісних синів подільської землі.

Спочатку з’ясуємо, як вони познайомилися, як почали листуватися. З листів, що зберігаються у фондах Хмельницького обласного літературного музею, ми бачимо, що епістолярне спілкування Володимира Бабляка і Сергія Кукурузи розпочалося наприкінці 1968 року. В листі від 14 листопада1968 року Сергій Кукуруза вперше розповідає про себе своєму новому товаришеві:

«Дорогой Владимир Самойлович!

Украинский язык я не забыл, но учтите – 40 лет в моей жизни пришлось разговаривать и писать на русском языке, поэтому мне легче вести речь на русском языке. О моем жизненном пути, начиная с Приворотья, Вы познакомитесь с небольшой статьи в Каталоге моей выставки.

Сказано здесь все в красивых словах, в жизни было очень много таких строк, о которых, как говорят, волос будет вянуть. Как-бы там не было, я художник – верен своему народу.

Из каталога узнаете и тематику моего изобразительного творчества. Это только то, что было на выставке. А сделал я около 3000 гравюр. Не все, конечно, сохранились.

Кончал я графический факультет Московского художественного института. Сюда входил Плакат, Оформление книг, Эстамп, так званая Станковая гравюра. Любил книгу и знал ее, и посейдень остался «библиоманом»: охочусь на редкие издания.

После окончания не пришлось в этой области работать, а через много лет переключился исключительно на Станковую гравюру.

И, конечно, выработался у меня своеобразный жанр и манера в техническом исполнении – далеко ушел от иллюстрации.

И на данном этапе мне будет трудно сделать такое большое количество гравюр-иллюстраций. Мне очень не хотелось огорчать Вас, но Вы творческий человек и меня можете понять.

До сих пор мало уделял творческой работе времени. Все время уходило на педагогическую деятельность. С этого года избавился от нее. И теперь отдамся работе только творческой, посвящая ее только родной Подолии.

Вчера я получил телеграмму из Каменец-Подольська, что Горсовет решает дать мне квартиру в городе с тем, чтобы я переехал на постоянную жизнь. Дал согласие и теперь буду ждать решения. Для меня дорога моя родина – Подолия и буду рад снова ходить по земле Подолии и трудиться для нее. Она имеет большую, славную историю. Прекрасна она и сейчас.

За период моего летнего пребывания в родных местах собрал много материала для моей большой серии гравюр «Подилля».

Возможно, кое-что возьму из Вашей книги «Жванчик»: образ героини – девушки, которая мне понравилась. -Подумаю, как это сделать.

В данный момент работаю над тремя гравюрами по договору для выставки. 2 готовы, заканчиваю третью: «Фрунзе на субботнике в Актюбинске». И займусь серией «Подилля». Посылаю Вам несколько гравюр из нашего Подилля. К каждой будет небольшое описание, как, к примеру, приложено к трем гравюрам.

Хорошо будет, когда я перееду в Камянец-Подольський. Тогда рядом будем и многое можем сделать. Пока что боюсь браться за такую большую работу.

Посылаю Вам одну гравюру и две фотографии с гравюр «Тарас Бульба» - одну «Сорочинская Ярмарка». Это ранние мои гравюры.

Сейчас мои гравюры станковые, больших форматов, немало цветных. Позже я Вам кое- что пришлю из нашего родного Подилля. Надо отпечатать.

Пишите, я рад, что пока письменно, но мы уже знакомы, не будем терять связь.

Всего вам доброго, дорогой мой земляк.

Сергій Кукуруза» [10].

Як бачимо з листа, спочатку вони познайомилися заочно. Але як? Щоб знайти відповідь на це питання, ми зверталися до документів з архіву Володимира Бабляка, який зберігається у фондах Хмельницького обласного літературного музею, до газетних публікацій, але жодних даних знайти не вдавалося. І лише, коли звернулися до давнього друга Сергія Васильовича – нашого земляка, лікаря Івана Григоровича Безручка, який мешкає у Кельменцях на Буковині, той повідомив, що Володимир Бабляк та Сергій Кукуруза були родом із сусідніх сіл – Великий Жванчик і Подільське, які хоч і належать до різних районів – Дунаєвецького та Кам’янець-Подільського, однак лежать поряд. Іван Безручко розповів: «Навчаючись у старших класах,

я пробував іноді писати про шкільне життя до місцевої окружної газети «Червоний кордон». Зрозуміло, що, дописуючи, з цікавістю також слідкував за матеріалами інших сількорів, які друкувались у газеті. І серед них особливо часто зустрічав кореспонденції за підписом Володимира Бабляка...» [5, с. 3]. Пізніше вони познайомляться у лікарні в Чернівцях, де Іван Григорович проходив практику, як медик-студент, а Володимр Бабляк лікував ногу вражену під час війни. Поступово між ними виникли теплі стосунки. І саме Іван Безручко заочно познайомив Бабляка та Кукурузу, коли надіслав Сергієві Васильовичу в Актюбінськ книгу Володимира Бабляка та розповів про цього письменника. Після цього вони почали листуватися, а через деякий час і зустрілися.

В листі до Івана Григоровича від 14 серпня 1969 року Сергій Кукуруза напише: «В Черновцах необходимо мне встретиться с писателем Бабляком. Земляк с Жванчика» [10]. Чи зустрічалися вони тоді в Чернівцях, достовірно нам невідомо. Але з подальшого листування можемо припустити, що – ні. З листів бачимо, що перша їхня зустріч відбулася в рідному селі Сергія Васильовича – Подільському (колишнє Привороття). 2 жовтня 1969 року Кукуруза в листі до того ж Безручка, перебуваючи в гостях у Подільському, напише: «5-го намечена у нас встреча с Бабляком – автором книги «Жванчик» в Подольской школе, где мы учились. Боюсь, что погода помешает» [10]. З цих рядочків ми бачимо, що вони не просто були земляками, а навчалися в одній школі, хоч і в різний час.

Через декілька днів Сергій Кукуруза в іншому листі опише уже саму зустріч: «Бабляк в суботу не приїхав, а прибув на своїй Волзі у вівторок, під вечір. Вечором трохи випили і пішли по селі. Ночував у мене. А ранком поїхали в Циганський Яр до циган. Він хоче в одній главі свої трилогії «Жванчик» написати про їх життя. Одна глава буде і про мене. Книгу буду оформляти я. Багато буде гравюр.

В 11 годин була зустріч в школі. Пообідали і я з ним поїхав до Кам’янця. По дорозі фотографувались на фоні красивих пейзажів.

В Кам’янці розпрощалися. Обіцяв ще приїхати, поки я буду в селі. Хоче відвезти мене до вокзалу. Від Вас передав йому привіт.

.... Бабляк збирається поїхати до Бакоти. Хоче написати про неї.

Він і член правління спілки письменників України. Непоганий хлопець. Зустрілися, як брати.

Він був радий нашій зустрічі. Він рекомендував себе «Жванецьким злодієм» а я себе «Кукурузиченям босяком». Так колись за різні діяння на селі мене називали» [10].

Ось такою цікавою була їхня перша і, як нам здається, остання зустріч. Далі вони будуть спілкуватися лише в листах, заочно. Щоб пересвідчитись у цьому, заглибимось трохи далі в часі. Як бачимо, земляки-митці зустрічалися у жовтні 1969 року, а в листі від 12 липня 1970 року Сергій Васильович пише до І.Г. Безручка, що Володимир Бабляк «жалеет, что не встретились в этом году» [10]. Отже, до липня 1970 року вони так і не зустрічались, а в листопаді цього ж року Володимира Самійловича не стало. Отож, сміливо можемо стверджувати, що спілкувалися вони надалі тільки через листи. До них ми знову повертаємося.

8 лютого 1970 року Сергій Кукуруза звернувся до Івана Григоровича Безручка з проханням: «У меня к Вам просьба. В издательстве «Карпаты» вышла книга В. Бабляка «Жванчик». Там уже есть и вторая часть книги. У Вас в магазине наверно она уже получена. Купите и пришлите мне ее. 60 коп. Буду благодарен. Не хочется просить об этом самого Бабляка» [10].

А 16 лютого цього ж року Кукуруза пише листа уже до самого Володимира Бабляка.

«Дорогий Володимир Самійлович.

Багато часу пройшло, надії, що буду мати листа від Вас вже не мав. Я знав, що вийшла з друку книжка «Жванчик» і навіть післав, щоб мені її прислали, бо буде цікаво прочитати другу книгу.

Хіба ж треба питати, чи прислати її мені? Конечно прислати і якнайскоріше.

Зараз посилаю Вам кільканадцять фотографій з циган Приворотського Яру – Циганського. Ще і раніш, коли я там бував. Їх багато в мене. Треба поглядіти плівку...

... Пишіте. Чекаю книжку «Жванчик». Низький уклін Вашій сім'ї.

Бажаю всього доброго» [10].

Як бачимо, Сергія Васильовича дуже цікавило життя Володимира Самійловича, він активно стежив за його творчістю.

З наступного листа, який датується 29 березням 1970 року, ми бачимо, що Сергій Кукуруза мав оформляти видання третьої книги «Жванчика» своїми гравюрами. До речі, ця тема уже з'являлася і в попередніх листах, але не була так чітко виражена. Тим часом у цьому листі читаємо:

«Дорогий Володимир Самійлович!

Недавно я післав вам листа. Зараз посилаю Вам кілька фотографій з нашої подорожі з Привороття до Кам'янця. Та фото з моїх гравюр.

Літом в августі моя персональна виставка і вийде брошура про мій творчий шлях. Виставка в Алма-Аті. Приймаю участь на міжнародних виставках – зараз в Сокольников-Москва і 1971 р. в Лейпцізі. Здається про це писав Вам?

Моє оформлення до «Жванчика» буде на виставці, хоч і забраковане «Карпатами» [10].

Дуже радо Сергій Кукуруза зустрів новину про те, що Володимир Бабляк закінчив свою повість «Приворотський яр». Як він писав у листі до Івана Безручка, це саме йому Володимир Самійлович завдячує створенням повісті: «Посетили мы его тогда вместе и мне Бабляк обязан этой повестю. Я его туда повел» [10]. А в іншому листі зазначає, що Бабляк «благодарит, ибо его (Приворотский яр – прим. авт.) посетили мы вместе и те фотографии, которые я сделал там, дали ему возможность написать эту повесть» [10].

Так вони спілкувалися, ділилися своїми творчими справами, життєвими проблемами. Звичайно, були серед них і якісь незначні незгоди, певні розбіжності в поглядах. Так, в листі Сергія Васильовича до Івана

Григоровича від 21 червня 1970 року читаємо: «Бабляк так и перестал мне писать. Обиделся за мое критическое замечание. Ну что же, он себе Бабляк, а я Кукуруза» [10]. Але вже через два тижні Сергій Кукуруза до того ж таки Івана Безручка напише: «Получил письмо от Бабляка. Просит прощения, что долго не писал» [10]. Отака звичайна ситуація, яку вони переживали, як усі прості люди.

З листів Сергія Кукурузи ми бачимо, що Володимир Самійлович планував третю книжку «Жванчика» закінчити в червні 1971 року. Але, на жаль, доля розпорядилася по іншому – Володимир Самойлович пішов з життя у листопаді 1970 року, залишивши незавершеним свій роман.

Сергій Кукуруза, дізнавшись про смерть свого товариша, дуже важко переживав цю новину. Отримавши звістку про смерть Бабляка від Івана Безручка, він швидко пише відповідь, в якій висловлює свої важкі думки з приводу цієї втрати.

«Дорогой Иван Григорович!

Очень печальную весть мне прислали. Смерть В. Бабляка меня ошеломила. Письмо Ваше получил с утра и до вечера не мог прийти в себя. Вечером послал соболезнование жене, сестре и сыну Бабляка, с прозьбой прислать мне его хорошую фотографию. Долг мой земляка-художника сделать портрет. Тех фотографий, что я делал при нашей встрече, недостаточно. Очень жаль – ушел в рассвете своих творческих сил, не дописал третьей книги «Жванчик».

Вырезки из газеты, что Вы прислали мне, я послал в с. Подольское, где этот «Приворотский Яр».

Вчера послал письмо туда, чтобы сохранили и вернули мне эти вырезки. Кто знает, когда теперь она появится в печати. Мне хочется сделать рисунки и жаль будет, если эти вырезки не уцелеют. Кто знал, что такой будет конец» [10].

Як бачимо з листа, Сергій Васильович бажав віддати шану своєму другові та земляку. Він хвилюється навіть про найменші вирізки, де

друкувався Бабляк, турбується про те, коли ж тепер вийде з друку його незавершений твір. До речі, цими вирізками Кукуруза дуже опікувався і ще не раз згадував про них у листах до Безручка, наприклад, 17 січня 1971 року: «С просьбой о помощи. Когда я получил вырезки из газет с рассказом В. Бабляка «Приворотский Яр», прочитал его и решил послать их в с. Приворотье своему другу, чтобы прочитал его там цыганам.

Я же не знал, что вскоре получу от Вас извещение о смерти Бабляка.

Тут-то я и послал снова письмо в Приворотье своему другу с просьбой вернуть мне эти вырезки, так как мне хотелось сделать к этому рассказу несколько иллюстраций.

А вышло так, что моя бандероль, хотя была и заказная, пропала. И я остался без нее. Видимо, там же в селе какой –либо мерзавец поинтеросовался и спрятал.

Обратиться к жене Бабляка как-то неудобно. Попрошу Вас, может, там кто-либо или где-либо подшивали архив газеты «Радянська Буковина» и чтоб оттуда извлечь этот рассказ» [10].

С. Кукуруза хвилювався, що вирізки зникли і готовий був вдатися до будь-кого, аби тільки їх знайти – таким важливим було для нього спілкування з Бабляком, а потім вшанування його спадщини.

До речі, варто сказати, що вирізки таки знайшлись, і Кукуруза написав до Івана Григоровича: «Нашлись мои вырезки «Приворотский Яр». Все в порядке. Рад, что не надо искать» [10].

Сергій Кукуруза після смерті Володимира Самійловича активно листувався з його родичами – сестрою Галиною Самійлівною та дружиною Оленою Артемівною. Він мріяв зробити серію портретів Бабляка, але це була для нього не зовсім проста робота. В одному з листів до Галини Самійлівни він пише: «вынашиваю образ Володи» [10]. А в листі до Олени Артемівни повідомляв, що «над портретом я буду по настоящему работать, когда побываю в Жванчике, узнаю его там любимые места. Он очень любил свой Жванчик. На фоне его хочу и сделать портрет» [10]. Це був лист від 22 квітня

1971 року, а в іншому – від 15 вересня – він писатиме: «Вырисовалась композиция портрета Володи. На фоне иллюстрации из новеллы «Жванчик» «Погана Гафийка». Не спешу с этой работой. Надо, чтобы она покрепче втянула меня в восприятие образа Володи» [10]. Ми розуміємо, що для Кукурузи важко було працювати над портретом через те, що ця людина для нього була дуже близькою і дорогою.

Однак портрет невдовзі був готовий. Сергій Васильович в одному з листів до Галини Самійлівни розповідав про роботу над ним: «С небольшим опозданием, но портрет Володи я сделал. Формат большой. На фоне портрета Гафийка из его «Жванчика», по той гравюре, которую он одобрил и куточек буковинских Карпат, которые он так любил. Гравюры в две краски. Напечатал их. Они подсыхают и днями пришлю Вам и Елене Артемовне. Желательно, чтобы ее напечатала газета «Радянська Буковина». А вообще гравюры я пошлю в Жванчик школе, а также и в Приворотье в школу, где он учился, многим землякам, в библиотеки Камянца-Подольського и Хмельницкого.

Я лично гравюрами доволен.

Мое состояние неважное, необходимо ложиться на операционный стол. Боюсь и пока оттягиваю. Но все равно ее не миновать. А там кто знает? Может и вслед к Володе в гости. Жаль, что далеко будет добираться к нему. Ведь самолетов там очевидно нет?» [10].

І в іншому листі: «О самом портрете судите сами. Мы были с ним всего полтора дня. Для портрета надо знать человека больше. Но это не последний мой вариант, еще сделаю на дереве – в ксилографии» [10].

Як бачимо, на цьому його робота над образом Володимира Самійловича не закінчилася. Він мав ще багато планів та задумів. Він говорив, що коли «буду жив еще поработаю над его образом и его произведениями» [10]. А також, він ділився надуманим: «О В. Бабляке я буду писать небольшое воспоминание о совместном посещении Приворотского Яру, вернее Цыганского, у нас его так и зовут» [10].

В багатьох листах Сергій Васильович згадував про музей Володимира Самійловича, завжди пропонував свою допомогу. «Все, что будет зависеть от меня для организации музеев-уголков в Жванчике и Приворотье, я постараюсь сделать и напишу об этом» [10]. Навіть намагався зібрати певні експонати для майбутньої експозиції. Ось підтвердження цього: «Заветы Владимира Бабляка выполняю. Люблю наше Подилля и много работаю для него.

Я сделал выписку, которую написал Володя на книге «Жванчик», когда ее дарил мне. Посылаю ее Вам. Ведь это тоже его слова, в которых выражена любовь до родного края, родного Жванчика. Пусть и эти слова войдут в архив, который вы так тщательно собираете.

Посылаю вырезку из газет, может она у Вас и есть, в которой он тоже упоминает меня, мое письмо к нему о Гафийке».

Також хвилював Сергія Васильовича і вихід у світ третьої частини книги «Жванчик» – про це він часто згадував у листах, турбувався цим питанням, а коли книга нарешті з'явилася, дуже радів. Це ми також можемо простежити з його листів.

«Как дело обстоит с посмертным изданием романа «Жванчик»? Здесь мне его не поймать. Когда выйдет из печати, очень прошу пришлите мне» [10].

«На днях буде в продажі нове видання книги «Жванчик», де буде вже надрукована новела «Приворотський Яр», видавництво «Карпати». Сігнальний екземпляр вони (Бабляки – прим. авт.) вже одержали» [10].

«А книга «Жванчик» уже вышла, где есть «Приворотский Яр» [10].

«И так «Приворотский Яр» отпечатан в книге. Посетили мы его вместе с Володей. В третьей книге он собирался одну новелу посвятить мне» [10].

Ось такими були взаємини між цими двома працівниками мистецтва. І як бачимо з листів, стосунки були досить тісними. Хоч варто нагадати, що бачилися вони реально лише півтора дні. Весь інший час лише листувалися.

Але зв'язок між ними був тісний. Безперечно, цьому сприяло те, що обоє вони були з Подільської землі, мали одне коріння, яке весь час їх поєднувало.

У цій роботі використані листи з архіву Володимира Бабляка, який зберігається у фондах Хмельницького обласного літературного музею. Це лише маленька частина з наявних документів, бо ж архів досить великий і ще потребує опрацювання. Бо ж сказав про Володимира Бабляка Сергій Кукуруза: «Он не ушел, он оставил память о себе для всех поколений» [10]. І цю пам'ять ми маємо берегти і примножувати, щоб ім'я великого подільського поета не загубилося у плині часу.

Примітки.

1. Бабляк В.С. Вишневий сад. – К., 1976.
2. Бабляк В.С. Жванчик. – Ужгород, 1969.
3. Бабляк В.С. З Соколецької криниці // Друг читача. - 1970. – 4 серпня.
4. Бабляк В.С. Твори в двох томах. – К., 1989.
5. Безручко І. Не загубиться у світі // Радянська Буковина. – 1991.– 18 квіт.
6. Ільїнський В.М. Художник Сергій Васильович Кукуруза // Духовні витоки Поділля: творці історії краю. – Хмельницький, 1994.
7. Куцяк А.Т. Співець вишневого саду // Духовні витоки Поділля: творці історії краю. – Хмельницький, 1994.
8. Подільської землі сини. – Хмельницький, 1993.
9. Тарасюк Г. Терні і зорі // Радянська Буковина. – 1989. – 16 квітня.
10. Хмельницький обласний літературний музей. Фонд Володимира Бабляка.

В.С. Прокопчук,

м. Дунаївці

З подільського кореню

У червні 2008 року за два з половиною місяці до свого 86-річчя пішов у пам'ять член Національної Спілки письменників України, автор більше 20 книг повістей, новел, оповідань, казок, поезій Микола Никанорович Магера.

Він – подолянин, з краю, що сформував його ніжну душу, витончене світосприйняття своїм природнім та історичним середовищем. У вільні від селянської праці зимові вечори дідусь засівав його душу подільською героїкою – про козаків, що боронили край від татарів і скропили кров'ю Козацьку Долину під Дуняївцями, про Б. Хмельницького, перебування якого в місті свого часу було увічнено кам'яною плитою, про Данила, Герасима, Мелетія з сусіднього Смотрича, які ще в XVI-XVII ст. рідним українським словом – поетичним, гнівно-полемічним, науковим свободу України відстоювали, про Тараса Шевченка, що бував на Поділлі. Не раз у хаті – мелодійно, ніби про їх сад, звучало Кобзареве „Садок вишневий коло хати, Хрущі над вишнями гудуть...” Чи не тоді зародилася любов до художнього слова, бажання спробувати й собі вималювати словесну картину. Щедро ділились життєвим досвідом батьки Никанор Іванович і Марія Миколаївна – могилівські селяни, вчили цінувати землю, хліборобську працю й людей-трударів. Все те пізнавав щоденно з книги життя, трудився, як і решта семеро братів і сестричок. Бігав на „бригаду” до батька, щоб голодного 33-го хоч ложкою бевки – рідкої кукурудзяної кашки голод втамувати. А весною кликав його співучий Батіжок – кількакілометрова річечка, що зі сходу оббігала їхнє обійстя, кущі ожин, свербигузу, верби й клени, що зливалися з яблуневим садком в одну гармонію, наповненому співучим птаством. Тут поринав у чарівний світ природи, забуваючи про дім, про голод...

А взявся за перо в суворі воєнні роки, коли окупант погнав колони єврейських юнаків і дівчаток – вчорашніх однокласників в урочище Солонинчик, до Дем'янковецьких фосфоритних шахт, облавами, наче диких звірів, відловлюючи дунаєвецьких красунь і парубків до фатерлянду. У ці важкі для України дні звертався не до тих, хто голодом виморив мільйони українців, а – до Бога і до українського пророка:

Встань, Кобзаре, встань з могили,
Встань і подивися:
Ще одним хоч до народу словом озовися!

Може мій народ проснеться,
Візьметься за зброю,
Як не собі, то нащадкам
Відвоює волю...

(„Тарасе”, 1943)

І 1944-го сам взявся за зброю. Бої на Тернопільщині, у Західній Україні, що забрали в небуття близько 60 відсотків мобілізованих подоляків, на Карельському перешийку, за Сандомир, у Польщі, Німеччині, Чехословаччині. Зазнав усього – поранень, контузій, втрат і перемог. Повернувся з орденом Слави III ст., Вітчизняної війни І ст., бойовими медалями. Й – гірким досвідом: життя треба цінувати, як і рідну землю – свою Україну. І творити, у відведений долею час залишати на святій землі добрі справи.

Микола Магера здобув філологічну освіту у найкращому вузі України – Київському державному університеті ім. Тараса Шевченка. Працював учителем, директором вечірньої школи у Віньківцях на Хмельниччині. Очолював кабінет української та російської мов в обласному інституті удосконалення вчителів, був інспектором обласного відділу освіти, викладачем української мови та літератури Хмельницького педучилища. У його біографії з’явилися нові рядки – „Відмінник освіти”, кавалер медалей А.С. Макаренка. І знову ж таки – неоціненний досвід людинознавства, який щоразу віддзеркалювався у творах.

Його дорогу в літературний світ відкрив львівський „Каменяр” збіркою новел та оповідань „Мати” (1971). А на злеті підхопила київська „Веселка” й понесла до Читача на крилах п’яти нових книг „Журавка” (1973), „Чубчик” (1982), „Юрасик” (1984), „Друзі” (1987), „Добра дівчинка” (1988). Навіть назви книг засвідчують, що маємо справу з дитячим письменником. Бо і наступні книги, а їх – 23, в основному про дітей і для дітей.

У жанрі новели, оповідання, казки, повісті вихлюпує Микола Никанорович свою ніжну душу краплинами мудрості, доброти й сердечності,

ділиться враженнями від спілкування з природою – рослинами, птахами, квітами. А ще в них – багатолітні психолого-педагогічні спостереження за дітьми, глибоке бачення їх внутрішнього світу, що й робить твори „дитячими”, близькими дитячому світорозумінню.

М.Н. Магера – педагог не тільки за професією. Інколи здається, що навіть датою народження, а з’явився він на світ Божий 1 вересня, хтось поклав на нього місію вчити, виховувати. Тому кожен його твір має мораль, нерідко непомітний дитячому окові заклик творити добро.

Взяти хоча б „Казку про Хоробрих з Найхоробріших”, яка 1997 року вийшла окремим виданням. Це – розповідь про поневолений царем Нелюдом народ, якого і тюрмами, і голодом нищили, а він жив і боровся. Зрадник Попихач видав таємницю: сила народу – у чуді-дереві Мова, що на Священній горі. Гупали об нього сокирами царські посіпаки не рік не два, а десятки літ. А воно росло, хоч і покалічене, зеленіло. Не допомогли густо понатикані біля кожної оселі пагінці царського дерева Мови – люди їх повикидали. Ця глибоко філософська казка ще до проголошення незалежності пролунала палким закликом берегти рідну мову – осердя національного обличчя, стати Хоробрими з Найхоробріших у битві за нове життя.

90-і роки виявилися найбільш плідними в літературній праці Миколи Магери, світ побачили 12 книг – половина з виданого. Його надихнула боротьба за незалежність, можливість сказати правду про долю народу, долучити свою дещицю до українотворення. У повісті „Кам’янецькими стежками”, що витримала два видання, сказав слово про Тараса Шевченка, який 1846 року побував у губернському Кам’янці-Подільському, заявив про себе, як вправного дослідника-шевченкознавця. А пізніше, 2002-го, доповнив подільську шевченкіану окремою книгою „Мій Т. Шевченко”, зібравши в ній поезії і прозу, все що впродовж життя написав про Кобзаря. На початку 90-х він став на Хмельниччині прапором патріотичних сил, очолив обласне Товариство української мови ім. Т.Г. Шевченка, відродивши таким чином

кращі традиції подільської „Просвіти”. Справедливо, що 19 травня 2000 року, під час Міжнародного шевченківського літературно-мистецького свята „В сім’ї вольній, новій...”, у Кам’янці-Подільському в присутності віце-прем’єра М.Г. Жулинського отримав диплом лауреата премії ім. Т.Г. Шевченка – найвищу обласну нагороду в галузі культури. М.Н. Магера розширював діапазон літературної творчості. Крім новел, оповідань, казок і п’єс видав окремими книгами кілька повістей („Друзі”, „Батіжок”, „З давніх літ”, „Дві повісті”). 1990-го відкрився як поет, опублікувавши поезії воєнної доби окремою книгою „Я хочу жити”. 1998 року упорядкував „Вибрані твори” – 376 сторінок щирого спілкування зі своїм читачем.

Творчість письменника знайшла високе поцінування класиків українського літературного слова. „Багато думок викликають Ваші розповіді про дітей Поділля, про їхні нелегкі долі. Такі людяні, такі природні ці життєві історії... Якби моя змога, то я такі речі, як „Мати Божа”, або „Добра дівчинка”, або „Діда спродують” і „Зелені паляниці” давав би в шкільних читанках, щоб їх читала вся юна підростаюча Україні”, - писав Олесь Терентійович Гончар 5 березня 1992 року. „Дякую сердечно Вам за новорічний подарунок – за „Зелені паляниці”, які випікали Ви на щедрому, ласкавому, ніжнотеплому вогні Вашої неспокійної душі і огортали милосердям, співчуттям, вірою в нашу незалежну Україну”, - оцінив чергове видання Микола Григорович Жулинський. А Ніла Йосипівна Волошина, доктор педагогічних наук, професор, включила до шкільної хрестоматії низку оповідань і новел письменника. За її ж порадою Микола Никанорович уклав „Читаночку” (1995), „Маленьку хрестоматію” (2004), задресував учням початкових і 5-х класів та їх наставникам у допомогу. Високо оцінюючи вклад у навчання й виховання школярів, відділ освіти Дунаєвецької райдержадміністрації Хмельницької області присвоїв М.А. Магері звання лауреата премії ім. Мелетія Смотрицького, зініціював створення в Дунаєвецькій гімназії меморіальної кімнати М.Н. Магери.

Микола Никанорович любив свій край. Тло його оповідань, новел, повістей складає природа, історія, фольклор Поділля. І, в першу чергу, - рідної Дунаєвеччини. Як справжній син Дунаївців (село Могилівка, де він народився, органічно ввійшло до складу міста) він присвятив 600-річчю першої згадки про місто випуск чергової книги „Безсмертний корінь”. І, цілком заслужено, на велелюдному зібранні з нагоди свята з рук міського голови С.Б. Небельського отримав посвідчення „Почесного громадянина м. Дунаївці”.

Після кількадесятилітнього проживання у Хмельницькому він знову повернувся у рідні Дунаївці, похований на центральній алеї так званого могилівського кладовища.

П.Г. Даниляк
м. Київ

Дунаївчанин С.Д. Індурський – класик журналістики

Дунаєвеччина подарувала світові низку талановитих постатей. Деякі з них несправедливо забуті, хоча вони заслуговують, щоб їхні імена були вибиті не тільки на могильних плитах по всьому світу, а й стали оздобою сторінок історичних праць й назв вулиць нашого містечка. Такою людиною є один з найталановитіших журналістів минулого століття, заслужений працівник культури РРФСР, “патріарх московської журналістики” – Семен Давидович Індурський.

Він народився далекого 1912 року. Дитинство та юність пройшли в Дунаївцях. Трудову біографію розпочав у шістнадцять років на місцевій текстильній фабриці. 1930 року подався шукати кращої долі до Москви. Влаштувався рядовим кур’єром в редакції газети “Рабочая Москва”. Якось хлопець виявив у підготовленому до друку фейлетоні підступну помилку. Черговий редактор похвалив його і сказав: “Очевидно, народився ти, Семене,

для газетної шпальти. Давай учись” [3, 49]. Юнак до поради прислухався. Після здобуття журналістської освіти працював в районних газетах Московської області, після служби в Червоній армії – у редакції органу Московського військового округу “Красный воин”. У роки другої світової війни С.Індурський очолював військовий відділ газети “Московский большевик”. Для підготовки нарисів часто їздив у бойові частини.

У повоєнний час за чужу помилку був звільнений з посади. Мав можливість працювати тільки в книжковому видавництві. До редакційної роботи зміг повернутися лише 1956 року, обійняв посаду відповідального секретаря газети “Вечерняя Москва”. З цим виданням пов’язаний весь творчий шлях нашого земляка. Через кілька років Семен Індурський став заступником редактора, а з 1966 р. і до останнього дня свого життя, впродовж 22 років, головним редактором цієї газети, що стало також свого роду рекордом.

Індурський був редактором від Бога. Він чудово знав редакційну “кухню”, любив її. В умовах жорсткої цензури зумів видавати газету, яку народ читав без “вказівки зверху”. Саме за керівництва Семена Давидовича “Вечерка” стала найпопулярнішою газетою столиці, єдиною газетою, за якою щодня біля кіосків вишиковувались черги. Газета була “ковтком чистого повітря”, джерелом корисної, цікавої та захоплюючої інформації. Там друкувалися репортажі з “чорного ринку”, інформація про судові процеси, таємне листування кайзера Вільгельма з Миколою II і навіть записки соратника С.Петлюри генерал-хорунжого Ю.Тютюника. Тільки “Вечерка” надрукувала повідомлення про смерть Бориса Пастернака…

У книзі “Газета выходит вечером” Семен Давидович писав, що вечірня міська газета – це концентрат сміху і сліз, радості й турбот, гордості і надій мільйонів земляків, це чутливий сейсмограф громадської думки [2, 47]. Газета стала невід’ємною частиною життя столиці. Окрім цього, то була єдина газета колишнього Радянського Союзу, яка мала право друкувати рекламні оголошення. Редактор С. Індурський не допускав новин із словом

“учора”, а – тільки “сьогодні”, або “завтра”, спочатку люди дізнавалася про останні новини зі шпальт “Вечерней Москви”, а потім із всесоюзної телепрограми “Время”. Лідери держави дивувалися, коли бачили свої портрети поряд з репортажами, надрукованими в цій газеті уже через кілька годин після подій, учасниками яких вони були. І все це – за відсутності сучасних електронних засобів зв’зку. Така оперативність стала можливою тільки завдяки чіткій роботі всього колективу, вміло організованій їхнім редактором. Він був вимогливим як до себе, так і до підлеглих, від лінивих та бездарних позбавлявся одразу. Можливо, саме тому серед співробітників його газети в порівнянні з іншими виданнями, було найбільше заслужених діячів культури. Головний редактор перед набором газети обов’язково перечитував абсолютно все, навіть написи під малюнками і фотографіями, не допускав неперевірених, сумнівних фактів, двозначностей і плутанини, завжди умів визначити межу, до якої читачеві нецікаво і, водночас, яку переступати не варто. Газета С. Індурського була чесною та інтелігентною. Надрукувати в ній статтю було престижно для кожного автора. Ще В.Маяковський зазначав, що славу письменнику робить “Вечерка” [4, 144]. У ній друкувалися М.Зощенко, І.Ільф, Є.Петров, Є.Євтушенко, С.Міхалков, Ф.Іскандер, В.Войтович, Д.Биков …

Про С. Індурського ходили легенди. У середовищі московських журналістів він вважався неофіційним старійшиною, і кожен, хто отримував призначення на посаду головного редактора, рахував за обов’язок представитися Семену Давидовичу [1, 422]. Колеги його поважали і цінували його, оскільки він вирізнявся не тільки великим досвідом і розумом, а й мудрістю. Натомість партійні та державні чиновники ніколи не шанували розумніших від себе. Так, член Політбюро ЦК В.Гришин, коли редагував вітальний адрес на честь 70-річчя С.Д.Індурського, викреслив з тексту всі слова про його “досвід, здібності, ініціативність, діловитість, повагу і авторитет”. А в часи “перебудови” Б.Єльцин не знайшов можливості хоч би раз зустрітися з редактором друкованого органу московської партійної

організації, керівником якої був у той час. Не сказавши й слова подяки за багаторічну, високопрофесійну роботу, йому від імені Бориса Миколайовича запропонували написати заяву про звільнення. Слова подяки пролунали тільки під час похорону С.Індурського, який помер, як справжній воїн, на своєму посту 15 січня 1988 р., у день свого народження. Поховали Семена Давидовича на Вознесенському кладовищі.

Загальний трудовий стаж С.Д.Індурського – 60 років, 55 – на редакційній роботі, 32 роки – у "Вечірці". Депутат Московської міськради, лаурет журналістських премій, кавалер орденів Трудового Червоного Прапора, Дружби народів і "Знак пошани" Семен Індурський – визнаний класик журналістики. Його книга "Газета выходит вечером" стала підручником. У книзі "Журналисты XX века: люди и судьбы", виданій 2003 р. Союзом журналістів Москви на честь 300-ліття російської преси, ім'я С.Д.Індурського стоїть поряд з іменами В.Гіляровського, Б.Полевого, К.Симонова, І.Еренбурга, В.Коротича, В.Лістьєва... Щоправда, автори книги "забули" згадати про те, що він народився в Дунаївцях. Однак головне, аби ми не забували своїх достойних земляків. Адже для москвичів він тільки згодом став "своїм", а для нас таким був одразу.

Література.

1. Бройдо Г. Классик вечерних новостей // Журналисты XX века: люди и судьбы. – Москва, 2003.
2. Индурский С. Газета выходит вечером. – Москва, 1979.
3. Индурский С. Редакционные улыбки. – Москва, 1988.
4. Маяковський В. Полное собрание соч. Т. 12. – Москва, 1959.

В.С. Прокопчук,
м. Дунаївці

А.М. Коляновський – педагог, письменник

Оглядаючи життєвий і творчий шлях А.М. Коляновського – педагога, члена Національної спілки письменників України, так і хочеться вжити образ “жалю”, свого часу придуманий і зафіксований у спогадах патріархом подільського краєзнавства Євфимієм Сіцінським на означення найскладніших періодів свого життя.

Народився Афанасій Миколайович в с. Тернавці 6 серпня 1925 року в час крутих суспільно-економічних, політичних перемін. З появою колгоспу почалося переслідування, батько навіть був ув’язнений за несплату завищеного податку. А все тому, що не хотів землю, худобу і реманент до колгоспу перепровадити. Насильницькі методи колективізації викликали спротив. 3 травня 1931 року вибухнуло повстання в сусідній Тернаві, придушене силою зброї. До судової відповідальності були притягнуті 12 чоловік, а провідник – колишній офіцер армії УНР Анастасій Сорока розстріляний.[1] За промахами колективізації не забарився й голодомор, своєрдний засіб розправи із свободолюбивим українським селянином. Все це сприймав малий школярик підсвідомо, не вміючи ні пояснити, ні оцінити. У неповних шістнадцять побачив страшне обличчя війни. 1944-го пішов на фронт, отримав два поранення і контузію. А далі – роки навчання, педагогічної праці, втрата ноги. О, скільки тих жалів випало Афанасію Коляновському. Бо судилося зі своїм поколінням пережити найскладніші періоди історії, бути учасником, свідком історичних подій і, водночас, - їх відзеркаленням.

Взяти хоча б шлях до освіти. Він почався з першого класу початкової школи в рідній Тернавці. “Я завжди хотів їсти, - розповідав він про ту пору.- У голодні 1932-33 роках їв, що хоч трішки було їстівним: осередок перемерзлої картоплі, липові бруньки, квасець, суцвіття акації, печених

равликів, недостиглі зерна раннього колосся... У школі деколи поморочилася голова. І було невтямки, як мені вдавалося бути відмінником”.

А потім – Тинянська семирічка, Удріївецька десятирічка. І образ учителя – інтелігента, охайно вдягнутого, коректного, начитаного. Сьогодні, розмінявши вісімдесятий рік, він пам’ятає їх, своїх учителів, і називає з вдячністю першу вчительку Броню Ліповну Підлісну, класного керівника Михайла Михайловича Задорожного, директора семирічки Івана Федоровича Смолка, мовників Надію Йосипівну Задорожну та Марію Іванівну Облавацьку, математика Станіслава Казимировича Бедрицького. Можливо, саме вони посіяли в душу Афанасія Коляновського любов до слова і до професії педагога.[2]

Війна зруйнувала всі плани. Залишився на окупованій території, випив по вінця арійських “щедрот”, як і всі 88 мільйонів громадян Радянського Союзу, що попали під п’яту фашиста.[3] Досить скоро зрозумів, що в найближчому часі його чекала доля остарбайтера. Треба було або вчитися, або йти на роботу, отримати аусвайс, застрахуватися від поїздки до “німецького раю”. Хтось підказав, що в газеті “Український голос” є повідомлення Кам’янець-Подільського обласного відділу освіти та культури про набір до Інституту народної освіти.[4] На факультети лінгвістики, історико-географічний, фізико-математичний, земельний.[5] У сім’ї вирішили, що треба вчитися на агронома. А 13.09.1941 р. на міні загинув брат Іван, 11 років було, а там і батька забрали до Німеччини. Не давали спокою шуцмани, а як порятуватись?.. Очі матері не висихали від сліз.

Зібрав документи, витримав 4 іспити і восени 1941 року почав навчання на агровідділенні. Агрономію читав Нетреба, зоологію – Монастирський, механізацію викладав Марамон, хімію – Горденко. Гуртожитки в старому місті, де нині істфак, та за центральним корпусом приютили перших студентів. А їх на початок листопада набралося 230.

У вузі часто з’являлися німці. Нерідко солдати та й офіцери приходили на студентські вечори, тоді хлопці недружелюбними поглядами

обстрілювали непрошених гостей. Директор інституту Іван Миколайович Бондаренко потягнувся до українотворчих осередків, зокрема – "Просвіти", але у травні 1942 року був заарештований в числі 150 осіб з українських організацій і розстріляний.[6] Тимчасово обов'язки директора були покладені на завідуючого кафедрою української мови Кільчевського Олександра Івановича. У червні 1942 року вуз очолив Володимир Михайлович Георгієвський.[7] Після перемоги радянських військ під Сталінградом у сквері інституту з'явилися листівки – студентство розправляло крила. Одну з таких листівок підібрав Афанасій, щоб "прочитавши самому, передати товаришу". Але хтось доніс. Того ж дня за ним прийшли жандарми. Благо, що була якраз перерва, і знаходився у сквері. До вечора вже був у Тернавці – навчання закінчилося. А невдовзі, у січні 1943 року, був закритий інститут. Знайомі допомогли влаштуватися на роботу в Гречанах. І все-таки поліцаї схопили А.Коляновського. Але з тюрми-табору в Кам'янці-Подільському він і його товариш Людвиг Павонський в серпні 1943 року втекли. Так дочекався визволення.

Польовий військомат перепровадив новобранця до 177 армійського запасного полку, а через кілька тижнів рядовий Коляновський А.М. влився в ряди бійців 107-ої стрілецької дивізії. Бої на Тернопільщині, у Польщі. Одним з перших кинувся вперед через шосейну дорогу, що прострілювалася. Фашистський кулеметник буквально зрізав з плечей домашній заплічний мішок, куля влучила в руку. Але за ним пішов увесь взвод. За це отримав першу фронтову нагороду – медаль "За відвагу". А в Сілезії, вже на німецькій території, хоч і сам був поранений, все ж урятував важкопораненого офіцера, витягнув з поля бою. За цей бій удостоївся ордена Слави III ст. А ще була польська медаль "За вольнісць", контузія, багато крутих і трагічних моментів, власне, - війна.

Після демобілізації, 1947 року, вступив на історико-філологічний факультет Кам'янець-Подільського вчительського інституту. Вабила таїна слова, до якого не раз звертався за довгі роки війни і повоєнної служби, щоб

укласти в його шати всі барви думок і почуттів. Друзі й родичі майже в кожному листі знаходили римовані стрічки, словесні новотвори, образи. Не просто було солдату опановувати граматику, літературу. Добрим словом і настановами підтримували викладачі Євгенія Мойсеївна Гінзбург, Віктор Іванович Тищенко. Брав участь у літературних вікторинах, літературному, співочому й драматичному гуртках, випуску інститутської стіннівки. Доля звела з Галиною Юріївною Петровою, студенткою-філологом. З нею донині ділять усі радощі й незгоди сімейного життя. 1949 року закінчив інститут з відзнакою. Згодом, 1953 заочно – історико-філологічний факультет Кам'янець-Подільського державного педінституту.

Становлення Коляновського-педагога було типовим. Постійно вдосконалював знання і методичні навички. Вправно послугувався словом – усним, як лектор, та письмовим, як поет. Діти любили уроки Афанасія Миколайовича. Броніслава Степанівна Ясінська, нині головний бухгалтер Дунаєвецького райВО, пригадує, як рвалась на уроки до зональної Удріївецької середньої школи, сперечалася з мамою, якій донька потрібна була вдома, бо саме цього дня мали бути уроки мови та української літератури А.М. Коляновського. Нині в музейній кімнаті Томашівської загальноосвітньої школи І-ІІІ ст., присвяченій життю, педагогічній і літературній праці Афанасія Миколайовича (у цій школі працював після Удріївців 21 рік), зберігаються випускні твори перших його десятикласників, багаті змістом й позначені знанням мови. То - його заслуги. За більш ніж 30 років педагогічної праці сотні школярів стали "дітьми його серця".

В одній з телефонних розмов – а скільки їх у нас було! – згадував: "Поважав школярів, не принижував слабших у навчанні. Та й учились тоді охоче, тільки, учителю, старайся. Пробував новітні методи і форми викладання. І було моїм кредо – ніякого розриву між навчанням і вихованням. Кожен урок – це школа патріотизму, любові до рідного краю".

У Томашівці читав історію, збирав матеріали з історії села, краю, використовував на уроках, хоча в 50-і, після репресій, яких зазнали

краєзнавці, не кожен відважувався застосовувати на уроці елементи краєзнавства, цієї чомусь дуже небезпечної для тогочасного режиму науки. Діти любили екскурсії по рідному краю, які організовував разом з Станіславом Володимировичем Шевчуком. Краєзнавча тематика ставала тлом багатьох його літературних творів. З початком роботи над історією міст і сіл Хмельниччини почв давати цілі уроки з історії краю. Матеріалів не вистачало. Я і сам починав наприкінці 60-х і добре пам'ятаю, як нам допомогли методичні розробки краєзнавчих уроків, підготовлені І.С. Винокуром, Б.М. Кушніром, О.Д. Степенком.[8] Саме тоді Афанасій Миколайович усвідомив, що учитель історії має бути краєзнавцем, а краєзнавчі матеріали – важливою складовою уроків історії, виховних заходів.

Кам'янецький короткотривалий період життя став потужним стимулом літературної творчості. На становлення поета вплинула обстановка підвищеної уваги до слова, до літератури, заняття в гуртку і, звичайно, – схвальні оцінки перших проб пера з боку Є.М. Гінзбург.[9] У стіннівці, друкованих органах почали з'являтись вірші А. Коляновського. 1961 року в альманасі "Перший заспів", виданому "Радянською школою", були поміщені його поезії "Рідній землі", "Щоб цвіли сади", "В перший клас". 1962 року до Хмельницького приїхав знаний Павло Тичина, а з ним - молоді Микола Вінграновський, Валерій Шевчук. Микола Скорський, який очолював літоб'єднання при редакції газети "Радянське Поділля", зібрав відомих подільських майстрів слова. Афанасій Коляновський презентував лише одного вірша: Коли курличуть журавлі, // Збираючись у путь, // Вони, здається, від землі // З собою щось беруть. // Чи рідну пісню з далини, // Чи теплий дух полів, // Щось все-таки вони беруть, // Щоб я за ним жалів.

- О, як це чудово! Які свіжі образи! – не зміг сховати задоволення Павло Григорович.

І на пам'ять подарував збірку з автографом: "Афанасію Коляновському з найкращими побажаннями бути одним з провідних під час невпинного зростання нашого пречудового світу".

Це було серйозне благословіння на дальшу літературну творчість. 1963 року вірш “Журавлі”, що так сподобався П.Т. Тичині, поезії “Весна”, “Молоді смерічки”, “Мені наснились дні колишні” та інші ввійшли до збірки “Тобі одній”,[10] яка об’єднала 34 вірші дев’ятьох авторів-студентів і випускників Кам’янець-Подільського державного педагогічного інституту Петра Радавчука, Петра Фаренюка, Миколи Кльоца, Анатолія Сурового, Андрія Коника, Юхима Шмідта, Порфирія Шурмана, Валерія Кузнечикова. Сім віршів у збірці належали перу Афанасія Коляновського. А надалі – стих поетичний спів Афанасія Коляновського майже на 30 років... Ніби замулилося джерело творчості. Писав рідко, здебільшого - у стіл. Можливо волю паралізувала спроба ідеологічно налаштованих “критиків” пришити йому ярлик космополіта за вірш “Дорога”. А може - обстановка нерозуміння. Письменник - виразник духу свого покоління. Він бачить далі і глибше, боляче сприймає життєві недоречності. Сумління ж не дає мовчати. І він горить, виливаючи полумінь думки гострим словом. О, як нам не вистачає терпимості до їх нестандартних думок, різких оцінок,прогнозів. Нелегко було й Афанасію Миколайовичу. Добавились інші негаразди. Дала чути себе фронтова рана – заболіла нога, роки лікування, нарешті, - ампутація і перша група інвалідності.

Усвідомлював, що найнадійнішими залашились йому дружина Галина та його давня улюблениця – поетична Муза. Я тоді очолив Дунаєвецький райвідділ освіти. Побував у Томашівці , відвідав Коляновських. Якось ніби неохоче, але все ж, вичерпавши набір банальностей, Афанасій Миколайович перейшов до головного.

- Ось послухайте, Вікторе Степановичу:

Мов жайворонята
з хлібного роздолля,
брались на крилята
вірші з мого поля.

Пробували знятись,
досягнути висі
і звідтіль озватись
мамі жайворисі.

І не пощастило,
небо розверзлося,
пташенят побило,
потовкло колосся.

Це було своєрідне образне підсумування довголітньої мовчанки, пояснення її причин. Я зрозумів, що говорити тут більше нічого, треба шукати нитку Аріадни для виходу з кризи.

- Почитайте ще щось, - попросив:

Саме тоді почув низку віршів про війну (“Перший бій”, “На марші”, ”Сапер”, ”Балада про шинель”, ”Було, було...”, ”Прощання”) – вона не покидала фронтовика. А ще прозвучали акорди інтимної лірики, громадянської, патріотичної. Такого давно не чув! Порадив упорядкувати збірку, врахувати, що наближалося 45-річчя Перемоги. Доповнив її своїм переднім словом і досить скоро, у день 65-річчя від народження, вручив Афанасію Миколайовичу першу його поетичну збірку “Сльозою згірклою не змилось”.[11]

А далі почали виходити збірка за збіркою щороку: “Повернення до себе”(1992), “На грані часу”(1993), “За словом слово”(1994), “Вибір”(1995). Вірші друкували “Дунаєвецький вісник”, “Подільські вісті”. Їх помітили колеги- М. Н. Магера, Б. А. Грищук[12], М. Ф. Федунець М. А.Мачківський, підтримав секретар Спілки письменників України Володимир Радіонович Коломієць. 30 березня 1995 року він вручив Афанасію Миколайовичу квиток члена НСПУ.

Взята висота стала стартовим майданчиком нових успіхів, удач, збірок “Підкова на щастя”(1996),”З дерева буття”(1997), “Велінням совісті”(1998),

”Очима пам’яті”(1998), “Цвітовидь райдужна”(1999), ”Літоспад” (2000), ”Живу своїм”(2004) . Побачили світ три збірки новел та оповідань “Нерідний дід” (1999,2002), “Квінтет”(2004). У них він показав себе вправним майстром прози, нерідко близької до білого вірша. 1998 року вийшов довідник обласної організації НСПУ і в ньому - стаття про члена Спілки А. М.Коляновського.[13] “Літературна Україна” вмістила вінок сонетів “Колосок із серця”. Його твори змістовнішали й одягались у все нові поетичні форми. Своїм наставником Афанасія Миколайовича визнали молоді літератори Неоніла Вольська, Євгена Бучківська,[14] Галина Бабляк, Віра Спірякіна , Володимир Захар’єв, Валентина Байталюк – члени дунаєвецького творчого об’єднання імені В. С. Бабляка, віддавши почесне місце його творам у поки що єдиному числі альманаху “Сонях”[15]. І хоч Афанасій Миколайович вже не виходив за межі власної домівки, все ж не поривав зв’язку з людьми , літературно-мистецьким світом. Цьому сприяли заступник голови Дунаєвецької райдержадміністрації Леонід Петрович Танащук, відповідальний секретар “Дунаєвецького вісника” Григорій Ілліх, журналіст і поет Микола Іщенко, сільський томашівський голова Віктор Саврацький , директор місцевої школи Анатолій Балух. Підставили плече представники Альма-Матері Прокоф’єв І.П., редактор “Студентського мередіана” Костевич І. А. і , особливо, – Валерій Куфльовський, видавець і просвітник, стараннями якого побачили світ кілька книг письменника . Його вірші зазвучали зі сцен, у курсі “Література рідного краю ” їх почали вивчати школярі Хмельниччини . Тридцять два вірші знайшли своїх композиторів і стали піснями Час від часу добірки його віршів друкує “Літературна Україна”.[16] За усім цим – важка праця Афанасія Миколайовича Коляновського – фронтовика, педагога, письменника. Праця, удостоєна Почесної відзнаки НСПУ, багатьох Почесних грамот, звання лаурета премії ім. М. Годованця, саме головне – визнання і любові читачів.

Поважних літами і заслугами батьків кілька років тому забрали діти в невелике сільце Ляпинці біля Чорного Острова Хмельницького району. Це

відірвало Афанасія Миколайовича від друзів, односельців. Але – тільки територіального. 2004 року томашівці, у першу чергу – Оксана Володимирівна Олійник, обладнали клас- музей А. Коляновського в кабінеті української мови і літератури, де колись і він водив дітей таїною мистецького світу. На стенди, у вітрини лягли його особисті речі, автографи. Час од часу в трубці мого телефону звучить :"Це - дід Коляновський турбує..." І починається розмова про те ,що хвилює, чим живе Україна, нинішня освіта,література. А на прощання – один – два вірші:

Мій Кам'янець – доля і Мекка,
Яка ж ти дорого далека :
Випала карта така мені –
В болючу досвітню годину
До тебе лиш спогадом лину,
Квітко чудесна на камені.

Він – повен планів і творчої наснаги. У друці збірка прози "Незігране танго" вибрані сатиричні й гумористичні твори під назвою "Сміх під страхом". У шуфляді – повість "Під плакучою вербою", низка оповідань, поезій. Пульсує думка, огортається словом. Життя триває змістовне і ефективне.

Примітки.

1. Архів управління СБУ в Хмельницькій області. – Спр.12224.
2. Дивні метаморфози: колись найбільша в мікрорегіоні Удріївецька сш сьогодні з трудом зберігає статус неповної середньої, а тинянська семирічка, постійно поповнювана випускниками сусідніх шкіл, стала загальноосвітньою школою І-ІІІ ступенів.
3. Віктор Король, Володимир Удовик, Євген Козій. Історіографія німецько – фашистського окупаційного режиму на території України під час Другої світової і Великої Вітчизняної воїн // Історія в школі. – 2003. - № 5-6.- С.1.
4. Український голос. – 12 жовтня .

5. Архів СБУ в Хмельницькій області . – Спр. 25632. – Арк. 39. Заарештована після визволення викладачка української мови і літератури Галина Євстафіївна Сивко твердила на допиті, що в інституті діяв саме земельний факультет. А Коляновський А.М. згадував, що у вузі готували не тільки вчителів, а й агрономів, ветеринарів також медиків, був навіть III-ій курс.
6. Там само. – Спр. № П – 26701. – Арк. 45.
7. Обидва вони – і Кільчевський О. І., і Георгієвський В. М. - були заарештовані радянськими органами безпеки і засуджені до утримання у виправно- трудових таборах на 10 років кожен.
8. І. С. Винокур, Б. М.Кушнір, О. Д. Степенко. Методичні вказівки для вчителів історії по вивченню матеріалу про рідний край в курсі історії СРСР(VII клас). – Хм., 1996.- 10 с.; 1967 року вийшли методичні вказівки щодо краєзнавчих уроків у VIII-му, 1970-го – для наступних класів.
9. У 90-х роках, у розпал поетичної творчості Коляновського А.М., Євгена Мойсеївна в газеті “Проскурів” 24 лютого 1993 року відгукнулася схвальною рецензією на його збірку “Повернення до себе”. Відносинами з Афанасієм Миколаєвичем,своїм учнем, скаліченим війною, дорожила і в наступні роки. Вони листувалися . З Томашівки до Хмельницького пошта несла нові вірші, нові збірки, а назад – листи , роздуми, в останні роки навіть писані друзями, сусідами під диктовку.
10. Тобі одній. – Хм., 1963. – 48с.
11. Афанасій Коляновський. Сльозою згірклою не змилось. – Хм.: облполіграфвидав,1990. – 84с. Збірка об’єднала 45 віршів різної тематики.
12. Відомий в Україні письменник, літературознавець і критик Броніслав Антонович Грищук вступним словом “Право на поезію” благословив вихід третьої збірки Коляновського А. М. “На грані часу”,назвавши його “поетом обманутих надій”.
13. Літератури Хмельниччини. Довідник обласної організації . Спілки письменників України. – Хм.: Доля,1997. – С. 17.

14. Євгена Іванівна Бучківська, директор Удріївецької ЗОШ І–ІІ ступенів, учителька української мови і літератури, ніби успадкувала від Афанасія Миколайовича право на викладання рідної мови, працю в школі його юності, 1997 року в науково- краєзнавчому збірнику ”Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій” помістила статтю “Афанасій Коляновський – поет-земляк”.
15. Автор з приємністю зберігає це єдине число літературно-мистецького альманаху творчого об’єднання імені В.С.Бабляка з дарчим надписом його голови В.А. Захарєва: “Шановному Віктору Степановичу Прокопчуку – хрещеному батькові дунаєвецького літоб’єднання імені В.С.Бабляка – першопрохідцю дунаєвецьких альманахів, зокрема – “Тернавського грона” та інших, від вдячних сучасників-членів літоб’єднання імені В.С.Бабляка. 15.05.1998”
16. 5 вересня 2002 року ”Сторінку поезії” ”Літературки” відкрив Афанасій Миколайович віршами “Жде Україна”,”Чужі вітри вистужують могили”,”Піднявся ранок із роси”,”Мамина мова”, ” Збирачі земель”, “ Біда лише на відстані чужа” та іншими.

П. Даниляк
м. Київ

Найактивніша особистість культурного та суспільного життя України початку XIX ст. – Тадеуш Чацький, брат власниці Дунаєвець А.Красинської

Недоброзичливці і відкриті супротивники називали його підступним полонізатором, ворогом російської імперії і всього православ’я. Протилежної думки були прихильники Чацького, які його обожнювали і називали генієм. Суперечки ж про діяльність цієї видатної особистості не стихають і досі.

Родина Чацьких відома в Польщі здавна. Назва роду походить від селища Чач косцянського повіту. Волинську лінію Чацьких започаткував прадід Тадеуша – хорунжий Войцех Станіслав, який “здібностями своїми та розумом, як і рукою лицарською, в гетьмана С.Яблоновського був у перших респектах” [12, 168].

Майбутній гуманіст народився 28 серпня 1765 р. в По́рицьку (тепер с. Павлівка). Мати померла, коли йому було всього три роки. Батько, Щенсни Чацький, “один з найпопулярніших людей того часу, побожний до фанатизму і водночас фанатичний прихильник шляхетських традицій” [18, 346], за агітацію проти введення в Польщі рівних прав іновірців з католиками п’ять років перебував під домашнім арештом в Бродах. Цей час Тадеуш і його брат Міхал провели у домі стрия Францішка в Ґданську. Першим їх наставником був єзуїт Ф.Ґродзицький. Т.Чацький завжди з вдячністю згадував сивоголового єзуїта, розум і знання якого залишили глибокий слід у його свідомості.

З дитинства Тадеуш мав схильність до читання, вражали його працьовитість і пам’ять. Однак, як згадував пізніше його старший брат, ніхто тоді й гадки не мав, що він колись стане видатною особистістю і вченим [8, 40]. Т. Чацький отримав досить ґрунтовну домашню освіту, він не навчався в жодному університеті, проте, завдяки наполегливій праці, став одним з найосвіченіших людей того часу. Очевидно, прагнення самовдосконалення передавались в родині Чацьких з діда-прадіда. Поміж них багато людей відомих і талановитих, які “імені свого не заплямували впродовж століть жодною брудною справою” [16, 7]. Не став винятком і Тадеуш, характерними рисами котрого були доброта та чуйність. Так, майже всі отримані від батька на особисті витрати гроші п’ятнадцятилітній юнак передавав на утримання вчителя для дітей бідних мешканців Порицька [21, 623].

Розпочати кар’єру допоміг брат матері Станіслав Малаховський, на той час референдарій коронний. 1781 року Т.Чацький почав громадську діяльність практикантом в судах. Відчуваючи брак знань, весь вільний час проводив у Бібліотеці Зулуських, де під керівництвом відомих істориків А.Нарушевича та Я.Альбертранда студіював право, політичну та історичну літературу. За кілька років значно зріс авторитет Чацького, його залучили до впорядкування державного

архіву та особистого архіву короля. У квітні 1784 р. королівським рескриптом його призначили членом Комісії Гірничої, колегіального органу з авторитетних громадян “доброї волі”, який пильнував інтереси держави в гірничій галузі. 10 жовтня 1786 р. сейм обрав його комісаром Комісії Скарбу Коронного. Комісія займалася фінансами, промисловістю, транспортом, торгівлею, контролювала митницю і певною мірою виконувала функції міністерства охорони здоров’я. Членом комісії міг бути гідний шляхтич-землевласник, не молодший 23 років. У випадку з Чацьким, остання вимога до уваги не бралася – переважили надто очевидні здібності та знання кандидата.

Служба не була легкою. Т.Чацький нарікав, що йому доводилося працювати з людьми, “найхарактернішими рисами яких були егоїзм, необізнаність, заздрість і намагання перешкодити найкращим намірам” [8, 99]. Влітку 1787 р. новопризначений комісар відправився перевіряти митниці на східних кордонах. Під час поїздки отримав надзвичайно відповідальне доручення – з метою покращання торгівлі з Молдавією, провести перемови з князем А.Іпсіланті. Переговори, проведені двадцятидворічним Чацьким наприкінці липня в Яссах були досить успішними.

Окремим його завданням була ревізія тютюнових складів. Річ у тім, що митний 10% податок на тютюн приносив щороку в казну більше мільйона злотих, а на східних кордонах прибутки були найменшими. Так, 7 серпня 1787 р. комісар Чацький вирішував в Дунаївцях справу, пов’язану з порушенням державної монополії на тютюн, причетними до чого виявилися місцеві торговці-євреї.

Результатом поїздки став детальний рапорт з 260 пунктів, пред’явлений комісії разом з доповіддю про переговори з молдавським господарем. Комісія погодилась з висновками свого комісара і на підставі рапорту прийняла низку рішень. Окрім того, Чацький передав на потреби карантинних будинків 6 тис. злотих, що складало половину його річної платні.

Багато уваги приділяв гідрографічним дослідженням. Залучивши офіцерів Корпусу Понтонерів і Корпусу Інженерів, власним коштом (180 тис. злотих) видав мапу Польщі і Литви з описом 4819 річок, де вказувалася необхідна для

судноплавства інформація. Влітку 1787 р. Чацький організував дослідження Дністра, яке виконав з групою інженерів Я.Мехлер. Результатом тієї праці стала мапа під назвою ”Течія ріки Дністра від міста Ушиці до Бендер, що на 13 картах складена, для З[наменитої] К[омісії] С[карбу] К[оронного] з волі Ясновельможного Чацького, Старости Новогродського, Комісара Скарбового, 1787 р.” [8, 92]. Проведені виміри підтвердили достовірність перших досліджень річки, проведених раніше князем К. де Нассау-Зіґеном, і довели можливість судноплавства Дністром. З огляду на перспективність використання цієї ріки, Т. Чацький планував створення польського торгового флоту, бо “не часто зустрічається край, де сама природа настирливо запрошує до торгівлі” [13, 33].

1788 р., комісар Чацький займався ревізією соляних фабрик, пошуком корисних копалин, а особливо солі, гостра потреба в якій постала після втрати копалень в Бохні і Велічці, що відійшли до Австрії після першого поділу Польщі.

1791 р. Чацький, делегований до сейму від Комісії Скарбової, подав низку проектів економічного піднесення краю, поставив питання про необхідність удосконалення молодих фахівців за кордоном (коли не знайшлось коштів для навчання трьох талановитих юнаків в іноземних закладах, він забезпечив їх для цього своїми грошима), виклав перспективи торгівлі з Молдавією, Туреччиною, Росією, Англією та східними країнами, склав проекти розвитку міст і ремесел, підготував проект створення “мапи генеральної” всього краю, бо “хто прагне керувати краєм, той має його знати”. Мапа, створена “згідно з правилами геометрії та астрономії”, передбачала детальний вимір всіх провінцій, воєводств і повітів [13, 272]. Про ефективність його роботи свідчать 3 тисячі аркушів різноманітних документів, що залишив по собі за період роботи в комісії. Каштелян кам’янецький О.Мóрський, оцінюючи діяльність Комісії Скарбової, на засіданні сейму 14 січня 1791 р. схвально відгукнувся про діяльність тільки одного комісара – Т.Чацького, а насамкінець додав, що він заслуговує “вдячності всього народу” [13, 39–40].

З надзвичайною ретельністю Чацький займався дослідженням історичної спадщини краю. 1791 р., дослідивши археологічні пам’ятки Кракова, подав проект

“Про стан оглянутого Кракова та про необхідність збереження Краківського замку, який впродовж семи віків є свідком слави Польщі”.

Більшість проектів комісара тієї комісії не принесли користі тільки через потрясіння, які випали на долю його батьківщини в ті часи.

24 травня 1792 р. знаний на весь край кавалер одружився з Барбарою Дембінською. Подружжя літом мешкало в Шчекоцинах, а зимою в краківській кам’яниці Дембінських. У цей час Чацький відвідує лекції в університеті, багато подорожує, займається історичними дослідженнями та поповненням започаткованої батьком власної бібліотеки. Порицька книгозбірня була зразком вишуканого смаку її власника, вона налічувала більше 12 тис. томів, 4 тис. рукописів і 60 тис. різних документів. Після смерті А.Нарушевича Чацький прагне продовжити не завершену ним “Історію польського народу”, а також планує написати історію Яґеллонів та історію польського права. На жаль, різного роду обставини не дали змоги здійснити ці наміри.

Хоча в національному повстанні 1794 р. під проводом Т.Косцюшка участі не брав, однак був звинувачений у підтримці повстанців і позбавлений усіх маєтностей. Вистачило аргументу про антиросійську діяльність, яка “напевно була таємною” [8, 170]. Домогтися справедливості не вдалося. До того ж, Катерина II веліла Чацькому покинути межі Російської імперії.

Втрата Польщею державності не призупинила активної діяльності Чацького. У квітні 1797 р. Т.Чацькому, обраному делегатом від Київської губернії на коронацію Павла I, вдалося через князя О.Куракіна передати новому монарху прохання щодо амністії підозрюваним у неблагонадійності, поновлення виборів маршалків губерній, створення в Києві Головного суду для Київської, Подільської та Волинської губерній, перенесення з Петербурга до Києва королівського архіву та ін. Згодом ті прохання принесли певні результати. Від Павла I поляки отримали право навчатися та користуватися в суді рідною мовою, були визнані шляхетські привілеї, а після того, як Т.Косцюшко присягнув на вірність Росії, тисячі його прихильників отримали свободу. Що ж до самого Чацького, то монарх повернув йому брусилівський ключ, а 1802 р. навіть призначив своїм таємним радником.

16 листопада 1800 р. став одним із засновників Товариства Варшавського Приятелів Наук, головною метою котрого було “збереження чистоти польської мови та поширення наук” [13, 64]. У грудні 1800 р., на другому засіданні товариства Чацький презентував перший том своєї монументальної праці “Про литовське і польське право”. У 1801 – 1802 рр. займається пошуком рідкісних книг і рукописів, працює в бібліотеках та архіві Тевтонського ордену. Тоді ж знайшов кілька листів М.Коперника, датованих 1534 р. Варто зауважити, що бібліофіл Чацький, коли знаходив вартий уваги рукопис або книгу, не зупинявся ні перед чим, аби вони не вкривалися пилом в монастирях, а стали доступні громадськості.

26 липня 1802 р. Т.Чацький, С.Солтик, Ю.Джевецький і М.Валіцький заснували Судноплавне товариство, яке займалося торгівлею збіжжям. Придбана флотилія річкових суден завантажувалася подільським зерном і Дністром доправляла його в Одесу. Звідти морськими суднами товар відправляли на європейські ярмарки. 9 липня 1803 р. з Одеси відплив названий іменем Чацького корабель. У цьому порту акціонери планували збудувати склади і покінчити з домінуванням в торгівлі єврейських і грецьких купців. Однак спілка незабаром зазнала краху, а судно “Тадеуш Чацький” стало останнім польським кораблем на Чорному морі.

1803 р. розпочався найплідніший період діяльності Чацького. Погодившись на посаду візитатора шкіл Волинської, Подільської та Київської губерній, він почав працювати із за́палом, який межував із саможертовністю.

Впродовж майже двох століть освіта в Європі була монополією ордену єзуїтів. Якщо згадати, що головним завданням єзуїтських шкіл було виховання ревних католиків, а історія і географія обмежувалися міфологією, то можна скласти уявлення про рівень того навчання. Першу спробу змінити стан справ зробив реформатор С.Конарський, який висунув на перший план науки історичні та політичні. Але тільки-но орден розпочав реформу, як бу́ллою Клемента XIV від 23 липня 1773 р. “Dominus ac Redemptor noster” він був ліквідований. Сейм 1775 р. вирішив передати всі поєзуїтські маєтності у підпорядкування створеної 1773 р. Комісії народної освіти, яка була першим у Європі державним міністерством

освіти. Комісія ставила за мету провести радикальну реформу освіти, а насамперед підготувати викладачів, покликаних “забезпечувати публічне навчання” [22, 317].

1795 р. Річ Посполита припинала своє існування. Одночасно призупинилась діяльність згаданої комісії. Ці події призвели до майже повного призупинення освіти. З 12 волинських повітів тільки в п’яти діяли середні школи, а в Київській губернії – тільки одна. 1803 року відношення числа учнів до числа мешканців становило в Подільській губернії 1 : 292, Волинській – 1 : 235, Київській – 1 : 999. Освіта простого люду практично припинилася [20, 10]. Єдиним поважним учбовим закладом на Київщині була Київська духовна академія. Однак після заснування Московського університету та Медико-хірургічної академії вихованців там значно поменшало (у 1754 – 1768 рр. її полишили понад 300 осіб [14, 217]).

Отже, на початку XIX століття уряд царської Росії був змушений вжити певних заходів для покращення освіти в “південно-західному краї”. 8 вересня 1802 р. було створено “Министерство народного просвещения”, яке очолив П.Завадовський. Міністерство розробило загальну систему народної освіти, котра знайшла відображення в „Предварительных правилах” 1803 р. та “Уставе учебных заведений”. Територію Росії поділили на 6 навчальних округів. У кожному окрузі мав бути університет, у кожному губернському місті – гімназія, в повітовому місті – училище, в інших поселеннях – парафіяльні училища. На підставі такого розподілу Подільська, Волинська і Київська губернії увійшли до складу Віленського округу. Попечителем округу та Віленського університету став радник імператора Олександра І А. Чарторийський.

Отож, 10 березня 1803 р. під началом попечителя округу розпочав свою діяльність Чацький. Згідно з “Інструкцією для візитаторів”, інспектор мав інформувати університет про функціонування підпорядкованих йому шкіл. Однак Чацький від самого початку прагнув стати незалежним організатором шкільництва, а не тільки виконувати свої безпосередні обов’язки. Будучи людиною ініціативною, він досить часто, не узгоджуючи своїх дій з керівництвом, ставив владу перед доконаними фактами і незабаром зайняв становище на багато вище від передбаченого посадою.

Перш за все, він ознайомився із станом учбових закладів у доручених губерніях. Уряд, погодившись з його висновками, доручив Чацькому проведення необхідних реформ. Було необхідно заснувати якомога більше шкіл, збільшити кількість училищ, знайти здібних вчителів, привести у відповідність до тогочасних вимог систему викладання, забезпечити гідне проживання наставникам, полегшити навчання дітям незаможних родин, і нарешті, як того прагнув візитатор, заснувати в краї навчальний заклад, де б охочі могли здобути вищу освіту. Він розумів, що одного Віленського університету для трьох губерній недосталь.

На початку діяльності на новій посаді Чацький нажив собі немало ворогів. Уже у вересні 1805 р. йому повідомляв про це видатний польський діяч Г.Коллонтай. Ширилися чутки, що поляк Чацький "не любить росіян", прагне усунути з посад православних вчителів і замінити їх поляками-католиками [6, 31]. Водночас подібні звинувачення надходили й від поляків. Однак все пояснювалося безкомпромісністю його позиції при виявленні неподобств. У Вінниці Чацький без вагань звільнив з посади директора школи "як злочинця", а під час перевірки кам'янецької школи він побачив там викладачів…, яких, за його словами, "могли створити тільки глупство та злочин" [8, 245].

Разом з Г.Коллонтаєм підготував "Проект гімназій у Волинській та інших губерніях для хлопчиків і дівчат", "Проект Волинської гімназії та усіх інших шкіл, що будуть створені у Волинській губернії", а також написав донесення "Про загальний стан освіти у Волинській губернії та центри поширення наук". Очікуючи на затвердження проектів, Чацький розпочав пошук викладачів, підготовку будинків та споруд, а головне, збирав пожертви. "Труднощі мене не лякають, – говорив візитатор, – хто їх боїться, нехай не прагне долучитися до корисних справ" [13, 126]. Головну мету, якій має слугувати навчання, Чацький вбачав у користі науки для життєвої практики, перетворенні школи в центр підготовки учнів до майбутньої професійної діяльності.

Весною 1803 р. візитатор виступив з промовою на зібранні волинського дворянства. "Падіння вітчизни, − сказав він, − не означає падіння доблесті та наук, гімназія в Кременці необхідна для збереження дорогої спадщини – мови

співвітчизників”[11, 232]. Присутні були в захваті від почутого. У жовтні того ж року проект отримав підтримку духовенства. Домініканці, бернардинці, францисканці і кармеліти зобов’язалися передавати 1/8 частину своїх прибутків на потреби шкільництва та відкрити “елементарні школи” в Летичеві, Мурафі, Тульчині, Сокільці, Солобківцях, Шарівці, Купині, Ярмолинцях та інших поселеннях. 3 березня 1804 р. Чацький підписав угоду з кам’янецьким біскупом, згідно з якою ксьондзи мали віддавати 1/10 прибутків на утримання шкіл. Через деякий час Чацький відкрив 126 початкових шкіл, а також повітові училища у Володимирі-Волинському, Любарі, Бердичеві, Овручі, Житомирі, Барі, Вінниці.

За́пал до праці і віра Т.Чацького в успіх творили диво. За короткий час було зібрано 352.500 руб. сріблом. Навіть іноземці передавали кошти на освітні потреби [3, 240]. Громадяни Поділля вирішили зібрати по 5 копійок “з душі” для гімназії у Вінниці. Цю ініціативу підхопило дворянство Київської губернії, яке пожертвувало для своєї гімназії – 450 тис. рублів. Проте майже усі зусилля Чацького були скеровані на відкриття гімназії в Кременці, хоча ані А.Чарторийський, ані Віленський університет ніяких доручень щодо цього йому не давали. Згодом, за його задумом, ця гімназія мала стати університетом.

29 липня 1805 р. Олександр І висловив Чацькому подяку за старанність у справі заснування гімназії, а у серпні статути вийшли під назвою: “Рескрипт Його Імператорської Величності Олександра І до Тадеуша Чацького, Таємного Його Імператорської Величності Радника, Інспектора шкіл губерній Волинської, Київської і Подільської, Кавалера Ордена Білого Орла і Св.Станіслава, і статути для Волинської гімназії”[21, 625].

Навчальні корпуси розмістилися в будівлях колишнього єзуїтського колегіуму, збудованих у 1731 – 1753 рр. в стилі пізнього бароко архітектором П.Ґіжицьким. Урочисте відкриття гімназії відбулося 1 жовтня 1805 р.

Передбачалося, що новий заклад, відповідно до статуту, має бути “пространнее пред другими подобными заведениями” [10, 106]. Викладачів гімназії Чацький титулував професорами і отримували вони університетську платню. Навчання тривало 10 років у чотирьох однорічних класах і трьох дворічніх курсах.

Двері гімназії були відкриті дітям усіх соціальних прошарків, незалежно від національності та віросповідання. Оскільки на потреби Кременецької школи уряд виділяв всього 5,7 тис. руб., а потреби закладу вимагали десятків тисяч (1811 р. витрати становили 33.663 руб. ср. [15; 118]), Чацький не шкодував сил та власних грошей, зумів активізувати широку доброчинність. Заручившись підтримкою імператора, вдалось домогтися передачі на користь закладу всіх доходів кременецького староства [10, 115]. Значні кошти було отримано в результаті діяльності Судово-едукаційної комісії, яка займались вирішенням конфліктних питань, пов'язаних з правом власності на поєзуїтські маєтності. Ініціатором і головою цієї комісії на Волині також був Чацький.

Розпорядок дня, шкільний статут, ретельний підбір викладачів, організація навчального процесу та особисті зусилля опікуна гімназії створили умови для систематичного навчання, а вихованці всіляко заохочувалися до науки. Аби статки батьків не впливали на відносини поміж учнями, Чацький застерігав, що кого помітить у розкішному вбранні з дорогого сукна, "того не буде вважати за доброго учня" [7, 22].

Через кілька років Кременецька гімназія стала зразковою. Іншої такої гімназії на той час не було в усій Російській імперії. З легкої руки міністра П.Завадовського він отримав ще одну назву – Волинські Афіни. З року в рік зростала популярність Кременця, про що свідчить постійне збільшення кількості вихованців: 1806 р. їх було 422, 1808 – 404, 1810 – 612, а 1812 – 693 [15, 148]. Містечко стало ще й центром інтелектуального і культурного життя, викладачі та учні гімназії створили "кременецьку групу літераторів", яка видавала два часописи: "Ćwuczenia Naukowe" та "Pamętnik Naukowy".

Неповторну атмосферу гімназії створював інтернаціональний колектив талановитих педагогів: перший її директор Ю.Чех, Й.Лелевель, О. Міцкевич (брат поета Адама Міцкевича), Г.Гречина, А.Лідль, А.Фелінський, Е.Словацький (батько Юліуша Словацького), брати Ярковські, А.Осінський та ін. Першою знаменитістю Волинських Афін був доктор медицини і ботанік Віллібальд Бессер. Завдяки його

зусиллям, розцвів ботанічний сад, який став візитівкою Кременця та забезпечував насінням 25 закордонних садів. У цій оазі флори росло 12.000 видів рослин.

При гімназії діяли друкарня, астрономічна обсерваторія, метеорологічна станція. Там зберігалися картини великих майстрів – Рубенса, Рафаеля, Ґвідо Рені, Леонардо да Вінчі [1, 66]. Основу бібліотеки складало зібрання книг Станіслава Августа (15680 томів), яку 1803 р. Чацький разом з каталогом Альбертранда, оригінальними шафами із золотими монограмами, мінералогічною та нумізматичною колекціями, а також астрономічною обсерваторією власним коштом (15 тис. дукатів) викупив у нащадків короля.

У січні 1807 р. тодішній київський військовий генерал-губернатор М.Кутузов, запідозривши візитатора в симпатіях до Наполеона, порадив йому “для уникнення підозр” виїхати до Харкова для перевірки тамтешнього університету. Т.Чацький звернувся до монарха листом, де зазначив: “… не співчуття прошу у Вашої Величності, а прагну справедливості. … Якщо винуватий, нехай мне покарають, якщо невинний – не дозволиш, Найясніший Государю, щоб постраждала моя репутація…” [13, 150]. Справу було “знищено” особистим рішенням імператора, який запевнив Чацького в своїй особистій прихильності, підтвердив його заслуги в “поширенні народної освіти” і висловив надію, що він “новими справами умножить користь для краю” [13, 341–342].

27 липня 1807 р. надійшов указ про відкриття школи “геометрів практичних” і школи “механіки практичної”. Про них Чацький говорив, що їх потрібно бачити, аби дати належну оцінку. Вихованці тих шкіл навчалися і проживали за рахунок гімназії та особливих фундушів. Окрім цього, було засновано інтернати для бідних. На проживання, опалення, освітлення, триразове харчування, репетиторство та медикаменти кожного учня гімназії, в залежності від статків родини, щорічно виділялося від 22 до 62 руб 50 коп. Намагаючись перетворити Кременець на метрополію освіти трьох губерній, Чацький планував заснувати в місті хірургічне, акушерське, ветеринарне училища, а також − школу гувернанток, училища землеробства та садівництва. Встиг заснувати тільки школи садівництва та сільських вчителів.

1809 р. князь А. Чарторийський особисто оглянув гімназію і дійшов висновку, що вона цілком виправдовує надії ті очікування батьків. Через два роки Т.Чацький про результати діяльності нещодавно створеного закладу сказав так: “Там, де кілька десятків учнів заслуговують на медаль, там, де на думку попечителя медалі заслуговує цілий курс, там, де кожен житель у захваті від паростків, прищеплених нашою рукою, там з гордістю можу сказати: дивіться і судіть самі! [20, 22]”

Одначе противники продовжували закидати Петербург скаргами та наклепами. У вересні 1810 р. було створено комісію для вивчення наступних питань: чи відповідає очікуваним сподіванням викладання наук, чи правильно використовуються кошти, чи є зручним розміщення школи? У своєму поясненні, Чацький обґрунтував витрати і додав, “що у використанні грошей був недолік – робив пожертви, бо я є громадянин і батько, і всю справу потрібно належно утримувати і довести до досконалості“ [21, 627]. Комісія зняла всі звинувачення та підтвердила старанність Чацького.

У середині липня 1811 р. до гімназії прибули ревізори з Віленського університету. Комісію вразили зразковий порядок та фаховий рівень викладачів. У підсумковому рапорті, зокрема, зазначалося: “Гімназія, завдяки винятковій ретельності Ясновельможного Чацького, є вагомим джерелом ґрунтовної освіти і навчання для тамошніх провінцій” [13, 362]. Тож і російський імператор кілька разів удостоював опікуна гімназії всемилостивіших рескриптів.

1812 року довелось докласти немало зусиль, аби зберегти колекції і бібліотеку та не допустити їх перевезення до Харкова, чого домагалися деякі чиновники під приводом “турботи” про гімназію. У цей важкий час діяли тільки школи механіків і землемірів. Сам Чацький виїхав на Поділля, де вересень прожив у своєї сестри Антоніни в Дунаївцях, а потім, майже до нового року, мешкав у селі Тарноруда, що на березі Збруча, в будинку Ф. Мальчевського.

З великими труднощами новий навчальний рік розпочався 2 січня 1813 р.

На початку 1813 р. Чацький, отримавши звістку про приїзд в округ князя Чарторийського, виїхав на зустріч з ним в Дубно. Там раптово захворів і через

тиждень помер. Серце Чацького поховали в гімназійному костьолі, в урні з написом: “Де скарб твій, там і серце твоє”. Згідно з волею померлого, тіло його знайшло вічний спокій в Порицьку. Директор гімназії М.Сціборський оголосив жалобу до кінця навчального року. У підготовленій ним відозві зазначалося: “8 лютого 1813 р. ми втратили Тадеуша Чацького, якому голос правди святої і голос вдячності визначив місце поміж найвидатніших діячів вітчизни і віку. Наша школа – результат праці і турбот без спочину, яку він підняв до сьогоднішнього рівня, для добра якої жив і здоров’я своє поклав… Судом власного сумління він визначив свій життєвий шлях. Прекрасним доказом його величі є все, що постало перед нашими очима і оточує нас” [15, 190].

Своє майно Чацький заповів дітям, однак виявилося, що, попри значне становище, активну громадську діяльність і щедрі пожертви для гімназії, власні справи були повністю занедбані, сім’я опинилася у великих боргах. Громадяни допомогли родині видатного земляка. Більше 14 тисяч рублів виділила сестра померлого А. Красинська, власниця Дунаєвець.

Волинська гімназія – вінець діяльності Чацького. Своє творіння він полюбив усією душею, хотів бачити вихованців доброчесними, світлими і корисними для країни громадянами. Він був певен, що під сонцем нічого кращого не може бути від учня Кременця, а тому й розмовляв з вихованцями як батько, поважав і завжди дбав про своїх підопічних. Учні та викладачі відповідали взаємністю. Під час відзначення четвертих роковин з дня відкриття гімназії весь колектив гімназії одностайно підтримав ініціативу князя Чарторийського про встановлення в гімназійній залі бібліотеки мармурового погруддя Чацького та вручення йому пам’ятної золотої медалі з написом: “На пам’ять від вдячних волинських громадян”. 1818 року А. Анджейовський, учень професора В.Бессера, назвав відкритий ним рід рослин на честь засновника гімназії Czackia [9, 28]. Після його смерті жалобні заходи в гімназії проводились щороку, а вдячні випускники навіть в п’ятдесятих роках XIX ст. збиралися щороку, аби віддати шану засновнику їхньої alma mater.

Чацький міг пишатися своїми учнями. Вихованцями ліцею були відомі вчені, письменники і поети: Ю.Словацький, А.Мальчевський, Т.Олізаровський, К.Сенкевич, М.Вишневський, М.Ґославський, Ґ.Олізар, Т.Щеньовський, Ф.Бернатович, Ю.Коженьовський. Кожне ім'я – постать, особистість, яка заслуговує окремої розмови. Кременець став ще й центром "української школи" в польській літературі. Її видатними представниками були – Юліуш Словацький та український поет Тимко Падура. Сам Тадеуш Чацький написав працю "Про назву України і початок козаків". Загалом, Чацький є автором кількох десятків праць. Головна ж праця Чацького "Про литовське і польське право" прославила його ім'я в науковому світі. Видатний польський історик О.Бальзер, підкреслюючи його епохальне значення, назвав 1800 рік роком народження історії польського права [8, 219]. Високо цінував Чацького як "вчену Людину" [13, 390] відомий російський історик М.Карамзін.

Коли 1803 р. Чацький став візитатором, в Подільській, Київській і Волинській губерніях було всього 5 учбових закладів, а у 1813 р. – уже 127. Щоб усвідомити якого поступу сягнула освіта за активної праці візитатора впродовж тільки перших п'яти років його діяльності, достатньо порівняти наступні цифри: 1808 р. в 10 гімназіях та 18 повітових школах Московського округу (10 губерній), навчалось відповідно 447 і 1747 учнів; у 6 гімназіях та 54 повітових школах Віленського округу (8 губерній) – відповідно 1305 і 7422 учня [19, 69]. Якщо пригадати, що того року в Кременецькій гімназії було 404 учня, то це майже стільки ж, скільки в 10 гімназіях всього Московського округу. Російські чиновники навіть нарікали на "надмірну схильність до навчання" в тих провінціях [3, 274].

За сприяння Т.Чацького в 1812 р. відкрилася восьмирічна гімназія в Києві. Нарешті, дякуючи його зусиллям, уже після його смерті, 24 жовтня 1814 р. в Вінниці розпочала роботу Подільська гімназія. Обидві гімназії створювалися за зразком Кременецької.

У грудні 1818 р. Олександр І підписав указ про створення Кременецького ліцею. Одначе через різні причини, головною з яких, очевидно, була відсутність

гідного наступника Чацького, вся реформа закінчилася одним тільки перейменуванням – статут ліцею так і не був затверджений.

Восени 1830 р. у Варшаві спалахнуло антиросійське повстання. Російський уряд жорстоко придушила цей виступ, взяв курс на русифікацію краю та розпочав ліквідацію осередків “польського духу”... Згідно з “высочайшим повелением” у 1831–1832 рр. було закрито 245 навчальних закладів Поділля, Волині і Київщини.

Доля школи Чацького була вирішена весною 1832 р. Під час перебування Миколи I в Харкові куратор Харківського округу Філатьєв висунув пропозицію про переведення Кременецького ліцею до Києва. Уже в липні того ж року в розпорядженні міністра освіти про Волинський ліцей згадувалося як про заклад, запланований для переведення з Кременця до Києва. 8 листопада 1833 р. вийшов указ Сенату, де зазначалось: “Обращая безпрерывное внимание Наше на успехи общего, истинно народного воспитания в государстве, признали Мы за благо, по переводе Волынского лицея из Кременца в Киев, преобразовать оный в высшее учебное заведение…” [5, 46].

Усе літо ліцей готувався до переїзду, пакували бібліотеку, колекції, кабінети. Восени 1833 р. волинська колона прибула до Києва. 8 березня наступного року викладачів ліцею запросили на засідання ради університету і оголосили їх професорами Київського університету. Так припинила своє існування знаменита школа Чацького. Урочисте ж відкриття нового учбового закладу відбулося 15 липня 1834 р.

До Києва перевезли бібліотеку (34.378 томів), хімічну лабораторію (540 апаратів), кабінети мінералогічний (15.538 експонатів), фізичний (251 інструмент і прилад), зоологічний (20.487 експонатів), нумізматичний (більше 17 тисяч монет), кабінет образотворчого мистецтва (450 предметів), гербарій (1500 видів флори) [20, 224 – 225]. Понад те, навіть найкращу частину Кременецького ботанічного саду (8 тисяч рослин і 50 екзотичних дерев у горщиках, 15 тисяч живих рослин, 10 тисяч видів насіння, 300 різновидів засушених фруктів) згодом доправили до Києва [2, 281]. Тому-то й Київський ботанічний сад має завдячувати своїм існуванням не в останню чергу також Кременцю. Волинський ліцей було переведено на нове місце

разом з майном, училищем землемірів, інтернатом для бідних та більшістю викладачів. У доповіді міністра народної освіти говорилося, що ”переведенный из Кременца в Киев Волынский Лицей распространен, усилен в способах к высшему образованию юношества и в новом своем составе назван Университетом Святого Владимира” [5, 46].

Відтоді м’я Чацького та його досягнення в царині освіти з не були в пошані в російських та радянських істориків. А коли його й згадували, то тільки як хитрого полонізатора, який робив усе можливе для ополячення “південно-західного краю”.

Олександр І був чи не єдиним російським монархом, який дуже прихильно ставився до поляків. Він не раз заявляв про бажання відновити Польщу в її колишніх кордонах, поміж його сенаторів і міністрів було багато поляків, а ад’ютантом імператора – небіж Чацького генерал В.Красинський (син А.Красинської). Коротко кажучи, в західних губерніях Росія робили ставку на польську шляхту. Приєднані ж землі Волині, Поділля і Київщини до 1831 р. офіційно називались “польськими провінціями”, де чинним залишалося польське цивільне право, в обігу використовувався польський злотий, а навчання провадилось польською мовою. Тому-то, усі проекти Чацького не викликали нарікань, вони цілком вписувались у тогочасну політику царського уряду, а сам він, як патріот, дбав про інтереси свого народу, освіта для якого за тих історичних обставин “стала засобом збереження себе як етнічної меншини” [17, 49].

Можна тільки уявити, якого розквіту сягнув би Кременець, якби Чацький прожив довше, а російська політика не спровокували повстання 1830 – 1831 рр. у Варшаві. Дійсно, не можна не захоплюватись енергією, саможертовністю та результатами праці “найактивнішої особистості в культурному й суспільному житті України” [3, 112] початку XIX ст., людини, яка, за словами В. Шульгіна, змогла власними силами впродовж кількох років зробити стільки, скільки не здатні разом цілі інституції. Чацький підняв рівень освіти трьох губерній на якісно вищий щабель. Освіта, хоч і мала польський характер, стала доступною для широкого загалу, і “ті 6 чи 7 тисяч хлопських дітей, які вчилися читати й писати польською в парафіяльних школах, то піонери національних культур, що пробуджувалися –

литовської, білоруської, української” [4, 442]. Створена ж в Кременці система навчання і виховання й сьогодні заслуговує на увагу, а без Чацького та його гімназії, очевидно, головного університету України також ще довго б не було. Тому, навіть з огляду на це, заслуга Чацького велика і незаперечна.

Надзвичайно шанобливо ставився до видатного гуманіста український геній Тарас Шевченко. З великою теплотою він відгукнувся про цю прекрасну людину в повісті “Варнак”: “Пером земля тобі, благородний Чацький! Ти любив мир і просвіту! Ти любив людину так, як заповів нам любити Христос”. Тож, відкинувши усі спекуляції, можна стверджувати, що своєю невтомною, самовідданою працею, світлим розумом і добрими справами “славний Тадеуш” заслужив вдячність своїх сучасників і майбутніх поколінь.

Література.

1. Affek M. Tadeusz Czacki – organizator Gimnazjum Wołyńskiego w Krzemieńcu // Kremieniec Ateny Juliusza Słowackiego. Pod red. St. Makowskiego. – Warszawa 2004.

2. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. – Київ, 1996.

3. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793 – 1830 рр. – Львів, 2007.

4. Beauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832. – T. II. – Rzym – Lublin, 1991.

5. Василенко М. Кременецький ліцей і університет Св. Володимира // В.Короткий, В.Ульяновський. З іменем св. Володимира. – Т. І – Київ, 1994.

6. Владимирский-Буданов М.История императорского универстета Св.Владимира”. – Т. І. – Киев, 1884.

7. Chodakowska J. Gimnazium i Liceum Wołyńskie w Krzemieńcu. // Kremieniec Ateny Juliusza Słowackiego. Pod red. St. Makowskiego. – Warszawa 2004.

8. Danowska E. Tadeusz Czacki 1765-1813 na pograniczu epok i ziem. – Kraków, 2006.

9 Колесник В. Відомі поляки в історії Вінничини. – Вінниця, 2007.
10. Коляденко С. Кременецький ліцей у системі освіти Волині (XIX – 30ті рр. XX ст.). – Житомир, 2003.
11. Кудринский Ф. Таддей Чацкий. // Журнал “Киевская старина”, – Т. XL. – Киев, 1893.
12. NiesieckiK. Herbarz polski. – T. III. – Lipsk, 1839.
13. Osiński A. Ożyciu i pismach Tadeusza Czackiego. – Krzemieniec, 1816.
14. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. 2. Київ, 1992.
15. Rolle M. Ateny Wołyńskie. – Lwów-Warszawa-Kraków, 1923.
16. Rolle M. Tadeusz Czacki i Krzemieniec. – Lwów, 1913.
17. Сейко Н. Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у XIX – першій половині XX ст. – Житомир, 2002.
18. Uruski S. Rodzina. Herbarz szliachty polskiej. – T. II. – Warszawa, 1905.
19. Шмидт Е. История средних учебных заведений в России. – С.Петербург, 1878.
20. Шульгин В. История университета Св. Владимира. – С.Петербург, 1860.
21. Wielka Encyklopedya Powszechna. – T.XII-XIV. – Warszawa, 1894.
22. Wielka Encyklopedya Powszechna. – T. XXXVII-XXXVIII. – Warszawa, 1905.

А.В.Сваричевський,
м. Хмельницький

Шанує минуле і вірить у майбутнє

Віктор Степанович Прокопчук народився 20 липня 1944 року в селі Блищанівка Дунаєвецького району. Батька він не пам'ятає, бо сільський учитель Степан Іванович Прокопчук загинув на фронті Другої світової війни

через два місяці після синового народження. І Віктор побував на його могилі у Польщі аж у свої двадцять вісім літ.

1958 року Віктор закінчив Блищанівську семирічку, 1961-го – Рахнівську середню школу, 1967-го – історико-філологічний факультет Кам'янець-Подільського педінституту. Пройшов різні сходинки педагогічного життя – бібліотекаря, старшого піонервожатого, учителя історії, директора Маківської середньої школи. Працював у партійних органах, двадцять років очолював відділ освіти Дунаєвецької райдержадміністрації.

Вміє побачити і підтримати нове у навчально-виховному процесі [2, с. 322].

Шанувати минуле і вірити у майбутнє, передати молоді історичне надбання українського народу – життєве кредо цього педагога і краєзнавця. Такі його думки і дії. До краєзнавчих досліджень Віктор Степанович прилучився 1969 року після повернення з військової служби. Викладав історію в Маківській середній школі. «І ось, коли на початку сімдесятих років учитель історії Маківської середньої школи В.Прокопчук першим у районі організував тамтешній музей села, і маківчани, і начальство дунаєвецьке приємно подивувалося. Та що там начальство районне? Цей музей оглядали і з області, і з республіки, і недарма ж за організацію такого закладу В.Прокопчук одержав свою першу грамоту Міністерства освіти України», – зазначає у своєму нарисі журналіст Петро Карась [1, с. 2].

А згодом з ініціативи та за підтримки В.Прокопчука були організовані краєзнавчі музеї у Дунаївцях, Смотричі, Великому Жванчику, Лисогірці, Михайлівці, Нестерівцях.

Завдяки активній участі В.С.Прокопчука Смотрицькій середній школі присвоєно ім'я Мелетія Смотрицького, Лісогірській – поета-байкаря Івана Сварника, Великожванецькій – Героя Раянського Союзу, колишнього завуча школи Марка Майдана, за його ініціативою встановлено премії імені Мелетія Смотрицького та Марка Майдана для відзначення учителів і краєзнавців.

Він є ініціатором багатьох починань у розвитку культурних, краєзнавчих і наукових традицій в районі. Значними подіями на Дунаєвеччині стали науково-практичні і краєзнавчі конференції "Поділля в роки Визвольної війни українського народу 1648-1654 років", "Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля", "Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій", "Дунаївці на зламі тисячоліть: минуле і сучасність", учнівські конференції та інші [8, с. 240-242].

90-ті роки були особливо плідними для В.С.Прокопчука. 1991 року з-під його пера вийшли книги нарисів "З народних глибин" і "Тернова стежка". Спільно з дружиною – директором Дунаєвецької центральної районної бібліотеки, лауреатом обласних премій ім. Т.Г.Шевченка та М.Смотрицького Тамарою Костянтинівною підготував збірки подільських колядок, щедрівок, гаївок "Стелися, зелений кудрявцю", „Ой радуйся, земле”. Всі ці видання стали підмогою учителям і працівникам бібліотек у їх роботі [4, с. 14-16].

1993 року В.С.Прокопчук удостоєний звання "Заслужений працівник освіти".

Результатом наукових пошуків Віктора Степановича стала підготовлена і захищена 1994 р. дисертація "Розвиток краєзнавства на Поділлі", яка згодом переросла у монографію "Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність" [3, 204]. 1996 року він був запрошений до Кам'янець-Подільського університету на посаду доцента кафедри історії східної Європи та археології за сумісництвом.

1999 р. його обрано членом-кореспондентом Академії історичних наук України. Слід сказати, що Віктор Степанович не належить до тієї частини науковців (є й такі), які намагаються надрукувати декілька статей для захисту звання, а далі в нього не побачиш жодного друкованого слова.

В.С.Прокопчук має 22 окремих видань, більше 250 наукових та науково-популярних публікацій в журналах, наукових збірниках. Привертають увагу книги: „Дунаївці”, „Дорога у вічність”, „Топоніми

рідного краю”, «Два села – одна доля», „Під егідою Українського комітету краєзнавства”, «Історичне краєзнавство Правобережної України кінця ХХ – початку
ХХІ ст.» та ін.

В.Прокопчук – член правління Всеукраїнської спілки краєзнавців та Українського фонду культури, член редколегії журналів "Краєзнавство" (Київ), "Педагогічний вісник" (Хмельницький), «Дивокрай» (Кам‘янець-Подільський).

З перших номерів Хмельницького часопису "Педагогічний вісник" його активними авторами і дописувачами стали освітяни Дунаєвеччини, бо в цьому значну роль відіграв приклад начальника відділу освіти В.Прокопчука. Він не тільки член редколегії цього журналу, а й постійний його автор. Отже, В.С.Прокопчук не лише талановитий педагог, але й учений, краєзнавець і активний громадський діяч [9, с. 249-252].

З Віктором Степановичем я вперше познайомився, коли приїжджав на Дунаєвеччину як методист, лектор, учасник науково-практичних конференцій. Вражали його інтелігентність, знання рідної мови (як літературної, так і подільських говірок), історії (особливо України і Поділля), ґрунтовна обізнаність з педагогікою і психологією, вміння бути керівником, знайти спільну мову з кожною людиною. Коли їздили разом у школи району, то переконався, як завідуючий відділом освіти вміє побачити і підтримати нове в навчально-виховному процесі, знайти слова для осуду недбальства і безвідповідальності окремих осіб. До його порад прислуховувалися, втілювали їх у практику.

У вільний час я слухав його розповіді про Дунаєвеччину, рідну Блищанівку, його дотепні жарти. Могли зіграти з ним і декілька партій у шахи, бо ж Віктор Степанович не другорядний шахіст.

Ще ближче, як краєзнавця, пощастило пізнати його, коли 27 березня 1990 року в Києві відбувався установчий з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців. Від Хмельниччини було 5 делегатів: професор Кам'янець-

Подільського педінституту, нині покійний І.С.Винокур, дунаївчанин В.С.Прокопчук та хмельничани С.П.Пилявський, Є.Р.Мілетін і автор цих рядків.

Заслухавши доповіді академіка НАН П.Т.Тронька, члена-кореспондента НАН України А.П.Непідкупного, президента Географічного товариства О.М.Маринича про стан і завдання краєзнавства, основні напрямки його розвитку, з'їзд вирішив відновити Всеукраїнську спілку краєзнавців, знищену тоталітарною системою, накреслив програму дій, прийняв Статут, обрав керівні органи. Уже в Києві Віктор Степанович висловлював деякі думки щодо активізації краєзнавства на Поділлі.

Особливо зблизила нас українсько-канадська педагогічна конференція, яка проходила наприкінці серпня 1991 року у Львові. Делегацію від Хмельницької області, до складу якої входили Віктор Степанович, автор цих рядків і вчителька Хмельницької ЗОНІ №28 Ольга Слюсарева, очолювала Галина Іванівна Степанець, тодішній заступник завідуючого обласним відділом освіти. Цей захід був незвичайним тим, що ми вперше могли вільно спілкуватися з українською діаспорою, бо ж на конференцію були запрошені освітяни Канади, країн Європи і Америки. Але сталося так, що конференція співпала з відомим московським путчем. Ми прислухалися до кожної звістки по радіо і телебаченню, були свідками цілодобових мітингів на вулицях і в парках Львова.

З великим хвилюванням брали участь у відповідальних дискусіях, з тривогою спостерігали за перебігом складних серпневих подій (жили ми з Віктором Степановичем разом в одній готельній кімнаті). Виважений аналіз і чіткі прогнози Віктора Степановича засвідчували його напружені роздуми над долею України.

Нарешті надійшла звістка про арешт путчистів, і заключна частина педагогічної конференції пройшла у спокійній діловій обстановці. Вийшло так, що від нашої області виступило два представники. В.Прокопчук познайомив учасників конференції з історичними, культурними і

освітянськими традиціями нашого краю, і вірний принципам практичного спрямування краєзнавства поділився думками про зроблене і заплановане для збереження історії краю і виховання молоді в дусі любові до «малої батьківщини». Виступ Віктора Степановича був з цікавістю сприйнятий всіма присутніми, серед яких було чимало представників діаспори.

Я ж за дорученням секції вчителів української мови та літератури прозвітував про підсумки її роботи і коротко розповів про те, як ми на Поділлі боремося за збереження і збагачення рідної мови.

Новий спалах духовності, в тому числі – краєзнавства, був викликаний Актом проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року.

90-ті роки були особливо плідними для В.С.Прокончука.

Заснування Хмельницьким обласним управлінням освіти і науки у 1996 році науково-методичного журналу «Педагогічний вісник» мало на меті в роки незалежності України відновити через більш як шістдесятирічний проміжок часу ланцюг подільської освітянської преси, біля витоків якої свого часу стояли часописи «Освіта» та «Освіта Проскурівщини», і стати в нагоді педагогічній громаді регіону в розбудові національної школи, у вирішенні питань виховання громадянина незалежної демократичної України.

Вже в першому номері видання (1996), присвяченому викладанню рідної мови і літератури, В.Прокопчук виступає з двома науковими розвідками про уродженців Дунаєвеччини: поетів Леоніда Лупана, знищеного в сталінських катівнях («Співець кучерявих Нестерівців»), і гумориста Івана Сварника («Душа пломеніла, як маків цвіт») [10, с. 43-44]. Навіть лауреат Державної премії України в галузі науки професор Б.Степанишин з Рівненського гуманітарного університету завважив рідкісними для себе ці матеріали, особливо про І.Сварника, з яким навчався свого часу в Львівському університеті.

А про трагічну долю уродженця Дунаєвеччини Дмитра Богацького, ученого і педагога, Віктор Степанович розповів у першому номері часопису за 2003 рік.

У журналі №2 (3) 97, у якому розглядалося питання управлінської діяльності, В.Прокопчук у статті «Школа директором стоїть» поділився роздумами про визначальну роль керівника школи в успішній організації навчально-виховного процесу, назвав імена керівників шкіл району кількох поколінь.

У січневому номері часопису за 2000 рік під рубрикою «Виховуємо історією» В.Прокопчук у співавторстві з директором районної станції туристів-краєзнавців В.Крупник дав матеріал «Вогонь пам'яті. Меморіальні дошки як джерело історичних знань і засіб виховання школярів». Йдеться про те, що в районі встановлено більше 30 меморіальних дошок: ученому М.Смотрицькому, композитору В.Зарембі, письменникам І.Сварнику та Л.Лупану, історику Ф.Шевченку, героям Великої Вітчизняної війни та іншим. «Відкриття меморіальних таблиць стимулює краєзнавчий пошук, вивчення тих чи інших сторінок минулого…», – стверджують автори [6, с. 20-21].

У цьому ж номері В.Прокопчук виступає зі статтею «Добротворча енергія пошуку» – до ювілею автора цих рядків А.Сваричевського, редактора часопису, педагога і краєзнавця [7, с. 28-30].

До спецвипуску журналу, присвяченого міжнародному шевченківському святу на Хмельниччині «В сім'ї вольній, новій» 2000 року, В.Прокопчук підготував статтю «Тарас Шевченко в долі Дунаєвеччини», в якій розповів про вшанування великого сина України в районі [5, с. 7]. А до 5-річчя «Педагогічного вісника» в матеріалі «Ювілей скромний, але примітний» сказав кваліфіковане слово про здобутки і проблеми освітянського часопису, єдиного, до речі, журналу в області.

І насамкінець хочеться сказати, що В.С.Прокопчук не лише талановитий педагог, керівник, учений, краєзнавець і активний громадський

діяч, але й доброзичлива, щира і добра людина. Автор цих рядків, наприклад, сердечно вдячний Віктору Степановичу за те, що з його ініціативи 2000 року мені присуджена районна педагогічна премія ім. Мелетія Смотрицького.

Запам'ятав я також на все життя, як на мій 70-річний ювілей у Хмельницький прибула делегація дунаївчан на чолі з В.Прокопчуком із запашним короваєм, чого я не дочекався від рідного мені Кам'янець-Подільського району та ін. Бо ж цінує В.Прокопчук насамперед людину, а не посаду. Вдячний Віктору Степановичу також за низку статей про мою скромну діяльність як педагога і краєзнавця в наукових збірниках і пресі.

З 1 вересня 2004 року В.С.Прокопчук очолює наукову бібліотеку Кам‘янець-Подільського національного університету, є професором кафедри історії народів Росії і спеціальних історичних дисциплін.

Література.

1. Карась П. Навчаючись у вас, свічу вам // Поділ. вісті. – 2004. – 20 лип. – С. 2.

2. Прокопчук Віктор Степанович // Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX ст. – Кам‘янець-Подільський, 1993. – С. 322.

3. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. – К.: Рідний край, 1995. – 204 с.

4. Прокопчук В. – подільський краєзнавець: бібліогр. довідка до 50-річчя від дня народження. – Хмельницький, 1994. – 16 с.

5. Прокопчук В. Шевченко в долі Дунаєвеччини // Педагогічний вісник. – 2000. – № 2 (2). – С. 7.

6. Прокопчук В. Крупник В. Вогонь пам‘яті // Педагогічний вісник. – 2000. – № 1 (8). – С. 20-21.

7. Прокопчук В. Добротворча енергія пошуку // Педагогічний вісник. – 2000. – № 1 (8). – С. 28-30.

8. Савчук О. Дослідники історії краю // Дунаєвеччина очима дослідників, сучасників і свідків історичних подій: матеріали наук.-краєзн. конф. – К., 1997. –
С. 240-242.
9. Сваричевський А. Дунаєвеччина на сторінках «Педагогічного вісника» // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: наук. збірник. – Вип. ІІІ. – К.; Дунаївці; Кам‘янець-Подільський: Абетка-Нова, 2003. – С. 249-252.
10. Сваричевський А. Шанує минуле і вірить у майбутнє: В.С.Прокопчуку – 60 // Педагогічний вісник. – 2004. – № 2 (19). – С. 43-44.
11. Сваричевський А. 60 років від дня народження В.С.Прокопчука // Знаменні і пам‘ятні дати Хмельниччини: Календар на 2004 рік: рекомендаційний бібліогр. довідник. – Хмельницький, 2003. – С. 49-50.

М.І.Алєщенко, В.А.Радіоненко, А.Ф.Суровий,
м. Кам’янець-Подільський

Дунаєвчани - викладачі подільського державного аграрно-технічного університету

Славна своїми іменами Дунаєвецька земля. Про знатних людей Дунаєвеччини біобібліографічні дані ми знаходимо в двох випусках брошур “Дунаєвеччина в іменах: Біобібліографічний довідник”, які побачили світ в 2006-2007 роках. Автори праць відомі краєзнавці В.С. Прокопчук, Т.К.Прокопчук, С.В.Олійник [7,8].

В згаданих брошурах мова йде і про деяких викладачів Подільського державного аграрно-технічного університету: І.М.Бендеру [7,с.22-23], Н.В.Коваль [8,с.23], В.С.Кушніра [8,с.28-30], Г.М.Решетюка [7,с.39-40], О.Я.Стрельчука [8,с.39-40], Л.В.Чешневську [8, с. 42-43].

Автори повідомлення поставили за мету надати коротку інформацію про всіх вихідців Дунаєвського району, які нині викладають в Подільському державному аграрно-технічному університеті.

Наразі тут працює 24 чоловіка. Серед них два заслужених працівника освіти України, один директор інституту, три завідувачі кафедр, п'ятнадцять доцентів.

Найбільше дунаєвчан працює на викладацькій роботі в інституті механізації і електрифікації сільського господарства. Очолює цей список уродженець с. Рахнівки кандидат технічних наук, доцент, доктор філософії з механізації сільського господарства, заслужений працівник освіти України, директор інституту Іван Миколайович Бендера. Він автор 280 науково-методичних праць, в т.ч. 6 монографій та навчальних посібників. І.М.Бендера активно впроваджує нові технології в навчальний процес, зокрема ступеневу форму організації підготовки фахівців вищої кваліфікації та кредитно-модульну систему [5,с. 22-23].

Завідує кафедрою охорони праці доцент Анатолій Миколайович Марущак, який народився в с. Залісця, доцентом цієї кафедри є дунаєвчанин Микола Петрович Супрович [5,с. 125, 128].

Село Велика Побійна – батьківщина кандидата сільськогосподарських наук, доцента, завідувача кафедри механізації, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції Олександра Яковича Стрельчука. Він автор 60-ти науково-методичних праць [5,с. 170-171]. На даній кафедрі асистентами працюють Микола Михайлович Борис (с. Лисогірка) та Ілля Володимирович Грабчак (с. Маків) [5,с. 173,175].

Уродженець с. Нестерівці, кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри загальнотехнічних дисциплін Анатолій Максимович Токар – автор

3-х навчальних посібників з грифом Міністерства освіти і науки України [5,с. 63]. На даній кафедрі працюють ще два дунаєвчанина – це старший викладач Володимир Альбінович Шкварський (с.Гниловоди) та асистент Віталій Павлович Муляр (с. Маків) [5,с. 65-66].

В м. Дунаївці народився старший викладач кафедри ремонту машин та енергообладнання Володимир Олександрович Кроль [5,с. 140].

Викладачем кафедри тракторів, автомобілів та енергетичних засобів працює уродженець с. Синяківці Василь Володимирович Майсус [5,с. 78]. Асистентами кафедри фізики є Олександр Володимирович Мойко (с. Мала Побійна), а кафедри транспортних технологій Анатолій Миколайович Дитко, який родом із с.Нестерівці [5, с.56,82].

В інституті бізнесу і фінансів працюють чотири дунаєвчанина. Завідує кафедрою аудиту та економічного аналізу кандидат економічних наук, доцент Степан Миколайович Вінницький (с. Слобідка-Залісецька). Він досвідчений виробничник, зокрема 15 років працював плановиком-економістом, головним економістом, головним бухгалтером колгоспу “Україна” с. Маків та високопрофесійний викладач. З 1980-1990 рр. С.М.Вінницький працював в Українській сільськогосподарській академії (нині НАУ, прим. авт.). Автор 170 науково-методичних праць [4, с.97].

Уродженець с. Сивороги доцент кафедри менеджменту і бізнесу, директор Кам’янець-Подільського харчового коледжу, заслужений працівник освіти України Григорій Михайлович Решетюк є співавтором підручника “Економіка підприємств харчової промисловості” [4, с.127]. Асистент цієї кафедри Леоніда Василівна Предиткевич народилася в с. Слобідка Рахнівська [4, с.128].

На кафедрі економіки підприємств і соціально-трудових відносин працює кандидат економічних наук доцент Нонна Василівна Коваль, яка є уродженкою с.Балин [4, с.139].

На біотехнологічному факультеті викладають три дунаєвчанина – це: заступник декана з наукової роботи доцент кафедри селекційно-генетичних

технологій тваринництва Віктор Вікторович Шуплик (с. Голозубинці), доцент кафедри годівлі та технології кормів Володимир Станіславович Кушнір (ст.. Дунаївці) та доцент кафедри переробки та стандартизації продукції тваринництва Віктор Кирилович Погрібний (с. Слобідка Балинська) [3, с.124,182,188-189].

В інституті агротехнологій вихідцями з Дунаєвецького району є доцент кафедри захисту рослин і загальнобіологічних дисциплін Людмила Володимирівна Чешневська (с. Нестерівці), а також доцент кафедри рослинництва і кормовиробництва Світлана Олександрівна Гойсюк [8, с.43; 6, арк..3]. С.О.Гойсюк – вчений секретар спеціалізованої вченої ради університету по захисту кандидатських дисертацій із спеціальності „Рослинництво” [2, с.178].

На кафедрі інфекційних та інвазійних хвороб факультету ветеринарної медицини працює дунаєвчанка доцент Тетяна Михайлівна Супрович, яка разом з завідувачем кафедри Тетяною Миколаївною Карчевською виконує держбюджетну тему “Вивчення гаплотипів у корів стійких та сприятливих до маститів”. Робота виконується у співпраці з інститутом біології тварин та інститутом ветпрепаратів та кормових добавок (м.Львів). За результатами наукових досліджень Т.М.Супрович готує докторську дисертацію [9, с.12].

Уродженець м.Дунаєвець доцент кафедри історії, соціології і політології Артур Олександрович Михайлик спеціалізується по вивченню економічної історії Поділля і Правобережної України XIX - початку XX ст.. Він штатний співробітник Центру дослідження історії Поділля при Кам’янець-Подільському національному університеті [1, с.17-26].

Як бачимо дунаєвчани посідають чільне місце серед викладацького складу Подільського державного аграрно-технічного університету.

Джерела і література:

1. Михайло Алєщенко, Валерій Нестеренко. Кафедра історії, соціології і політології Подільського державного аграрно-технічного університету. - Кам’янець-Подільський, 2008.

2. Микола Бахмат, Михайло Алєщенко. Подільський державний аграрно-технічний університет. - Кам’янець-Подільський, 2005.
3. Біотехнологічний факультет: історія і сьогодення / М.Г.Повозніков, С.М.Блюсюк, Н.В.Кравець та ін. - Кам’янець-Подільський, 2005.
4. Інститут бізнесу і фінансів/ В.К.Рудик, М.І.Алєщенко, В.В.Бабанін та ін. - Кам’янець-Подільський, 2007.
5. Інститут механізації і електрифікації сільського господарства/ М.І.Алєщенко, М.І.Бендера, В.Ю.Бурдега та ін. - Кам’янець-Подільський, 2006.
6. Особова справа Гойсюк Світлани Олександрівни.
7. В.С. Прокопчук, Т.К.Прокопчук, С.В.Олійник Дунаєвеччина в іменах: Біобібліографічний довідник. – Дунаївці, 2006. – Вип.1.
8. В.С. Прокопчук, Т.К.Прокопчук, С.В.Олійник Дунаєвеччина в іменах: Біобібліографічний довідник. – Кам’янець-Подільський, 2007. – Вип.2.
9. Факультету ветеринарної медицини ПДАТУ - 25. - Кам’янець-Подільський, 2008.

В.С. Говоровський,
м. Кам’янець-Подільський

Людина з великої літери

Коли ми говоримо про людей старшого покоління, ми нерідко вживаємо слова „пройшов тернистий життєвий шлях”. Стосовно Сергія Олексійовича, то, мабуть, був би надто м'який вираз. Його шлях був не просто тернистий, то був шлях через терни до зірок. У кожної людини своя доля, хтось стає видатним вченим, хтось керівником високого рангу. Проте, найвищий злет, найвища зірка кожної людини засвічується тоді, коли вона вже за обрієм, коли залишається пам'ять, коли згадують і кажуть: „Це була Людина з великої літери”. Таким був Сергій Олексійович Говоровський.

Він був третьою дитиною в сім'ї Олексія та Ярини Говоровських. На жаль, батько не бачив сина, а син знав про батька тільки з розповідей. Залишившись сиротою ще до народження (батько загинув у першу світову), зазнав важкого дитинства. Адже мати залишилася вдовою з трьома дітками. Дитинство було і холодне, і голодне, розруху принесла і війна, і революції 1917 року, громадянське протистояння 1917-1920 років, що дійшло до кожного села. Загинув і старший брат.

Ще маленьким Сергій робив усе, що робили діти його часу: допомагав матері, пас худобу (в селі називали і називають ще до сьогодні худобу – товаром) більш заможним родичам і сусідам за картоплину. Труднощі – не зламали, від них характер, сила волі, успадковані від батьків, ще більше загартувалися.

До школи ходив хтось один, бо й одягу було лише для одного. Взуття взагалі не було, тому старший брат Олександр плів із соломи чоботи-солом'яники, яких вистачало лише на один день. У школу ходив, поки сніг стояв на вулиці, а з теплом – знову до роботи.

Коли підріс, почав працювати в місцевому колгоспі. Зайняв посаду сепараторника на молокозаводі, що і врятувало 1933 року від голодної смерті.

Закінчив Браїлівську Вінницької, а потім Проскурівську Кам'янець-Подільської областей сільськогосподарські школи попрацював рахівником в колгоспах «Клич Леніна», «Хвиля революції» Чорноострівського району, інструктором МТС. Доля вберегла в страшні 30-і роки.

1937 року служив на Далекому Сході, був курсантом школи політпрацівників, згодом одержав офіцерське звання. У другій окремій Червонопрапорній Далекосхідній армії ніс службу до 1943 року. Потім воював на південно-західному фронті на посаді парторга дивізіону 1576 зенітно-артилерійського полку.

Після демобілізації працював спочатку завідуючим організаційного, а потім відділу партійних, профспілкових і комсомольських організацій Чорноострівського РК КП(б)У.

А з вересня 1949 року був обраний другим секретарем Смотрицького райкому партії, після закінчення Одеської партійної школи в серпні 1952 року – першим секретарем Смотрицького РК КП(б)У. Пропрацював на цій посаді до жовтня 1959 року. Важке дитинство, війна і повоєнні роки підірвали здоров'я, пішов на пенсію по хворобі. Продовжував працювати на легших посадах, роблячи свій внесок в розвиток країни.

Сергій Олексійович завжди віддавався роботі, не шкодуючи ні часу, ні здоров'я. Його робочий день розпочинався о 6-ій ранку і закінчувався пізно ввечері. Тоді бюро райкому часто проводили далеко за північ. Це були нелегкі часи.

У нелегкі повоєнні часи районний партійний комітет вирішував усі економічні, політичні, людські проблеми. Основна відповідальність лягала на плечі першого секретаря, він мусив усе вирішувати, тримати руку на пульсі усіх подій. Більшість з тодішніх керівників були чесними, порядними людьми, які щиро вірили в ідеали побудови справедливого суспільства. Правда, багатьом і не вдавалося витримати випробування владою. Сергію Олексійовичу вдалося через усе своє життя пронести любов і повагу до людини.

Він завжди думав про людей, майбутнє країни. Гірко переживав негаразди, розлади в державі, часи лицемірства і подвійних стандартів. Коли правляча верхівка вела могутню державу до розвалу, сини не раз закидали йому: „Батьку, подивися, що робиться, ти ж нас учив іншому". А він нахмурювався відповідав: „Я не думав, хлопці, що так буде, я казав на фронті своїм солдатам: „Ми переможемо і будемо жити інакше, краще".

У роботі він був жорстким, вимогливим. Своє, особисте, завжди відтісняв на задній план. За те завжди був відкритий для інших. Будь-яка

людина могла підійти, навіть на вулиці звернутися зі своєю проблемою, і він завжди вислуховував, допомагав.

Інколи людина потрапляла у важку ситуацію помилково, адже це були сталінські часи. За брудними доносами люди часто попадали під арешт. У цій ситуації С.О. Говоровський вимагав від правовиків об'єктивного розгляду фактів, допоміг не одній людині, ризикуючи власним благополуччям.

Були випадки, коли він переживав особливо важко. Одного разу вночі почув шум за вікном. Схопив пістолет (тоді керівники такого рангу могли мати зброю), вибіг у двір, у садку зловив хлопця і привів до хати. Юнак розповів, що до розкуркулювання він жив тут і прийшов у садок нарвати слив. Сергій Олексійович вибачився : „ Не моя в тому вина, що живу тут. А ти приходь любого дня і бери що тобі потрібно. Воно ж – твоє". Дуже важко він пережив цей випадок.

Вже в 1970-і їхав я до Смотрича і похилого віку чоловік почав розпитувати, куди їду чий буду. А коли взнав, що я син колишнього першого секретаря райкому партії С. Говоровського, якось посвітлішав на і на весь автобус сказав: „Великий чоловік був твій батько, всі люди казали: якщо тобі біда, іди до С. Говоровського і він допоможе".

Свого часу О. Бігуну не давали паспорта, зволікали, і він не міг поступити на навчання до інституту. Коли до Сергія Олексійовича звернувся батько хлопця, той втрутився і, юнак, згодом здобувши юридичну освіту, був першим секретарем райкому ЛКСМУ, став полковником, викладачем К-ПАТУ.

Сергій Олексійович був хороброю людиною. Одного разу, повертаючись вночі до районного центру, побачив як злодії, що крали щось в господарстві, почали тікати. Він наказав водію догнати їх. А ті залягли і почали стріляти. Сергій Олексійович не злякався, примусив бандитів здатися.

Апарат райкому був дружнім і перший секретар ніколи не виділяв себе в побуті. Разом святкували свята, виїздили на маївки, за одним столом сиділи і перший секретар, і водій, і прибиральниця.

Ось таким він був на роботі.

А вдома був суворим, але добрим батьком, виховав трьох синів чесними, добрими, людяними. З любов'ю і повагою ставився до дружини Ганни Феодосіївни, на руки якої завжди лягали усі домашні проблеми. Вона завжди була в тіні, ніколи не хизувалася своїм становищем. Ладила з сусідами. Була надійним тилом і опорою чоловікові і трьом синам. Коли всі вже спали, вона ще працювала, коли вранці всі ще спали, вона вже працювала. І коли чоловікові потрібно було на роботу о 6-ій чи о 5-ій ранку, у неї все було напоготові.

Завдяки її підтримці батько у важкі роки міг самовіддано працювати для людей, залишаючись в їх пам`яті Людиною з великої літери.

VIII. МЕЛЕТІЙ СМОТРИЦЬКИЙ В ДОЛІ УКРАЇНИ

Є.Д. Назаренко,
м.Хмельницький

Про рік народження Мелетія Смотрицького

У всіх довідниках записано, що письменник-полеміст, філолог, церковний і освітній діяч Мелетій (до прийняття чернецтва в 1617 році Максим) народився близько 1578 року, а помер 27 грудня 1633 року.

Проте в 1966 році Є.С. Прокошина в своїй книзі[1] з посиланням на „Історичну записку про Дерманський монастир" преосвященного Ієрофея[2] стверджувала, що Мелетій Смотрицький помер в Дермані в 1630 році в віці 58 років і роком його народження треба вважати 1572 рік. І почався різнобій в трактуванні дати народження М. Смотрицького, що знайшло своє відображення навіть на меморіальних дошках в Острозі.

В 1982 році В.Г. Короткий в повідомленні „До біографії Мелетія Смотрицького"[3] надрукував витяг з знайденої ним у Львівському історичному архіві „Книги Дерманського монастиря", в якій є відомості про те, хто і коли був настоятелем монастиря: „1627. Мелетій Смотрицький, архієпископ Полоцький... помер року 1630 від свого народження 58". І відразу новий запис: „1634. Іоанн Дубович, архімандрит Дерманський, учений і письменник, подібний попередньому".

Отже, дата 1630 року – це звичайна описка. Дослідники мають достатньо підтверджень діяльності М. Смотрицького в наступні роки. І.В. Короткий знайшов у Науковій бібліотеці ім. Стефаника „Каталог ордена Василіан" з свідченням про смерть М. Смотрицького. 11 серпня 1633 р. у нього заболіла селезінка і 8 листопада того ж року побажав, щоб Анна Острозька (Ходкевич), дружина віленського воєводи, була опікункою Дерманського монастиря. 14 грудня Смотрицький був соборований і невдовзі

помер. І саме А. Острозька рекомендувала І. Дубовича на посаду настоятеля Дерманського монастиря.

В.Г. Короткий ігнорує інформацію, що Мелетій Смотрицький прожив 58 років, адже поруч стоїть неправильна дата. Дослідник на підставі листа М. Смотрицького до Папи Римського Урбана VIII від 6 липня 1627 року з Дубно твердить, що роком народження Мелетія Смотрицького найвірогідніше була перша половина 1577 року. Адже той писав після прийняття унії в червні 1627 року, що від народження із власної волі перебував в православ'ї 50 років. Хоча Короткий нехтує тим фактом, що місяцем народження міг бути і будь-який місяць після липня 1576 року, адже тоді рахувався лише повний рік від народження.

А в 1986 році український дослідник П.Г. Яременко[4], саме аналізуючи лист до Папи Римського приходить до висновку, що Смотрицький вказує не на рік свого офіційного переходу в унію, а вказує на вік, в якому він остаточно вирішив прийняти унію. І це сталося в 1625 році після подорожі до Царгорода і Палестини. Бо якщо зупинитись на даті „близько 1578", то треба визнати, що М. Смотрицький уже в 18 років був зрілим автором творів.

Саме в 1625 році, як пише сам М. Смотрицький, він в Царгороді зустрівся із вселенським патріархом Кирилом Лукарісом. І прийшов до висновку, що власний катехизм Кирила Лукаріса, випрошений для прочитання, був повний протестантських єресей. Так автор знаменитого „Треносу" пояснював своє розчарування в православ'ї.

Ще в 1920 році Михайло Возняк твердив, що події кінця 1623 року в Вітебську, що призвели до загибелі уніатського архієпископа Йосафата Кунцевича, і криваві репресії польської влади налякали боязливого М. Смотрицького, підштовхнули його до зміни своєї позиції.[5]

Після повернення до Києва з Царгорода православні зустріли його як відступника. Він не поїхав до своєї резиденції в монастир у Вільні, а вирішив обрати Дерманський монастир, відомий йому з юнацьких років. Син волинського воєводи Олександр Заславський за намовою уніатського

митрополита Руцького погодився призначити Смотрицького архімандритом лише тоді, коли той прийме унію. Смотрицький погодився і дав письмове зобов'язання зробити це, тільки при умові, що до одержання відповіді з Риму, буде прихованим уніатом, входитиме в зносини з православними, сан архієпископа полоцького залишить за собою навіть при відкритому переході в унію. Отже, він фактично став уніатом у 1626 році, був висвячений уніатським митрополитом Руцьким у червні 1627 року, а відкрито про це оголосив у 1628 році.

На підставі свідчення книги Дерманського монастиря П.Г. Яременко схиляється до твердження, що Мелетій Смотрицький народився в 1575 році і прожив 58 років. Але без виявлення нових документів у прихильників трактування листа Смотрицького до Папи Римського як доказ того, що 6 липня 1627 року йому ще не було 51 року, формально будуть підстави. І тому про дату народження нашого земляка варто написати: „Народився між 1575 і 1577 роками".

Примітки.

1. Е.С. Прокошина. Мелетий Смотрицький. – Минск, 1966.
2. Волынские епархиальные ведомости. – 1873. – № 8. – С. 292-293.
3. Русская литература. – 1982. – № 2. – С. 182-184.
4. Яременко П.Г. Мелетій Смотрицький. Життя і творчість. – К.: Наук. думка, 1966. – С. 8.
5. Возняк Михайло. Історія української літератури. Книга перша. – Львів: Вид-во „Світ", 1992. – С. 520-530.

Є.І.Сохацька
м. Кам'янець-Подільський

Проблема унії у системі поглядів Мелетія Смотрицького та Івана Огієнка

Берестейська унія 1596 року, за твердженням сучасної філософської думки, була зумовлена релігійно-церковною кризою в Руській церкві наприкінці XVI ст. [1, с.173-211].

Її найдраматичнішим наслідком був розкол названої церкви на уніатську та православну, кожна з яких обстоювала власне бачення як сутності інституту церкви, так і шляхів подолання її кризового стану.

Унія породила таке феноменальне явище, як полемічна література, одним із батьків якої був блискучий полеміст Мелетій Смотрицький («Тренос», 1610).

У 1627 році М.Смотрицький офіційно відмовився від пануючої доктрини українсько-білоруського православ'я і став прибічником унії. На її захист він випустив у світ чотири книги – «Апологія» (1628), «Протестація» (1628), «Паренезис» (1629), «Екзетезис» (1629).

Радянська історіографія, яка багато в чому продовжила православну традицію, не могла йому пробачити цей «гріх» чи «зраду». Безумовно, з моральної точки зору це заслуговує на засудження, але не повинно впливати на наукову об'єктивність висвітлення процесу. У працях останніх десятиліть (Е.Прокошина, П.Яременко, В.Короткий, В.Німчук, П.Кралюк) є намагання подолати в оцінці творчості й діяльності М.Смотрицького негативне ставлення до його конфесійного переходу. Найсерйознішим тлумаченням його переходу в унію є міркування П.К.Яременка. На його думку, Смотрицький бачив в унії рятунок для народу, обезкровленого і розколотого тридцятилітньою міжусобною війною між православними та уніатами [2, с.106].

Щирим вболіванням за народ пройнята його «Апологія» (1628 р.),

створена не підступно з ворожими намірами, а написана за велінням лідерів православної ієрархії Йова Борецького і Петра Могили. Твір був поданий на суд громадськості і був розрахований на ділову дискусію. В творі багато глибоких і болючих роздумів про долю народу. Особлива увага приділяється проблемі обґрунтування необхідності примирення з уніатами задля національної згоди. Говорячи про відмінності між західною і східною церквами, М.Смотрицький робить висновок про те, що вони не є суттєвими.

Унія, на думку М.Смотрицького, утихомирить внутрішню релігійну колотнечу, відкриє двері шляхетському стану до земських урядів і до сенату, допустить міщанство до міського магістрату, побудує училища, приоздобить церкви, монастирі «*всьому бідному нещасному народові руському в містах і селах щоденні сльози з очей утре*» [3, с.109].

Пізніше, офіційно прийнявши унію, Смотрицький не ізолює себе від народу в келії, а продовжує перебувати в гущі подій, дбаючи про єднання національних сил суспільства.

Ще до «Апології» проповідь національної єдності звучала у його «Верифікації невинності» (1621), яка поклала початок полеміці між православними традиціоналістами та уніатами й католиками. Діяльність уніатів він насамперед засуджує не лише за релігійний розкол, а за національний. Національна єдність мислиться ним як єдність на основі «крові», спільності походження: «*... не вироджується зі своєї крові той, хто міняє віру. Хто в руського народу римську віру приймає, не стає одразу ж іспанцем чи італійцем, а по-старому залишається шляхетним русином. Отже, не віра русина русином, поляка поляком, литвина литвином робить, а уродження й кров руська, польська, литовська*» [4, с.121].

Фактично, за твердженням Петра Кралюка, М.Смотрицький першим у історії української думки виклав етнічне розуміння нації. Тобто нація, народ розглядалися ним як «*спільність людей за одним етнічним походженням*» [5, с.121].

Пророчим та геніально-інтуїтивним було обґрунтування М.Смотрицьким

доцільності утворення православного патріархату на Русі – Україні, незалежного ні від Москви, ні від Константинополя. У творі «Паранезис, або Нагадування від велебного в Бозі Мелетія Смотрицького» (1628) він зазначає, що відокремлення «руської» церкви від Константинопольського патріархату не принесе їй ніякої шкоди. Він нагадував ті часи, коли «руська» церква наставляла митрополитів без згоди Константинополя. Смотрицький наголошував, що зараз це варто робити самраз, бо занепад Константинопольського патріархату очевидна (в чому він переконався в час подорожі на Схід 1623 (1624)-1626 рр.).

Утворення православного патріархату на Русі-Україні, на думку М.Смотрицького, сприяло б піднесенню церковної освіти. Ясна річ, «руський» патріархат мислився в єдності з римським престолом. Так ідея «руського» патріархату, до речі, була вперше публічно висунута, обґрунтована і національно-месіанськи забарвлена саме М.Смотрицьким.

Останньою серйозною спробою духівника до порозуміння та обміну думками був його «Екзетезис, або Поквитання» (1629 р.). Письменник бачив вихід з кризи українського християнства в унії та, відповідно, в латино-католицькій окциденталізації. М.Смотрицький вважав, що саме патронат католицького, а не протестантського Заходу посприяє церковній організації, а також піднесенню культури в православних. Ці дві проблеми його чи найбільше турбували. М.Смотрицький утверджував думку, що християни, зокрема східні патріархи, повинні визнати верховенство римського папи, але це зовсім не означає асиміляції римо-католиками окремих церков, в т.ч. й «руської». М.Смотрицький, маючи ренесансну освіченість, мав певну схильність до вільного, далеко не фанатичного ставлення до церковних догм і канонів, і він ладен був піддати апробації ті чи інші релігійні положення. У кінці книги М.Смотрицький заохочує жителів Русі зібратися на спільний собор православних та уніатів, що мав відбутися 18 (28) жовтня 1629 р. і на який письменник покладав особливі надії. «Екзетезис» був своєрідною підготовкою до цього собору.

Незважаючи на різні заходи уніатів, зокрема й самого М.Смотрицького, собор так і не відбувся. Він втрачає надію на порозуміння, більше не береться за перо, щоб вступати в полеміку, усамітнюється у своєму монастирі. Гірко було усвідомлювати, що тридцятирічна полеміка нічого не дала. 27 грудня 1633 усамітнився в келії, де мирно спустив дух. Поховали його в Дерманському монастирі. На похорон прибув сам митрополит Й.В.Рутський – колишній завзятий суперник покійного.

Із викладеного важко однозначно оцінити його діяльність взагалі, і перехід в унію (теоретично) зокрема. Він жив і творив згідно своїх переконань, продиктованих умовами свого часу. Навічно увійдуть в історію українських змагань його бажання прислужитися Україні, яка мріялась йому культурною і поєднаною із цивілізованим світом.

За П.Кралюком, треба говорити не лише про православно-традиціоналістські аспекти творчості М.Смотрицького, а про новизну його уніатської діяльності, про ті принципово нові моменти, які вона вносила в розвиток української духовності; а саме:

- намагання централізувати церковне життя, посилити роль ієрархії, звести до мінімуму вплив автономних структур (типу братств);
- відмова від протестантської окциденталізації й орієнтації на окциденталізацію католицьку;
- стимулювання церковної освіти, відкриття шкіл, підготовка й видання необхідної релігійної літератури – «Катехизису», «Житія святих» і т.п. [6, с.177].

Саме уніат М.Смотрицького був предтечею церковних реформ, які послідовно реалізувались П.Могилою й створили йому славу.

Виклад основних положень церковно-освітньої програми М.Смотрицького наводить на паралелі з життям православного ідеолога, церковно-культурного діяча ХХ століття Івана Огієнка.

Принципові положення церковно-громадської діяльності І.Огієнка:

- обстоювання автокефалії Української церкви (1918 р.), відродження (а

не створення) її як первозванної, апостольської;

- суперечливе ставлення до Берестейської унії;
- просвітницько-подвижницька духовна діяльність (переклад Біблії, мовознавча і культурологічна діяльність);
- любов до України, мрія про її входження в цивілізований світ.

Але трохи детальніше про це...

За часів Центральної Ради у грудні на одному із її засідань виникла думка про доцільність створення при Центральній Раді державного органу, який міг би взяти до рук справу Української церкви – щось на зразок Генерального секретаріату церковних справ. Рада одноголосно ухвалила пропозицію архієпископа Олексія Дородниці про кандидатуру на цю посаду професора Київського університету Івана Огієнка (таким високим був його авторитет як громадянина, науковця і освітянина, йшов Огієнкові 35-тий рік).

Якраз напередодні старого нового року 13 січня 1918 року було скликано Собор Української православної церкви (правда, без участі держави).

На прохання організаторів Собору з доповіддю «Відродження Української церкви» перед поважним духовенством виступив Іван Огієнко. У своєму викладі доповідач свідомо наголошував на відродженні, а не на створенні Української церкви.

Переконливо залучаючи до своїх аргументів свідків старої Української церкви – лаврські стародруки – про її існування і боротьбу за самостійність, він аргументував свою думку про необхідність не українізації, а дерусифікації церкви, її «відмосковлення». Йшлося, отже, про неканонічність приєднання Української церкви до Московського патріархату, про що сьогодні забувають деякі ревнителі російського православ’я в Україні.

Після такого успішного виступу (частина духовенства несподівано підвелася з місць і почала співати український гімн «Ще не вмерла Україна»). Огієнка обирають членом секції з підготовки до видання українською мовою богослужбових книг, що організовувалася при постійно діючому робочому органі Церковного Собору.

Через багато років, роздумуючи над причинами поразки визвольних змагань українського народу, Огієнко надзвичайно влучно написав: «*Одною з головних причин, чому Українська держава таки не могла відразу вдержатися на своїй рідній землі (безумовно було те, що початкова українська революція пішла без своєї церкви, не звернула на неї належної уваги.... Власне, це було найбільшою недостачею Української національної революції*» (Рятування України. – Вінніпег, 1968) [7, с.6].

Подвижництво І.Огієнка у справі відродження національної православної церкви відбилося у його діяльності як ученого-мовознавця, зокрема у перекладах богословських книг і їх впровадження у практику православних парафій. Будучи ректором Кам'янець-Подільського університету, створив комісію при богословському факультеті по перекладах Святих книг.

Зайнявши посаду Міністра віровизнань в уряді УНР (1919 р.), Огієнко розгорнув активну популяризацію ідеї автокефальності Української православної церкви, повернення її стародавніх звичаїв, впровадження у богослужіння живої української мови. За його редакцією благодійне видавництво «Українська автокефальна церква» зуміло впродовж короткого часу (20-ті роки) видати чималу кількість популярної літератури для віруючих. Серед них – «Як Москва взяла під свою владу вільну церкву України», «Українські церковні братерства – їх організація і завдання», «Як цариця Катерина обмосковлювала церкву Українську» та ін.

Переїхавши до Канади у 1947 р., він видає (як додаток до своїх журналів «Слово Істини» та «Віра й Культура») нові праці тепер уже митрополита Іларіона:

- «Українська церква – церква первозванна»;
- «Князь Володимир прийняв православіє, а не католицтво»;
- «Кирило й Мефодій – апостоли всеслов'янські».

1942 р. у Празі побачило світ солідне – у двох томах – видання Огієнкової «Української церкви» (перевидано в Україні 1993 рр.). Пізніше, в Канаді, відчуваючи потребу доповнення викладеного раніше матеріалу «Української

церкви», Огієнко вирішує глибше й досконаліше дослідити окремі періоди її розвитку – найскладніші й найдраматичніші, – зокрема: «Українська церква за Богдана Хмельницького 1647-1657» (Вінніпег, 1955 – 180 с.), «Українська церква за часів Руїни. 1657-1687» (Вінніпег, 1956).

Логічним продовженням розпочатої теми мало стати ще одне дослідження – «Українська церква за час гетьмана Мазепи» (не встиг написати, хоча й відібрав для неї архівний матеріал).

На окрему увагу в світлі поставленої нами проблеми заслуговує праця митрополита Іларіона, що побачила світ по його смерті з благословення і зі вступним словом протоієрея Василя Макаренка «Берестейська унія: її ґенеза, теорія, практика» (1993 р.). Тут подається короткий хронологічний опис подій 1595-1596 р. Додатком до книги була публікація 33 статей, в яких розкривався стан Української православної церкви і гарантувалося православним додержання папою і королем їхніх прав. А насправді? У діях православних єпископів І.Огієнко вбачає зраду (це чи не накладання на його інтереси чину православного митрополита – виховання своєї пастви?).

Такі ж різкі випади на унію – в попередніх книгах: «Українська церква за Богдана Хмельницького» і «Українська церква за часів Руїни».

Але найбільшою заслугою Огієнка на церковному поприщі, що дає йому визначення просвітителя (так і називає митрополита сучасний дослідник Володимир Ляхоцький), був його переклад Біблії, до якого він йшов 42 роки (з 1920 по 1962 рік) [8, с.239-260]. Будучи палким адептом українського православ’я, І.Огієнко ще в часи УНР, виконуючи обов’язки міністра віровизнань, проявляє риси толерантності щодо римо-католицького духовенства. Надає допомогу греко-католицькому духовенству, що масово прибувало до Кам’янця через переслідування і репресії з боку окупаційної влади в Галичині [9, с.25-26]. Будучи головноуповноваженим УНР, сприяє виданню газети «Галицький голос», створює Міністерство галицьких справ, по лінії Українського Червоного Хреста допомагає обідами галицьким емігрантам – студентству, вчителям, священикам, проводить богослужіння

для греко-католиків в Домі «Просвіти» та інших місцях. Про це згадував митрополит Іларіон в журналі «Слово Істини» (Вінніпег, 1949. – Ч.3.).

І це за 40 років до скликання ІІ Ватиканського собору (1958-1963 р.), який проголосив екуменізм!

Згодом, перебувати в Тарнові і продовжуючи виконання обов'язків Міністра уряду УНР, він мав намір встановити тісні зв'язки з римо-католицькою церквою, про що свідчило його інтенсивне листування у 1921-1922 р. з Тарнова до Української дипломатичної місії у Римі. І.Огієнко домагався, щоб у Східному Орієнтальному Інституті вивчали, крім московської, і українську мову, щоб у католицьких семінаріях Європи вчилися і українські православні богослови («з огляду на звичайний християнський вчинок помочи ближньому»). Він наголошував, що в Україні почався большевицький антирелігійний наступ і духовні школи масово закривали. Про це йшлося у його листі «До всіх українських Послів і Голів Дипломатичних Місій УНР» від 10.ІІІ.1921 р. [10, с.31].

Із соборницьких міркувань Огієнко прагне поширювати свої переклади богослужбових книг у середовищі греко-католицького духовенства Галичини. Так уперше зазвучала рідномовна відправа в Огієнковім перекладі в одному з найбільших храмів Львова – Преображенській церкві (26 березня 1922 р.). Невипадково директор польської поліції у Львові у своїм донесенні до Варшави назве православного Огієнка ініціатором відродження греко-католицької церкви [11, с.31].

Після Тарнова Огієнко прибув до Львова наприкінці 1922 року. Надав йому допомогу голова греко-католицької церкви владика Андрій Шептицький, влаштовує його на роботу до Української семінарії [12, с.33]. Залишаючись послідовним прихильником православ'я, І.Огієнко переконується у визначній духовній, патріотичній і культурні праці першоієрарха УГКЦ, української греко-католицької церкви на користь власного народу. За це він високо цінує церкву – сестру, постійно говорить про те, що об'єднує, а не роз'єднує: «*Не нападайте на галичан-уніатів,*

ведіть з ними лагідне співжиття, це ж наші браття, хоч належать до іншої Церкви» [13, с.293].

У роки другої світової війни, коли І.Огієнко став холмсько-підляським ієрархом, згодом митрополитом, виникає спонука церковної консолідації (більшовицький терор на Волині в 1939-41 роках, польсько-шовіністичний – на холмсько-підляській землі), в повітрі повисає ідея духовного поєднання Української Православної Церкви із Греко-Католицькою. З осені 1941 року налагоджується прямий зв'язок між Даниловою Горою (в Холмі) і Святоюрською горою (у Львові). Наступ улітку 1944 р. Червоної Армії перервав заміри обох владик про об'єднання (лист І.Огієнка, архієпископа Іларіона, до митрополита Андрія від 14.XI.1941 р.).

На еміграції в Канаді він нагадує палкого Огієнка УНР-івських часів. Привертає увагу його різдвяне послання, трансльоване по радіо на всю Канаду – «Не можу мовчати» (січень 1948 р.). Він звертається до всіх скитальців-емігрантів – православних і греко-католиків, до протестантів – «до всіх, в кого українське серце і українська думка». У посланні звучить заклик берегти українську інтелігенцію, досвід і талант якої потрібен для творення української держави. Як ієрарх, Іларіон під час літургійних богослужінь виголошував «Молитву за скитальників».

28-30 квітня 1960 р. за його ініціативи і за безпосередньою участю у Вінніпезі укладено й проголошено акт духовного поєднання усіх трьох Українських Православних Церков: Греко-Православної у Канаді, Православної у США й Автокефальної. Православної на чужині [14, с.56].

Чи міг про таке мріяти М.Смотрицький у XVII віці? (Може, й XXI принесе подібне в Україну?).

29 березня 1972 р. І.Огієнка (митрополита Іларіона) не стало. То був Великодній час. Замість «Вічна пам'ять» лунало багатотисячне «Христос воскрес!». У заупокійних богослужіннях взяло участь православне духовенство, греко-католицьке на чолі з митрополитом Максимом Германюком, римо-католицьке. На православній секції Вінніпезького

цвинтаря Глен-Іден спочиває його прах, а поряд грудка землі – з рідної України (через туристів).

Обох – і М.Смотрицького, і І.Огієнка – об'єднує любов до України.

І.Огієнкові не випало щастя побачити Україну, яку він покинув 1920 року (правда, у 1925 перебував у Львові).

Кому я повім своє горе,
Кому розкажу всю печаль,
В кого таке серце просторе,
Щоб міг зрозуміти весь жаль?
Покинув свою я родину,
Покинув я рідний свій дім,
Та все ж як найкращу перлину
Ношу їх у серці своїм...
А серце без Рідного Краю
Тріпоче, як пташка, й болить...
Чи я коли щастя зазнаю
Побачить його хоч на мить?

(«Слово Істини», 1947) [15, с.53].

Розкол нації за конфесійною ознакою, спричинений Берестейською унією, був однією з чільних причин того, що на сьогодні Україна належить до внутрішньо розколотих у цивілізаційному відношенні країн [16, с.211].

Зведено духовні мури всередині однієї нації і залишено у спадок нащадкам нелегке завдання їх подолання.

Подолати ці мури, напевне, що треба. Треба не ворожнечею, ствердженням кожною із церков власної «істинності», «правовірності», а толерантністю, вирузумінням, цивілізаційно.

Список використаних джерел:

1. *Історія* релігії в Україні: У 10-ти т. – К.: Центр духовної культури, 1997-1998. – Т.2 [За ред. проф. П.Яроцького].
2. *Яременко П.К.* До питання про еволюцію світогляду Мелетія

Смотрицького // Українська література XVI-XVII ст. та інші слов'янські літератури [АН УРСР. Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка]. – К.: Наукова думка, 1984.

3. Там само.
4. *Кралюк Петро.* Духовні пошуки Мелетія Смотрицького. – К.: Український центр духовної культури, 1997.
5. Там само.
6. Там само.
7. *Огієнко Іван.* Рятування України. – Вінніпег, 1968.
8. *Тимошик Микола.* «Лишусь навіки з чужиною…». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ, 2000.
9. *Тіменик Зіновій.* Іван Огієнко (митрополит Іларіон). – 1882-1972. – Життєво-бібліографічний нарис. - [Визначні діячі НТШ]. – Львів, 1997.
10. Там само.
11. Там само.
12. Там само.
13. *Пащенко В.* Іван Огієнко // Історія України в особах XIX-XX ст. – К.: Україна, 1995.
14. Там само.
15. *Тіменик Зіновій.* Цит. праця.
16. *Кочан Н.* Берестейська унія та її наслідки. Історія релігії в Україні. – Т.2. – Українське православ'я /За ред. П.Яроцького. – К.: Центр духовної культури, 1997.

О.Б. Комарніцький,
м. Кам'янець-Подільський

СМОТРИЧ – БАТЬКІВЩИНА СМОТРИЦКИХ У ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 РР.

Період визвольних змагань 1917-1920 рр. нині становить предмет особливої уваги дослідників. Події Української революції до здобуття Україною державної незалежності масштабно замовчувалися, оскільки саме в цей час гранично проявилося прагнення українського народу до творення власної державності. Революційні зрушення 1917-1920 рр. не могли не позначитися і на житті та діяльності населених пунктів України, зокрема, Смотрича, у якому на початку XX ст. мешкало 4399 осіб [13, с.167].

Вже перші державотворчі починання української влади викликали певну підтримку мешканців містечка. Зокрема, на початку червня 1917 р. у Смотричі відбулася 2-тисячна українська національна маніфестація, яка була приурочили приїзду «популярного» Кам'янецького повітового комісара Блонського [14]. Подібні акції мали місце і в добу Директорії УНР. Смотричани надавали допомогу українській армії, коли вона вела бойові дії. На шпальтах газети «Слово» йдеться про те, що «селяни містечка чекали українську армію. Як почули, що вона наближається – повстали проти більшовиків» [19]. Цікаво, що українському війську допомагало і єврейське населення, вбачаючи у ньому гарантію своєї безпеки. Газета «Трудова громада» повідомляла, що під час бою з більшовиками в 20-х числах липня 1919 р. єврейське населення виносило воякам Української Галицької армії воду, квасне молоко, висловлювало жаль з приводу тимчасового відходу української армії. Місцевий аптекар та санітар з бинтами і ліками зустрічали поранених і перев'язували їм рани [1]; [16, с.16]; [22]. Невдовзі від вдячних воїнів-галичан до єврейської громади містечка звернувся сотник Грінберг: «Приношу від імені нашого уряду щиру подяку єврейству Смотрича за

співчуття, бажання завше стати мені в допомозі та підтриманні ладу… Надіюся, що при такому відношенні із боку єврейства – незабаром згине ріжниця та антагонізм, що досі панували між націями Великої України» [23]. Єврей-смотричанин Х.Крукер був делегатом Трудового Конгресу України [26, арк.193].

Жителі містечка підхопили могутню хвилю творення громадських культурно-просвітницьких товариств «Просвіта». Смотрицьке просвітянське товариство розпочало свою роботу у 1917 р. [10, с.64]. Суттєво обмежувала діяльність просвітян більшовицька влада, зокрема, забороняла ставити українські п'єси. Смотричани повідомляли, що «більшовицький комісар освіти» надіслав їм попередження, у якому зазначалося «что такого рода постановки спектаклей [он] считает недопустимыми, как разжигающие национальную вражду». Шкідливим визнали і український народний танець «козачок», «оскільки він призводить до поділу на класи» [19]. З жовтня 1920 р. у містечку розгорнуло свою діяльність культурно-освітнє товариство «До світла», яке на одному із своїх засідань винесло таку постанову: «Вита[ємо] свою владу на рідній землі і бажа[ємо] як най скорішого визволення Матері Вкраїни…» [20]. Товариство поставило низку вистав – «Зоря нового життя» Кащенка, «Нахмарило» Грінченка, «У суді» і т.д. У постановці останньої активну участь брав юнацький гурток місцевої початкової школи. Члени організації були ініціаторами збору коштів на користь товариства «Український Червоний Хрест», заснували комісію по організації в містечку «Козачої Хати». Вони опікувалися і роботою бібліотеки-читальні, яку охоче відвідувати смотричани. Тут переважала література «соціального змісту» – «характерна ознака втоми після пережитих подій». Також проводилися громадські тематичні читання, на яких піднімалися історичні, сільськогосподарські та природничі питання. Найбільш активними учасниками читань були вчитель Станіславський і лікар Горбенко. Активну участь у роботі товариства брав місцевий священик Розводовський, який

виголошував проповіді українською мовою, був організатором і диригентом українського національного хору [21].

Національна свідомість смотричан виявилася і у діяльності у їхньому містечку українських шкіл. Відомо, що у 1917-1918 навчальному році тут функціонувала двохкомплектна однокласна школа, курс навчання у якій складав 4 роки [6, арк.14зв.]. Шкільні класи були переповнені. Доцільно сказати, що у 4 групах навчалося 140 учнів [7, арк.12]. Незважаючи на труднощі, вчителі переважно виявляли високий рівень національної свідомості. У Смотричі, під час української маніфестації, із палкими промовами виступали вчителі Іщенко і семінарист Цимбалістий [14]. 1 серпня 1919 р. у містечку було відкрито вищу початкову школу [9, арк.26], інспектором якої призначили вчителя Ківерецької залізничної вищої початкової школи І.М.Чернявського [8, арк.6]. Свого приміщення новоутворений навчальний заклад не мав, тому змушений був використовувати матеріальну базу нижчої початкової школи [8, арк.12]. В останній у квітні 1919 р. навчалося 115 учнів [28, арк.4]. Заняття розпочалися 16 вересня 1919 р. Учнівський контингент ВПШ нараховував 34 особи. Вчителі, які прибули до Смотрича з інших населених пунктів, зазнавали значних матеріальних труднощів. Наприклад, інспектор Чернявський у своєму листі до Кам’янець-Подільської повітової народної управи просив матеріальну допомогу для вчителя Куриляка, який «недоїдав, був немічним» [8, арк.24]. На жаль, становище школи у наступні місяці не поліпшилося. Власного помешкання заклад не набув, зменшилася кількість учнів (до 29), відношення до школи «з боку українського населення байдуже, з боку міщан недоброзичливе…» [8, арк.43].

У Смотричі діяли політичні партії. Найбільш активну роботу проводили єврейські політичні сили. Результати проведеної партійної роботи серед населення виявили вибори до Українських Установчих зборів, які у містечку відбулися 31 січня 1918 р. Вражаючу перемогу здобув Єврейський національний виборчий комітет, який зібрав 854 голоси. Українську партію

соціалістів-революціонерів, українських вояків-селян Південно-Західного фронту підтримали лише 11 смотричан, а Українську соціал-демократичну партію і Селянську Спілку – 5 [38, арк.2].

У перші місяці Української революції в містечку обрали сільський комітет на чолі з сільським комісаром [12, с.16]. Нерідко цей орган перебирав на себе функції земельного комітету чи суду, розбираючи не лише громадські, але й кримінальні справи. Так, смотричани на одному із своїх сходів вирішили розпустити волосний суд. Судові справи мав розглядати сільський комітет [5, арк.40]; [11, с.27,41]; [15]. Українська влада змушена була боротися і з заворушеннями селян. Так, у жовтні 1918 р. під час роззброєння у смотрицького селянства відібрали 41 гвинтівку, 2 кулемети і 6 револьверів [35, арк.6].

Справжнім лихом для місцевого населення стали окупаційні режими. Зокрема, у листопаді 1918 р. австрійські полки, пройшовши через Смотрич, пограбували населення, сіяли серед нього панічні настрої [34, арк.138]. У серпні 1919 р. до містечка ввірвалися поляки, які після нетривалого бою із 5 українськими козаками і 7 галицькими жандармами, заарештували начальника міліції Шлапака і тилового коменданта Грінберга [32, арк.256]. Цікаво, що за повідомленням Кам’янецького повітового комісара останній таємно передавав полякам інформацію про взаємини наддніпрянців і галичан, дислокацію їхніх військ [32, арк.321].

Активно працювали більшовицькі агітатори. 6 січня 1918 р., після того як Ставропольський більшовицький запасний полк захопив Смотрич, на мітинг зібрали його населення, у ході якого оратори запевняли, що вони «не допустять відокремлення України в самостійну одиницю, а Українська Центральна Рада втікала з Києва і хоче сховатися в Кам’янці. Ніяких українських знаків, прапорів не визнавали, а рахували законним одний російський знак – червоний. Всі службовці від Ради – контр-революціонери… Ми не підемо звідси в Росію поки все не заберем, оскільки Рада не дозволяє підвіз хліба в Росію» [29, арк.77-77зв.]. Відрадно, що

смотричани, демонструючи високу національну свідомість переважно не приставали до цих закликів. 6 жовтня 1920 р. на загальних зборах вище званого культурно-освітнього товариства «До світла» було прийнято таку постанову: «Ознайомившись з заявами представників більшовиків… про існування Незалежної Радянської Вкраїнської Республіки, загальні збори вважають своїм першим обов'язком піднести голос протесту проти спроби баламутства та затуманення громадської лінії культурного світу. Відчувши на власнім досвіді «Радянську незалежність» ми заявляємо, що крім диктатури купки московських комуністів і терору проти дійсно, національно свідомого громадянства, та безсоромної фальсифікації народньої волі, нічого більше та «незалежність» нам не дала…» [20].

Зауважимо, що мали місце злочинні дії і зі сторони українського війська. За нашими даними, вояки армії УНР здійснювали грабунки населення Смотрича [27, арк.22]; [30, арк.24], розганяли міліцію і втручалися в роботу сільського комітету [33, арк.6].

У 1917-1920 рр. особливої гостроти набули українсько-єврейські відносини. Доцільно сказати, що на початку XX ст. у Смотричі проживали 1763 євреї, 1690 українців і 883 поляки [18, с.44]. Суспільна свідомість нацменшин виявилася не готовою до сприйняття української ідеї. Мали місце випадки, коли вони вчиняли антиукраїнські дії. 25 грудня 1917 р. смотрицькі євреї, висловлюючи протест проти участі свого представника М.Зільберфарба у Генеральному секретаріаті, заявили, що «в заходах із влаштування єврейського національного і культурного життя як у Великій Російській Республіці, так і Республіці Українській [євреї] можуть виходити тільки від Всеросійського єврейського з'їзду» [17, с.31]. Дестабілізуюче діяли і спекулятивні дії євреїв. У Смотричі зафіксовано спекуляцію пшеницею і пшеничною мукою [36, арк.3-3зв.]. Реакцією на такі дії стали анти єврейські ексцеси. У червні 1919 р. солдати І Чорноморського полку стягнули з смотрицьких євреїв контрибуцію в розмірі 7 тис. крб [25, арк.19]. Найбільший погром відбувся 8 липня 1919 р. Тоді козаки 27-го

Чортомлицького полку пограбували єврейське населення, у ході якого 2 євреїв було вбито, 10 згвалтовано, збитки склали 2 млн крб [24, арк.18]; [37, арк.5]; [39, арк.5, 10]. У липні більшовики спільно з місцевим кримінальним елементом теж пограбували євреїв [27, арк.22]; [32, арк.173].

Директорія УНР, український уряд в міру можливостей надавали допомогу потерпілим від погромів. Єврейському населенню Смотрича видали матеріальну допомогу у сумі 77 тис. крб, за іншими даними – 105 тис. крб [37, арк.5-6]. Українська влада намагалася боротися проти погромів. Так, 14 червня 1919 р. Кам'янецький повітовий комісар просив губкомісара заарештувати командира І Чорноморського полку, який був винним у погромі смотрицьких євреїв. Вже 16 червня губкомісар надіслав відповідне відношення Головному Отаману С.Петлюрі, Міністру внутрішніх справ і командуючому фронтом Удовиченку із проханням заарештувати цього посадовця [25, арк.21]. У другій половині липня 1919 р. українським солдатам вдалося припинити погром, який вчинили невідомі злочинці [32, арк.173]. Погром 8 липня 1919 р. зупинили козаки Волинської групи армії УНР. 3 погромників було розстріляно, на що козаки вже згаданого 27-го Чортомлицького полку зауважили, що «переріжуть польову варту і покажуть як за жидів можна розстрілювати їх товаришів» [39, арк.5]. Останній погром Особлива слідча комісія доручила розслідувати судову слідчому 1-ї дільниці Глухівського повіту Д.В.Баштанському [31, арк.1].

Таким чином, розвиток українського національно-визвольного руху позитивно вплинув на національну свідомість населення Смотрича. Жителі містечка підтримали ряд державотворчих починань української влади, брали участь у виборах до Українських Установчих Зборів, творенні культурно-освітніх організацій, освітніх закладів. Ускладнювали становище свавілля місцевої влади, більшовицька агітація, злочинні дії окупаційних властей, єврейські погроми.

Примітки.

1. Бюлетень щоденної газети «Громадянин». – Житомир. – 1919. – 24 серпня.

2. Весь Юго-Западный край на 1913 год. Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям / Сост. под общим наблюдением М.В.Довнар-Запольского и под ред. А.И.Ярошевича. – Изд. 1-е. – К., 1913. – 1094 с.
3. Визволення. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 13 липня.
4. Вістник Української Народної Республіки. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 15 липня.
5. Державний архів Вінницької області. – Ф.Р. – 2734. – Оп.1. – Спр.2.
6. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф.233. – Оп.1. – Спр. 3009.
7. ДАХО. – Ф.Р. 260. – Оп.1. – Спр. 31.
8. Там само. – Спр. 69.
9. Там само. – Спр. 70.
10. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Подільські містечка в добу Української революції 1917-1920 рр. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2005. – 320 с.
11. Зеленюк І.С. 1917 рік на Поділлі. – Львів: Каменяр, 1966. – 168 с.
12. Мироненко О.М. Світоч української державності: політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради /НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 1995. – 328 с.
13. Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий по данным Первой всеобщей переписи населения 1897 г. / Под ред. Н.А.Тройницкого. – Санкт-Петербург, 1905. – 170 с.
14. Нова Рада. – Київ, 1917. – 8 червня.
15. Там само. – 4 жовтня.
16. Олійник С.В. Українська Галицька Армія на Поділлі в липні 1919 р. // Кам'янеччина в контексті історії Поділля: наук. збірн. / Редкол.:

Л.В.Баженов (відп. ред.), С.О.Борисевич, І.С.Винокур та ін. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т.1. – С.15-16.
17. Сергійчук В. Погроми в Україні: 1914-1920: від штучних стереотипів до гіркої правди, прихованої в радянських архівах. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 542 с.
18. Сведения о населении Подольской губернии в 1906 г.: Приложение к справочной книге по Народному Образованию Подольской губернии в 1906 г. – Каменец-Подольск: Изд. Подгубуправы по делам земельного хозяйства, 1907. – 85 с.
19. Слово. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 13 жовтня.
20. Там само. – 23 жовтня.
21. Там само. – 5 листопада.
22. Трудова громада. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 24 липня.
23. Там само. – 2 вересня.
24. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.9. – Оп.1. – Спр.22.
25. Там само. – Ф.538. – Оп.1. – Спр.55.
26. Там само. – Спр.58.
27. Там само. – Спр.177.
28. Там само. – Ф.543. – Оп.1. – Спр.4.
29. Там само. – Ф.628. – Оп.1. – Спр.12.
30. Там само. – Ф.1092. – Оп.2. – Спр.57.
31. Там само. – Ф.1123. – Оп.1. – Спр.7.
32. Там само. – Ф.1401. – Оп.1. – Спр.14.
33. Там само. – Спр.21.
34. Там само. – Спр.25.
35. Там само. – Ф.1794. – Оп.1. – Спр.27.
36. Там само. – Спр.30.
37. Там само. – Ф.2060. – Оп.1. – Спр.7.
38. Там само. – Ф.2989. – Оп.1. – Спр.1.

39.Там само. – Ф.3301. – Оп.1. – Спр.30.

Т.К. Прокопчук,
м. Дунаївці

Робота бібліотек Дунаєвеччини з популяризації творчої спадщини Мелетія Смотрицького

Мелетій Смотрицький – письменник-полеміст, вчений і педагог, великий гуманіст і патріот. Наприкінці XVI – у першій третині XVII ст. у конкретно-історичних умовах вів він наполегливу боротьбу проти національного та релігійного гноблення народів України і Білорусії, проти Брестської унії і братовбивчих уособиць, які вона породила. Письменник шукав шлях до національного порятунку, до злагоди, намагався примирити православних і католиків. Своє кредо висловив у творі “Суплікація" (1623р.): “Батьківщина наша мила нам дорога, а її свобода ще дорожча”[1]. Він знав, звідки походить його родина, любив подільські села і міста, не раз згадував їх у своїх працях, з повагою ставився до землі діда і батька.

Дунаєвеччина шанує і зберігає пам’ять про родину Смотрицьких – апостолів української науки і культури. Бібліотекарі району проводять систематичну роботу по пропаганді життя і діяльності родини Смотрицьких, її ролі і місця в історії науки та культури України, акцентуючи увагу на таких напрямах:

- родина Смотрицьких – яскрава зірка на терені освіти, науки і письменства України XVI - початку XVII ст.;
- Мелетій Смотрицький – письменник-полеміст, автор більше 20 полемічних творів;
- Мелетій Смотрицький - вчений-філолог, творець граматики, що відкрила епоху у вітчизняному мовознавстві, усій славістичній науці;

- Мелетій Смотрицький – педагог, домашній учитель, викладач філософії, риторики, грецької та церковнослов'янської мов Віленської братської школи, Острозької слов'яно-греко-латинської академії, один із перших ректорів Київської братської школи;
- Мелетій Смотрицький – церковний і громадський діяч;
- Мелетій Смотрицький – бібліофіл.

В усіх бібліотеках району (районній дорослій, дитячій, 47 сільських) на краєзнавчих виставках представлена література про родину Смотрицьких, у краєзнавчому відділі районної та Смотрицької селищної бібліотек створені куточки. У зв'язку з тим, що літератури про життя і творчість Мелетія Смотрицького небагато, 1992 року районна бібліотека видала брошуру тиражем 500 примірників "Просвітителі з Поділля", краєзнавчі матеріали до якої підготував В.С. Прокопчук[2], а 2006 року матеріали про нашого славетного земляка представлені у біобібліографічному довіднику "Дунаєвеччина в іменах"[3]. Використовують бібліотекарі і книги з кімнати - бібліотеки Ф.П. Шевченка, в яких вміщені матеріали про творчий шлях Герасима і Мелетія Смотрицьких. Це "Острозька слов'яно-греко-латинська академія"[4] І.Мицька, "Пересторога" П.Яременка, "Першодрукар Іван Федоров" Я. Ісаєвича, "Давня українська література" під редакцією М. Грицая, В. Микитася, Ф. Шолома та інші. Працюючи з цією літературою, працівники краєзнавчого відділу районної бібліотеки знайшли копію сторінки антигуситського полемічного твору, переписаного в середині XVI ст. "дяком Данилом", сторінку рукопису, скопійованого Герасимом Смотрицьким, грецький і латинський екслібриси Мелетія Смотрицького, копії листів його брата – Стефана Смотрицького - писаря Костянтина Острозького.

Бібліотеки, використовуючи різні форми роботи (читацькі конференції, історичні уроки, подорожі за книгами, вікторини), доносять до користувачів матеріали про наших славетних земляків.

А 2007 року на виконання Указу Президента України “Про увічнення пам’яті Мелетія Смотрицького» (м. Київ, 28 квітня 2007 року № 366/2007), виданого у зв’язку з відзначенням 2008 року 430-річчя від дня народження Мелетія Смотрицького, районна бібліотека розробила цикл заходів, присвячених знаменній даті.

Бібліотекарями Смотрича, Балина, Старої Гути, Тинни проведено читацьку конференцію за книгою П.К.Яременка “Мелетій Смотрицький: життя і творчість”. Бібліотекар юнацького абонементу Т.П. Кмита підготувала конференцію “Мелетій Смотрицький – великий просвітитель кінця XVI - початку XVII ст.”. Змістовними на конференції були доповіді і повідомлення учнів Тетяни Самеляк, Влада Ярушинського, Ольги Кузьміної, Назара Уривка, Тетяни Трачук, Наталії Магери. До конференції бібліотекар уклала список “Мелетій Смотрицький – яскрава постать в історії української культури”, провела огляд літератури.

Ряд сільських бібліотек за книгою І.Мицька “Острозька слов’яно-греко-латинська академія” провели годину цікавих повідомлень, під час якої користувачі познайомилися з історією Острозької академії, дізналися про засновників першого вітчизняного навчального закладу, наукову, освітню та видавничу діяльність його колективу.

У березні 2008 року районна та сільські бібліотеки провели тиждень книги, присвячений ювілею Мелетія Смотрицького. У програмі тижня – читацькі конференції, історичні години, подорожі за книгами, усні журнали, літературні уроки, огляди та перегляди літератури, вікторини. У районній бібліотеці під час тижня книги “Просвітителі з Поділля” були влаштовані книжкові виставки у краєзнавчому відділі “Батьківщина наша мила нам дорога, але її свобода ще дорожча” /М. Смотрицький/, на юнацькому абонементі “Мелетій Смотрицький – великий просвітитель кінця XVI - початку XVII ст.”.

Працівниками відділу обслуговування користувачів спільно з Дунаєвецькою ЗОШ І-ІІІ ступенів № 2 проведено в районній бібліотеці

читацьку конференцію “Мелетій Смотрицький – полеміст, філософ, освітній діяч”. З цікавими повідомленнями виступили старшокласники Марина Войткова, Ігор Шах, Андрій Гринчевський, Святослав Благун. Завідуюча відділом обслуговування Н.В. Сохатюк презентувала нову книжкову виставку “Українська полемічно-публіцистична література кінця XVI – першої половини XVII ст.”, один з розділів якої представляв полемічні твори Мелетія Смотрицького.

Бібліотекар О.Б. Покровко провела годину цікавих повідомлень “Граматика Мелетія Смотрицького – один з найвидатніших творів давнього слов’янського мовознавства”. Зупинилася на оцінці граматики М. Смотрицького М. Ломоносовим, І. Франком, В. Ващенком, продемонструвала й прокоментувала факси-мільне видання “Граматіки славенския правильное синтагма” та наукове дослідження В.В. Німчука про неї[5] 1979 року. З повідомленнями виступили й читачі.

Бібліотеки сіл Морозова, Тинни, М. Побіянки, Нестеровець провели історичну години “Герасим Смотрицький – письменник, ректор Острозької академії”. Мало-Побіянська сільська бібліотека цей захід провела у школі. Директор Р.П. Німчук розповіла про ректора Острозької академії Герасима Смотрицького, викладачів Клірика Острозького, Яна Лятоша, Мелетія Смотрицького, Феофана Грека. Вчитель історії В.В. Півторак зупинився на історії Острозької академії, яку протягом шестидесятирічного існування (1576-1636 рр.) закінчило біля 500 вихованців. Вони стали вчителями, літераторами, друкарями, проповідниками, політичними і військовими діячами. Бібліотекар Г.В. Креденсер зробила повідомлення про роботу Герасима Смотрицького над Острозькою “Біблією”, яку 1581 року видав він разом із друкарем Іваном Федоровим.

Гірчичнянська, Ганнівська, Рудська, Голузубинецька, Удріївецька, Маліївецька, Вихрівська сільські бібліотеки під час тижня книги провели подорож за книгою “Просвітителі з Поділля”. У Вихрівці подорож пройшла за зупинками: Смотрич, Острог, Вільно, Київ, Дермань. Учасники подорожі

розповіли про життєвий та творчий шлях Мелетія Смотрицького, події пов'язані з цими містами. Змістовними були розповіді учасників подорожі – читачів бібліотеки Оксани Свистун, Віти Рихліцької, Марини Коваль про батьківщину славетних земляків - Смотрич XVI – першої третини XVII століття, про Острог, Острозьку академію, ректором якої був Герасим Смотрицький, і де навчався та викладав Мелетій Смотрицький, про Вільно, де були надруковані майже всі полемічні твори письменника. Не менш змістовними були розповіді про київський та дерманський періоди життя письменника-полеміста.

Нестандартно провела усний журнал "Мелетій Смотрицький – письменник-полеміст, вчений, громадський і церковний діяч, педагог, бібліофіл" Миньковецька сільська бібліотека. Сторінки журналу вели бібліотекар Г.Р.Кобилецька, учитель історії Ж.Л. Слободянюк, учениці Віталіна Слободянюк, Олена Толокова, Богдана Тихун, Віта Ніколаєва. Остання сторінка усного журнала – вікторина "Що ми знаємо про наших знаменитих земляків із Смотрича?" була найцікавішою, у ній взяли участь 12 учасників, перемогу отримала Тихун Богдана.

Завідуюча Слобідко-Рахнівською сільською бібліотекою Т.П. Небельська підготувала і провела огляд літератури "Мелетій Смотрицький в історичній, краєзнавчій та художній літературі". В огляді були представлені "Історія України" М. Аркаса, М. Грушевського, О. Субтельного, роман А. Чайковського "Сагайдачний", монографії П. Яременка, В.Німчука, краєзнавчі публікації В. Прокопчука, І. Мицька, Р. Мельника, М. Скорського, Д. Тондія, а також енциклопедії, довідники, цікаві публікації періодичної преси.

Читацьку конференцію "Я спасення шукав для народу" провела завідуюча Мушкутинецькою сільською бібліотекою В.О. Москальчук спільно зі школою. ЇЇ учасниками були 46 старшокласників Мушкутинецької ЗОШ І-ІІІ ст. На конференції виступили вчитель історії А.Й. Ситар, завідуюча бібліотекою, учні старших класів Євген Сміляк, Олена

Дереховська, Марина Францішкова, Діма Варфоломеєв, уривок з “Треносу” прочитала Тетяна Францішкова.

Завідуюча Томашівською сільською бібліотекою К.В. Гляс змістовно провела бібліотечний урок “Бібліотека Мелетія Смотрицького”, під час якого розкрила бібліофільську діяльність письменника. Матеріали до цього уроку підготували учні Олег Буяр, Лілія Ференц, Ірина Волощук, Сергій Рибак, Олег Синчак. Були зроблені повідомлення про бібліотеку Дерманського монастиря, Харківську колекцію книг із зібрання Мелетія Смотрицького, втрачені книги із бібліотеки письменника, “Тренос” – найвидатніший твір Мелетія Смотрицького. Бібліотекар зробила також огляд літератури, яку учні використали при підготовці до цього уроку.

Під час літературної години в Малокужелівській сільській бібліотеці з повідомленням про Мелетія Смотрицького виступила учениця Богдана Трончук, а читачі Святослав Мельник, Діна Коваль оголосили реферати “Мелетій Смотрицький – великий гуманіст і патріот рідного краю”, “Мелетій Смотрицький – письменник яскравого і всебічного таланту”.

Насиченим був тиждень книги проведений Смотрицькою ЗОШ І-ІІІ ст. та селищною бібліотекою. Тут і книжкова виставка, читацька конференція, історичний урок, екскурсія в музеї письменника-земляка. Старанно готували історичний урок разом з вчителем історії Леонідом Петровичем Глевичем Олена Радомська, Ніна Ткаченко, Людмила Франчук. Класні керівники 10-11 класів О.М. Войцехівська і Н.Г. Безкидевич спільно з бібліотекарями М.М. Глевич та Н.В. Бачинською провели вікторину “Чи все ми знаємо про наших знаменитих земляків?”. На відкриття книжкової виставки “Данило, Герасим і Мелетій Смотрицькі – апостоли науки і просвіти на Україні в XVI - поч. XVII ст.” у бібліотеку запросили членів клубів “Ветеран” та “Орієнтир”, учнів школи, громадськість села. Екскурсії в музеї Мелетія Смотрицького для всіх бажаючих проводили протягом тижня книги читачі бібліотеки - екскурсоводи Інна Войцехівська, Ніна Ткаченко, Наталія Сілецька, Вікторія

Левицька, Людмила Франчук, Олександр Вознюк, Альона Радомська, Вадим Бурла під керівництвом О.М. Войцехівської.

24 квітня 2008 року проведено районну вікторину “Що ми знаємо про Мелетія Смотрицького – нашого славетного земляка?”, у якій взяли участь 39 учнів старших класів із 38 сіл району. У вікторині 23 запитання про життя і діяльність Мелетія Смотрицького: де і коли він народився, яку отримав освіту, коли був викладачем Острозької слов’яно-греко-латинської академії, ректором Київської братської школи, які полемічні твори написав, котрі саме з них стали ідейною зброєю в боротьбі з католицько-уніацьким табором, чому вирішив написати граматику, її значення у розвитку філологічної науки, де і чому прийняв по стриження в ченці, його діяльність у сані полоцького архієпископа, з якою місією мандрував письменник на Схід, до Константинополя, що штовхнуло його на прийняття унії 1627 року, як шанують смотричани свого знаменитого земляка та інші.

Перше місце у вікторині члени журі присудили Каті Щербатій, учениці 8 класу Михайлівської ЗОШ І-ІІ ст., друге – Оксані Костовській, учениці 10 класу Нестеровецької ЗОШ І-ІІІ ст., третє – Вадиму Палійчуку, учню 9 класу Чечельницької ЗОШ І-ІІІ ст. Журі також відзначило заохочувальними призами Артура Матвеєва, учня 9 класу Малопобіянської ЗОШ І-ІІ ст.; Оксану Пелих, ученицю 8 класу Рудської ЗОШ І-ІІ ст.; Світлану Гіджеліцьку, ученицю 9 класу Станціїдунаєвецької ЗОШ І-ІІІ ст.; Вікторію Ужицьку, ученицю 9 класу Слобідко-Рахнівської ЗОШ І-ІІ ст.

Дунаєвецька районна бібліотека організувала і провела краєзнавчу конференцію “Данило, Герасим і Мелетій Смотрицькі – просвітники з Поділля” за участю бібліотекарів району. З доповіддю “Мелетій Смотрицький – великий гуманіст і патріот рідного краю” виступила директор районної бібліотеки, лауреат обласної премії ім. М. Смотрицького Т.К. Прокопчук. Змістовними були повідомлення М.В. Алексєєвої, Н.Л. Кудилевич, О.А. Крижанівської, Т.П. Небельської, Л.Я. Матвіїшиної, Н.В. Долішної. Досвідом роботи з популяризації життя і творчості Мелетія

Смотрицького поділилися С.П. Кулачук, А.І. Токарчук, Н.Б. Гурська, Л.В. Мазур та інші учасники конференції.

Робота по відзначенню ювілею Мелетія Смотрицького продовжується. Заходи, розроблені на виконання Указу Президента України "Про увічнення пам'яті Мелетія Смотрицького", передбачають проведення круглого столу в Смотричі, цикл публікацій в газеті "Дунаєвецький вісник", а також літературно-мистецьке свято "Я спасення шукав для народу".

Примітки:

1. Яременко П. Мелетій Смотрицький: Життя і творчість.- К., 1986.- С. 99.
2. Прокопчук В.С. Просвітителі з Поділля.- Дунаївці, 1992.- 23 с.
3. Прокопчук В., Прокопчук Т., Олійник С. Дунаєвеччина в іменах.- Кам'янець-Подільський, 2006.- С.20.
4. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія.- К., 1990.- С. 11, 43, 146-147, 169.
5. Німчук В.В. Мелетій Смотрицький. Граматика.- К.: Наукова думка, 1979.- 112 с.

В.М. Заторжинська,

м. Дунаївці

Лауреати дунаєвецької районної премії імені Мелетія Смотрицького

1988 року Дунаєвецький районний відділ освіти з ініціативи новопризначеного завідуючого В.С. Прокопчука встановив ряд премій для нагородження різних категорій педагогічних працівників.

Премією Мелетія Смотрицького з 1988 року відзначалися гуманітарії - учителі мов, літератури, історії, географії. У числі перших лауреатів – Марія Савівна Васильєва з Іванковецької ЗОШ І-ІІІ ст., С.М. Стрельська, тоді

вчителька української мови і літератури Балинської ЗОШ І-ІІІ ст., Л.В. Тягур, вчителька Дунаєвецької ЗОШ І-ІІІ ст. №3.

Серед відзначених – педагог і письменник, активний учасник навчально-виховного процесу в Дунаєвецькому районі М.Н. Магера (1922-2008), краєзнавець, літературознавець завідуючий кабінетом української мови та літератури Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти А.В. Сваричевський та інші.

Представляємо громадськості лауреатів премії ім. Мелетія Смотрицького:

1988

Васильєва Марія Савівна народилася 8 березня 1943 року в с.Мала Кужелівка Дунаєвецького району. 1950-1957 рр. – навчання у Малокужелівській семирічній школі, 1958-1961 рр. - у Миньковецькій середній школі, 1966-1971 рр. – у Кам"янець-Подільському педагогічному інституті.

Розпочала трудову діяльність 1961 року на посаді старшої піонервожатої Блищанівської восьмирічної школи. 1962-2000 рр. – старша піонервожата, учителька історії, права і географії Іванковецької восьмирічної, а потім – середньої школи.

Велику увагу надавала учнівській науково-дослідницькій роботі. Під її керівництвом були підготовлені, опубліковані і подані на конкурси науково-дослідницькі роботи "Голодомор 1932-1933 років на селі"

(на Всеукраїнському конкурсі 1983 р. зайняла ІІІ місце), "Історія розвитку освіти на селі" (1988 р. – ІІІ місце на цьому ж конкурсі), "Славетні українці"

(1997 р. на ІІ етапі Всеукроаїнського конкурсу-захисту робіт членів Малої Академії наук України посіла ІІ місце).

За сумлінну працю нагороджена знаком "Відмінник народної освіти", Почесною грамотою Верховної Ради УРСР, преміями ім. Ф.П. Шевченка і Мелетія Смотрицького.

Стрельська Світлана Миколаївна народилася 28 квітня 1952 року в с. Лоївці Староушицького району Кам”янець-Подільської області.

1959-1969 рр. – навчання у Балинській середній школі, 1969 – 1971 рр. – вихователь групи продовженого дня Балинської спередньої школи,

1971-1976 рр. - навчання заочно у Кам”янець-Подільському педагогічному інституті на філологічному факультеті, 1971-1974 рр. - старша піонервожата Балинської середньої школи. 1974 року обрана делегатом XXII з”їзду

ЛКСМУ. Цього ж року перейшла працювати в СПТУ-36 с.Балин викладачем російської мови та літератури, пізніше – вчителем української мови та літератури. З 1988 року і по сьогодні працює директором Балинської ЗОШ

І-ІІІ ст.

За період роботи нагороджена Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України, грамотою обласного управління освіти, премією імені Мелетія Смотрицького.

Тягур Людмила Володимирівна народилася 5 листопада 1955 року в с.Маків Дунаєвецького району Хмельницької області. 1972 року, після закінчення Маківської середньої школи, вступила до Кам”янець-Подільського педагогічного інституту на філологічний факультет, який закінчила 1976 року. З 1989 року і по сьогодні працює вчителем української мови і літератури в Дунаєвецькій ЗОШ І-ІІІ ст. № 3.

Нагороджена грамотами районного відділу освіти, обласного управління освіти Хмельницької облдержадміністрації, знаком “Відмінник освіти України”, премією імені Мелетія Смотрицького.

1989

Дзюблюк Неля Петрівна народилася 26 грудня 1934 року на Житомирщині. Після закінчення Меджибізької СШ Меджибізького району Хмельницької області стаціонарно навчалася в Київському державному педагогічному інституті ім. Горького на мовно-літературному факультеті. Закінчивши вуз у 1957 році, працювала спочатку учителем російської мови та літератури , а потім директором Софіївської 8-річної школи Березанського району Київської області.

1963-1997 рр. – викладач російської мови та літератури на Хмельниччині у ЗОШ І-ІІІ ст. селища Дунаївці.

За сумлінну багаторічну працю нагороджена ювілейною медаллю "За доблестный труд", знаками "Победитель социалистического соревнования 1974 г.", "Отличник просвещения СССР", Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України, премією імені Мелетія Смотрицького. На честь

10-річниці Незалежності України першою нагороджена вищою відзнакою селища "Честь і шана".

1990

Крикун Поліна Вацлавівна народилася 19 червня 1959 року с. Ліпіни Дунаєвецького району. Навчалася в Ліпінській початковій, Великожванчицькій середній школах. 1976-1980 рр.- навчання в Івано-Франківському державному педагогічному інституті імені В.С.Стефаника на філологічному факультеті. Педагогічну діяльність розпочала у Станційнодунаєвецькій середній школі вчителем української мови і літератури. Працювала заступником директора з виховної роботи Станційнодунаєвецької СШ, директором Лошковецької ЗОШ І-ІІ ст., заступником голови Дунаєвецької райдержадміністрації, директором Миньковецької ЗОШ І-ІІІ ст.

2005 року призначена директором Лошковецької ЗОШ І-ІІ ст.

Педагогічна діяльність відзначена Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України, знаком “Відмінник освіти України”, премією імені Мелетія Смотрицького.

Маревич Валентина Іванівна народилася 5 вересня 1946 року в с.Смотрич Дунаєвецького району Хмельницької області. Навчалася в Смотрицькій середній школі, 1963 року вступила до Кам”янець-Подільського педагогічного інституту на філологічний факультет, який закінчила у 1967 році. Працювала вчителем російської мови в Більській середній школі Чемеровецького району Хмельницької області, вчителем англійської мови, російської мови і літератури Смотрицької середньої школи. 1982 року призначена на посаду організатора позакласної і позашкільної виховної роботи Смотрицької СШ, 1991 – заступником директора школи з навчально-виховної роботи; 2002 р. - вчителем російської мови та зарубіжної літератури цієї ж школи.

Педагогічна праця відзначена Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України, знаками “Отличник народного образования СССР”, “Відмінник освіти України”, премією імені Мелетія Смотрицького.

Музичишена Людмила Миколаївна народилася в с.Нестерівці Дунаєвецького району 22 березня 1940 року. 1954 року закінчила Нестеровецьку середню школу і поступила в Хмельницьке педучилище на факультет іноземної філології (німецька мова). Працювала вчителем німецької мови у Нестеровецькій школі аж до виходу на пенсію. 1959-1964 рр. – навчання у Бердичівському педагогічному інституті.

За високий професіоналізм у справі навчання та виховання молоді нагороджена грамотами районного відділу освіти, обласного управління, знаком “Відмінник освіти України”, премією імені Мелетія Смотрицького.

1991

Бігун Ганна Федорівна народилася 9 жовтня в с.Мокре Новоград-Волинського району Житомирської області. 1953 року закінчила Славутське педучилище. Працювала вчителем початкових класів у Сокілецькій, Шатавській, Воробіївській школах.

1959-1964 рр. – навчання в Чернівецькому державному університеті на історичному факультеті. Після закінчення університету працювала вчителем історії в Ганнівській восьмирічній школі, з 1970 року – в Нестеровецькій ЗОШ І-ІІІ ст. З 1997 року – на заслуженому відпочинку.

За самовіддану багаторічну працю нагороджена Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України, медаллю “Ветеран праці”, премією імені Мелетія Смотрицького.

Сотник Дарія Василівна народилася 15 серпня 1948 року в селі Поляниця Долинського району Івано-Франківської області. Закінчила Поляницьку восьмирічну школу.

1967 – 1971 рр. – навчання у Дрогобицькому педагогічному інституті на філологічному факультеті. Працювала вчителем української мови і літератури у 5-10 класах Великоцейцевичеської середньої школи Володимирецького району Ровенської області, у 5-8 класах Кривчицької восьмирічної школи Дунаєвецького району. Пізніше викладала німецьку мову у Великокужелівській, Удрієвецькій, Рачинецькій ЗОШ І-ІІ ст.

2007 року призначена вчителем початкових класів і завідувачкою Кривчицької ЗОШ І ст.

За багаторічну сумлінну працю нагороджена Почесною грамотою Міністерства освіти і науки , знаком “Відмінник освіти України”, премією імені Мелетія Смотрицького.

1992

Магера Микола Никанорович народився 1 вересня 1922 року в м.Дунаївцях Хмельницької області. Навчався у Могилівській (тепер Дунаєвецькій) середній школі. Закінчив філологічний факультет Київського університету. Працював учителем української мови і літератури, директором школи робітничої молоді у Віньківцях і завідуючим кабінетом української і російської мови Хмельницького обласного інституту удосконалення вчителів, інспектором шкіл обласного відділу освіти, викладачем української мови і літератури Хмельницького педагогічного училища.

Учасник бойових дій під час Великої Вітчизняної війни. Має урядові нагороди: орден Бойової Слави III ступеня, орден Великої Вітчизняної війни III ступеня, орден “За заслуги”.

Педагогічна праця відзначена грамотами обласного управління, трьома Почесними грамотами Міністертства освіти і науки України, Почесною грамотою Академії педагогічних наук України, знаком “Відмінник народної освіти”, медаллю А.С. Макаренка.

Микола Никанорович – член Спілки письменників України. Нагороджений преміями ім. Мелетія Смотрицького, Ф.П.Шевченка, обласною премією Б.Хмельницького. Помер 2008 року, похований в Дунаївцях.

1993

Сенчишина Ольга Олександрівна народилася 1938 року в с.Смотрич Дунаєвецького району. Після закінчення Смотрицької семирічної школи 1952 року вступила на навчання до Кам”янець-Подільського педагогічного училища, яке закінчила 1956 року.

1956-1958 рр. - період роботи вчителькою 5-7 класів Смотрицької вечірньої середньої школи та вчителькою 1-4 класів Балинівської початкової школи, пізніше – вчителькою 1-4 класів Новогутянської початкової школи.

1968 – 1973 рр. – заочне навчання у Кам"янець-Подільському педагогічному інституті на філологічному факультеті. З 1969 року і до виходу на пенсію працювала вчителем 1-4 класів Смотрицької середньої школи.

За багаторічну працю нагороджена грамотами обласного управління освіти та обкому профспілки працівників освіти, премією імені Мелетія

Смотрицького.

1994

Волохович Світлана Василівна народилася 11 квітня 1956 року в с.Комарово Кельменецького району Чернівецької області. Навчалася в Колодіївській восьмирічній школі Кам"янець-Подільського району Хмельницької області.

1971-1976 рр. - навчання у Хмельницькому педагогічному училищі; 1976-1980 рр.- у Кам"янець-Подільському педагогічному інституті.

З 1980 року і до сьогодні працює вчителем зарубіжної літератури у Маківському НВК "ЗОШ І-ІІІ ст., колегіум".

Педагогічна праця відзначена грамотою обласного управління освіти і науки, знаком "Відмінник освіти України", премією імені Мелетія Смотрицького.

1995

Сорокатюк Галина Пімівна народилася 27 грудня 1958 року в с.Маків Дунаєвецького району Хмельницької області. Навчалася в Маківській восьмирічній школі, 1973 року вступила до Хмельницького педагогічного училища на факультет дошкільного виховання. Працювала

вихователем в яслах-садку с.Чечельник Дунаєвецького району Хмельницької області, м.Кам”янці-Подільському, пізніше – у Маківському дитячому садку.

1985-1999 рр. – навчання у Кам”янець-Подільському державному педагогічному інституті за спеціальністю вчителя початкових класів.

1994 року призначена заступником директора з початкових класів Маківської ЗОШ І-ІІІ ст., 2002 року – директором Маківського НВК “ЗОШ І-ІІІ ст., колегіум”.

За сумлінну працю нагороджена знаком “Відмінник освіти України”, Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України, премією імені Мелетія Смотрицького; делегат ІІ Всеукраїнського з”їзду працівників освіти.

Сваричевський Анатолій Володимирович народився 29 січня 1930 року в селі Баговиця Кам”янець-Подільського району.

1949 року закінчив Дерев”янську середню школу, у 1953 році – Кам”янець-Подільський педагогічний інститут.

Працював у Хмельницькому учителем, викладачем технікуму, завідуючим кабінетом української мови і літератури обласного інституту удосконалення вчителів, завідуючим лабораторією гуманітарних предметів цього інституту. Сьогодні – головний редактор журналу “Педагогічний вісник”, член Спілки журналістів України.

За педагогічну і громадську роботу нагороджений Грамотою Президії Верховної Ради України, Почесною грамотою Міністерства освіти, медалями. Він відмінник народної освіти України, лауреат обласної журналістської премії ім.Ф.Савчука, премії ім. Мелетія Смотрицького.

НАШІ АВТОРИ

Алєщенко М.І. – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології, політології Подільського державного аграрно-технічного університету

Баженов Л.В. – доктор історичних наук, професор, керівник Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті

Боневич В.І. – головний зберігач фондів Хмельницького обласного літературного музею

Брицький П.П. – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

Волкова В.М. – старший науковий працівник Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника

Гаврищук А.П. – редактор газети „Студентський меридіан", доцент Кам'янець-Подільського національного університету

Гай-Нижник П.П. – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту трансформації суспільства

Глушковецький А.Л. – кандидат історичних наук, викладач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету

Говоровський В.С. – викладач коледжу Подільського аграрно-технічного університету

Горбатюк В.І. – директор Хмельницького обласного літературного музею

Григоренко О.П. – доктор історичних наук, професор

Данилюк Л.М. – старший науковий співробітник Хмельницького обласного літературного музею

Даниляк П.Г. – краєзнавець

Дзюбак С.О. – здобувач

Завальнюк О.М. – кандидат історичних наук, професор, академік АНВШ, ректор Кам'янець-Подільського національного університету

Заторжинська В.М. – краєзнавець, методист Дунаєвецького райВО

Колісник С.Т. – директор Балинського краєзнавчого музею

Комарніцький О.Б. – кандидат історичних наук, доцент Кам'янець-Подільського національного університету

Коржинська Л.Є. – заступник директора Дунаєвецької районної бібліотеки

Кострица М.Ю. – доктор географічних наук, президент Житомирського товариства дослідників Волині

Кузьмінський В.Л. – голова Дунаєвецького товариства політв'язнів

Лахман Й. – доктор економічних наук, професор, президент Американської антифашистської асоціації іммігрантів колишнього СРСР (АААІ)

Лукин В.М. – дослідник, Центральний архів історії єврейського народу

Мазур Г.П. – методист Дунаєвецької районної бібліотеки

Марков О.О. – учень Тинянської ЗОШ І-ІІІ ст.

Михайлик А.О. – науковий співробітник Центру дослідження історії Поділля

Місінкевич Л. Л. – кандидат історичних наук, професор ХУРУП

Моздір В. – член Хмельницького міського відділу Центру дослідження історії Поділля

Мошак М.І. – видавець, краєзнавець, просвітник

Назаренко Є.Д. – член Всеукраїнської спілки краєзнавців, дійсний член Центру дослідження історії Поділля, лауреат премії імені Сіцінського

Ніколайчук І.В. – учитель історії Маліївецької ЗОШ І-ІІІ ст.

Олійник С.В. – здобувач, працівник інформаційного відділу Державного архіву Хмельницької області

Олійник Ю.В. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету

Оліфер В.Б. – заввідділом газети „Дунаєвецький вісник", краєзнавець

Омелянчук К. – учень 10 класу Дунаєвецької ЗОШ І-ІІІ ступенів №3

Онищук В.А. – краєзнавець, учителька Маліївецької ЗОШ І-ІІІ ст.

Онищук О.Г. – голова Маліївецької первинної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців, директор Маліївецької ЗОШ І-ІІІ ст.

Погинайко О.В. – краєзнавець

Погорілець О.Г. – краєзнавець

Полянська Б.Ф. – вчителька історії Нестеровецької ЗОШ І – ІІІ ступенів

Прокопчук В.С. – директор наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету, кандидат історичних наук, професор, голова Дунаєвецької районної організації ВСК

Прокопчук Т.К. – директор Дунаєвецької районної бібліотеки

Радіоненко В.А. – старший викладач кафедри історії народів Росії і спеціальних дисциплін

Рибак І.В. – зав. кафедрою історії народів Росії і спеціальних дисциплін, кандидат історичних наук, професор

Саввов Р.В. – краєзнавець

Савчук В.О. – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, проректор Кам'янець-Подільського національного університету

Сваричевський А.В. – краєзнавець, лауреат обласної премії імені Шевченка

Сохатюк Н.В. – заввідділом Дунаєвецької районної бібліотеки

Сохатюк О.І. – вчителька історії Тинянської ЗОШ І-ІІІ ст., голова Тинянської первинної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців

Сохацька Є.І. – директор Центру огієнкознавства, кандидат філологічних наук, професор, лауреат Всеукраїнської премії ім. І. Огієнка

Стельмах І.В. – член Тинянської первинної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців

Суровий А.Ф. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету

Телячий Ю.В. – докторант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету

Трембіцький А.М. – кандидат історичних наук, керівник Хмельницької філії Центру дослідження історії Поділля

Тронько П.Т. – академік НАН України, Герой України, голова Всеукраїнської спілки краєзнавства

Шинкарчук В.Ф. – лікар Дунаєвецької центральної районної лікарні, історик медицини, краєзнавець

Юга О.А. – асистент кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету